

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЛОБОДЯН Тетяна Іванівна

УДК [904.5:572(477.8) "652"

**ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД НАСЕЛЕННЯ
СХІДНОКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ
В РАННЬОРИМСЬКИЙ ЧАС**

07.00.04 – археологія
історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ (Т.І. Слободян)

Науковий керівник: Терпиловський Ростислав Всеволодович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Тараса Шевченка

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Слободян Т.І. Поховальний обряд населення Східнокарпатського регіону в ранньоримський час.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04 – археологія. – Інститут археології НАН України. – Київ, 2018.

Дисертація присвячена висвітленню етнокультурної ситуації на теренах Східнокарпатського регіону в ранньоримський час через призму вивчення поховальної обрядовості. Аналіз поховальних пам'яток цього часу вказує на присутність в даному регіоні гетерогенних етнічних груп, що загалом представляють липицьку, окремі групи дакійської (Закарпаття) та пшеворської людностей. Липицька культура є одним із найбільших культурних явищ в регіоні за ранньоримського часу. Не викликає сумнівів той факт, що основними носіями культури були даки. Проте відкритим залишається питання, чи тільки на основі дакійського компоненту була сформована липицька культура, в подальшому зазнавши впливу найближчих сусідів – представників пшеворського та сарматського населення, чи ж її становлення відбувалось на багатокomпонентній основі, де дакійський і пшеворський компоненти стали основними етнічними маркерами у її генезі.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення поховальних пам'яток з метою комплексного аналізу поховань, в тому числі із залученням антропологічних даних, встановлення основних етнічних компонентів у формуванні липицької культури та їх кореляція із синхронними комплексами суміжних регіонів, типологічного аналізу археологічного матеріалу, визначення хронології комплексів та основних хронологічних індикаторів для Східнокарпатського регіону, розроблення та адаптації методики антропологічного аналізу тілопальних поховань.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що: вперше комплексно проаналізовано поховальні пам'ятки ранньоримського часу Східнокарпатського регіону, в тому числі, із залученням антропологічних даних; визначено характерні риси та особливості поховального обряду для даного регіону; проведено

порівняльний аналіз даних пам'яток із синхронними комплексами суміжних регіонів, визначено їх місце і роль в межах етнокультурної ситуації в Карпатському регіоні загалом; проаналізовано основні категорії поховального інвентарю, проведено його типологічний, порівняльний та хронологічний аналіз; розроблено типологію дакійського посуду у липицькій культурі; визначено хронологічні індикатори для ранньоримського часу зазначеного регіону; розглянуто проблему компонентності у формуванні липицької культури; розроблено антропологічний бланк для опрацювання кісткового матеріалу з тілопальних поховань, адаптовано методику відкриття та фіксації тілопальних поховань в польових умовах.

Отримані результати мають важливе практичне значення, яке полягає у використанні її висновків у відтворенні етнокультурної ситуації в Східнокарпатському регіоні у ранньоримський час. Матеріали дослідження можуть бути основою для подальших розробок різних аспектів липицької та пшеворської культур, зокрема їх хронології, походження, етнокультурного розвитку.

Джерельну базу складають матеріали досліджень з 12 поховальних пам'яток ранньоримського часу Східнокарпатського регіону. В роботі використано матеріали із 185 поховань, типологічно визначено 167 одиниць посуду та 302 одиниці поховального інвентарю. Для порівняння залучені матеріали з 55 поховальних синхронних пам'яток з територій Румунії, Молдови, Чехії, Словаччини та Польщі.

Аналіз поховальних комплексів ранньоримського часу дає підстави вважати, що липицька культура першопочатково формувалась виключно на основі прийшлого з півдня дакійського населення. Зокрема, найбільш ранні дакійські поховальні комплекси представлені поодинокими похованнями (Чижиків, Колоколин, Рожневі Поля) і ранніми захороненнями, здійсненими на могильнику Болотня (від початку I ст. н.е.). В цей же час спостерігається міграція частини пшеворського населення з території сучасної Польщі на схід. На території України перші пшеворські поховання зафіксовані дещо західніше Болотні – на могильниках Гринів та Звенигород. Найранніші з них відносяться до другої третини I ст. н.е. Фазами B1 – B2a датується переважна більшість виявлених поховань, і серед них найбільший відсоток становлять пшеворські і гетерогенні комплекси. Тим же часом

датується і два поховання представниць сарматського населення. Саме вказаним часом, ймовірно, і маркується потужна хвиля міграції пшеворського населення.

Аналіз північної групи могильників (Болотня, Гринів і Звенигород) вказує на специфічні обрядові риси, які практикувало у своїй поховальній практиці пшеворське населення Центральної, Північної і Північно-Східної Польщі (Мазовія, Великопольща, Куяви), а також вихідці з території басейну верхньої і середньої течії р. Варти (Малопольща, Південно-Східна Польща). Вказані могильники маркують буферну, прикордонну зону: на могильниках Гринів і Звенигород представлені переважно пшеворські поховання і поховання змішаного типу, тоді як в Болотні, розташованій далі на схід, відсоток таких поховань в порівнянні із дакійськими є значно меншим. Буферність зони підтверджується і наявністю виявлених тут різнокультурних і різнотипних виробів.

До південної групи належать могильники Верхня Липиця та Завалля, які почали функціонувати пізніше ніж могильники вище зазначеної групи. З фази B1 почав функціонувати могильник у Верхній Липиці, а з B2b (II ст.) – в Заваллі. Кількість пшеворських і змішаних поховань на вказаних двох південних могильниках незначна – вісім комплексів (10-15 %), в порівнянні із 50-60 % пшеворських поховань у Звенигороді чи Гриневі. Такі дані підтверджують, що саме північні могильники позначають прикордонну зону між пшеворським і липицьким населенням. Зокрема, і їх відносна гомогенність в етнічному аспекті також може стати підтвердженням однокомпонентності липицької культури, представники якої, звісно, зазнали тиску і впливу пшеворського населення, проте такий вплив, ймовірно, не носив тотального характеру.

Ключові слова: липицька культура, пшеворська культура, Східнокарпатський регіон, Прикарпаття, поховальний обряд, ранньоримський час.

Slobodyan T.I. The funeral rite of the population of Subcarpathian region in Early Roman period.

The dissertation for PhD degree in history, speciality 07.00.04 – archaeology. – Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to reconstruction of ethno-cultural situation through the research of burial practices. The analysis of funerary sites indicates the presence of heterogeneous ethnic groups, who represent the Lipica and Przeworsk cultures as well as some groups of Dacian's. The latter mostly found in Transcarpathian region. Lipica culture is one of the major cultures in the Subcarpathian region during the Early Roman period. There is no doubt that the main part of its population came from Dacia and neighborhood regions. However, the question of origin and development of the Lipica culture is still open. There are two basic suggestions, which describe that question. The first one is that the Lipica culture was developed on the Dacian component, and subsequently influenced by its immediate neighbors – the Przeworsk and Sarmatian cultures. The second one – whether it was formed on a multicomponent basis, where the Dacian and Przeworsk components became the main ethnic markers during the genesis of the Lipica culture.

The relevance of the research is determined by the necessity of studying funeral sites for the purpose of complex analysis of burials, including the use of anthropological data, the identifying of the main ethnic components in the genesis of the Lipica culture and their correlation with synchronous population of neighboring regions, typological analysis of the archaeological data, the definition of the chronology of the burials and the main chronological indicators for the Subcarpathian region, elaboration and adaptation of the method of anthropological and archaeological research of cremations.

The newness of the work is that: the funeral sites of the Early Roman period of the Subcarpathian region (including the results of anthropological analysis) have been analyzed for the first time; characteristic features of the funeral rite for the given region are determined; a comparative analysis of the data of sites with synchronous complexes of nearby regions was conducted, the main categories of grave goods were analyzed, its typological, comparative and chronological analysis was carried out; the typology of Dacian pottery in the Lipica culture is composed; chronological indicators for the Early Roman period of the specified region are determined; the problem of componentity in the genesis of a Lipica culture is considered; the anthropological form for the processing of

cremated bones has been elaborated, the method of investigation and fixing cremains has been adapted.

The obtained results have an important practical significance for reproducing the ethno-cultural situation in the Carpathian region in the Early Roman time. The results of research can be the basis for further investigation of Lipica and Pszeworsk cultures, in particular, their chronology and genesis.

The analysis is based on the archaeological and anthropological data of 12 burial grounds (185 burials). Typologically 167 instances of pottery and 302 instances of grave goods are identified. For comparison, materials from 55 funeral sites from the territories of Romania, Moldova, Czech Republic, Slovakia and Poland are included.

An investigation of the burials of that time suggests that the population of Lipica culture was originally formed on the basis of the dacian carriers that came from the south. In particular, the earliest dacian burials are represented by individual graves (Chyzhykiv, Kolokolyn, Rozhnevi Polia) and earliest graves carried out on the cemetery of Bolotnia (from the beginning of the 1st century AD). At the same time, there is a migration of a part of the Przeworsk population from the territory of modern Poland to the east. On the territory of Ukraine, the Przeworsk burials are located somewhat west Bolotnia marshes – on the cemeteries of Hruniv and Zvenyhorod. The earliest of them belong to the second third of the 1st century AD. By the phases B1-B2a are dated most of the discovered graves, and among them the highest percentage is Przeworsk and heterogeneous burials. Meanwhile, two burials of the sarmatian carriers are dated. And this time, probably, the powerful migration wave of the Przeworsk population is also marked.

The analysis of the northern group of burial grounds (Bolotnia, Hruniv and Zvenyhorod) determines to the specific ritual actions that practiced in the funeral rite of the Przeworsk population of Central, Northern and North-Eastern Poland (Mazovia, Wielkopolska, Kujawy), as well as carriers of the basin territory of the upper and middle Warta (Malopolska, Southeast Poland). The stated cemeteries mark the buffer zone, the border area: the Pszeworsk burials and the mixed graves are fixed on the cemetery of Hruniv and Zvenyhorod, whereas in the Bolotnia, which is further east, the percentage of

such burials is much smaller compared to the dacian. The buffer zone is confirmed by the presence of various cultural and variety items found here.

The southern group includes the Verhnia Lypytsia and Zavallia cemeteries, which began to function later than the graves of the above mentioned group. From the B1 phase, the Verhnia Lypytsia burial ground began to function, and from B2b (2nd century AD) it was in Zavallia. The number of Przeworsk and mixed burials on these southern cemeteries is insignificant - eight complexes (10-15%), compared with 50-60% of the Przeworsk graves in Zvenyhorod or Hruniv. Such data confirm that it is the northern cemeteries that designate the border area between the Przeworsk and Lipica populations. In particular, their relative homogeneity in the ethnic aspect can also be a confirmation of the unicomponentness of the Lipica culture population, which were subjected to pressure and influence of the Przeworsk groups, but this influence probably did not have a strong impact.

Key words: Lipica culture, Przeworsk culture, Subcarpatian region, Early Roman period.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземні публікації:

1. Слободян Т. Поселення липицької культури поблизу м. Заліщики (Середнє Придністер'я) / Т.І. Слободян // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 14-15. — С. 186-202.
2. Слободян Т. Поховальні пам'ятки ранньоримського часу в околицях Звенигорода (дослідження 2013 року) / Т.І. Слободян // МДАПВ. – 2014. – Вип. 18. – С. 230-244.
3. Слободян Т. Супровідний інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття: до проблеми визначення складових наборів за статевим та віковим аспектом / Т.І. Слободян // МДАПВ. – 2016. – Вип. 20. – С. 117-130.

4. Слободян Т. Погребальные памятники раннеримского времени Прикарпатья: хронология и время функционирования / Т.И. Слободян // Stratum plus. – 2017. – № 4. – С. 215-232.
5. Слободян Т.І. Можливості дослідження тілопальних поховань: біоархеологічні студії / Т.І. Слободян // Археологія. – 2018. – Вип. 2. – С. 103-122.

Статті в інших наукових виданнях:

6. Слободян Т.І. Пам'ятки липицької культури на території Заліщицького району (Тернопільська область) / Т.І. Слободян // Гомін віків. – Заліщики, 2012. – С. 3-8.
7. Козак Д.Н., Слободян Т.І., Володарець-Урбанович Я.В. Дослідження поховальних пам'яток ранньоримського часу в околицях Звенигорода / Д.Н. Козак, Т.І. Слободян, Я.В. Володарець-Урбанович // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ: Інститут археології НАН України, 2014. – С. 178-179.
8. Слободян Т.І. Тілопальне поховання римського часу з Нового Яричева / Т.І. Слободян // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники: Видавництво "Апріорі", 2014. – Вип. 7. – С. 173-183.
9. Слободян Т.І. Антропологічний аналіз тілопальних поховань (дослідження 2015-2016 рр.) / Т.І. Слободян // Археологічні дослідження в Україні у 2016 році. – Київ, 2017. – С. 96-132.

Тези доповідей конференцій:

10. Слободян Т.І. Пам'ятки липицької культури в лісостеповому Придністров'ї (Придністровський р-н Західного Поділля, Пруто-Дністровське міжріччя) / Т.І. Слободян // Археологія: спадок віків. Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К, 2011. – С. 117-122.
11. Слободян Т.І. Кремація як джерело антропологічної та археологічної інформації / Т.І. Слободян // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 23-24.

12. Слободян Т. Пам'ятки липицької культури: просторовий аналіз / Т. Слободян // Історичні етюди: (зб. наук. пр.) / під ред. д-ра іст. наук, проф. С.І. Світленка. – Д.: Пороги, 2014. – Вип. 4. – С. 210-213.
13. Слободян Т. Імпортні вироби в поховальних комплексах липицької та пшеворської культур: просторовий аналіз / Т.І. Слободян // Шевченківська весна-2014: історія. Матеріали XII Міжн.наук.конф.студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., Логос. – 2014. – С.603-606.
14. Слободян Т. Функціонування могильника ранньоримського часу в Болотні: хронологічний та етнокультурний аспект / Т.І. Слободян // Шевченківська весна-2015: історія. Матеріали XII Міжн.наук.конф.студентів, аспірантів та молодих вчених. – Київ, 2015. – С. 417-419.
15. Slobodyan T. Child burials in the cemeteries of the La Tène and Early Roman periods. Perspectives on cremated burials / T. Slobodyan // International Symposium on Funerary Anthropology “Homines, Funera, Astra” Sixth edition. Death and Children from Prehistory to Middle Ages “1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia, 15 – 18 October 2017. – P. 34-35.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ПАМ'ЯТКИ РАННЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ СХІДНОКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	20
1.1. Історія дослідження. Джерельна база.....	20
1.2. Проблема пам'яток ранньоримського часу Східнокарпатського регіону в історіографії.....	26
1.3. Методологія та методи дослідження.....	35
РОЗДІЛ 2. ПОХОВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР (ТИПОЛОГІЧНИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ).....	45
2.1. Поховальний інвентар: типологія.....	45
2.2. Поховальний інвентар: хронологія та області виготовлення.....	107
РОЗДІЛ 3. АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР У ДОСЛІДЖЕННІ НАСЕЛЕННЯ РАННЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ СХІДНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	112
3.1. Антропологічний аналіз поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.....	114
3.2. До антропології поховальних пам'яток пшеворської культури.....	119
3.3. Проблема антропологічного аналізу дакійських пам'яток Карпатського регіону.....	125
РОЗДІЛ 4. ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД НАСЕЛЕННЯ СХІДНОКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ (ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЇ).....	133
4.1. Поховальний обряд населення Південно-Східної Європи (за матеріалами дакійських та пшеворських пам'яток).....	134

4.2. Поховальний обряд населення Прикарпаття в ранньоримський час.....	139
4.3. Набірні типи інвентарю за стовою та віковою ознаками: до проблеми виділення комплексів Східнокарпатського регіону.....	153
4.4. Особливості функціонування могильників ранньоримського часу Прикарпаття. Проблема хронології поховальних комплексів.....	159
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	186
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	221
ДОДАТКИ.....	222
Додаток А. Таблиці.....	223
Додаток Б. Ілюстрації.....	259
ПІДПИСИ ДО ДОДАТКІВ.....	351

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

жін. – жіноча

м. – місцезнаходження

об. – об'єкт

н.е. – нашої ери

п., пп. – поховання

ПРЧ – передримський час

РЧ – римський час

чол. – чоловіча

ad. – adultus

f – female

inf.I – infantilis I

inf.II – infantilis II

juv. – juvenis

m – male

mat. – maturus

sen. – senilis

ВСТУП

Актуальність теми. Східнокарпатський регіон в контексті історико-культурного розвитку займає особливе місце, адже саме він був місцем стику різноетнічних груп населення Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. Аналіз комплексів ранноримського часу вказує на присутність в даному регіоні гетерогенних етнічних груп, що загалом представляють липицьку, окремі групи дакійської (Закарпаття) та пшеворської людностей. Липицька культура є одним із найбільших культурних явищ в регіоні за ранньоримського часу. Не викликає сумнівів той факт, що основними носіями культури були даки. Проте відкритим залишається питання, чи тільки на основі дакійського компонента була сформована липицька культура, в подальшому зазнавши впливу найближчих сусідів – представників пшеворського та сарматського населення, чи ж формування відбувалось на багатокомпонентній основі, де дакійський і пшеворський компоненти стали основними етнічними маркерами у її становленні.

Такі складні міграційні та інфільтраційні процеси перш за все простежуються в поховальному обряді – одному із найконсервативніших елементів археологічної культури. Поховальні пам'ятки найбільш широко розкривають зміст світоглядного уявлення носіїв певної спільноти, її соціальну структуру, представляють етнічну та ідеологічну спадкоємність.

На сьогоднішній день дослідження пам'яток ранньоримського часу в регіоні є недостатнім. На це вказують хоча б такі аспекти як: 1) практична відсутність узагальнюючих і систематичних робіт з даної проблематики, подальші дослідження на разі обмежуються окремими виданими науковими статтями, а то і ще неопублікованими даними¹; 2) недостатній рівень наукового вивчення регіону – завдяки розвідковим роботам на сьогодні відомо близько сотні таких пам'яток, але розкопками досліджено не більше 30 % з них.

Окрім археологічних даних залучено і результати антропологічних досліджень, що дозволить не тільки істотно розширити джерельну базу, а й дасть можливість

---

¹ Останні монографічні роботи, присвячені даній проблематиці, було видано в 1970-1980-х рр. – праці В.М. Цигилика «Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери» та Д.Н. Козака «Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі»

провести комплексний аналіз поховальних комплексів з метою відтворення поховально-обрядових дій, світоглядного уявлення тогочасного населення загалом. Для більшості культур латенського та римського часу (в тому числі і липицької та пшеворської) характерним є обряд тілоспалення. Будь-яких досліджень перепалених кісток у Східній Європі довгий час не проводилось, вважалось, що таке джерело є малоінформативним і складним для вивчення. Завдяки дослідженням останніх десятиліть антропологічне вивчення кремацій на сьогодні є одним із важливих напрямів вивчення населення раннього залізного віку (Рудич, 2000; 2009; 2010; 2011; 2014; Слободян, 2013; 2014, 2018).

Систематичне вивчення кремацій з антропологічної точки зору дасть змогу:

- 1) встановити мінімальну кількість померлих;
- 2) розрізнити та виокремити рештки людини та тварини;
- 3) провести статево-вікові визначення;
- 4) виявити ознаки фізичного розвитку та патологічні прояви;
- 5) відтворити умови проведення обряду кремації – встановити максимальну температуру поховального вогнища, особливості поводження з тілом померлого перед процесом тілоспалення, положення небіжчика при кремації, розташування супровідного інвентарю на поховальному вогнищі тощо.

Кореляція археологічних та антропологічних даних дозволяє підійти до проблеми поховального обряду систематично – поточнити та доповнити інформацію з приводу статево-вікового складу могильників, набірних типів інвентарю для певної групи (за віковою, статевою ознаками, соціально-економічним статусом тощо), етнічного складу населення, фіксації інфільтраційних процесів у суспільстві, відтворення світоглядного уявлення носіїв певної спільноти загалом.

Вивчення ж матеріалів з поховальних пам'яток, в першу чергу поховального інвентарю, дозволить також виокремити основні категорії поховального інвентарю, провести його типологічний та класифікаційний аналіз, кореляцію із матеріальним комплексом ранньоримського часу суміжних територій (дакійських, пшеворських і сарматських пам'яток), визначити основні хронологічні індикатори для ранньоримського часу регіону Прикарпаття.

Зв'язок роботи із науковими програмами. Робота виконана в рамках науково-дослідницьких тем відділів археології ранніх слов'ян та регіональних польових досліджень «Етнокультурні спільності на території України» (державний реєстраційний № 0111U10263), «Матеріали до археологічного атласу України (слов'яни та їх сусіди в I тис. н.е.)» (державний реєстраційний № 0115U00431) та біоархеології Інституту археології НАН України – «Формування давньої людності на теренах України за даними антропології та біоархеології» (державний реєстраційний № 0112U001422).

Мета роботи полягає в узагальненні і систематизації матеріалів археологічних досліджень, визначенні основних рис і особливостей поховальних комплексів, їх хронологічних і етнокультурних меж, в тому числі із залученням результатів антропологічного аналізу.

Тематика роботи передбачає виконання наступних **завдань**:

- висвітлення та аналіз історіографічних тенденцій, пов'язаних із дослідженням даної проблеми;
- характеристика джерельної бази (поховальних пам'яток та окремих комплексів, в тому числі і результатів аналізу антропологічного матеріалу); її систематизація та узагальнення;
- визначення основних рис і особливостей поховальних комплексів дакійського і пшеворського населення, проблема хронологічного та етнокультурного зрізів;
- типологічний та хронологічний аналіз поховального інвентарю, хронологічні індикатори ранньоримського часу Прикарпаття;
- проблема гетерогенних (липицько-пшеворських) поховальних комплексів в регіоні;
- кореляція даних пам'яток із синхронними комплексами суміжних регіонів— дакійського і пшеворського населення, визначення їх місця і ролі в межах етнокультурної ситуації в Карпатському регіоні та формуванні липицької культури зокрема.

Об'єктом дослідження є поховальні пам'ятки ранньоримського часу означеного регіону, представлені безкурганними могильниками і одиночними «багатими» похованнями.

Предмет дослідження – висвітлення етнокультурної ситуації на теренах Західної України в ранньоримський час на основі вивчення поховальної обрядовості, яка репрезентує етнічну та ідеологічну спадкоємність представлених спільнот.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з кінця I ст. до н.е./початку I ст. н.е. (рубежу ер) по останню третину II/початок III ст. Нижня хронологічна межа дослідження визначається датуванням одиночних поховань з Чижикова, Колоколина, Рожневих Полів, Лучки, а також ранніми похованнями з могильників Болотні та Гринєва. Верхню хронологічну межу маркують найпізніші комплекси, представлені на могильниках в Заваллі та Верхній Липиці.

Географічні межі дослідження відповідають ареалу поширення пам'яток липицької та пшеворської культур – Східнокарпатський регіон включно із Прикарпаттям, а саме Верхнє, Середнє Подністров'я та Попруття. За адміністративним поділом такий ареал відповідає східним, південно- та північно-східним районам Львівської, північним та східним районам Івано-Франківської, південним та центральним районам Тернопільської та північним, північно-східним районам Чернівецької областей.

Джерельну базу складають матеріали досліджень з 12 поховальних пам'яток ранньоримського часу Східнокарпатського регіону. База сформована на основі вивчення археологічних та антропологічних колекцій з фондів Інституту археології НАН України, Львівських історичного музею, музею історії релігії, археологічного музею Інституту українознавства імені І. Крип'якевича, історико-краєзнавчого музею м. Винники та Заліщицького районного краєзнавчого музею, наукових публікацій та звітів, в тому числі і матеріали, отримані автором під час польових досліджень поховальних пам'яток. Для порівняння залучені матеріали з 55 поховальних пам'яток з суміжних територій Румунії, Молдови, Чехії, Словаччини та Польщі. В роботі використано матеріали із 185 поховань, типологічно визначено 167

одиниць посуду та 302 одиниці поховального інвентарю. Автором особисто, частково чи повністю, опрацьовано археологічні колекції із розкопок могильників Болотня, Гринів, Звенигород, Завалля, Биндюги, Колоколин, Чижиків, а також зроблено антропологічний аналіз збереженого остеологічного матеріалу із вказаних пам'яток. Проведено рятівні археологічні та розвідкові дослідження поховальних пам'яток у Звенигороді та Болотні.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено загальнонаукові принципи об'єктивності, системності та історизму. Для досягнення поставлених завдань залучені як загально-наукові методи (аналізу і синтезу, абстрагування, узагальнення, системний), так і методи окремих наук та дисциплін: історичні (хронологічний, ретроспективний, порівняльно-історичний, структурний), археологічні (типологічний, стратиграфічний, картографічний), антропологічні (морфологічні спостереження, антропологічний аналіз кремацій тощо), міждисциплінарні (систематичний) тощо.

Дисциплінарні методи дослідження – історичні та археологічні – були використані для дослідження і впорядкування археологічного матеріалу, типології та класифікації керамічного посуду та інших категорій поховального інвентарю, розробки та верифікації поховально-обрядових ознак, для створення карт пам'яток, а також географічного маркування окремих ознак. Антропологічні методи і методики використані для аналізу антропологічних даних.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є першим дослідженням, присвяченим комплексному аналізу поховальних пам'яток ранньоримського часу Східнокарпатського регіону, дослідженням, заснованим на залученні і кореляції археологічних та антропологічних даних.

Автором систематизовано та узагальнено попередні дослідження та наукову літературу, пов'язані із даною проблемою, а також проаналізовано основні напрямки та підходи, відображені в історіографічному розділі.

Комплексно розглянуто джерельну базу – із співставленням археологічних та антропологічних даних, що дало змогу визначити не тільки біологічні

характеристики певних індивідів і популяцій, а й більш повно відтворити поховальний обряд, його основні етапи, особливості, спадкоємність і елементи світоглядного уявлення загалом.

Проаналізовано основні категорії поховального інвентарю, проведено його типологічний, порівняльний та хронологічний аналіз, автором роботи визначено хронологічні індикатори для ранньоримського часу Східнокарпатського регіону.

Визначено характерні риси та особливості поховального обряду для населення даного регіону, розглянуто проблему змішаних комплексів, проведено порівняльний аналіз даних пам'яток із синхронними комплексами суміжних регіонів, визначено їх місце і роль в межах етнокультурної ситуації в Карпатському регіоні загалом.

Розглянуто проблему компонентності у формуванні липицької культури.

Розроблено антропологічний бланк для опрацювання кісткового матеріалу з тілопальних поховань, адаптовано методику відкриття та фіксації тілопальних поховань в польових умовах.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих робіт з історії та археології України, а також інших країн Карпатського регіону, навчальних посібників для середніх шкіл та університетів, практичній дослідницькій роботі, у викладанні історії та археології у вищих навчальних закладах, науково-просвітницькій діяльності, формуванні музейних експозицій.

Особистий внесок здобувача. Протягом 2013-2014 рр. за участю та під керівництвом автора проводилися дослідження поховальних пам'яток ранньоримського часу поблизу Звенигорода, Гринєва та Болотні. В праці, опублікованій у співавторстві з Д.Н. Козаком та Я.В. Володарцем-Урбановичем, автором зроблено антропологічний аналіз поховань зі Звенигорода.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорені на засіданнях відділів археології ранніх слов'ян та біоархеології Інституту археології НАН України, кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Результати досліджень були викладені у вигляді доповідей та повідомлень на

міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях у Білій Церкві (2011), Львові (2013, 2016, 2017), Чернігові (2013), Харкові (2013), Дніпропетровську (2014), Києві (2013–2017), Хрінниках (2017), Винниках (2017), Албі Юлії (2017).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 15 наукових працях, у тому числі в 5 статтях у фахових наукових виданнях (1 зарубіжне).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів та висновків (172 сторінки), додатків (35 сторінок), альбому ілюстрацій (92 сторінки) та списку використаних джерел (344 позиції). Загальний обсяг дисертації складає 357 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПАМ'ЯТКИ РАННЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ СХІДНОКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ.

1.1. Історія дослідження. Джерельна база.

Дослідження поховальних пам'яток перших століть н.е. почалось з кінця XIX ст. Одним з перших було досліджено великий біритуальний могильник поблизу с. *Верхня Липиця* Рогатинського району Івано-Франківської області. Його дослідження стало початком вивчення нового явища в етнокультурній історії регіону – липицької культури. Археологічні розкопки тут проводились протягом 1889–1890 рр. І. Коперніцьким (I. Kopernicki). В повідомленнях археолога зазначено про виявлення близько 200 урн з перепаленими кістками всередині, глибина їх залягання сягала приблизно 0,5 м від сучасної поверхні. Окрім поховальних пам'яток було зафіксовано і рештки трьох «вогнищ», на думку дослідника – це були вогнища для спалення небіжчиків, так звані *ustrina* (Śmiszko, 1932). У зв'язку із смертю І. Коперніцького у 1891 р. роботи на могильнику було припинено, а матеріали досліджень залишились неопрацьованими аж до 30-х рр. XX ст. Матеріали досліджень були опубліковані лише в 1932 р. М. Ю. Смішком, який і виділив липицьку культуру в окреме культурне явище. Проаналізувавши замітки І. Коперніцького, йому вдалось укомплектувати 37 поховань та, крім того, виявити 49 предметів, що їх неможливо було пов'язати з конкретними комплексами. Взявши до уваги, що в наявності було ще 28 безкомплектних посудин і при умові, що кожна з них була урною окремого поховання, М.Ю. Смішко допустив, що відкрито 67 поховань (60 тілопальних поховань і 7 тілопокладень). Із описаних 37 тілоспалень 35 були урновими, і лише два поховання – безурновими (ямними). Окрім того, до переліку поховань були включені і знахідки, виявлені в межах могильника вже в першій третині XX ст. (Śmiszko, 1932, s. 11, 26-55; Цигилик, 2005, с. 341).

Незважаючи на те, що завдяки дослідженню Верхньолипницького могильника було отримано матеріали для виділення нової культури, пошуків та досліджень подібних пам'яток не проводилось. Вони відкривались хіба що випадково.

Подальші дослідження поховальних пам'яток ранньоримського часу у вказаному регіоні пов'язані з іменем згаданого М.Ю. Смішка. Даній проблематиці було присвячено декілька його робіт. Перша, «Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej», стосувалась аналізу та системного дослідження поховальних пам'яток римського часу на теренах Західної України. За основу було взято аналіз матеріалів з могильників Верхня Липиця та Гринів. Окрім того, в роботі описані і окремі знахідки з інших поховальних пам'яток – Заліски, Звенигород, Биндюга, Лучка, Хотимир, а також інвентар з пшеворських поховань пізньоримського часу. Помилково дослідником до липицької культури були віднесені знахідки з поховань в сс. Нижній Струтинь та Галич Івано-Франківської, Кривеньке, Улашківці Тернопільської та Малехів Львівської областей (Śmiszko, 1932, s. 111-181). Окрема частина роботи стосується аналізу пшеворських поховальних пам'яток на території Західної України (за М.Ю. Смішком це пам'ятки вандальської культури), загальний список яких включає 26 місцезнаходжень – п'ять могильників та 14 одиночних комплексів, відносяться вони як до ранньоримського, так і до пізньоримського часу (Śmiszko, 1932, s. 3-111). Друга праця, «Osady kultury lipickiej. Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego Południowo-Wschodniej Polsce», доповнена аналізом поселень римського часу Західної України, синхронних скарбів римських монет та окремими знахідками (Śmiszko, 1934; Цигилик, 2005, с. 343).²

Рятівні археологічні дослідження могильника поблизу с. *Гринів* (Пустомитівського району Львівської області) проводились М.Ю Смішком та Т. Сулімірським (T. Sulimirski) у 1930 р. (Śmiszko, 1932, s. 55-64). Значна його частина була зруйнована будівельними та господарськими роботами. У південно-східній частині могильника, не зачепленого роботами, дослідниками було виявлено дев'ять тілопальних поховань і три скупчення уламків кераміки. Окрім того, частина інвентарю зі зруйнованих поховань була зібрана Я. Пастернаком і передана до музею імені Т. Шевченка у Львові, директором якого він і був на той час (Śmiszko, 1932, s. 160).

---

² див. підрозділ 1.2

Матеріал із одиночних тілопальних поховань було проаналізовано М.Ю. Смішком у своїх роботах. Зокрема, поховальний комплекс поблизу *Хотимира* (Тлумацький район Івано-Франківської області) було виявлено в 1908 р. під час будівельних робіт (Śmiszko, 1932, s. 4-5). Одиночне поховання з с. *Лучка* (Тернопільського району Тернопільської області) виявлене і досліджене у 1925 р. Б. Янушем (B. Janusz) (Śmiszko, 1932, s. 18-20). Про виявлену урну з с. *Биндюга* (Сокальського району Львівської області) дослідником також коротко відмічено у його монографії (Śmiszko, 1932, s. 3). М.Ю. Смішком також повідомлено про виявлені знахідки з місцезнаходження в *Залісках* (Жидачівський район Львівської області) (Śmiszko, 1932, s. 67). Пізніше, в 1947 р., тут було виявлено і частково досліджено поселення липицької культури. Дослідником було проведено і розвідкові роботи за межами окресленого поселення: на відстані 500 м від нього, в північно-західному напрямі, було виявлено залишки тілопального поховання. Поховальний інвентар комплексу був ідентичним із матеріалами поселення (Смішко, 1947, с. 1-2). Подальших досліджень в ареалі виявлення знахідки проведено не було.

Поховання (тілопокладення) з *Колоколина* (Рогатинський район Івано-Франківської області) досліджене у 1935 р. вже згадуваними М.Ю. Смішком і Т. Сулімірським. Воно було виявлене місцевими жителями під час будівельних робіт і є впускним у насип кургану неолітичного часу. Частина поховального інвентарю була забрана місцевими мешканцями ще до початку досліджень, частину вдалось зібрати дослідникам; їх першопочаткове розташування в могилі відновити вкрай складно (Śmiszko, 1935, s. 155).

У 1930-40-х рр. дослідження поховальних комплексів ранньоримського часу було практично припинено (в т.ч. і з причини бойових дій під час II світової війни). Лише з початком 1950-х рр. було відновлено археологічні дослідження зазначених пам'яток, пов'язані вони з іменем І.К. Свешнікова. Саме ним були планомірно досліджені могильники біля сіл Звенигород та Болотня на Львівщині.

Могильник поблизу с. *Звенигород* (Пустомитівського району Львівської області) було випадково виявлено ще в 30-х рр. XX ст. Окремі знахідки із

тілопального поховання та культурного шару опубліковані М.Ю. Смішком (Śmiszko, 1932, s. 6-7, 67-68). Подальші дослідження були продовжені експедицією Львівського історичного музею під керівництвом І.К. Свешнікова у 1953-1955 рр. Поблизу Звенигорода, неподалік один одного, було виявлено два біритуальних могильника – в північно-західній (урочище «Гоева Гора») та південно-східній околицях села (урочище «Загуменки»). Дослідженнями в «Загуменках» виявлено кілька поховань, оскільки значна частина могильника була зруйнована внаслідок забудови і господарських робіт. В урочищі «Гоева Гора» за три сезони було досліджено площу в 1384 кв. м., виявлено 20 поховань – 12 тілопальних комплексів та вісім тілопокладень (Свешников, 1954; 1957). Роботи по дослідженню могильників у Звенигороді були продовжені експедицією під керівництвом Д.Н. Козака у 1975 р. Попередньо, в 1974 р., місцевим жителем М. Великачем на власному подвір'ї було виявлено тілопальне урнове поховання (садиба знаходиться приблизно в 200 м на південний захід від розкопів попередніх років, в межах підніжжя пагорба, верхня частина якого і називається «Гоева Гора»). Роботами 1975 р. виявлено 25 тілопальних поховань (Козак, 1975; 1978). Подальші рятівні дослідження було проведено Д.Н. Козаком та автором у 2013 р., в результаті яких було виявлено ще одне тілопальне поховання (Козак, Слободян, Володарець-Урбанович, 2013; Слободян, 2014).

Могильник поблизу с. *Болотня* (Перемишлянський район Львівської області) відкритий випадково у 1953 р. при копанні траншей під фундаменти колгоспної ферми. Під час будівельних робіт було зруйновано декілька поховань, від яких залишились фрагменти кількох зібраних посудин. За словами робітників, тут знаходились як кремаційні, так і інгумаційні поховання. В 1954 р. співробітниками Львівського музею під керівництвом І.К. Свешнікова проводились археологічні дослідження, було розкопано площу в 57 кв.м. та виявлено шість поховань – три тілоспалення і три тілопокладення (Свешников, 1954, с. 30-31; Цигилик, 2005, с. 345). Ще одне тілопальне поховання було виявлене у 1976 р. під час прокладання водогону (Цигилик, 1977, с. 1-2). Планомірні розкопки могильника розпочались Ранньослов'янською археологічною експедицією Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом В.М. Цигилика в 1977 році. Роботи продовжувались у 1985, 1986 та 1992 рр. Загальна площа розкопів становить 1540 кв.м. В результаті досліджень було виявлено 71 поховання (Цигилик, 2003, с. 153). Разом із шістьма похованнями з розкопок І.К. Свєшнікова та двома похованнями, виявленими місцевими жителями, загальна кількість поховань становила 79. За словами будівельників, на самому початковому етапі будівництва (1953 р.) по всій ймовірності було знищено 7-8 поховань (Цигилик, 2003, с. 178). Також декілька поховань знищено було ще в 1950–ті рр. Тому є підстави вважати, що кількість поховань на могильнику сягала 90 – 95.

Паралельно, в 1955 р., М.Ю. Смішком було обстежене і одиночне поховання (тілопокладення) поблизу с. *Чижиків* Пустомитівського району Львівської області. Значна частина могили була зруйнована силосною ямою. Переважна частина поховального інвентарю була зібрана місцевими мешканцями та робітниками до початку археологічних досліджень, тому визначення їх першопочаткового розташування в могилі не є можливим (Смишко, 1957).

Могильник поблизу с. *Неполоківці* (Кіцманського району Чернівецької області) досліджувався на початку 1970-х рр. археологічною експедицією під керівництвом Б.О. Тимощука та Г.Ф. Нікітіної. В 1972 р. було виявлено два поховання, одне з яких (п. 2) віднесене дослідниками до липицької культури. У 1973 р. дослідження були продовжені, але пошукові траншеї, закладені поблизу раніше виявлених поховань, не дали результатів (Неполоківці І). В 450 м на захід від місця розкопок 1972 р., у невеликому яру, що прорізав схил II тераси р. Прут, місцевим учнем була знайдена миска із рештками кремації. Пізніше дослідниками там же було виявлено на поверхні зораної землі перепалені кістки і уламки кераміки (Неполоківці II). На місці були проведені невеликі розкопки та досліджено три поховання, два з яких було віднесено до липицької культури (Тимощук, Никитина, 1978, с. 89).

У 1980-х рр. проводились дослідження могильника поблизу с. *Завалля* Снятинського району Івано-Франківської області. Дана пам'ятка була випадково відкрита при господарських земляних роботах. Одна із виявлених урн (гончарний глек) була передана до Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, де і

звернула на себе увагу дослідників (Вакуленко, 1991, с. 22). В 1980 р. Карпато-Волинською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Л.В. Вакуленко, а в 1984 р. експедицією Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, очолюваною Ю.М. Малєєвим, на території могильника були проведені дослідження, в ході яких було відкрито 16 поховань липицької культури. Окрім липицьких поховань тут було виявлено і 43 поховання культури Гава-Голігради (Вакуленко, 1980; 1991, с. 22; Малєєв, 1984).

У 1985 р. в м. Снятин в Музеї атеїзму Л.В. Вакуленко було оглянуто речі із випадково виявленого поховання поблизу с. *Рожневі Поля* (Снятинського району Івано-Франківської області). Тоді ж було обстежено і місце знахідки. Виявилось, що ще у 1967 р. під час господарських робіт було виявлено тілопальне поховання, яке містило ліпну урну, накриту перевернутим догори дном бронзовим тазом. Всередині урни окрім перепалених кісток містилась маленька кружальна посудинка, залізний ніж та предмет, який наразі є втраченим (Вакуленко, 1999).

Одиночні пшеворські тілопальні поховання були виявлено в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (значна їх частина згадана у праці М.Ю. Смішка) – Боришківці, Іване-Золоте, Капустянці, Перепільники (Тернопільська область), Добростани, Кристинопіль (Червоноград), Рудки, Биндюга (Львівська область), Велика Кам'янка, Петрилів, Репужинці, Слобідка, Олешів (Івано-Франківська область) (Śmiszko, 1932). Однак вказані поховальні комплекси не можуть входити до нашої вибірки, адже вони відносяться до пізньоримського часу (Козак, 1984, с. 38-39). А опис поховання з Биндюги, що датується пізньолатенським часом, не є достатнім для внесення до вибірки. До того ж виявлена урна збережена не повністю.

Могильник поблизу с. *Шунівці* (Заліщицького району Тернопільської області) був виявлений під час будівництва водовідвідної траншеї у 2000-х рр. Місцевими жителями було знайдено два людських скелети зі східною орієнтацією. Біля одного з кістяків, в області грудної клітки, виявлено скляну намистину, яка загалом датується широким діапазоном – ранньозалізним віком. Недалеко від виявлених поховань, в 3 м на захід, дослідниками було знайдено дрібні уламки посуду, повторно перепалені і зігнутий у п'ять разів залізний двосічний меч із рештками

залізних піхов. На північ від місцезнаходження зброї виявлено кілька скупчень перепалених кісток (Олійник, Михайловський, 2006, с. 122-123). Двосічний меч з похованнями за формою і параметрами наближений до типу В.I, проте значна руйнація знахідки не дає можливості провести більш точний аналіз. Датування і етнічна атрибуція двох тілопокладень за відсутності будь-яких датуючих знахідок та посуду поки є відкритими. Саме з цієї причини, а також у зв'язку із зруйнованістю поховань, комплекси із Шиповець не були включені до вибірки.

Отже, загальна кількість досліджених поховальних комплексів в межах могильників складає 205 поховань. З них до нашої вибірки включено 180, а також п'ять одиночних поховань, що загалом становить 185 комплексів (табл. 1.1)³. До вибірки не було включені зруйновані поховання, а також ті комплекси, про які інформація в літературі подана не повно.

1.2. Проблема пам'яток ранньоримського часу Східнокарпатського регіону в історіографії

Дослідження пам'яток ранньоримського часу в даному регіоні і досі не набуло систематичного характеру. Так, до 1930-х рр. більшість з них була виявлена випадково, під час сільськогосподарських та будівельних робіт, або ж при дослідженні багат шарових пам'яток інших періодів. Попередні короткі замітки стосувались хіба що датування та етнокультурної приналежності окремих комплексів.

Однією з таких пам'яток є могильник поблизу с. Верхня Липиця, його дослідження поклало початок вивченню нового етнокультурного явища в регіоні – липицької культури. Висновки дослідників стосувались переважно хронологічної та етнічної інтерпретації Верхньолипичького могильника. Зокрема, зазначено час функціонування могильника в межах II–III ст. (замітки І. Коперницького, В. Деметрикевича (W. Demetrykiewicz), П. Райнеке (P. Reinecke), К. Гадачека

---

³ В табл. 1.1 подано інформацію по кожній з пам'яток: вказано загальну кількість досліджених поховань (або тих комплексів, чий опис присутній в літературі), вибірку – кількість поховальних комплексів, залучену до статистичної обробки. Також вказані конкретні поховальні комплекси, не включені до вибірки.

(К. Hadaczek), В. Гребеняка, К. Такенберга (K. Tackenberg), Л. Козловського (L. Kozłowski)) (Цигилик, 2005, с. 341-343). К. Гадачек, аналізуючи комплекси Верхньої Липиці, чи не вперше зазначив, що матеріали даного могильника є основою для виділення нової культури, розвиток якої безперечно проходив під впливом «класичного світу» (Hadaczek, 1912, s. 23-26).

Проте, перший систематичний аналіз липицьких пам'яток було проведено значно пізніше. Даній проблематиці було присвячено дві вже згадувані монографічні роботи М.Ю. Смішка – «Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej» (1932) та «Osady kultury lipickiej. Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego Południowo-Wschodniej Polsce» (1934), а також окремі статті. Дослідником було виділено липицьку культуру в окреме культурне явище, окреслено ареал поширення вказаних пам'яток (на момент виходу робіт), їх етнокультурну приналежність та хронологію.

Ареал поширення липицьких пам'яток визначено в наступних межах: західним кордоном є р. Верещиця (ліва притока Дністра), північним – «межі Львова», південний кордон утворюють Карпати (відрізок між Дрогобичем і Косовим). Дослідник при цьому зазначає, що першопочатково ареал був значно ширшим – свідченням чого є липицькі знахідки, виявлені «аж до Заліщик» (півдня Тернопільської області). Також було визначено час існування липицької культури. Нижня хронологічна межа відзначена кінцем пізнього латену, верхня – другою половиною II ст. М.Ю. Смішко дату верхньої межі обумовлює натиском «вандалської культури з півночі» (Śmiszko, 1932, s.176-183; 1934, s. 27-30, fig. X; Смишко, 1959). Час появи липицьких пам'яток на території України – I ст. – дата, підтримана багатьма дослідниками (Свешников, 1957, с. 73; Цигилик, 1975, с. 129; Козак, 1990, с. 47; Dąbrowska, 1973, s. 219).

Якщо визначення нижньої хронологічної межі липицької культури є сталим, то проблема верхньої хронологічної межі і досі залишається відкритою. І.К. Свешніков, залучивши датування окремих комплексів зі Звенигорода і Болотні, розширив дату існування культури до середини III ст. (Свешников, 1957, с. 73). Т. Домбровська, базуючись на датуванні поховальних комплексів (зокрема,

могильника Верхня Липиця), висловила точку зору, за якою функціонування липицьких могильників варто доводити до першої половини II ст. включно (Dąbrowska, 1973, s. 219). Згодом, із залученням матеріалів нововиявлених поселень, було зроблено спробу поточнити верхню хронологічну межу існування культури. В.М. Цигилик, взявши до уваги матеріал поселень Верхньої Липиці, Ремезівців та Майдану-Гологірського, розширив датування до початку III ст. (Цигилик, 1975, с. 129). Таке датування було підтримане Д.Н. Козаком (Козак, 1990, с. 47).

Окрім пам'яток липицької культури в регіоні представлені і пам'ятки інших культурних груп. Найбільш чисельні з них – пам'ятки пшеворської культури, основний ареал формування якої – землі між Одрою та Віслою (територія сучасної Польщі). Час існування культури загалом визначається III/II ст. до н.е. – V ст. н.е. Пшеворські пам'ятки на території України представлені як окремими похованнями, так і могильниками (або комплексами в межах могильників). Етнокультурна, хронологічна та просторова атрибуція пшеворських пам'яток регіону (вандальська культура) вперше була здійснена М.Ю. Смішком. Також дослідником окреслено ареал поширення та основні напрямки руху пшеворського населення – з території басейну Західного Бугу і Сяну на територію сучасної України. За допомогою картографування та хронологічної прив'язки було виділено дві групи: перша (східна) мігрувала з території, розташованої на північ від долини Західного Бугу – подальший рух населення відбувається у південно-східному напрямку, вздовж лівих приток Дністра до Пруто-Дністровського межиріччя (початок I – кінець II ст.). Друга група (західна) рухалась зі сторони Сяну і його приток до Дністра (III ст.). Хронологічні межі існування пшеворських пам'яток, на думку дослідника, – початок I – кінець III ст. (Śmiszko, 1932, s. 3-111, 183).

Праця Т. Домбровської «*Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*» (1973) була присвячена розгляду пшеворських пам'яток, виявлених за межами основного ареалу культури, а саме її східного кордону – території на схід від Вісли, куди безперечно входить і Західна Україна. Дослідницею ареал пшеворської пам'яток у вказаному регіоні розмежовано на дві області: 1) територія між Сяном, Дністром і Верещицею (до даної групи

входять пам'ятки на теренах України); 2) територія Східного Підляшшя (між Західним Бугом та Нарвою). На основі системного аналізу поховальних пам'яток Т. Домбровська зазначає, що в пізньолатенський та ранньоримський час відмічається рух пшеворського населення на схід. Причому, найбільш віддаленими на схід поховальними комплексами є Биндюга та Гринів. Ті одиничні пам'ятки, що виявлені далі на схід від вказаного кордону, варто вважати етнічно невизначеними або більш пізніми (Dąbrowska, 1973, s. 179-180).

Пшеворські пам'ятки Верхнього Подністров'я Д.Н. Козаком було виділено в окремий варіант – верхньодністровський. Археологічні свідчення вказують на час поширення пшеворських пам'яток в регіоні з середини I ст. до н.е по III ст. н.е. Дослідник визначив особливості пшеворських пам'яток в порівнянні з основним ареалом та виокремив кілька етапів у їх формуванні та розвитку. На першому етапі (пізній латен) пшеворські пам'ятки регіону практично не відрізнялись від аналогічних на території Польщі – ідентичні екологічні ніші, житлобудівництво, керамічний посуд та металевий інвентар. З середини I ст. н.е. у матеріальній культурі населення спостерігаються істотні зміни – зміна топографії поселень, житлобудівництва та у керамічному посуді – викликані процесом взаємодії з населенням липицької і зарубинецької культур (див.нижче) (Козак, 1984, с. 67-68).

Як було зазначено вище, аналіз поховальних комплексів ранньоримського часу вказує на присутність у даному регіоні гетерогенних етнічних груп, що безумовно позначилось на характері не тільки поселень, а й могильників. Найбільший відсоток поховальних комплексів на представлених пам'ятках, за визначенням, є дакійськими. Окремо виступають і комплекси, здійснені за пшеворським обрядом. Також представлені тут і поховальні комплекси, які поєднують в собі різні етнокультурні риси. Це стосується зокрема особливостей посмертного поводження з тілом померлого та його супровідним інвентарем.

Не викликає сумнівів той факт, що основними носіями липицької культури були даки. Дана точка зору вперше була висловлена та аргументована М.Ю. Смішком. Дослідник зазначав, що населення, яке залишило липицькі пам'ятки, мігрувало до Прикарпаття з півдня – ареалу проживання історичних даків (Śmiszko, 1932). Теза

про зв'язок липицької культури із дакійськими пам'ятками наразі підтримана багатьма вітчизняними та закордонними дослідниками (Тиханова, 1957, с. 186-187; Свешников, 1957, с. 73; Dąbrowska, 1973, s. 206-208; Мачинский, 1974, с. 59; Рикман, 1975, с. 307; Вакуленко, 1989; 1991; Котигорошко, 1991, с. 14-15; Dumitrașcu, 1977, s. 68; Ignat, 1999, s. 45-46; Слободян, 2014a).

Проте відкритим залишається питання, чи тільки на основі дакійського компоненту була сформована липицька культура, в подальшому зазнавши впливу найближчих сусідів – представників пшеворського та сарматського населення, чи ж формування культури відбувалось на багатоконпонентній основі, де дакійський і пшеворський компоненти стали основними етнічними маркерами у її становленні?

На думку М.Б. Щукіна, ранні поховальні комплекси в регіоні (що датуються кінцем I ст. до н.е. – серединою I ст. н.е.), а саме одиночні поховання (Колоколин, Чижиків) та окремі поховання з Болотні, Звенигорода та Гринева, належать до передлипицького етапу (т.зв. Звенигородської групи) і мають змішаний кельто-липицько-пшеворсько-сарматський характер. Дослідник вважав, що таке розмаїття різноетнічних складових у даних поховальних комплексах є свідченням існування так званого бастарнського союзу (Щукін, 1974, с. 18, 21; 1990, с. 195, 231; 2011, с. 172). На істотний кельтський вплив на носіїв липицької культури вказували М.О. Тиханова і Д.А. Мачинський (Тиханова, 1957, с. 186-187; Мачинский, 1973, с. 52-64).

Л.В. Вакуленко заперечує тезу М.Б. Щукіна та зазначає, що вказана група пам'яток – це не передлипицький етап, а ранній етап формування липицької культури, формування якої відбувалось на основі інтеграції двох культурних компонентів – дакійців та носіїв пшеворської культури, перший з яких, дакійський, був головним. На початку I ст. в регіон проникають з південного сходу дакійці, які застають тут пшеворське населення, що переселилось раніше з північного заходу. За фази В₁ ранньоримського часу відбувається процес їх етнічної інтеграції (свідченням чого є пам'ятки типу Звенигород-Болотня), який до останньої третини I ст. завершується становленням липицької культури (Вакуленко, 1989, с. 33; 1991, с. 27-28; 1999, с. 151). Що ж до інтерпретації багатих одиночних поховань, то, на

думку дослідниці, вони є свідченням існування на даній території племінного союзу (Вакуленко, 1999, с. 152).

Д.Н. Козак вказував на «черезсмужне» проживання липицького і пшеворського населення, що підтверджується археологічними даними – близькістю розташування таких пам'яток в регіоні, але з різною екологічною нішею. Таке проживання безпосередньо в регіонах стику населення – свідчення наявності асимілятивних процесів, проте, на думку дослідника, це не призвело до повного злиття населення. Датою появи пшеворського населення у Подністров'ї є I ст. до н.е., початок же дакійської міграції припадає на 20 – 40-ві рр. I ст., свідченням чого є поховальні комплекси з Колоколина та Болотні. Зустрівшись у своєму русі по Дністру із пшеворськими племенами дакійці «просочилися» на їхню територію до південних околиць Львова, проте археологічні свідчення витіснення дакійцями пшеворських груп чи навпаки відсутні (Козак, 1978, с. 105-106; 1990, с. 48-49). Часом найбільшої активності липицької культури, за Д.Н. Козаком, є друга половина I ст. Зазначеним часом датується більшість поховальних пам'яток культури в регіоні – Чижиків, Гринів, Звенигород, Верхня Липиця, Черепин. Дослідник відзначає, що наприкінці I ст. низка поселень і могильників припиняє своє існування, що може свідчити про початок згасання культури, її розмивання у місцевому середовищі (Козак, 1990, с. 48; 2006, с. 213). Паралельно, у другій половині I ст. н.е. виникають пам'ятки зубрицької культури (раніше волино-подільська група пшеворської культури). В середині I ст. відбувається міграція зарубинецьких племен з території Прип'ятського Полісся на південь, в райони Волині і Подністров'я. Тут проходить інтеграція зарубинецького населення із носіями верхньодністровського варіанту пшеворської культури. Д.Н. Козак вважав, що носіями зубрицьких та пізньозарубинецьких старожитностей були історичні венеди, описані Тацитом (Козак, 1984, с. 67-69; 2008, с. 12-13).

II – початком III ст. датуються окремі пам'ятки в регіоні, переважна більшість з яких є поселенськими пам'ятками – Ремезівці, Майдан Гологірський, Верхня Липиця, Стрілки, Липівці, десятки поселень у Тернопільській (Заліщики) та Чернівецькій областях (Цыгылык, 1971; Цигилик, 1975, 1995, 2001; Малєєв,

Конопля, 1999; Цигилик та ін., 2004; Войнаровський, 2005; Олійник, 2010; Слободян, 2011, 2012, 2012а; Ягодинська та ін., 2011). Даним часом, переважно другою половиною II ст., датуються і окремі поховальні комплекси в Заваллі, Верхній Липиці, Неполоківцях (Śmiszko, 1932; Тимощук, Никитина, 1972; Вакуленко, 1991). Територіально ці пам'ятки є дещо або значно віддаленими на схід у порівнянні з основним ареалом. Окрім того, в матеріалі поселень також фіксується наявність різноетнічних компонентів – окрім дакійського та пшеворського присутній і зарубинецький (пізньозарубинецький) компоненти. В першу чергу, це знаходить своє відображення у способах та особливостях формовки посудин та їх орнаментатії. Д.Н. Козак відносив дані пам'ятки до етнічно змішаних, сформованих на основі інтеграції зубрицького та фракійського (дакійського) населення, зазначаючи, що саме на цій основі в III ст., під значним впливом провінційно-римської культури виникне черняхівська культура Подністров'я (Козак, 2008, с. 12-13). Окрім того, дослідник вважав, що однією із причин витіснення липицького населення з регіону була потужна хвиля пшеворської міграції кінця II – початку III ст. (Козак, 1978, с. 106).

В.М. Цигилик пам'ятки зі змішаними комплексами (окрім вище зазначених до них належать поселення Підберізці та Пасіки-Зубрицькі) об'єднував в Гологірську групу пам'яток, притримуючись точки зору, що саме вони стали підосновою формування черняхівської культури в регіоні (Прикарпаття) (Цигилик, 2008, С. 166).

На істотний вплив липицького населення у формуванні черняхівської культури в регіоні вказували і М.Ю. Смішко, М.О. Тіханова, Е.А. Рікман – за кореляцією особливих керамічних форм та певних рис поховального обряду (Смишко, 1952, с. 73-76; Тиханова, 1957, с. 186-187; Брайчевський, 1964; Рикман, 1975).

В.М. Войнаровський групу ранньоримських пам'яток Чернівецької області, аналогічну за змішаним складом, також відносить до зубрицької культури, сюди входять матеріали з поселень Рогізна, Глибока, Чорнівка II-А, Добринівці, поховання з Неполоківців I і II та окремі матеріали з Василева (Войнаровський, 2005, с.174-181).

На думку Л.В. Вакуленко, найбільш східні пам'ятки в регіоні фіксують пізній етап існування липицької культури. Дослідниця зазначає, що значна частина населення якраз не розчиняється у місцевому середовищі, а мігрує з Прикарпаття в південному та південно-східному напрямі – в Дакію, свідченням чого є виявлення аналогічних пам'яток на території Молдови та Румунії. Причинами даного процесу, на думку дослідниці, могли бути Маркоманські війни (166-180 рр.) та нова потужна хвиля пшеворської міграції (Вакуленко, 1989, с. 33; 1991, с. 27-28).

Залишається відкритою і проблема етнічного визначення населення, що залишило поховальні комплекси в регіоні. Зокрема, це пов'язано із наявністю певного відсотка тілопокладень на могильниках (16,6 %), які не є характерними для дакійського та пшеворського населення; особливих ознак поховальної обрядовості (традиції ритуального псування інвентарю, повторного обпалу посуду і т.д.), специфічного складу інвентарю тощо.

Так, В.М. Цигилик, один із провідних дослідників липицьких пам'яток, відкидав тезу про біритуалізм в поховальному обряді липицької культури, але і не вказував можливу причину появи таких поховань (Цигилик 1975, с. 78). Пізніше свою думку він переглянув (Цигилик, 2003).

При аналізі зазначених поховальних пам'яток в регіоні, насамперед, увага дослідників була прикута до характеристики поховального обряду населення Прикарпаття, основу якого складали дакійська та пшеворська культурні групи. Основою поховального обряду обох культур було тілоспалення, проте незначний відсоток відкритих поховальних комплексів є тілопокладеннями. Наявність інгумацій в дакійських поховальних комплексах трактувалась як сарматські запозичення (Vulpe, 1959; Mitrea, 1960; Bichir, 1961; Babeş, 1971; Федоров, Полевой, 1973; Рикман, 1975). Проте, згодом дана точку зору була переглянута. І. Іоніца, М. Ігнат при дослідженнях дакійських (карпських) могильників Молдови (Велень, Подень, Звориштя та ін.) дійшли висновку, що біритуалізм в поховальному обряді не є свідченням впливу сарматів, а, скоріше, докорінних змін у світоглядній сфері дакійців (внаслідок війни Дакії з римлянами і романізації) (Ionița, 1982; Ionița,

Ursachi, 1988, s. 94; Ignat, 1999, s. 44-46). Дана точка зору на сьогодні підтримана дослідниками (Sîrbu, 2006; Sîrbu, Arsenescu, 2006).

Л.В. Вакуленко появу тілопокладень на могильниках пов'язує із впливом пшеворського компонента. На думку дослідниці, основними аргументами на користь даної тези є: 1) наявність інгумаційних поховань в поховальних комплексах пшеворської культури (такий відсоток невеликий, але випадки відомі на всій території поширення даної культури); 2) орієнтація пшеворських поховань буває різною, за виключенням західної; 3) наявність зброї в таких похованнях (Вакуленко 1989, с. 26).

Точка зору про сарматське походження тілопокладень на могильниках належить М.Б. Щукіну. Дослідник виділяв поховальні комплекси з Гринєва, Болотні та Звенигорода в окрему групу, сформовану на основі пшеворського, дакійського та сарматського компонентів. Дана теза підкріплена аргументами про наявність різноетнічних елементів, а саме інгумацій та окремих категорій інвентарю – люстерок, рум'ян, мечів з кільцевим навершям, сережок тощо (Щукін, 1989, с. 71, 1994).

Існує ще одна концепція походження біритуалізму в липицькій культурі, пов'язана із культурними імпульсами з території Моравії та Богемії (сучасні Чехія та Словаччина), де виявлені інгумаційні поховання з багатим римським імпортом (Kolník, 1980). Дана точка зору підтримана і Є. Ткачем (Ткач, 2012; 2013).

До аналізу не залучались матеріали зубрицьких пам'яток, синхронних дакійським і германським комплексам в регіоні. Серед зубрицьких комплексів репрезентовані тільки матеріали з поселень, поховальні пам'ятки не представлені.

Отже, наразі основними проблемами у дослідженні пам'яток ранноримського часу Прикарпаття залишаються розробка хронології поховальних комплексів та визначення хроноіндикаторів для даного періоду, розмежування етнічно змішаних комплексів, їх кореляція із синхронними пам'ятками суміжних регіонів, а також визначення місця і ролі даного населення в межах етнокультурної ситуації в Карпатському регіоні загалом.

Одним із головних завдань в роботі також є виокремлення основних етнічних компонентів у формуванні липицької культури, визначення їх місця і ролі у формуванні культури, висвітлення основних етнокультурних процесів у регіоні в хронологічному і географічному вимірі. Адже, на разі, історіографія пропонує різні наукові підходи та точки зору на проблему походження липицьких пам'яток, а також місця і ролі дакійського та пшеворського населення в регіоні.

1.3. Методологія та методи дослідження

В основу дисертаційного дослідження покладено загальнонаукові принципи об'єктивності, системності та історизму. Для досягнення поставлених завдань залучені як загально-наукові методи (аналізу і синтезу, абстрагування, узагальнення, системний), так і методи та методики окремих наук та дисциплін – історичні (хронологічний, ретроспективний, порівняльно-історичний, структурний), археологічні (типологічний, стратиграфічний, картографічний), антропологічні (антропологічне дослідження кремацій, морфологічне спостереження, макроскопічне визначення, остеометричні визначення), міждисциплінарні (систематичний) тощо.

Статистичний метод. Статистична обробка дозволяє нам подати інформацію у зручній для аналізу формі, перевірити, наскільки спостережені дослідниками особливості вибірки відображають особливості загальної сукупності, а також, завдяки спеціальним статистичним підходам, перевірити достовірність спостережених відмінностей та спільних рис, визначити їх випадковість або ж закономірність тощо (Мартынов, Шер, 1989, с. 140-142). Даний метод використано для обробки статистичних даних по поховальних комплексах із подальшим визначенням основних ознак поховальної обрядовості.

Залучення *порівняльно-історично методу* полягає у порівнянні певних явищ, поясненні причин їх схожості чи відмінності, походження і значення. Шляхом даного методу в археології порівнюються культурні явища із аналогічними явищами, синхронними, більш ранніми, сучасними (Городцов, 1923, с. 18). В роботі

метод активно використовувався при кореляції вихідних даних із комплексами пам'яток дакійської, пшеворської і сарматської культурних груп суміжних регіонів.

Типологічний метод. Тип в археології – сукупність предметів, схожих (тотожних) за набором певним ознак (Городцов, 1923, с. 17-18; 1995, с. 28). Варто зазначити, що тип, як набір ознак, є вибором дослідника з метою впорядкування даних і внесення їх до певної структури, тип не є тотожним у первісному уявленні даних предметів, об'єктів (Гарден, 1983, с. 116). В роботі метод використано для типологізації поховального інвентарю, посуду із подальшим створенням кореляційних і хронологічних схем.

Хронологічний метод побудований на відносних та абсолютних методах датування (адже одним із основних завдань археології є датування), визначення часу функціонування пам'ятки, окремих комплексів в межах пам'ятки, певних культурних груп і т.д. Абсолютні методи розроблені на методах датування природничих наук і виражені чітким хронологічним відрізком (радіовуглецевий, дендрохронологічний, археомагнітний, термolumінесцентний тощо). Відносне ж датування побудоване на основі кореляцій (співставлення) різних культурних явищ і ознак, заснованих на принципах еволюції і накладення (перетину). Відносна хронологія будується, в першу чергу, на основі типологічного методу, *стратиграфічних* спостережень (хронологічному заляганні літологічних шарів), а також, частково, – з використанням методів абсолютного датування.

Для досліджуваного періоду – ранньоримського часу (приблизно 1800-2000 років тому) – методи абсолютного датування практично не використовуються, адже дають значну похибку. Тому в даному випадку типологічний метод є основним у побудові схем відносної хронології, яка часто корелюється і з даними писемних джерел (наприклад, часом існування римських каструмів – військових таборів тощо) та нумізматичних колекцій.

Картографічний метод застосовується в археології для відображення та аналізу просторового розміщення пам'яток (рис. 1.1), поховальних комплексів на окремих могильниках, поширення певних типів інвентарю, елементів поховального обряду тощо. Окрім того, актуальним залишається отримання комплексної фізико-

географічної характеристики досліджуваної території на мікрорегіональному та макроекономічному рівнях, із залученням даних топографічних, палеогеографічних досліджень тощо. Використаний для складання загальної карти пам'яток, географічного маркування окремих типів ознак, порівняльної топографії.

Аналіз археологічного матеріалу: типологічні та класифікаційні схеми.

Типологічний метод в археології є основним методом для відносного датування пам'яток та окремих комплексів. В роботі використано типологічні схеми не тільки вітчизняних авторів, а і закордонних, проведено їх кореляцію.

Для аналізу *керамічного посуду* було залучено типологічні схеми Т. Ліани, розробки Т. Домбровської та Д.Н. Козака – для посуду пшеворської культури (в тому числі і з залученням матеріалів з Верхнього Подністров'я), І. Крішана – для дакійських пам'яток Румунії і Молдови (Crișan, 1969; Liana, 1970; Dąbrowska, 1973; 1988; Козак, 1984). Типологія посуду липицької культури здійснена автором, із врахуванням типологічних розробок В.М. Цигилика (Цигилик, 1975). Для аналізу імпортованого посуду (*амфори, terra sigillata*) використано схеми С.Ю. Внукова, Д.Б. Шелова, С.Ю. Монахова, А. Ардета, І.Б. Зеєст, Д.В. Деопіка, О.Ю. Круга (Зеєст, 1960; Деопик, Круг, 1972; Шелов, 1972; Внуков, 2003; Монахов, 2003; Ardet, 2006). Для типологічного визначення *металевого посуду* та римських імпортів загалом використовується класифікаційна схема Г.Ю. Еггера, яка є основою багатьох класифікаційних і хронологічних схем для ранньоримського часу «варварської» Європи. Для кореляції даних і хронологічних визначень використані типологічні схеми, розроблені на даних з сусідніх територій, ймовірних шляхів потрапляння імпортів на українські терени – Польщі (типологія К. Маєвського, Т. Домбровської), Словаччини (типологія Е. Крековіча), Румунії, Молдови (типологія Д. Спину, К. Бербулеску, А. Попа), Німеччини (типологія Є. Кунова) і Східної Європи загалом (Majewski, 1935; Eggers, 1951, 1955; Кропоткин, 1970; Dąbrowska, 1973; Kunow, 1983; Krekovič, 1987; Bărbulescu, 2008; Спыну, 2011; Рора, 2013).

Складові костюму в поховальних комплексах даного ареалу представлені фібулами та поясним гарнітуром. За основу типології *фібульного комплексу* була взята схема О. Альмгрена, в подальшому доповнена і розширена А.К. Амброзом,

Є.Л. Гороховським, В.В. Кропотовим – для територій басейну Північного Причорномор'я (в основному – сучасна територія України) (Амброз, 1966; Гороховський, 1988; Кропотов, 2010). Для території Центральної Європи основоположними типологічними схемами для фібульного комплексу є розробки Е. Ріги, Т. Фьоллінга, М. Мончиньської (Riha, 1979; Mączyńska, 1989; Völling, 1994), Польщі – схеми Ю. Костшевського, Т. Мончиньської, Т. Домбровської, Я. Анджейовського, Р. Хованец (Kostrzewski, 1919; Dąbrowska, 1973, 1992, 1994; Mączyńska, 1989, 2004; Chowaniec, 2001; Tuszyńska, 2007; Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009), Словаччини – розробки Т. Колніка, Е. Крековіча, М. Ламіової-Шмієдльової, Я. Істеніча (Kolnik, 1958, 1965; Krekovič, 1987; 1992; 2001; Lamiová-Schmiedlová, 2001; Istenič, 2005), Румунії і Молдови (для дакійських і сарматських пам'яток) – схеми А. Рустої, С. Кочіша, В. Бирке (Cociș, 1995; Rustoiu, 1997; Bârcă, 2005, 2011; Cociș, Gaiu, Zăgreanu, 2010; Rustoiu, Gheorghiu, 2010), Прибалтики – А. Юги-Шиманьської (Juga-Szymańska, 2011) або ж виокремлення окремих типів, груп та перегляд хронології – розробки К. Екснера, Я. Анджейовського, М. Мончиньської, В. Новаковського, К. Такенберга, Б. Контного, Р. Проховіча, Я. Бемманна та інших (Exner, 1941; Tackenberg, 1963; Andrzejowski, 1992, 1994; Nowakowski, 1998, 2001; Mączyńska, 2001; Prochowicz, 2003; Schuster, 2006; Bemmann, 2007; Kontny, 2010). Типологія і відносне датування *поясного набору* корелюється зі схемами Східної та Центральної Європи, а також Західнокарпатського регіону – типологіями Р. Мадиди-Легутко, К. Раддатца, Й. Гарбша, К. Мотикової-Шнейдерової (Raddatz, 1957; Motyková-Šneiderová, 1964; Garbsch, 1965; Madyda-Legutko, 1986, 1986, 2001, 2011).

Хронологія та класифікація *намиста* здійснена за схемами М. Темпельманн-Мончиньської – для Центральної та Східної Європи, К.М. Алексєєвої та О.В. Гопкало – для регіону Північного Причорномор'я (Алексєєва, 1975, 1978, 1982; Tempelmann-Mączyńska, 1985; Гопкало, 2008). Окремі види прикрас ідентифікувались за типологією А. Рустої, дзеркала – за В.І. Гросу, гребені – за розробками Е. Ріги, С. Томас, А. Хмельовської, Е. Цнотлівого (Thomas, 1960; Cnotliwy, 1963, 2010; Chmielowska, 1971; Riha, 1986; Гросу, 1990; Rustoiu, 1996;).

Для типології *зброя* залучено наступні схеми: типологія ножиць для Центральної і Східної Європи А. Кнаака, окремих типів ключів – за А. Коковським та І. Фльоркевіч, кресал – за В. Зессін (Knaack, 1978; Kokowski, 1999; Zessin, 2004; Florkiewicz, 2010).

Зброя та військово спорядження, виявлені в поховальних комплексах Прикарпаття, типологічно близькі до виробів східноєвропейського (германського), провінційно-римського (в даному випадку, за кельтськими та фракійськими зразками) та північно-причорноморського (сарматського) регіонів. Їх класифікація та датування здійснені за наступними схемами: мечі та піхви – за типологічними схемами М. Біборського, Ю. Костшевського, А.М. Хазанова, Т. Бохнака та інших; наконечники списів – на основі розробок П. Качановського; металеві складові умбонів – за типологічними схемами М. Яна, Т. Бохнака, К. Годловського; шпори – за М. Яном, Є. Гінальським, Т. Бохнаком, для кореляції типології залучені і інші тематичні роботи (Kostrzewski, 1919; Хазанов, 1971; Biborski, 1978; Ginalski, 1991; Godłowski, 1994; Kaczanowski, 1995; Czarnecka, 1997; Левада, 1998; Biborski, Kaczanowski, 2001; Bochnak, 2003; 2004; 2005; 2006; Bochnak, Czarnecka, 2005; Bochnak, Harasim, Dulęba, 2006, 2009; Kontny, 2008; Istenič, 2010).

Аналіз антропологічного матеріалу: основні методи і методики. Для дослідження антропологічних матеріалів існує багато дисциплін, методів та методик, пов'язаних із вивченням людини на індивідуальному та популяційному рівнях. Значна частина таких методик розроблена для антропологічних матеріалів тілопокладень, адже кістки в таких похованнях є максимально збереженими. До них відносяться краніометрія, краніоскопія, остеометрія, гістологія, а також окремі палеодемографічні та статистичні методи тощо.

Поховальні комплекси Східнокарпатського регіону представлені в першу чергу тілопальними похованнями, відсоток інгумацій незначний і становить 16,6 %⁴, що є

---

⁴ Кістяки з поховань на разі не є доступними, оскільки були перепоховані одразу після археологічних досліджень і не залучені для антропологічного аналізу. Лише чотири черепи із досліджень Звенигорода і Болотні було передано для антропологічного аналізу Т.С. Кондукторовій (Кондукторова, 1982). Саме тому автором аналіз тілопокладень не проводився, лише аналіз наявних тілопальних поховань. З таких міркувань з тексту дисертації

основною проблемою у вивченні антропологічного матеріалу. Тому дослідниками залучались лише результати аналізу матеріалів тілопокладень, але джерелом цінної інформації можуть стати і антропологічні рештки з багаточисельних поховань, здійснених за обрядом кремації.

У вітчизняній науці публікації, присвячені антропологічному аналізу кремацій є поодинокими і загалом стосуються аналізу матеріалу певних поховальних пам'яток (Рудич, 2000; 2009; 2010; 2011; 2014). Однак результати досліджень зарубіжних дослідників свідчать про те, що рештки кремацій є цінним джерелом інформації – для визначення основних деталей поховального обряду, демографічного складу давніх популяцій тощо (Herrmann u.a., 1990; Holck, 1996; Козловская, 1998; Dokladal, 1999; Großkopf, 2004; Schmidt, Symes, 2008). Адаптацію програм для антропологічного дослідження кремацій було здійснено автором, вказані вище методики були апробовані на антропологічних матеріалах бронзового – давньоруського часу (поховальні пам'ятки в Буківні, Мутині, Пирогові, Шестовиці та ін.) і показали свою ефективність. Окрім того, автором було розроблено антропологічні бланки для аналізу перепаленого остеологічного матеріалу (табл. 1.2) (Слободян, 2013; 2018).

Для аналізу кісткових решток (і кремацій, і інгумацій) використовуються як традиційні антропологічні методи і методики, так і ті, що застосовуються у судово-медичній та криміналістичній практиці.

Статево-вікові визначення. Визначення віку у дорослих проводилось із врахуванням наступних ознак:

- 1) стан облітерації черепних швів – за схемами А. Валуа, Б. Геррманна, Р. Мейндла та інших (Vallois, 1937; Meindl et al., 1985; Herrmann u.a., 1990);
- 2) ступінь стертості зубів – на основі розробок М. Герасимова, Д. Бротвелла (Герасимов, 1949; Brothwell, 1981);
- 3) стан приростання епіфізів довгих трубчастих кісток – за схемами Д. Бротвелла, П. Вебба – Є. Сашея (Brothwell, 1981, Webb, Suchey, 1985);

було упущено опис краніометричних та краніоскопічних методик, оскільки вони не залучались з причини відсутності будь-якого неспаленого остеологічного матеріалу.

- 4) стан суглобових і симфізарних поверхонь – розробки Дж. Байкстри – Д. Юбелейкера, Т. Маккерна – Т. Стюарта, Є. Сашея – С. Брукса для лобкового симфізу, Є. Швартца – для аурикулярної поверхні тазових кісток; Є. Шільвасси, Т. Маккерна – Т. Стюарта – для грудинних кінців ключиці; К. Бьорнса – для хребців (McKern, Stewart, 1957; Brooks, Suchey, 1990; Buikstra, Ubelaker, 1994; Krenzer, 2006);
- 5) товщина і структура компакти трубчастих кісток – за схемами Г. Ачкаді (G. Acsádi), Дж. Немешкері, (J. Nemeskéri), Н.-Г. Жеваля (N.-G. Gejvall) (Gejvall, 1947; Krenzer, 2006).

Для визначення віку дітей використовувались наступні розробки:

- 1) порядок прорізування молочних та постійних зубів за схемою Д. Юбелейкера (Ubelaker, 1972).
- 2) виміри довжини довгих кісток скелету, а також розміри скроневої, потиличної та тім'яної кістки – за схемами І. Фазекас – Ф. Коса та Л. Блека – С. Шеєра (Fazekas, Kosa, 1978; Black, Scheuer, 1996).
- 3) схеми порядку закладання центрів осифікації та приростання епіфізів, в тому числі і ступінь приростання замикаючої пластинки до тіла хребця, зростання сегментів хребців, формування середнього вуха тощо.

Вікові визначення перепалених кісток проводяться з використанням тих же методик, що і при роботі з матеріалами скелетних решток, окрім методик, пов'язаних із метричними даними – краніометричних, остеометричних, краніоскопічних та інших. У таких випадках також рідко застосовуються і схеми визначення віку за стертістю зубів, адже при високій температурі зубна емаль руйнуються і цілими залишаються, як правило, корені, захищені від дії вогню альвеолами.

Для визначення *статі* аналізуються ділянки скелету із вираженими проявами статевого диморфізму – череп (наявність лобних та тім'яних горбів, форма та особливості верхніх/нижніх країв орбіт, вираженість глабелли, соскоподібного відростка, підборідного та потиличного виступів, форма і висота нижньої щелепи), а

також окремі ділянки тазу (особливості симфізарних поверхонь – вушної та лобкової, форма і вираженість сідничної вирізки, преаурикулярної борозни) тощо.

У представленій роботі визначення статі проводились кількома методами, основні з яких описані В.П. Алексєєвим, Г.Ф. Дебецем, Дж. Байкстрою, Д. Юбелейкером, Ю. Крензером та іншими (Алексєєв, Дебец, 1964; Алексєєв, 1965; Brothwell, 1981; Herrmann u.a., 1990; Buikstra, Ubelaker, 1994; Козловская, 1998; Dokladal, 1999; Mays, 2002; Krenzer, 2006). У якості допоміжного методу залучено метричну схему визначення статі за розмірами діаметру голівок плечової та стегнової кісток (Stewart, 1979).

Визначення статі для кремаційних поховань зазвичай вис більш складним завданням, оскільки при дії високої температури під час тілоспалення відбуваються певні фізико-хімічні процеси, що призводять до змін кристалічної структури кістки, її мінерального складу, і як наслідок – до скорочення об'єму кісткової тканини, термічних деформацій тощо. Окрім загальних антропологічних методик для спалених кісток було залучено також і метричні схеми визначення статі, розроблені Н.-Г. Жевалем, М. Ворреном – В. Мейплсом – за вимірами товщини черепного склепіння та компактного шару діафізів плечової, стегнової кісток і відповідно діаметра їх голівок (Gejvall, 1948; Warren, Maples, 1997).

Дорослі індивіди поділяються на три групи: чоловіки, жінки та особи невизначеної статі (до них відносяться особи, у яких стать визначається скоріше як жіноча ($f?$, $f > m$), ті, стать яких визначається, ймовірно, як чоловіча ($m?$, $m > f$), та особини, які можуть бути віднесені як до чоловіків, так і до жінок ($m=f$)).

Для визначення *патологічних ознак* на кістках черепу та посткраніального скелету використано роботи Д. Ортнера, В. Путчара, А. Бужиловой (Ortner, Putschar, 1981; Бужилова, 1998).

Автором дисертаційної роботи розроблено і залучено до опрацювання бланк антропологічного аналізу перепалених кісток.

Для матеріалів тілоспалень розроблені додаткові методики, зокрема, для визначення розміру і ваги кісткових фрагментів, температури поховального

вогнища, характер термічних деформацій тощо, які загалом надають повну інформацію про процес тілоспалення.

Категорії *розмірів* перепалених кісткових фрагментів визначені у схемах Я. Хохола, Є. Валя, об'єму і ваги фрагментів – за М. Стлоукалом (Chochol, 1961; Stloukal, 1982; Wahl, 1982).

За кольором кісток, зміною їх мінерального складу та кристалічної структури встановлюється *температура горіння* кісток (температури поховального вогнища). Для визначення температури залучено розробки Ф. Волкера – К. Міллера, Б. Геррманна, П. Холка, Е. Шіпмена та інших (Herrmann, 1972, 1988; Herrmann u.a., 1990; Holck, 1996; Großkopf, 2004; Devlin, Herrmann, 2008; Walker et al., 2008).

В результаті тривалої дії вогню і високої температури в кістці відбуваються певні фізико-хімічні процеси, що призводять до змін кристалічної структури кісткової тканини (відповідно, об'єму, ваги, кольору), її мінерального складу тощо. Визначення типів деформацій, зокрема, проводилось за схемою С. Саймса – С. Рейнвотера – Е. Чепмена (Symes, Rainwater et al., 2008). Характер певних деформацій (зокрема, наявність параболічних тріщин) може свідчити на користь того, що тіло було спалено невдовзі після смерті, оскільки відомо, що значні термічні деформації і параболічні тріщини з'є внаслідок швидкої втрати органіки і води, а це зазвичай відбувається при високій температурі горіння ще не зневоднених тканин тіла.

Окрім того, для визначення певних деталей поховального обряду (положення тіла та інвентарю на вогнищі, очищення кісток тощо) залучені розробки багатьох дослідників – згаданих В. Германна та П. Холка, М. Добровольської, К. Шмідта, С. Саймса, Б. Гросскопф (Herrmann u.a., 1990; Holck, 1996; Großkopf, 2004; Schmidt, Symes, 2008; Добровольская, 2010).

Поховальні пам'ятки ранньоримського часу в Прикарпатті включають на сьогодні сім могильників та п'ять одиночних поховань, загальна кількість виявлених поховальних комплексів становить понад 205, з них було залучено для статистичного аналізу 185 поховань (табл. 1.1). Значний відсоток поховальних

комплексів – тілопальні. Для системного аналізу вказаних пам'яток було залучено не тільки археологічні, а й антропологічні дані.

На разі основними проблемами у дослідженні пам'яток ранноримського часу Прикарпаття залишаються хронологічна ідентифікація поховальних комплексів та визначення хроноіндикаторів для даного періоду, розмежування етнічно змішаних пам'яток, їх кореляція із синхронними пам'ятками суміжних регіонів, а також визначення місця і ролі даного населення в межах етнокультурної ситуації в Карпатському регіоні загалом.

Одним із головних завдань в роботі також є виокремлення основних етнічних компонентів у формуванні липицької культури, визначення їх місця і ролі у формуванні культури, висвітлення основних етнокультурних процесів у регіоні в хронологічному і географічному вимірі. Адже, на разі, історіографія пропонує різні наукові підходи та точки зору на проблему походження липицьких пам'яток, а також місця і ролі дакійського та пшеворського населення в регіоні.

.

РОЗДІЛ 2

ПОХОВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР (ТИПОЛОГІЧНИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Посмертний набір є одним із визначальних індикаторів для поховального обряду тієї чи іншої спільноти. Комплектація набору, особливості виготовлення та розташування в могилі вказують на етнокультурні традиції населення, соціальний статус небіжчика, економічні зв'язки тощо. Такий набір, принаймні переважна його частина, складається із набору прижиттєвого (не враховуючи вотивних предметів), яким користувалась або могла користуватись людина протягом життя (Смирнов, 1997, с. 34-35). Поховальний інвентар є частиною посмертного набору, він визначається переліком предметів, призначених для поховання разом з померлим та/або окремо від нього. 73,6 % виявлених поховальних комплексів ранньоримського часу є інвентарними (155 поховань). Так, на могильнику Верхня Липиця поховальний інвентар виявлено у 81 % поховань, в Болотні – 70,9 %, Гриневі – 77,8 %, Звенигороді – 58,6 %. «Найбіднішим» є могильник в Заваллі – лише в 37,5 % поховань наявний інвентар (табл. 2.1).

2.1. Поховальний інвентар: типологія

Супровідний набір, виявлений в поховальних комплексах ранньоримського часу, загалом можна віднести до наступних категорій:

1. посуд – представлений в основному посудом керамічним, також виявлено металеві вироби та окремих фрагмент скляної посудини;
2. складові костюму – в похованнях представлені фібулами, поясним набором, та, ймовірно, окремими намистинами;
3. прикраси – представлені металевими браслетами, намистом, одиничними екземплярами сережок та підвісок;
4. предмети туалету – дзеркала, бритви, ножиці, в одному випадку виявлені рум'яна;
5. зброя і військово спорядження – мечі, піхви, бойові ножі, наконечники списів, металеві елементи щитів, шпори;

6. знаряддя – представлені знахідками ножів, ключів, кам'яних брусків, кресал, шил, голок, прясел (табл. 2.2).

В даному розділі передбачено виконання наступних завдань: 1) аналіз і систематизація окремих категорій поховального інвентарю, співставлення його із сучасними типологічними схемами; 2) визначення рис та особливостей розташування інвентарю в похованнях; 3) виокремлення певних набірних типів за культурними ознаками; 4) встановлення гіпотетичних шляхів потрапляння імпорту на територію Західної України.

2.1.1. Посуд

Посуд є однією із найбільш поширених категорій в поховальних комплексах ранньоримського часу. За матеріалом поділяється на керамічний, металевий та скляний. Останній представлений лише одним фрагментом скляної посудини, виявленим в п. 48 на могильнику Болотня, проте її типологічне визначення не видається можливим з причини фрагментарності.

Керамічний посуд виявлений у всіх поховальних комплексах регіону. Винятком є лише могильники Болотня та Звенигород. Зокрема, в Болотні посуд не виявлено в дев'яти похованнях, у Звенигороді – в трьох (основна частина вказаних поховань – тілопокладення).

Дана категорія⁵ представлена в поховальних комплексах як цілими посудинами або їх частинами (завдяки яким можливо відтворити форму посудини), так і окремими уламками.

Уламки посуду зустрічаються у всіх типах поховань. В тілопальних похованнях такі фрагменти могли слугувати накривкою, прикриваючи зверху кістки в урні: в одних випадках кількість фрагментів була від одного до кількох, в інших – досить значна, при чому дані фрагменти могли належати різним типам посудин. Варто зазначити, що на окремих могильниках поховання (зазвичай, урнові) не тільки могли накриватись великою кількістю фрагментів, а й урни додатково обкладались по периметру поставленими на ребро уламками (Звенигород, Гринів, Верхня

⁵ У даному підрозділі проаналізовано посуд, який використовувався в якості супровідного інвентарю. Для типології використано всі форми цілого посуду, як урни, так і супровідний посуд.

Липиця). В окремих випадках виявлені фрагменти посуду могли знаходитись і на накривці. Уламки керамічного посуду зафіксовано і серед інвентарю тілопокладень (у 75 %). В основному він розташовувався в межах поховання: біля черепа – в одному випадку, верхніх кінцівок – у двох, тазового поясу – в одному похованні, в області нижніх кінцівок – в одному похованні. В одному випадку кераміка була виявлена у верхній частині ями (Болотня, п. 2 / 1954 р.).

В 15 тілопальних похованнях частина виявленого посуду (в основному це окремі фрагменти, які слугували накривками) була піддана повторному обпалу.

Цілі посудини або їх частини в якості супровідного інвентарю було виявлено в 11 тілопальних похованнях та семи тілопокладеннях. В урнових похованнях такий посуд зафіксовано в основному біля урн, в межах поховальної ями (у вісьми похованнях) або в безпосередньо в урнах (у двох похованнях). В одному випадку (Гринів, п. 4/1930) посудина була піддана повторній дії вогню. В ямних похованнях зазвичай фіксується фрагментований посуд, лише в одному випадку було виявлено цілу посудину, що знаходилась неподалік від кісток (Болотня, п. 21). В тілопокладеннях значний відсоток виявленого цілого посуду розташований в області черепа (в п'яти похованнях), в одному випадку – біля тазового поясу. Максимальна кількість цілих виявлених посудин в одному інгумаційному похованні – дві. Зазвичай, виявлені посудини, що слугували в якості супровідного інвентарю, були невеликого розміру.

Асортимент та призначення посуду в похованні є різноманітними. Посудини закритого типу зазвичай використовувався в якості урн, відкритого – в якості накривок. Зокрема, всі виявлені глеки та гончарні горщики слугували урнами в поховальних комплексах. Значний відсоток і ліпного посуду закритого типу також використовувався в якості урн. Двоухі посудини використовували як урни. У декількох випадках двоухі посудини (невеликого розміру) були використані в якості посмертного набору, в одному – як накривка. Посудини відкритого типу, зазвичай, використовувались як накривка у цілому або фрагментованому вигляді. Зокрема, цілі миски використовувались в якості накривок, фрагменти ж окремих з них зустрічаються і серед супровідного інвентаря. У трьох випадках миски великого

розміру були використані як урни. «Фруктовниці» також використовувались в якості накривки, інколи, як супровідний інвентар. В семи випадках слугували вони в якості урни. У значного відсотка накривок-«фруктовниць» підставкова плитка ще і була навмисно відбита перед похованням. Кухлики використовували в якості інвентарю або накривки.

Класифікація та типологія керамічного посуду. Загалом до повністю збережених або відреставрованих можна віднести 167 одиниць виявлених форм⁶. Весь інший посуд є фрагментованим і не може бути використаний для повного типологічного аналізу. Зокрема, до класифікації залучено 167 посудини, які включають в себе як цілі, так і майже повністю збережені екземпляри (рис. 2.1).

Для аналізу було залучено типологічні схеми посуду для пшеворської (типологія Т. Ліани, розробки Т. Домбровської та Д.Н. Козака) та дакійської культур (розробки І. Крішана) (Crişan, 1969; Liana, 1970; Dąbrowska, 1973, 1988; Козак, 1984). Типологію дакійського посуду зроблено автором, із врахуванням типологічних розробок В.М. Цигилика та І. Крішана (Crişan, 1969; Цигилик, 1975).

Керамічний посуд, виявлений у поховальних комплексах, за способом виготовлення відноситься до двох категорій – виготовлений від руки (ліпний) посуд та за допомогою гончарного кола (кружальний). В похованнях відсоток ліпного посуду переважає, проте і відсоток гончарного посуду тут значний, порівняно із знахідками на поселеннях. Так, наприклад, на більшості могильниках (Верхня Липиця, Звенигород, Завалля) відсоток гончарних урн становить не менше 50 %, а то і більше.

Дакійський посуд представлений ліпними і кружальними формами. *Ліпний* посуд є неоднорідним – за складом керамічної маси, обробкою поверхні, формою посудини (рис. 2.1-35). Загалом можна виділити дві групи такого посуду:

група А – в керамічній масі значна домішка шамоту, рідше жорстви; поверхня нерівна, шорстка; обпал нерівномірний (рис. 2.1.1-12);

⁶ Аналіз посуду, здійснений на основі таких ознак як склад тіста, спосіб виготовлення, форма посудини та обробка поверхні. Аналіз керамічного посуду включає лише ті форми, які було виявлено в поховальних комплексах (форми збережені на 70-90 %). Для більш повного аналізу було залучено посуд з усіх поховальних комплексів, включно з тими, які не входять до вибірки.

група Б – в керамічній масі незначна домішка шамоту, поверхня вигладжена, іноді лискована, випал більш рівномірний (рис. 2.1.13-35).

До класифікації залучено 35 екземплярів.

До **групи А** належать форми переважно закритого типу (горщики, підгрупа І) і відкритого (кухлики, підгрупа ІІ).

Підгрупа І – горщики – представлені наступними типами:

1) *Група А, тип І.1.* – посудини т.зв. «тюльпаноподібної» форми. Найбільший діаметр в таких посудинах припадає переважно на вінця. Горщики мають плавне профілювання, злегка виділену шийку і відігнуті назовні вінця. За типологією В.М. Цигилика такі горщики належать до типу 1, підгрупи А. Загалом посудини даного типу орнаментовані, переважно у верхній половині, пластичним орнаментом – наліпами, часто із пальцевими вдавленнями. Значна частина посуду зустрічається на поселеннях (Цигилик, 1975, с. 80-81). На могильниках вони представлені досить рідко – Верхня Липиця, пп. 16, 17 (рис. 2.1.1-2) (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 7, 11). Такий посуд часто представлений серед матеріалу дакійських пам'яток Румунії, Молдови та Словаччини, де оздоблений більш багатим орнаментом – по всій поверхні посудини (Macrea, 1960, abb. 11; Crișan, 1969, fig. 74-76; Bichir, 1973, pl. XLII-XLIII; Цигилик, 1974, рис. 20; Ionița, Ursachi, 1988, fig 25, 33; 30, 47; 31, 22; 33, 30; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. VIII, 12, 16; XVI, 17; XXI, 21; Ignat, 1999, pl. 17; Sanie, Silviu, Marin, Tamilia, 2011, pl. XVI-XVIII).

2) *Група А, тип І.2.* – округлободі посудини середніх розмірів із максимальним діаметром посередині або 1/3 висоти, відігнутими назовні вінцями та рівним, часто профільованим денцем (підгрупа А, тип 2 за В.М. Цигиликом). Також в основному представлені на поселеннях, окремі екземпляри виявлені на могильниках – в Болотні (п. 21), Чижикові (рис. 2.1.3) (Смишко, 1957, табл. I, 6; Цигилик, 1977, табл. VI, 5). Виявлені в похованнях екземпляри є неорнаментованими, хоча матеріал з поселень вказує, що такий посуд міг бути декорований пластичним або заглибленим орнаментом (Цигилик, 1975, с. 81-81).

3) *Група А, тип І.3.* – невеликі горщики з біконічним перегином тулуба, рівними денцями, переламом стінок на половині висоти та відігнутими назовні вінцями

(підгрупа А, тип 3 за В.М. Цигиликом). Один з них виявлено на могильнику Болотня (п. 38) (рис. 2.1.8) (Цигилик, 2003, рис. 8-В, 2). Виявлені екземпляри, є неорнаментованими, аналогічні знайдені на поселеннях Черепин, Верхня Липиця, проте це одиничні екземпляри (Цигилик, 1975, рис. 24, 1, 2, 4).

4) *Група А, тип І.4* – невеликі посудини закритого типу із слабо профільованим тулубом (Цигилик, 1975, рис. 24, 13, 14). Стінки прямі, циліндричної форми. Вінця загнуті до середини (тип IV, підгрупа А за В.М. Цигиликом). Серед керамічного матеріалу поховальних пам'яток вказаний тип не зафіксовано.

5) *Група А, тип І.5.* – стрункі посудини із біконічним перегином тулуба. Максимальний діаметр припадає на середину висоти, верхня частина звужена конічно, шийка не виділена, вінця прямі. Загальна висота таких горщиків коливається в межах 24-30 см (Верхня Липиця, пп. 4, 15, 26; Гринів, п. 2) (рис. 2.1.4-5, 7). Дві таких посудини були декоровані пластичним орнаментом – у вигляді трьох наліпів (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 4; XI, 3). Наближена аналогія до урни п. 4 з Верхньої Липиці (рис. 2.1.6) – посудина, виявлена на могильнику римського часу Абрахам (Kolnik, 1980. taf. XVII, 31).

Посудини відкритих форм представлені *кухликami* (група А, **підгрупа II**) (рис. 2.1.11-12). Вони мають конічну форму, невиділену шийку і прямі вінця. Найбільший діаметр припадає на вінця. Поверхня кухликів переважно не декорувалась. Від вінець відходить стрічковидна ручка, що з'єднуються з тулубом посудини (Śmiszko, 1932, tabl. XII, 4; Козак, 1985, рис. 3, 5; Цигилик, 2003, рис. 2-Б, 5).

Знахідки з Болотні і Верхньої Липиці є типовими для липицьких пам'яток (підгрупа А за В.М. Цигиликом) (Цигилик, 1975, рис. 26-28), у великій кількості зустрічаються вони і на дакійських пам'ятках Румунії, Молдови і Словаччини, окремі екземпляри виявлені і в Південній, Південно-Східній Польщі (Macrea, 1960, abb. 11; Macrea, Floca, Lupu, Berciu, 1966, fig. 32-33, 52; Crișan, 1969, fig. 66-68; Bichir, 1973, pl. XXXVIII-XXXIX; 1984, pl. X; Macrea, Glodariu, 1976, fig. 38; Sanie, 1981, pl. 18, 3; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. XXII, 10; Bobi, 1999, pl. LVII-LIX; Ignat, 1999, pl. 9, 16; Florkiewicz, Bochnak, 2006, fig. 5; Sanie, Silviu, Marin, Tamilia Elena, 2011, pl. XXXIV, 8).

В поховальних комплексах також виявлені і *одиночні форми* (група А), які не відносяться до жодного з типів, але аналогії зустрічаються серед керамічного матеріалу пам'яток латенського і римського часу Румунії і Молдови:

1) опуклобока посудина закритої форми (Болотня, п. 10), із виділеною шийкою та відігнутими назовні вінцями. Найбільший діаметр припадає на середину висоти. Зовні посудина декорована по тулубу чотирма наліпами (рис. 2.1.9) (Цигилик, 2003, рис. 2-Б, 3). Аналогії даній формі простежені на гето-дакійських пам'ятках Румунії і Молдови, також серед керамічних форм на могильнику Земплін (Bichir, 1973, pl. XLIV, 1; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. XX, 14).

2) посудина закритої форми із біконічним перегином тулуба по середині висоти, конічною шийкою та прямими, злегка відігнутими вінцями (Верхня Липиця, п. 9). По переламу посудина прикрашена пластичним орнаментом – валиком із пальцевими вдавленнями (рис. 2.1.10) (Śmiszko, 1932, tabl. XII, 2). Прямих аналогій не простежено, пластичний орнамент характерний для липицьких та дакійських пам'яток (Bichir, 1973; Цигилик, 1975).

До *групи Б* відносяться горщики (підгрупа I), біконічні посудини з двома ручками (підгрупа II), миски (підгрупа III), «фруктовниці» (підгрупа IV), глеки (підгрупа V).

Група Б, підгрупа I. Ця група на могильниках представлена кількома знахідками горщиків.

До *типу I.1* відноситься горщик з Верхньої Липиці (п. 35), що має біконічний перегин тулуба, невиділені шийку та вінця (рис. 2.1.13) (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 12). Близькі аналогії із біконічними горщиками типу типу I.5 групи А.

До *типу I.2* належать горщики циліндричної форми, тулуб і вінця яких слабо профільовані, практично не виражені, денця рівні або із закраїною. Представлені одиничними екземплярами на могильниках Завалля (п. 12) та Гринів (п. 4) (рис. 2.1.14-15) (Козак, 1985, рис. 3, 4; Вакуленко, 1991, рис. 3, 6).

Група Б, підгрупа II. До посуду закритих форм відносяться невеликі за розмірами *посудини з двома ручками*, із біконічним перегином тулуба на половині висоти, конічно звуженою верхньою частиною, що завершується відігнутими

назовні вінцями. Від них відходять дві стрічковидні ручки, що з'єднуються з тулубом посудини на місці переламу (Болотня, пп. 10, 16, 20, 65). Висота таких виробів – 10-16 см, діаметр вінець – 9-11 см, денець – 5-7 см (рис. 2.1.16-19) (Цигилик, 2003, рис.2-Б, 2, 4, 6; 16-В, 1). Дані посудини, як і гончарні, мають ідентичну форму.

Група Б, підгрупа III. Посудини представлені *мисками*. Всі вони належать до різних типів. Частина репрезентована екземпляром з Верхньої Липиці із гострим профілюванням (перелам на 1/3 висоти) та загнутими до середини прямими вінцями. Поверхня добре загладжена, лощена. Діаметр вінець – 19,3 см, денця – 8 см, висота – 9,4 см (рис. 2.1.20) (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 10). Одиначною формою виступає повністю збережена лощена миска з Рожневих Полів (рис. 2.1.21), верхня частина якої завершується відігнутими назовні вінцями, дно сформоване в кільцевий піддон (висота – 13 см, діаметр вінець – 30 см, денця – 11,6 см) (Вакуленко, 1999, рис. 1, 2).

Група Б, підгрупа IV. Значний відсоток виявленого посуду на могильниках складають так звані «*фруктовниці*» (рум. fructieră, англ. fruit bowls) (підгрупа Б, чаші на високій ніжці за В.М. Цигиликом). Представлені ліпні екземпляри загалом відносяться до одного типу (рис. 2.1.24-34). Їх верхня (тарілковидна) частина має злегка S-видний профіль, на переламі декорована гострим або плавним уступом. Вінця вертикальні або відігнуті назовні. Підставкова плитка (нижня частина) має в основі циліндричну форму, що розширюється до низу. Плитка порожниста зсередини. Висота вказаних екземплярів – 12-18 см, діаметр вінець – 17-23 см, діаметр підставкової плитки – 10-12 см (Śmiszko, 1932, tabl. VII, 11; IX, 9, 11; Смишко, 1957, табл. I, 11; Свешников, 1957, рис. 21, 17; Цигилик, 1977, рис. II, 6; VI, 2; 1986, табл. 9, 4; 2003, рис. 10-Б, 2; 18-А, 1; 18-Б, 2). Часто такий посуд є ліпною реплікою гончарних форм.

Група Б, підгрупа V. Представлена єдиним екземпляром *покришки* – з п. 4 на могильнику Гринів (рис.2.1.35). На відміну від «фруктовниць» такі покришки мають спеціально косо зрізані вінця та невелику ручку по центру тарілковидної частини. Вказаний тип посуду виготовлявся в даків, і часто зустрічається саме керамічному комплексі на поховальних пам'ятках.

Група Б, підгрупа VI. Репрезентована знахідками *глеків*, яких на могильниках виявлено кілька (рис.2.1.22-23). Серед них практично повністю збережений глек з п. 45 в Болотні. Посудина має опуклобокий тулуб, відділений від конічної шийки за допомогою жолоба. Найбільший діаметр припадає на 2/3 висоти. Нижня частина ручки прикріплена до плеча посудини (рис. 2.1.23) (Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 1).

Гончарний посуд виготовлявся із добре очищеної глини, він має вигладжену поверхню сірого, іноді чорного кольору (табл. 2.36-124). В окремих випадках поверхня посудини пролощена. Асортимент різноманітний – посуд переважно закритих форм (горщики, глеки, посудини з двома ручками) та відкритих («фруктовниці», миски).

Підгрупа I. Значний відсоток гончарного посуду складають *горщики* (рис. 2.1.36-66). Асортимент горщиків різний.

Тип. I.1 (рис. 2.1. 36-50, 64). Найбільш характерними є посудини з біконічним перегином тулуба приблизно на половині висоти (відповідають горщикам II типу за В.М. Цигиликом). Нижня частина їх є легко випуклою, на переламі переходить у конічну шийку, часто виділену за допомогою виразного уступу, яка закінчується відігнутими назовні вінцями (діаметр вінець – 11-17 см). Денце сформоване на кільцевому піддоні (діаметр – 6-11 см). Висота таких посудин – 16-27,5 см. Верхня частина горщиків ввігнута або циліндричної форми, часто могла бути декорована уступами (жолобками), валиками або їх комбінацією. Окрім того, верхня частина могла орнаментуватись композиціями із загладжених (лощених) ліній – прямих та хвилястих (Верхня Липиця, пп. 13, 28, 36; Болотня, пп. 46, 52, 68; Звенигород, пп. 8, 9, 12, 21; Завалля, пп. 38, 44, 48; Неполоківці, п. 2) (Śmiszko, 1932, tabl. VI, 4, 6, 7, 8, 10; XIV, 22; Свешников, 1957, рис. 22, 1, 19; Тимощук, Никитина, 1972, рис. 1, 17; Козак, 1978, рис. 1, 4; 2, 5, 6; 3, 1; Вакуленко, 1991, рис. 5, 3, 5, 6; Цигилик, 2003, рис. 10-В, 1; 13-Б, 1; 16-Б, 2; 19-А, 1).

Наближеними до типу I.1 є дві посудини (рис. 2.1. 51, 52). Одна з них, з п. 34 (Верхня Липиця) прикрашена комбінацією пластичного, врізного та загладженого орнаменту – горизонтальними валиками, уступом та комбінаціями лискованого

орнаменту, кожна з яких включає п'ять поздовжніх прямих ліній (рис. 2.1.52) (Śmiszko, 1932, tabl. VI, 12).

Тип. I.2 (рис. 2.1. 53-55). Порівняно із попереднім типом мають більш приземисту форму і меншу висоту. Нижня частина випукла, тулуб має біконічний перегин. Шийка конічна, широка, виділена за допомогою виразного уступу, закінчується відхиленими назовні вінцями. Денце сформоване на кільцевому піддоні (Верхня Липиця, п. 7, Звенигород, п.1) (Śmiszko, 1932, tabl.VI,13; Козак, 1978, рис. 1, 1).

Тип. I.3. В окремий тип можна виділити широкогорлі біконічні посудини закритого типу із випуклими стінками, гострим переламом нижче половини висоти, конічною шийкою та злегка відігнутими назовні, потовщеними вінцями (рис. 2.1.56-59). Денця сформовані у кільцевий піддон (урни з Болотні, п. 8, Завалля, п. 39, Звенигорода, пп. 14, 21) (Козак, 1978, рис.2, 8; 3, 13; Вакуленко, 1991, рис. 5, 7; Цигилик, 2003, рис. 2-А, 1). В одному випадку (п. 39, Завалля) верхня частина посудини була орнаментована комбінацією лискованого і пластичного орнаменту – горизонтальних прямих та хвилястих ліній і горизонтального валика (Вакуленко, 1991, рис. 5, 7).

Тип. I.4 представлений профільованими посудинами закритого типу із широкою нижньою частиною, конічно звуженою верхньою частиною та прямими, невиділеними або злегка відігнутими назовні вінцями. Найбільший діаметр в таких посудинах припадає на перегин тулуба. Як і попередній тип, можуть бути декоровані лискованим чи пластичним орнаментом, або їх комбінацією (урни з Верхньої Липиці, Завалля, п. 4) (рис. 2.1.60-62) (Śmiszko, 1932, tabl. VI, 15; Вакуленко, 1991, рис. 3, 3).

В.М. Цигилик зазначав, що гончарні горщики, як і широкогорлі посудини закритого типу поширені і серед матеріалу на дакійських пам'ятках, однак широкогорлі форми якраз є більш поширеними в липицькій культурі. Дослідник вказує, що спосіб профілювання плічок запозичений у кельтів, такий посуд там зустрічається у значній кількості (Цигилик, 1975, С. 105).

Всі інші форми кружальних горщиків є одиничними знахідками на могильниках:

а) горщик біконічної форми із найбільшим розширенням на половині висоти, конічною верхньою частиною, виділеною шийкою та відігнутими назовні вінцями (Звенигород, п. 3; рис. 2.1.66) (Козак, 1978, рис. 1, 8).

б) посудина із біконічним перегином тулуба і максимальним розширенням у нижній третині, конічною верхньою частиною та злегка відхиленими назовні вінцями (Завалля, п. 25). Висота посудини 20 см, діаметр вінець – 12,2 см (рис. 2.1.65) (Вакуленко, 1991, рис. 3, 7).

в) горщик із плавним перегином тулуба та максимальним розширенням на половині висоти (Болотня, п. 62), широким горлом, відділеним уступом від нижньої частини, яке переходить у відігнуті назовні вінця (Верхня Липиця, п. 5). Верхня частина посудини зовні прикрашена лискованим орнаментом – горизонтальною хвилястою лінією. Висота – 20 см, діаметр вінець – 17 см, денця – 9,3 см (рис. 2.1.63) (Śmiszko, 1932, tabl. VI, 11).

Підгрупа II. Окремою групою виступають і *глек* (рис. 2.1.67-76). Практично у всіх випадках глек слугували урнами. Їх форма дещо різниться: в одних випадках нижня частина посудини має кулясту форму (одиночні форми з Гринева, п. 3 та Болотні, п. 9; рис. II.1.74, 75), в інших – виділений біконічний перегин тулуба, що закінчується переломом на половині висоти або дещо нижче – *тип II.1* (рис. 2.1.67-73). Шийка глеків вузька, має конічну форму, часто виділена за допомогою уступа або горизонтального валика, вінця відігнуті назовні (Болотня, пп. 4, 6, 9, Верхня Липиця, пп. 6, 27, Гринів, пп. 3/1932, 3/1975, Завалля, п. 1а). Висота таких посудин – 25-37 см, діаметр вінець – 10,3-15 см, денця – 7-12 см. Поверхня деколи декорована лощеним орнаментом і має чорний колір. Часто ручка кріпилася до тіла посудини в області шийки (під вінцями) та над переломом бочка (Śmiszko, 1932, tabl. VII, 1, 2, 4; Х, 1; Свешников, 1957, рис. 25, 4, 10; Козак, 1978, рис. 3, 4; 1985, рис. 3, 1; Вакуленко, 1991, рис. 3, 1; Цигилик, 2003, рис. 2-А, 3;). В.М. Цигилик відзначав схожість даних форм із керамічними комплексами дакійських пам'яток, проте, наявні і відмінності – у розташуванні ручок – на відміну від даних глеків, у дакійських ручка відходить від вінець, часто і підіймається над ними (Цигилик, 1975, с. 109-110). Аналогії глекам із нижньою частиною кулястої форми відомі на

дакійських пам'ятках, де вони є наслідуванням римських форм (Crișan, 1969, fig. 73, 3, 4; 91-92; Sanie, 1981, pl. 8, 1, 5; 23; Bobi, 1999, pl. LXI; Sîrbu, Luca, Roman, 2007, fig. 10). Аналогії одиничному екземпляру з Гринева (п. 3/1975) також відомі на північнофракійських пам'ятках, як і попередні, дана посудина є наслідуванням римських форм (Sanie, 1981, pl. 21, 10; Bichir, 1984, pl. XXIV).

Підгрупа III. *Двовухі посудини* із біконічним перегином тулуба за формою аналогічні до ліпних – нижня частина розширена, на половині висоти переходить за допомогою уступу у конічну верхню частину, що закінчується злегка відігнутими, потовщеними вінцями (рис. 2.1.77-86). Зазвичай їх розміри невеликі: висота – 6,5-16,5 см, діаметр вінець – 6-12,5 см, денець – 4-7 см (Болотня, пп. 4, 22, 28, 38; Гринів, п. 3/1930; Звенигород, п. 15/1953, Колоколин) (Śmiszko, 1932, tabl. X, 9, 10; Śmiszko, 1935, tabl. XLIII, 14; Свешников, 1957, рис. 22, 10; Цигилик, 1977, табл. VI, 1; 2003, рис. 2-Б, 1; 6-Б, 1; 8-Б, 5). В окремих випадках поверхня верхньої частини орнаментована лискованим орнаментом – прямими та хвилястими лініями різної направленості (Верхня Липиця, пп. 10, 19, Болотня, п. 70; рис. 2.1.126, 128, 132) (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 1, 3; X, 8; Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 3). Даний тип посуду типовий для дакійських (північнофракійських) пам'яток Румунії, Молдови та Словаччини (Daicoviciu, 1965, fig. 16, 8; 35; Macrea, Floca, Lupu, Berciu, 1966, fig. 14; Crișan, 1969, fig. 93-94; Bichir, 1973, pl. CXX, 2; Sanie, 1981, pl. 13, 2; 17, 5, 6; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. I, 7; XVII, 4; XVIII, 20; XXI, 23; Sanie, Silviu, Marin, Tamilia, 2011, fig. XXXV, 2).

1) До *типу III.1* належать стрункі форми із більш плавним перегином тулуба (рис. 2.1.77-79).

2) Посудини, які належать до *типу III.2*, мають приземисту форму і виділений біконічний перегин тулуба (рис. 2.1.80-85).

До одиничної форми можна віднести невелику двовуху посудину, виявлену в п. 3 на могильнику Гринів (рис. 2.1.86) (Śmiszko, 1932, tab. X, 9).

Підгрупа IV. Значний відсоток гончарного посуду належить так званим «*фруктовницям*» (рум. fructieră, англ. fruit bowls) – особливій формі посудин, які складаються із тарілковидної верхньої частини та високої, профільованої зовні,

порожнистої підставкової плитки (рис. 2.1.92-119). Часто низ підставкової плитки міг бути профільований валиками і уступами, як і верх тарілковидної частини (Śmiszko, 1932, tabl. IX, 7; X, 5). Окрім того, поверхня «фруктовниць» (внутрішня область тарілковидної частини, вінця, ніжка) досить часто орнаментувалась пролощеним орнаментом – прямими та хвилястими лініями. Загалом, за способом формування верхньої тарілковидної частини, можна виділити наступні типи:

1) *тип IV.1* (рис. 2.1.92-98) – верхня частина посудини завершується вертикально розташованими або злегка нахиленими до середини вінцями (тип 1 за В.М. Цигиликом). Вінця можуть бути відділені за допомогою різкого уступа. Висота – 19-21,5 см, діаметр вінець – 20,5-24 см, низу підставки – 12-13 см (Болотня, пп. 16, 28, 60; Верхня Липиця, п. 30, Гринів, п. 1/1930) (Śmiszko, 1932, tabl. VII, 12, 13; IX, 5, 10; Свешников, 1957; Цигилик, 1977, табл. II, 3; 2003, рис. 6-Б, 2; 13-А). Зокрема, схожі форми виявлені на карпському (дакійському) могильнику Велень (Ionița, Ursachi, 1988, fig. 21, 28; 33, 10, 21).

2) *тип IV.2*. Тарілковидна частина в таких посудинах завершується широкими, горизонтально сформованими вінцями (тип 2 за В.М. Цигиликом). Екземпляри часто декоровані лощеним і пластичним орнаментом (рис. 2.1.107-119). Загальна висота – 19,5-26,5 см, діаметр вінець – 24-29 см, низу підставки – 12,3-15 см (Śmiszko, 1932, tabl. VII, 5, 7-10; VIII, 3; IX, 4; Свешников, 1957, рис. 25, 1, 9; Цигилик, 1977, табл. II, 1, 2, 4; 2003, рис. 6-Б, 4; 12-Б, 1). Такі форми є типовими для дакійських (фракійських) пам'яток, окремі екземпляри виявлені і в Польщі (Гебултов, Лентовіце) (Vulpe, 1957, fig. 7; Daicoviciu, 1965, fig.35; Crișan, 1969, fig. 56, 79-82; Bichir, 1973, pl. XCVIII-CIII; Macrea, Glodariu, 1976, fig. 32-37; Ionița, Ursachi, 1988, fig. 21, 31; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. XVIII, 21; Bobi, 1999, pl. LXXIV-LXXVII; Florkiewicz, Bochnak, 2006, fig. 4, 2-4; Toma, 2007, pl. 73-81,84; Sanie, Silviu, Marin, Tamilia Elena, 2011, pl. XXIII).

3) *тип IV.3*. Тарілковидна частина посудин має вігнуту обернено конічну нижню частину, із гострим переломом стінок у верхній частині, горизонтально сформовану шийку та відігнуті назовні вінця (Болотня, п. 24; Завалля, п. 43, Неполоківці II, п.1;

рис. 2.1.100-102) (Тимошук, Никитина, 1972, рис. 1,15; Цигилик, 1977, табл. II, 5; Вакуленко, 1990, рис. 3,8).

До жодного з типів не належать наступні форми «фруктовниць», які на могильниках представлені одиничними екземплярами:

а) посудина, тарілковидна частина якої має перелам стінок на $1/3$ висоти, конічну шийку і відігнуті назовні, потовщені вінця (Завалля, п. 48). Діаметр вінець 22,5 см (рис. 2.1.104) (Вакуленко, 1991, рис. 5, 1). Аналогічна посудина виявлена на могильнику Земплін (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. XXI, 22).

б) збережена верхня тарілковидна частина посудини із трохи випуклими конічними стінками та невиділеними, косо зрізаними, злегка відігнутими назовні вінцями. Діаметр вінець – 26 см (Завалля, п. 4; рис. 2.1.105) (Вакуленко, 1991, рис. 3, 2).

в) посудина, верхня частина якої збережена. Тарілковидна частина розширена, на переламі декорована валиком, вінця, відхилені назовні, відділені від шийки за допомогою жолоба (Болотня, п. 62). Діаметр вінець – 12,5 см (рис. 2.1.103) (Цигилик, 2003, рис. 6-Г, 1).

Підгрупа V. Виявлено лише три миски (рис. 2.1.87-89), які відносяться до даної групи (Болотня, пп. 4, 26, 68). У двох мисок денця сформовані у кільцевий піддон, тарілковидна верхня частина розширена, з різким переламом. В одному випадку вінця прямі, загнуті до середини (висота – 14,5 см, діаметр вінець – 14,5 см, денця – 4,5 см) (рис. 2.1.88) (Цигилик, 1977, табл. II, 7), в іншому – прямі, відхилені назовні, краї вінець дещо потовщені (висота – 4 см, діаметр вінець – 17 см, денця – 6,5 см) (рис. 2.1.89) (Цигилик, 2003, рис. 19-А, 7). Миски слугували накривками в похованнях.

Підгрупа VI. Окремо варто відзначити і наявність в поховальних комплексах форм закритих і відкритих типів із *трьома ручками*. В похованнях їх було виявлено три, всі слугували в якості урн. Дві з них – гончарні.

Гончарна посудина з Верхньої Липиці має кільцевий піддон, плавний перегин тулуба із найбільшим розширенням на половині висоти, конічну верхню частину та практично прямі вінця (рис. 2.1.91). Над найбільшим розширенням декорована

двома ребрами, поверхня шийки поділена на вертикальні пояси, які поперемінно заповнені рядами лощених хвилястих ліній та «ялинкою», спрямованою зверху вниз. Три ручки розташовані під вінцями. Висота посудини – 22,5 см, діаметр вінець – 18 см, денця – 11,3 см (Śmiszko, 1932, tabl. X, 2). Схожі форми виявлені на дакійських пам'ятках (Protase, 1976, pl. XV, 7).

Посудина із Завалля (п. 2) є формою закритого типу (рис. 2.1.90). Денце сформоване у кільцевий піддон, стінки розширені (різкий перелам на 1/3 висоти), переходять у конічну верхню частину, що закінчується потовщеними вінцями, нахиленими до середини. Від самих вінець відходять три ручки. Зовні, в області шийки, посудина прикрашена трьома горизонтальними жолобами. Висота – 12,6 см, діаметр вінець – 20 см, денця – 10,5 см (Вакуленко, 1991, рис. 3, 4). Аналогічні посудини виявлені на дакійських пам'ятках (Bichir, 1973, pl. CVIII, 1, 3).

До одиничних форм відносяться наступні:

а) мископодібна посудина із найбільшим розширенням тулуба у верхній третині висоти. Верхня частина конічно звужена, відділена уступами, зовні орнаментована по всій площі композицією із кількох пролощених хвилястих ліній, вище – рядом поперечних прямих ліній (рис. 2.1.120). Вінця злегка потовщені, загнуті до середини, денце на кільцевому піддоні. Висота – 18 см, діаметр вінець – 15 см, денця – 10 см (Верхня Липиця, п. 3) (Śmiszko, 1932, tabl. VI, 14);

б-г) а також гончарні посудини з п. 4 в Гриневі, п. 20 зі Звенигорода та Рожневих Полів (рис. 2.1.121-122, 124).

Пшеворський посуд. За основу типології пшеворського посуду взята класифікаційна схема Т. Ліани (Liana, 1970). Залежно від форми посуду, функціонального призначення та особливостей декорування поверхні дослідницею ліпний посуд було розподілено на сім груп, в кожній з яких виділено від одного до трьох типів (Liana, 1970, s. 438-440). Серед матеріалу поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття представлено пшеворський керамічний посуд, що відноситься до п'яти груп – II, III, IV, V, VII – а також окремі форми посуду, не включені до типології Т. Ліани, але широко зустрічаються на пам'ятках пшеворської культури (рис. 2. 1. 125-152).

Група L.II. Невеликі посудинки з п. 3 (Гринів) мають гостре профілювання тулуба, виділені плічка та вінця (рис. 2.1.125-126). Відносяться до *типу L.II/3*, який поширений за фаз В₁-В₂ римського часу, переважно в В₁ (Liana, 1970, s. 439).

Група L.III. Представлена шістьма екземплярами. Приземисті посудини мають біконічний перегин тулуба із найбільшим розширенням на 1/3 висоти, широку конічну верхню частину, яка переходить у невиділені або злегка потовщені нахилені до середини вінця. Нижня частина таких посудин звужена донизу, стінки прямі, дещо широке, рівне. Дана група посуду представлена знахідками із Завалля (пп. 7, 44, 48), Гринєва, Верхньої Липиці (п. 12) (рис. 2.1.127-130) (Śmiszko, 1932, tabl. I, 4; VIII, 9; Вакуленко, 1991, рис. 3, 5; 5, 2, 4). Група III за Т. Ліаною в пшеворській культурі загалом датується фазою В₂ ранньоримського часу (Liana, 1970, s. 439). Аналогічні форми також виявлені і на могильнику Земплін (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, pl. II, 3, 6; XIV, 28; XVII, 2).

До даного типу дещо наближеними є дві посудини виявлені в поховальних комплексах Хотимира, Болотні (п. 3) (Śmiszko, 1932, tabl. I, 8; Свешников, 1957, рис. 25, 6). На відміну від попередніх, дані посудини мають більш плавний перегин тулуба, виділені плечі та вертикально сформовані вінця (рис. 2.1.131-132).

Група L.IV. Представленами посудинами відкритого типу, переважно мисками.

Тип L.IV/1. Миска з розширеною нижньою частиною, різким переламом тулуба на половині висоти, оформленими у вигляді уступа, короткими плічками та прямими, вертикально сформованими вінцями. Дно миски рівне, сформоване у піддон із закраїною (Звенигород, п. 17; рис. 2.1.134) (Свешников, 1957, рис. 23, 9). В типології Т. Ліани посудини типу IV/1 датуються в пшеворській культурі В₁ (Liana, 1970, s. 439).

Тип L.IV/2. Верхня частина посудини відкритої форми з Болотні (п. 47; рис. 2.1.135) (Цигилик, 2003, рис. 12-А, 1), наближена до типу L.IV/2, який датується переважно фазою В₂ ранньоримського часу, хоча окремі екземпляри зустрічаються і за В₁ (Liana, 1970, s. 439). Аналогії даній посудині простежені в матеріалах пшеворських могильників Каменьчик, Янувек (Liana, 1970, s. 439; Dąbrowska, 1997, taf. 33; 2002, tabl. VIII, 1).

Група L.V. До цієї групи належать стрункі широкогорлі посудини біконічним перегином тулуба на 1/3 висоти, злегка ввігнутими плічками та слабо відігнутими назовні вінцями. Дані форми представлені серед матеріалу могильника Звенигород (пп. 6, 7, 22; рис. 2.1.136-139) (Козак, 1978, рис. 2, 1, 3; 4, 3). Керамічний посуд групи V поширений в пшеворській культурі за фази B₂ (Liana, 1970, s. 439). Схожі екземпляри наявні і серед керамічного матеріалу поселення Підберізіці (Козак, 1984, рис. 25, 4; 28, 8; 30, 2, 4).

Група L.VII. Кухлик з Гринєва типологічно відрізняється від дакійських форм: стінки посудини трохи випуклі, вище переходять у прямі, дещо нахилені до середини вінця (рис. 2.1.140). Такі посудини – група VII – побутують за пізнього латену – фази B₂ римського часу (Liana, 1970, s. 440).

До пшеворського посуду також належать наступні форми закритого типу:

а) невеликий горщик з Верхньої Липиці із біконічним перегином тулуба нижче 2/3 висоти, розширеною нижньою частиною, конічною верхньою частиною, що закінчується виділеною шийкою та відігнутими назовні вінцями (рис. 2.1.141). У верхній третині поверхня посудини орнаментована врізним орнаментом – композицією із зигзагоподібної горизонтальної врізної лінії, від якої перпендикулярно відходять чотири орнаментальні візерунки у вигляді ялинкоподібного орнаменту. Висота посудини – 14 см, діаметр вінець – 15,5 см, денця – 10 см (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 14, XI, 2). Д.Н. Козак вказує на аналогії серед пшеворських пам'яток (Козак, 1984, рис. 16, 3; 36, 24).

б) наближеною до вищевказаного горщика є урна зі Звенигорода (п. 15). Збереглась лише нижня частина посудини, яка за формою аналогічна із горщиком з Верхньої Липиці (рис. 2.1.148) (Козак, 1978, рис. 4, 2). Такий посуд відомий на пам'ятках пшеворської культури (Kietlińska, Dąbrowska, 1963; Dąbrowski, 1958; Козак, 1978, с. 103).

в) горщик із біконічним гострим профілюванням тулуба із п. 11 у Звенигороді (рис. 2.1.142). Найбільше розширення припадає на половину висоти, верхня частина конічно звужена, має виділену шийку та відігнуті назовні, рівно зрізані, вінця (Свешников, 1957, рис. 21, 20).

г) до пшеворських форм належить і біконічний горщик з різким переламом тулуба вище половини висоти, прямими плічками, виділеною шийкою та відігнутими назовні вінцями (Звенигород, п. 25; рис. 2. 1.143) (Козак, 1978, рис. 4, 4). Можливо, аналогічною формою є урна, виявлена у п. 24 на тому ж могильнику (рис. 2.1.144) (Козак, 1978, рис. 4, 5). Аналогії таким виробам знайдені на пам'ятках пшеворської культури (Каменьчик, Карчевец, Цебловіце Дуже) (Dąbrowska, 1973, tabl. 4, 10; 1997, taf. CLXI, 5; Dzięgielewska, Kulczyńska, 2008, taf. XXIX, 13; XXXIV, 9).

д) посудина кулястої із найбільшим розширенням тулуба по середині висоти (рис. 2.1.149). Шийка виділена, завершується прямими вертикальними вінцями (Свешников, 1957, рис. 23, 20).

е) горщик із біконічним перегином тулуба та максимальним розширенням у верхній третині висоти (Болотня, п. 62), виділеною шийкою, яка переходить у відігнуті назовні вінця (рис. 2.1.145) (Цигилик, 2003, рис. 16-А, 1).

є) біконічна опуклобока посудина із плавним перегином тулуба (найбільше розширення на половині висоти), виділеною шийкою та прямими, вертикально сформованими вінцями (Болотня, п. 33). Висота – 17 см, діаметр вінець – 12 см, денця – 8,5 см (рис. 2.1.146) (Цигилик, 2003, рис. 8-А, 1). Аналоги виявлені серед пшеворського матеріалу на могильниках Цебловіце Дуже, Крупіце, а також зарубинецького – у Вороніно (Liana, 1970, s. 439; Jaskanis, 2005, taf. 14; Dzięgielewska, Kulczyńska, 2008, tabl. 34, 9).

ж) на могильнику Болотня (п. 35) в якості урни була використана ліпна опуклобока посудина закритої форми з трьома ручками (рис. 2.1.156). Верх посудини не зберігся, поверхня лощена, чорного кольору (Цигилик, 2003, рис. 8-Б, 1). Ідентична посудина за формою виявлена на могильнику в Гжибові, проте вона не має ручок (Garbacz, 2000, tabl. XLI, 1). Схожі триручні форми виявлені і на північнофракійських пам'ятках (Моринц, 1961, рис. 4, 1; Bichir, 1984, pl. XIX, 1).

Пшеворські форми відкритого типу представлені:

а) великою широкогорлою посудиною із плавним профілюванням тулуба (найбільше розширення на половині висоти), виділеною за допомогою уступа

шийкою та прямими, відігнутими назовні вінцями (Болотня, п. 27). Висота – 23 см, діаметр вінець – 30 см, денця – 12 см (рис. 2.1.147) (Цигилик, 2003, рис. 6-А, 1). Посудини схожої форми також представлені на пшеворських пам'ятках (Dąbrowska, 1997, taf. XXIII; 2002, tabl. X, 7).

б) стрункою мискою з переламом на $1/3$ висоти, ввігнутими плічками та дещо відігнутими назовні вінцями (Верхня Липиця, п. 31; рис. 2.1.133) (Śmiszko, 1932, tabl. XII, 1). В.М. Цигилик відносить дану посудину до мисок зарубинецького типу (Цигилик, 1975, рис. 42, 1). Спосіб оформлення верхньої частини посудини має аналогії в пшеворській культурі (за типологією Т. Ліани – група IV) (Liana, 1970, s. 439). Схожий екземпляр виявлено на могильнику Цебловіце Дуже (Dzięgielewska, Kulczyńska, 2008, taf. XLIII, 15).

в) аналогії мисці біконічної форми із прямими, загнутими до середини вінцями з п. 42 в Болотні (рис. 2.1.150) також відмічені на пшеворських пам'ятках (Dąbrowska, 1997, taf. 29; Garbacz, 2000, tabl. LXIII, 6).

г) повністю збережена невелика миска з Болотні (п. 33), із прямими стінками, які переходять у невиділені вінця (висота – 3,7 см, діаметр вінець – 11 см, денця – 9,4 см). Денце виділене за допомогою уступу у верхній частині, а з внутрішнього боку його поверхня випукла (рис. 2.1.151) (Цигилик, 2003, рис. 8-А, 2). Формовка посудини (особливо денця) вказує на пшеворську культуру, схожі екземпляри виявлені в Цебловіце Дуже, Гледжянувеку, Гжибові, Хмелюві, Каменьчику (Liana, 1970, tabl. I, 18; Kaszewska, 1977, tabl. 6, 5; 10, 3; Dąbrowska, 1997, taf. XXIV; LXXII, 8; Godłowski, Wichman, 1998, taf. XXX, 4, 37; Garbacz, 2000, tabl. LIII, 3; Dzięgielewska, Kulczyńska, 2008, tabl. XXV, 13; 35, 9; LXII, 3).

До пшеворських форм можуть і належати окремі екземпляри «фруктовниць». Вказана керамічна форма – особлива риса дакійських пам'яток. Формовка профілю верхньої частини даних посудин є характерною і для пшеворського посуду. Принаймні, незначний відсоток такого посуду зустрічається на пшеворських пам'ятках (Liana, 1970, s. 439; Kaszewska, 1977; Godłowski, Wichman, 1998; Garbacz, 2000, tabl. 36). На відміну від дакійської, ніжка таких посудин була конічною, пустотілою і невисокою (Dąbrowska, 1973, tabl. 15, 15; Dzięgielewska, Kulczyńska,

2008, taf. I, 1-4). Зокрема, аналогії посудині з п. 70 в Болотні (Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 2; рис. 2.1.29) простежені серед матеріалу пшеворських пам'яток, в ареалі їх поширення. В одному випадку, розмір такої посудини був невеликим – діаметр вінець 6 см, формування профілю характерне для пшеворських пам'яток (Цигилик, 2003, рис. 3-А, 4; Jaskanis, 2005, taf. IV,13). Проте, походження таких форм в пшеворській культурі простежити складно.

До *одиничних форм*, що не відносяться до жодного з типів дакійського чи пшеворського посуду і не мають точних аналогій серед керамічного матеріалу пам'яток латенського і римського часу, належать:

а) посудина зі Звенигорода (п. 26), що має біконічну форму із максимальним розширенням тулуба посередині висоти (діаметр вінець – 13,3 см, донець – 10,5 см, висота – 21 см). Вінця відігнуті назовні, косо зрізані, донець – рівне (рис. 2.1.152). Точних аналогій даній посудині поки не виявлено, ні серед матеріалів дакійських пам'яток Румунії і Молдови, ні серед матеріалів пшеворської культури Вісло-Одерського межиріччя. На території України наближені варіанти виявлені на могильнику Верхня Липиця, поселенні Підберізці (Śmiszko, 1932, tabl. VIII, 14; Козак, 1984, рис. 29, 2). Варто зазначити, що дана посудина могла бути ліпним наслідуванням гончарних форм, адже така форма є поширеною на синхронних могильниках в регіоні, наприклад, у тому ж Звенигороді (Козак, 1978, рис. 2, 5, 6; Слободян, 2014).

б) ліпна посудина закритої форми із біконічним перегином тулуба і найбільшим розширенням на $\frac{2}{3}$ висоти. Шийка конічна, закінчується невиділеними вінцями. Під вінцями розташоване невелике вушко (рис. 2.1.165) (Śmiszko, 1932, tabl. I, 1).

в) струнка ліпна посудина із найбільшим розширенням тулуба у нижній частині (Гринів, п. 5). Шийка конічна, основа її орнаментована уступом, вінця відігнуті назовні, потовщені (рис. 2.1.164). Поверхня зовні лощена. Висота посудини – 30 см, діаметр вінець – 10-11 см, денця – 9 см.

г) ліпна посудина сферичної форми (Верхня Липиця, п. 32), із сильно випуклим тулубом, невиділеною шийкою та загнутими до середини вінцями. Висота посудини

– 16 см, діаметр вінець – 15,8 см, денця – 13 см, найбільша ширина – 24,2 см (рис. 2.1.155) (Śmieszko, 1932, tabl. VIII, 8).

д) слабопрофільований горщик із п. 29 Верхньої Липиці (рис. 2.1.153). Найбільше розширення припадає на половину висоти, шийка невиділена, переходить у прямі вінця (Śmieszko, 1932, tab. VIII, 8).

е) невеликий горщик із слабопрофільованим профілем (Гринів, п. 6). Найбільше розширення припадає на 1/3 висоти, шийка невиділена, вінця загнуті до середини (рис. 2.1.154). Висота посудини – 10,5 см (Śmieszko, 1932, tab. XIV, 11).

є) невелика опуклобока посудина закритої форми із невиділеними шийкою та вінцями (рис. 2.1.157). Зовні прикрашена наліпами (Свешников, 1957, рис. 22,18).

ж-и) чотири невеликі горщики (висотою до 14,8 см). Два з них слабо профільовані, один з яких зовні орнаментований пластичним орнаментом – валиком із пальцевими вдавленнями (рис. 2.1.158, 159) (Свешников, 1957, рис. 25,3,7). Два інших ще менші за розміром, із виділеною шийкою і відігнутими назовні вінцями (рис. 2.1.160,161). Горщик з Болотні по плічках декорований врізним орнаментом – рядом вертикальних прямих ліній (Свешников, 1957, рис. 23, 24; 25, 11).

Отже, виявлений на могильниках керамічний посуд використовувався і в якості урн, і в якості накривок, або ж супровідного інвентаря. Частина такого посуду (в основному фрагментованого), можливо, є складовою тризни в похованнях. Виявлений посуд був виготовлений ліпним способом або за допомогою гончарного кола, при чому останній становить більше 50 % на могильниках. Для прикладу, на поселеннях відсоток гончарного посуду становить від 3 до 15 %.

Основними формами, представленими в поховальних комплексах, є посудини закритого (горщики, глеки, двовухі посудини) та відкритого («фруктовниці», миски) типів. Значна частина ліпних форм («фруктовниці», двовухі посудини, глеки) були, зазвичай, імітацією аналогічних форм гончарного зразка. Представлений посуд знаходить аналогії серед матеріалу дакійських та пшеворських пам'яток, а також пам'яток ранноримського часу Чехії і Словаччини. Зокрема, основними формами серед дакійського матеріалу є «фруктовниці», гончарні горщики, двовухі посудини, ліпні кухлики тощо. Відсоток дакійського посуду в похованнях складає 68,9 %.

Часто такі посудини орнаментувались: ліпні – пластичним орнаментом (наліпними валиками із пальцевими вдавленнями, «шишечками» тощо) або врізним орнаментом, гончарні – комбінаціями пролощених ліній, уступів, пружків. Частина із представлених гончарних форм в Дакії є місцевою реплікою римських виробів. На пшеворських пам'ятках представлений переважно ліпний посуд, поверхня якого часто є лощеною або шорсткою і досить рідко орнаментованою. Основними пшеворськими формами, представленими на могильниках Прикарпаття є типові ліпні широкогорлі біконічні посудини відкритого типу із конічними плічками та прямими вінцями, посудини «грушеподібної» форми, посуд з тричасним профілем тощо. Відсоток пшеворських форм серед керамічного посуду Прикарпаття становить 19,2 %. Певний відсоток представленого посуду (11,9%) в регіоні є формами одиничними і не знаходить аналогії серед пам'яток суміжних регіонів. Така строкатість форм посуду є підтвердженням складної етнокультурної ситуації в регіоні, повний аналіз поховальних комплексів із залученням класифікації керамічного посуду дасть змогу більш повно висвітлити проблему гетерогенних комплексів.

Металевий посуд виявлений лише в «багатих» одиночних похованнях з Чижикова, Колоколина і Рожневих Полів. Асортимент представлений бронзовими ойнохоями, напівсферичними мисками на кільцевому піддоні, патерою, срібною посудиною невідомого призначення тощо.

Ойнохої (глеки) представлені двома екземплярами. Перша повністю збережена (Чижиків). Це бронзовий виріб висотою 17,5 см, його плічка в основі шийки орнаментовані прямими горизонтальними лініями. Ручка у верхній частині прикрашена головою лева, її нижній кінець оформлений у вигляді чотирипалої лев'ячої лапи (рис. 2.2.4) (Смишко, 1957, С. 238, табл. 1, 1). Відноситься до типу E.125 і датується фазами B₁–B₂ ранньоримського часу (0–150 р. н.е.) (Eggers, 1951, 1955; Dąbrowska, 1973, s. 207). Від другої знахідки (Колоколин) збереглась масивна бронзова ручка загальною висотою 13,5 см, орнаментована масками Пана (рис. 2.2.5) (Śmiszko, 1935, tabl. XLIV). Відноситься до типів E.124-125, які датуються

аналогічно із глеком з Чижикова (Eggers, 1951, taf. 11, 124-125). М. Смішко і К. Маєвські датують даний виріб першими десятиліттями нашої ери (Śmiszko, 1932, s. 159-160; Majewski, 1935, s. 167).

Миски (тази) представлені двома екземплярами. Знахідка з Рожневих Полів виготовлена із листа тонкої бронзи, має півсферичну форму, добре виділену шийку і масивні, горизонтально відігнуті вінця. Висота 11,9 см, діаметр вінець – 40 см (рис. 2.2.2). Даний виріб у своєму первинному вигляді мав піддон і ручки, на що вказує пляма на денці від припаювання піддона і борозна завширшки 2-2,5 мм, яка окреслює коло діаметром в 9 см (Вакуленко, 1999, с. 150, рис. 1, 1). Відноситься до типу Е.96. Автор досліджень, Л.В. Вакуленко, визначає бронзові тази даного та близьких йому типів (Е.92-98) як посуд римської роботи і датує їх фазою В₁ ранньоримського періоду (перша половина I ст. н.е.) (Eggers, 1951; Вакуленко, 1999, с. 150). Італійське виробництво та дату виготовлення, запропоновану Г.-Ю. Еггерсом підтверджує і склад бронзового сплаву, з якого виготовлено посудину. Високий вміст олова у сплаві (40,12 %) вказує на те, що він належить до так званих олов'янистих бронз. Такий вид сплаву, де основним компонентом для легування міді є олово, характерний для римських бронзових виробів першої половини I ст. н.е. (Вакуленко, 1999, с. 150). Інший екземпляр (Чижиків) представлений напівсферичною мискою на кільцевому піддоні (висота – 5,3 см, діаметр денця – 11,2 см, діаметр вінець – 21 см, товщина – 0,9 см). Зовнішня поверхня посудини під вінцями декорована двома горизонтальними лініями, стінки на внутрішній стороні орнаментовані горизонтальними заглибленими лініями і плоскими ребрами. Ряд концентричних жолобів і ребер наявні на зовнішній і внутрішній сторонах дна миски (рис. II.2.3) (Смішко, 1957, с. 238, рис. 1, 3). М. Смішко вказує, що близькі варіанти даному виробу відомі на пам'ятках Центральної і Північно-Західної Європи (Гебултов), де вони зустрічаються головним чином в комплексах I ст. н.е. (Смішко, 1957, с. 241). Точних аналогії не виявлено, даний виріб наближений до типів Е.93, 100, 103, поширених за фаз В₁-В₂ ранньоримського часу (Eggers, 1951, taf. 9: 93; 10:100, 103).

В Чижикові виявлена і бронзова ручка *патери*, довжиною 16,2 см, прикрашена жолобами (рис. 2.2.6). Кінець ручки оформлений у вигляді зображення баранячої головки, на іншому кінці залишились сліди від стінок посудини (Смишко, 1957, с. 239, рис. 1, 2). Схожі патери виготовлялись в римських майстернях Італії за пізньоалександрійськими зразками, починаючи з середини I ст. до н.е., а північніше Дунаю вони з'явилися в комплексах I ст. н.е. Ідентична з даною ручка патери була виявлена на дакійському поселенні Пояна (Румунія) у шарі I ст. н.е. (Смишко, 1957, с. 240-241; Vulpe R., Vulpe E., 1933, tab. 112, 11). Представлена ручка відноситься до типу E.154-155 і датується фазою B₁ ранньоримського часу (0–50 pp.) (Eggers, 1951, taf. 13:154, 155; 1955, abb. 1; Dąbrowska, 1973, s. 207).

В Колоколині виявлено чотири срібні «ручки», роздвоєні зверху у вигляді «рогів» із конусовидними потовщеннями на кінцях та уламки срібних пластин, які загалом складають одну посудину (рис. 2.2.7). М.Ю. Смишко вказує на сакральне призначення даного виробу і його кельтське походження (Śmiszko, 1935, s. 156, 159, tab. XLV, 3). Точних аналогій знахідці поки не відомо. В Колоколині також виявлено велику кількість фрагментів бронзових пластин та фрагменти орнаментованих вінець бронзового посуду, більш точно описати їх приналежність не видається можливим (Śmiszko, 1935, s. 159-160).

2.1.2. Елементи костюму

Елементи костюму є частими знахідками як в чоловічих, так і в жіночих похованнях. Вони несуть в собі подвійну функцію, з одного боку це складові поховального інвентарю, з іншого – елемент зовнішньої структури поховального комплексу, частина одягу, який міг використовуватись і як елемент дублюючого (подвійного) покриття (Смирнов, 1997).

Складові костюму представлені двома великими групами – фібульним комплексом та поясним набором. За основу типології *фібульного комплексу* взято схему О. Альмгрена, в подальшому доповнену і розширену А.К. Амброзом, Є.Л. Гороховським – для територій басейну Північного Причорномор'я (в основному – сучасна територія України), Е. Рігою, Т. Фьоллінгом,

Т. Мончиньською – для території Центральної Європи, Ю. Костшевським, Т. Мончиньською, Т. Домбровською, Я. Анжейовським, Р. Хованец – для території Польщі, Т. Колніком, Е. Крековічем, М. Ламіовою-Шмієдльовою, Я. Істенічем – для території Словаччини, А. Рустої, С. Кочішем, В. Бирке – для Румунії і Молдови (Дакія, сармати), А. Югою-Шиманьською – для Прибалтики (Kostrzewski, 1919; Kolnik, 1958; 1965; Амброз, 1966; Dąbrowska, 1973; 1992; 1994; Riha, 1979; Гороховский, 1988; Mączyńska, 1989, 2004; Völling, 1994; Cociș, 1995; Rustoiu, 1997; Chowaniec, 2001; Krekovič, 2001; Lamiová-Schmiedlová, 2001; Bârcă, 2005; 2011; Istenič, 2005; Tuszyńska, 2007; Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009; Кропотов, 2010; Cociș, Gaiu, Zăgreanu, 2010; Rustoiu, Gheorghiu, 2010; Juga-Szymańska, 2011). Також до аналізу було залучено розробки К. Екснера, Я. Анджейовського, Т. Мончиньської, В. Новаковського, К. Такенберга, Б. Контни, Р. Проховіча, Я. Бемманна, М. Рудніцького та інших (Exner, 1941; Tackenberg, 1963; Andrzejowski, 1992; 1994; Nowakowski, 1998; 2001; Mączyńska, 2001; Prochowicz, 2003; Schuster, 2006; Rudnicki, 2006, S.100; Bemmann, 2007; Kontny, 2010). Типологія і відносне датування *поясного набору* корелюється зі схемами Східної та Центральної Європи, а також Західнокарпатського регіону – типологіями Р. Мадиди-Легутко, К. Раддатца, К. Мотикової-Шнеїдерової (Raddatz, 1957; Motyková-Šneiderová, 1964; Madyda-Legutko, 1986; 2001; 2011).

Фібули

Виявлено 63 екземпляри в 46 похованнях, зафіксовані у 28,7 % інвентарних поховань (рис. 2.3, табл. 2.2). Представлені в кількості від одного до чотирьох екземплярів в одному комплексі. Найбільшу кількість в похованнях становлять одиничні екземпляри (в 31 випадку, 67,4 %), по дві виявлено в 14 похованнях (34,1 %). Поховання в Колоколині представлене чотирма екземплярами. Жодної фібули не було виявлено на могильнику Завалля, а також в окремих «багатих» похованнях з Чижикова і Хотимира.

В розташуванні фібул прослідковуються певні закономірності. В урнових похованнях більшість знаходилась в межах урни (у 21 похованні) та поза нею – під дном урни (у двох випадках) або на накривці (в одному випадку). В ямних

тілопальних похованнях вони виявлені серед перепалених кісток (у трьох випадках), в тілопокладеннях – в районі плечового суглобу, грудної клітки (в шести похованнях) або колінного суглобу (у двох випадках).

Із зазначених вдалось типологічно ідентифікувати 53 екземпляри.

ГРУПА І

Тип А.2 (рис. 2.3.1-2)

варіант О за J. Kostrzewski / фібули «бойів» за А.К. Амброзом (група 4 – одночленні «воїнські» фібули із суцільним приймачем, підгрупа 3) / тип 22b за А. Rustoiu

1) *Лучка* (рис. 2.3.1) (Śmiszko, 1932, tab. V, 19; Dąbrowska, 1973, tabl. XX, 1); 2) *Болотня*, п. 70 (рис. 2.3.2) (Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 4) = А.2а

Ареал: сучасна територія Польщі, Німеччини та Бельгії, в Подунав'ї з'є як імпорт з півночі (Амброз, 1966, с. 25; Rustoiu, 1997, р. 56).

Хронологія: кінець I ст. до н.е. – початок/перша чверть I ст. н.е. (Амброз, 1966, с. 25; Rustoiu, 1997, р. 56).

Тип А.15 (рис. 2.3.3)

одночленні «воїнські» фібули з прогнутим корпусом (група 4, підгрупа 2, варіант 1) за А.К. Амброзом / тип 1.6.2. за Е. Riha / група 3 за В.В. Кропотовим

1) *Болотня*, п. 65 (рис. 2.3.3) (Цигилик, 2003, рис. 16-В, 2).

Ареал: римські військові табори, Рейн, Німеччина, з рейнських провінцій поширюються на схід і південь, в Альпи і на Дунай (Riha, 1979, р. 59).

Хронологія: В Європі такий тип з'є в кінці латену і побутує до III ст., найбільш прийнятною датою їх побутування на території України А.К. Амброз вважає I ст. (Амброз, 1966, с. 24), Е. Ріга для Центральної Європи загалом датує дані фібули другою половиною I – II ст. (Riha, 1979, р. 61). К.В. Каспарова запропонувала дату їх поширення – середина / друга половина I ст до н.е. – перша половина I ст. н.е. (Каспарова, 1976, с. 139; 1984, с. 116-117). В.В. Кропотов зазначає, що такі фібули в Північному Причорномор'ї датуються кін. I ст. до н.е. – серединою I ст. н.е. (Кропотов, 2010, с. 61).

ГРУПА ІІІ

ОЧКОВІ ФІБУЛИ

I. Тип А.44 (рис. 2.3.6)

очкові фібули (група 9, варіант 1) за А.К. Амброзом

1) *Колоколин* (рис. 2.3.6) (Śmiszko, 1935, tab. XLV, 1; XLIII, 6).

Виявлена в комплексі разом із фібулами А.67, «Langton-Down», пряжкою норикопаннонського стилю та металевим посудом (Е.124-125).

Ареал: Саксонія, Бранденбург, Сілезія (Амброз, 1966, с. 35).

Хронологія: кінець I ст. до н.е. – початок I ст. н.е. (Амброз, 1966, с. 35).

II. Тип А.53 (рис. 2.3.7)

серія А за R. Jamka / очкові фібули, основна серія (група 9, варіант 2) за А.К. Амброзом / тип 2.3.4. за E. Riha

1) *Верхня Липиця*, п. 25 (рис. 2.3.7) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 22).

В похованні окрім фібули виявлено пряжку М-L. С.13.

Ареал: Центр виникнення – Центральна Німеччина, зустрічаються в Нідерландах, на Рейні, в Данії, Чехії, Північній Польщі (Амброз, 1966, с. 35; Riha, 1979, р. 68)

Хронологія: Західна і Центральна Європа – друга половина I ст., Східна Європа – II ст. (Амброз, 1966, с. 35; Riha, 1979, р. 68-69), в ареалі пшеворської культури – друга половина I ст., регіон Помор'я – II ст., частково перша половина III ст. (Dąbrowska, 1973, s. 156).

III. Тип А.57-61 (рис. 2.3.8)

серія В за R. Jamka / очкові фібули, прусська серія (група 9, варіант 3) за А.К. Амброзом (типологічно більш ранні за основну серію) / тип 2.4 за E. Riha

1) *Болотня*, п. 62 (рис. 2.3.8) (Цигилик, 2003, рис. 14-Д, 1).

Ареал: Північна Європа, Прибалтика, звідти поширювались на сусідні території (Амброз, 1966, с. 35-36; Riha, 1979, р. 70).

Хронологія: остання третина I – початок/перша половина II ст. (Амброз, 1966, с. 35-36; Dąbrowska, 1973, s. 156; Riha, 1979, р. 70; Гороховський, 1988, с. 34-35).

ГРУПА IV

СИЛЬНОПРОФІЛЬОВАНІ ФІБУЛИ

Тип А.67 (рис. 2.3.10-14)

сильнопрофільовані фібули західних типів за А.К. Амброзом (група 10, підгрупа 1, варіант А) / тип 2.9.1. за Е. Riha / тип 19a за А. Rustoiu

1) *Лучка* (Śmiszko, 1932, tab. V, 15); 2) *Колоколин* (рис. 2.3.10) (Śmiszko, 1935, tab. XLV, 4); 3) *Гринів*, п. 3/1985 (рис. 2.3.11) (Козак, 1985, рис. 2, 18) – ранній варіант А.67а; 4-6) *Болотня*, п. 4 (2 екз.), 47 (рис. 2.3.12-14) (Цигилик, 2003, рис. 3-В, 3, 4; 12-А, 2) – остання відноситься до більш пізнього варіанту даного типу фібул А.67b.

В похованні Лучка окрім даної фібули зафіксовано фібулу А.2, пряжку М-Л А.17, ажурні піхви, шпори типу J.45, в Колоколині – фібули А.44, «Langton-Down», пряжки норико-паннонського зразка, металевий посуд (Е.124-125), Гриневі – зі шпорами типу J.9-11, пружинними ножицями, умбоном J.5, мечем В.І, ажурними піхвами, Болотні – із пряжкою М-Л С.13, ключем К.А. (п. 4).

Для даного типу виділено кілька підтипів – А.67а, А.67b, які вирізняються за кількістю отворів у приймачі, сплюсненістю голівки, розмірами. В А.67а фіксується від трьох підпрямокутних отворів і більше, більш масивна голівка, для А.67b – відповідно, два і менше отвори у приймачі, сплюсненість голівки та більші розміри (Demetz, 1999; Rudnicki, 2006, s. 100; Juga-Szymańska, 2011, s. 39). Окрім них виділяють і перехідний тип А.67/68, що має прямокутні отвори в приймачі (Maczyńska, 2001).

Ареал: виготовлялись в східноальпійській частині Норика, широко поширені в Чехії, в басейнах середньої течії Одри і Варти, нижньої Вісли і верхньої течії Сави, а також в пуховській культурі (Rudnicki, 2006, s. 100).

Хронологія: Східна Європа – правління Тиберія (14–37 рр.) за А.К. Амброзом (Амброз, 1966, с. 36) або перша половина I ст. загалом за Є.Л. Гороховським (Гороховский, 1988, с. 31-32). Для ареалу пшеворської культури (де це імпорт) – 20–40-ві рр. I ст. (Dąbrowska, 1973, s.40; Liana, 1973, s. 441). Для Південно-Східної Європи встановлено дату кінець I ст. до н.е./початок I ст. н.е. – середина/третя чверть I ст. н.е. (Rustoiu, 1997, p. 52-53).

Хронологія варіанту А.67а співпадає із часом завоювань Августа – початком правління Тиберія (рубіж ер – 20/30 рр.). Варіант А.67b з'є в комплексах із початком правління Тиберія, проте найбільше поширений під час правління Клавдіїв-Флавіїв

(B₁), де співіснує із фібулами A.68. В північному ареалі пшеворської і вельбарській культурах поширені в основному за фаз B_{1b} – B_{1c} (Rudnicki, 2006, s. 100; Jurga-Szymańska, 2011, s. 39).

Тип А.68 (рис. 2.3.15-25)

сильнопрофільовані фібули західних типів за А.К. Амброзом (група 10, підгрупа 1, варіант В) / тип 2.9.2. за Е. Riha / сильнопрофільовані фібули з розширеною голівкою (група 12, форма 1, тип 2) за В.В. Кропотовим

1-3) *Верхня Липиця*, п. 20 (2 екз), 22 (рис. 2.3.17) (Śmiszko, 1932, s. 38, tab. XIII, 8); 4-11) *Звенигород*, Гоєва Гора: пп. 15/1953, 21/1953 (2 екз.) (Свешников, 1957, рис. 21: 16; 22 : 5, 15, 16); пп. 15/1954, 17/1954 (по 2 екз.) (рис. 2.3.19-23) (Свешников, 1957, рис. 23: 2, 8); 12-14) *Болотня*: пп. 21, 42 (2 екз.) (рис. 2.3.15-16, 24) (Цигилик, 2003, рис. 5-А, 4; 8-Д, 4, 5) (фібула з п. 42 типологічно більш рання). 15) *Гринів*, культурний шар, зруйнована частина могильника (рис. 2.3.18) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 5).

Для території Прикарпаття зафіксовано і знахідки із (фасетованими) граненими голівками, такі вироби широко поширені в Моравії, Словаччині і Нижній Австрії, зустрічаються і в пшеворській культурі (Коляч, Собєньє Біскупіц) (Maćczyńska, 2001, p. 167; Prochowicz, 2003).

Даний тип фібул в поховальних комплексах виявлено разом із іншими виробами: у Звенигороді – із плоскими округлими дзеркалами (пп. 15, 17), мечем В.І (п. 15/1953); у Болотні – із пряжкою М-Л. С13 (п. 21/1953).

Ареал: Дунайські провінції (Паннонія) (Dąbrowska, 1973, s. 140; Maćczyńska, 2001).

Хронологія: 40–70 ті рр. I ст. (Амброз, 1966, с. 36; Dąbrowska, 1973, s. 140, 208; Maćczyńska, 2002, p. 165; Кропотов, 2010, с. 257).

Тип А.69 (рис. 2.3.26-32)

сильнопрофільовані фібули західних типів за А.К. Амброзом (група 10, підгрупа 1, варіант Г) / тип 19с за А. Rustoiu / сильнопрофільовані фібули із розширеною голівкою (група 12, форма 2) за В.В. Кропотовим

1) *Верхня Липиця*, п. 5 (рис. 2.3.30) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 12) – можливо, є більш ранньою за екземпляри аналогічного типу, адже в приймачі є невеликий отвір; 2-5)

Болотня: пп. 36, 48 (по 2 екз.) (рис. 2.3.26-29) (Цигилик, 2003, рис. 6-Д, 1, 2; 12-Д, 1, 2); 6-8) *Гринів*, культурний шар, зруйнована частина могильника (2 екз.), а також фібула з місцезнаходження 9 (рис. 2.3.31-32) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 13, 18; XIV, 5).

Ареал: Центральна (Паннонія, Норікум) і Південно-Східна Європа (Дакія, Нижня Мезія) (Амброз, 1966, с. 30, 36). А. Рустої відзначає, що такі фібули більш поширені не стільки в римських провінціях, скільки в передримській Дакії.

Хронологія: друга половина I – початок II ст. (Амброз, 1966, с. 30, 36); Південно-Східна Європа – I ст., більше другою половиною I ст. (Rustoiu, 1997, p. 52-53). В Північному Причорномор'ї для пізньосарматських комплексів такі фібули датуються другою половиною I – початком II ст. (Кропотов, 2010, с. 259).

Дослідники зазначають, що для територій поза римським лімесом сильнопрофільовані фібули А.67, А.68, А.69 не мають чіткої дати побутування. Так наприклад, Т. Колнік відзначає, що в Словачині А.68 побутували аж до кінця I – початку II ст. (Kolnik, 1971, s. 518). На співіснування фібул типів А.67, А.68 та А.69 для території Польщі вказує і М. Мончиньська (Maćczyńska, 2001, s. 167). В Дакії же дані фібули з'являються тільки в кінці I – на початку II ст. (Cociș, 2004, s. 47-49).

ТРУБОПОДІБНІ (СУРМОПОДІБНІ) ФІБУЛИ

I. Наближені до типів А.70,71,74-77,78 (рис. 2.3.33-39, 41)

сильнопрофільовані фібули західних типів, трубоподібні за А.К. Амброзом (група 10, підгрупи 1-2) / тип 20b за А. Rustoiu / трубоподібні фібули за Т. Liana (типи L.1-4) і Т. Dąbrowska (додала тип 5) / тип 3.1.1. за Е. Riha.

1-3) *Звенигород*, Гоєва Гора, садиба Великача, пп. 7/1953, 16/1955, 16/1975 (рис. 2.3.35-37) (Свешников, 1957, рис. 21: 15, 18; Козак, 1978, рис. 3, 5) – фібули з пп. 7, 16 відносяться до 1 типу за Т. Ліаною та Т. Домбровською; 4-7) *Верхня Липиця*, пп. 8 (2 екз.), 16, 30 (рис. 2.3.38-39, 41-42) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 15, 16, 11) – фібули з поховань 16, 30 наближені до 2 типу трубоподібних фібул за Т. Ліаною (L.2); 8-9) *Гринів*, зруйноване поховання (рис. 2.3.33-34) (Śmiszko, 1932, tab. III, 7, 8) – наближені до 1 типу за Т. Ліаною (L.1), А.К. Амброз дані фібули датує II – початком III ст. (Амброз, 1966, с. 38-39).

У похованнях представлені із фібулами А.82 (Верхня Липиця, п. 30), умбонами J.5-6, шпорами J.46, піхвами з прорізним орнаментом (Звенигород, п. 7/1953), пряжками М-Л. С13, G.8 (Верхня Липиця, п. 8).

Ареал: римські провінції – Норик і Паннонія, а також північна Італія. Окремі екземпляри виявлені також у Галлії, Рейнських провінціях, Реції, Дакії (Амброз, 1966, с. 38; Dąbrowska, 1973, s. 208-210; Riha, 1979, p. 79).

Хронологія: загалом датуються I–II ст. (Dąbrowska, 1973, s. 208-210; Liana, 1970, s. 442-444; Riha, 1979, p. 79), в Румунії – I – першою половиною II ст., найбільшого поширення набувають саме з другої половини I ст. (Rustoiu, 1997, p. 53-54). Для території Польщі трубоподібні фібули 1 типу датуються фазою B₁, 2 типу – фазою B₂ (скоріше її першою половиною), типи 3-4 – другою половиною фази B₂⁷ (Liana, 1970, s. 442-444). А.К. Амброз дані фібули датує загалом II ст. (Амброз, 1966, с. 38).

II. Тип А.73 (рис. 2.3.40)

сильнопрофільовані фібули західних типів за А.К. Амброзом (група 10, підгрупа 1, тип табл. 7,5) / тип 2.9.3. за Е. Riha / тип 19с за А. Rustoiu / сильнопрофільовані фібули з розширеною голівкою (група 12, форма 4) за В.В. Кропотовим

1) *Болотня*, п. 38 (рис. 2.3.40) (Цигилик, 2003, рис. 8-В, 5).

Ареал: Дунайські провінції Норик, Паннонія, Мезія і Дакія. Зокрема, в Напока (Narosa) та Мічя (Micia) виявлені майстерні по виготовленню таких фібул (А.70-73) (Cociș, 2004; Bogdan, Cociș, 2006, p. 220).

Хронологія: остання третина I – перша половина II ст. (Riha, 1979, p. 74). В Дакії найбільш поширені в першій половині II ст. (Bogdan, Cociș, 2006, p. 220).

Тип А.82 (рис. 2.3.42)

сильнопрофільовані фібули причорноморських типів (група 11, серія I, варіант I-1) за А.К. Амброзом / тип 20а за А. Rustoiu

1) *Верхня Липиця*, п. 30 (рис. 2.3.42) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 14)

⁷ Абсолютна хронологія етапів B₁ та B₂ ранньоримського часу за Т. Ліаною: B₁ – 40 – 70-ті рр., B₂ – початок припадає на 70-ті рр. I ст., кінець етапу чітко не усталений – дослідниця за імпортованим посудом terra sigillata зазначає дату кінець II – початок III ст., не відкидаючи і тезу К. Годловського, що кінець B₂ припадає на останню третину II ст. (Liana, 1973, s. 458-460).

Окрім даної фібули в похованні виявлено трубоподібну фібулу, наближену до L.2.

Ареал: Нижнє Подунав'я, Паннонія, Дакія (Амброз, 1966, с. 40; Rustoiu, 1997, р. 53-54).

Хронологія: друга половина I ст. – перша половина II ст. (найбільше поширені в першій половині II ст.) (Амброз, 1966, с. 40; Rustoiu, 1997, s. 53-54).

ГРУПА V

I. Наближені до типу A.103 (серія 4) (рис. 2.3.9)

1) *Болотня*, п. 67 (рис. 2.3.9) (Цигилик, 2003, рис. 18-А, 4).

Похідні від A.74-75 (Almgren, 1923, s. 53). Центри виготовлення та хронологічні межі не зазначені.

II. Наближені до типу A.117

S-видні фібули з широким стрічковим корпусом (група 10, підгрупа 4) за А.К. Амброзом

1) *Звенигород*, невідоме поховання (рис. 2.3.45) (Śmiszko, 1932, tab. III, 9).

Виникли на основі сильнопрофільованих фібул (Амброз, 1966, с. 39).

Ареал: Північна Європа (Амброз, 1966, с. 39).

Хронологія: кінець ранньоримського часу (Амброз, 1966, с. 39). М.Ю. Смішко дану фібулу вважає типологічно пізнішою і відносить до III ст. (Śmiszko, 1932, s. 98). Т. Домбровська S-видні фібули для ареалу пшеворської культури загалом датує фазою В₂, час найбільшого поширення – з середини В₂ (першої половини II ст.) (Dąbrowska, 1973, s. 211).

ГРУПА XI

Тип A.236 (рис. 2.3.43-44)

тип 236с за J. Garbsch / сильнопрофільовані фібули з розширеною голівкою (група 12, форма 3) за В.В. Кропотовим

1-3) *Болотня*, пп. 27 (2 екз.), 51 (рис. 2.3.43-44) (Цигилик, 2003, рис. 6-А, 11; 13-А, 2);

В поховальних комплексах окрім даних фібул представлені браслети, орнаментовані пряжки.

Ареал: Центр виникнення і поширення – Норікум та Паннонія, зустрічаються і в Дакії (Амброз, 1966, с. 39; Riha, 1979, р. 76; Andrzejowski, 1998, s. 71-76).

Хронологія: I ст. (Garbsch, 1965; s. 26-49; Амброз, 1966, с. 39; Гороховский, 1988, с. 32-33; Rustoiu, 1997, р. 57-58; Andrzejowski, 1998, s. 71-76).

ІНШІ ТИПИ

I. Тип «Langton-Down (Nertomarus)» (рис. 2.3.5)

тип «Нертомарус» провінційно-римських фібул (група 6) за А.К. Амброзом / тип 4.4.2 за Е. Riha / тип 26 за А. Rustoiu

1) *Колоколин* (рис. 2.3.5) (Śmiszko, 1935, tab. XLV, 2; XLIII, 8).

В поховальному комплексі представлені окрім даного типу фібули А.44, А.67, металевий посуд (типи Е.124-125) та пряжка норико-паннонського зразка.

Ареал: Західна Європа: Франція, Рейнська область та Швейцарія, в Паннонії і східніше – імпорт (Амброз, 1966, с. 27; Riha, 1979, р. 98).

Хронологія: Західна і Центральна Європа – кінець I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Riha, 1979, р. 98, 100), Південно-Східна Європа (Дакія) – кінець I ст. до н.е. – середина / третя чверть I ст. н.е. (Rustoiu, 1997, р. 58-59), для Східної Європи В.В. Кропоткін такі відносить до першої половини I ст. (Кропоткин, 1970, с. 33).

II. Пружинні фібули з гладким корпусом, довгою пружиною і кнопкою на кінці приймача (група 12, тип табл. 5,5) за А.К. Амброзом / тип 10 за А. Rustoiu

1) *Болотня*, п. 32 (Цигилик, 2003, рис. 6-Г, 2).

Ареал: Дакія, Крим, Нижнє Подніпров'я, Кубань, окремі екземпляри з Північного Кавказу, Нижнього Поволжя (Амброз, 1966, с. 43; Verciu, 1981, pl. 102, 17; Rustoiu, 1997, s. 43-44).

Хронологія: I ст. (Амброз, 1966, с. 44; Rustoiu, 1997, s. 43-44, fig. 81).

ФІБУЛИ З ЕМАЛЛЮ (рис. 2.3.46-47)

I. Шарнірні дуговидні емальовані фібули з геометричним (трикутним) щитком на дузі (група 7, варіант 4а) за А.К. Амброзом / тип I.32 надрейнських емальованих фібул за К. Exner / тип 18а за S. Cociş / тип Lipica за J. Andrzejowski, A. Mistewicz, R. Prochowicz / група 13 (наближені до форми 22) за В.В. Кропотовим

1) *Верхня Липиця*, п. 27 (рис. 2.3.46) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 19).

Аналогії: Облін, Мала Вись, Рогово, Ковалєвк, Чешково, Нехмірув (Польща), Пакальнішки (Литва), Мічя, Пороліссум (Дакія) тощо (Czarnecka, 1998, s. 83-85; Вакуленко, 2001, с. 156-159; Skorupka, 2001; Cociș, 2004; Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009).

Ареал: західні провінції, Паннонія (Амброз, 1966, с. 29), окремі екземпляри виявлені в басейні Вісли та в Дакії (Cociș, 2004; Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009). В ареалі поширення сарматської культури такі фібули виявлені в східній області Північного Причорномор'я і на Північному Кавказі, в більш західних областях представлені одиничними знахідками (Кропотов, 2010, с. 264). Польськими дослідниками виділено тип Липиця (до нього включена фібула з п. 27), екземпляри походять в основному з басейну Вісли, кілька з них виявлено в Реції, Надрейні, південній Скандинавії (Cociș, 2004; Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009, s. 660-661, 668, рис. 5).

Хронологія: чітко не визначена, є комплекси які датуються від останньої третини I ст., в основному II ст., і аж до початку III ст. Екземпляри типу Липиця загалом датуються фазою B₂, можливо і B₂/C₁ (Andrzejowski, Mistewicz, Prochowicz, 2009, s. 666-668). Більшість дослідників датує їх II ст., навіть другою половиною II ст. (Амброз, 1966, с. 29; Dąbrowska, 1973, s. 210; Вакуленко, 2001, с. 156-159; Lamiova-Schmiedlová, 2001, p. 73-74). В Дакії екземпляри таких фібул датуються межею I–II ст. – першою половиною II ст. (Cociș, 2004, s. 85-88).

II. Шарнірні дугові емальовані фібули з геометричним (ромбічним) щитком на дузі (група 7, варіант 4в) за А.К. Амброзом / група 13 (наближені до форми 23) за В.В. Кропотовим

1) *Верхня Липиця*, культурний шар в межах могильника (рис. 2.3.47) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 17).

Ареал: західні провінції, Паннонія (Амброз, 1966, с. 29; Dąbrowska, 1973, s. 210). В ареалі поширення сарматської культури такі фібули виявлені в східній області Північного Причорномор'я і на Північному Кавказі, в більш західних областях представлені одиничними знахідками (Кропотов, 2010, с. 264).

Хронологія: II ст., більше друга половина II ст. (Амброз, 1966, с. 29; Dąbrowska, 1973, s. 210), В.В. Кропоткін датує II – першою половиною III ст. (Кропоткін, 1970, с. 33).

Невизначені фібули⁸

1) *Болотня*, п. 49 (рис. 2.3.4) (Цигилик, 2003, рис. 12-Г).

Фібули даної конструкції відносяться до ранніх типів. З причини фрагментарності більш чітко визначити тип не має можливості. Аналіз вказує на її приналежність до типів А.2 або А.22. Фібули типу А.2 описані вище. Ареалом поширення фібул типу А.22 є виключно Західна Німеччина (Рейнська область) (Riha, 1979, p. 70-71; Völling, 1994, p. 216-222). Дослідниками тип А.22 датуються кінцем I ст. до н.е. – першою половиною I ст. н.е. (Riha, 1979, p. 70-71). Датування фібули типу А.2 практично співпадає з попереднім типом А.22 – кінець I ст. до н.е. – початок / перша чверть I ст. н.е. (Амброз, 1966, с. 25; Rustoiu, 1997, p. 56). Беручи до уваги вище зазначену інформацію, дану фібулу загалом можна віднести до кінця I ст. до н.е. – першої чверті I ст. н.е.

2-6) *Гринів*, пп. 2/1930, 5/1930 (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 8, 6); *Болотня*, пп. 1, 2, 4, 33, 41, 62 (Свешников, 1957, с. 72; Цигилик, 2003, рис. 8-А, 5; 14-Д, 2). Приймач фібули з п. 2 в Гриневі має два невеликих отвори, що вказує на можливу приналежність до типу А.68.

Відносяться до фібул сильнопрофільованих типів або похідних від них.

7) *Верхня Липиця*, п. 7 (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 20).

М.Ю. Смішко вказує, що фібули даного типу з'є на теренах Південно-Східної Європи, починаючи із останньої фази латену. Наприклад, в Тіносулі (Румунія) відома така фібула, яка датуються I ст. н.е. Дослідник датує кінцем I – початком II ст. н.е. (Śmiszko, 1932, s. 160). Т. Домбровська зазначає, що дані фібули провінційно-римського виробництва, вказуючи на можливе виготовлення їх в Південній Паннонії і загалом датує ранньоримським часом (Dąbrowska, 1973, s. 210). В даному похованні виявлено і сильнопрофільовану фібулу (А.69) та пряжку

⁸ Кореляція таких фібул не є можливою з причини фрагментарності виробу, недостатньої інформації або відсутності знахідки у фондів колекціях.

округлої форми, кореляція хронології яких вказує, що нижня хронологічна межа даного комплексу – друга половина I ст., верхня межа визначена за фібулою A.69 – початок II ст.

Поясний набір

Представлений пряжками, елементами окуть та закінчень поясів, загалом 78 одиниць (рис. 2.4). *Пряжки* виявлені в 44 похованнях, що складає 28,1 % інвентарних поховань. В одному похованні представлено від одного до одинадцяти екземплярів: одиночні екземпляри виявлено в 32 похованнях, два екземпляри – в дев'яти похованнях, чотири екземляри – у п. 8 (Гринів). Найбільша кількість – 11 екземплярів – виявлена в п. 4 на могильнику Верхня Липиця.

Пряжки зафіксовано як в тілопальних комплексах (37 поховань), так і серед інвентарю тілопокладень (три поховання). В урнових комплексах, як правило, знаходяться в межах урни (в 20 випадках), під нею – у двох випадках, або біля урни – в шести випадках. В ямних комплексах виявлені між перепаленими кістками (в чотирьох випадках) або біля них (в чотирьох випадках). В тілопокладеннях зафіксовані тільки в області тазових кісток (в трьох похованнях).

За основу типології були залучені розробки Р. Мадиди-Легутко для Центральної та Східної Європи (ареал поза римським лімесом), К. Мотикової-Шнеїдєрової – для норико-паннонських типів (так званих ажурних пряжок), а також розробки К. Раддатца, Й. Гарбша (Raddatz, 1957; Motyková-Šneiderová, 1964; Garbsch, 1965; Madyda-Legutko, 1986).

Тип М-L A.10 (рис. 2.4.3)

/ тип С за К. Raddatz

1) *Болотня*, п. 71 (рис. 2.4.3) (Цигилик, 2003, рис. 19-Б, 2).

Ареал: пшеворська культура (Madyda-Legutko, 1986, s. 6-7).

Хронологія: B_{1a} (40–50 pp. I ст.) (Madyda-Legutko, 1986, s. 6-7).

Тип М-L A.17 (рис. 2.4.4)

1) *Лучка* (рис. 2.4.4) (Śmiszko, 1932, tab. V, 20).

Окрім пряжки в похованні виявлено фібули A.2, A.67, ажурні піхви, шпори J.45.

Ареал: Норик, Паннонія (Чехія, Словаччина) (Madyda-Legutko, 1986, s. 7-8).

Хронологія: перехід від передримського часу до B_1 – друга третина I ст. (Madyda-Legutko, 1986, s. 7-8).

Тип М-L С.13 (рис. 2.4.10-18)

1-9) *Болотня*, пп. 2, 4, 21 (2 екз.), 30, 34, 56, 60, 68 (рис. 2.4.10-14, 17-18) (Цигилик, 2003, рис. 3-В, 5; 5-А, 2, 3; 5-В, 1; 6-Б, 10; 6-В, 3; 13-Г, 1; 14-В, 1; 19-А, 1, 6); 10-12) *Верхня Липиця*, пп. 8, 9, 25 (рис. 2.4.15-16) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 36, 46, 51).

В поховальних комплексах зафіксовані разом з пряжками типів М-L G.1, G.8 (Болотня, п. 34; Верхня Липиця, п. 8). Окрім даних виробів представлені і інші – фібули А.53, 67, 68, 69, ключі К.А., шпори J.46.

Ареал: Словаччина, пшеворська, вельбарська культури (Madyda-Legutko, 1986, s. 18-20).

Хронологія: B_2 (Словаччина – B_{1b} – B_{2b} , пшеворська, вельбарська культури – B_2 , спорадично існують від останнього етапу латену і до пізньоримського періоду (до C_2 включно) (Madyda-Legutko, 1986, s. 18-20).

Тип М-L D.1 (рис. 2.4.20-24, 29-32)

1-5) *Верхня Липиця*, пп. 4 (2 екз.), 8, 22 (2 екз.) (рис. 2.4.20-24) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 41, 43, 52); 6-9) *Гринів*, п. 8/1930 (4 екз.) (рис. 2.4.29-32) (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 16-19).

В поховальних комплексів зустрічаються разом із пряжками М-L G.8, H.1 (Верхня Липиця, пп. 4, 22), окрім них представлені і фібули А.68, кресала.

Ареал: Словаччина, пшеворська, вельбарська культури (Madyda-Legutko, 1986, s. 24-26).

Хронологія: B_2 – B_2/C_1 (Словаччина – B_2 , спорадично існують в B_{1b} – B_{1c} , пшеворська, вельбарська культури – B_2 – B_2/C_1 , виявлені і в комплексах, що датуються пізнім етапом латену (Madyda-Legutko, 1986, s. 24-26).

Тип М-L G.1 (рис. 2.4.41-43)

1-2) *Болотня*, пп. 2, 34 (рис. 2.4.41-42) (Цигилик, 2003, рис. 3-Б, 1; 6-Б, 9); 3) *Звенигород*, випадково виявлене поховання (рис. 2.4.43) (Śmiszko, 1932, tab. III, 5).

У представлених поховальних комплексах виявлено разом із пряжками М-L C.13.

Ареал: пшеворська, вельбарська культура, почасти зустрічаються в Балтії і любошицькій культурі (Madyda-Legutko, 1986, s. 46).

Хронологія: B₂ (Madyda-Legutko, 1986, s. 46).

Тип М-L G.8 (рис. 2.4.44-45)

1-2) *Верхня Липиця*, пп. 4, 8 (рис. 2.4.44-45) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 7, 37).

Представлені у даних комплексах разом із пряжками М-L G.8, фібулою А.68, кресалами.

Ареал: пшеворська культура (Madyda-Legutko, 1986, s. 47).

Хронологія: B_{2b} – B₂/C₁ (Madyda-Legutko, 1986, s. 47).

Тип М-L H.1 (рис. 2.4.25-28, 33)

1-3) *Болотня*, пп. 2, 29, 65 (Цигилик, 2003, рис. 6-Б, 6; 16-В, 3); 4) *Верхня Липиця*, п. 22 (Śmiszko, 1932, tab. XII, 42); 5-6) *Гринів*, пп. 3/1930 (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 21); 2/1975 (Козак, 1985, рис. 2,16); 7) *Звенигород*, п. 5 (Козак, 1978, рис. 1, 5).

В представлених поховальних комплексах зафіксовані разом із пряжками М-L D.1, фібулами А.15, А.68, округлими плоскими дзеркалами.

Ареал: Східна Європа (Madyda-Legutko, 1986, s. 61).

Хронологія: від B₂ (Madyda-Legutko, 1986, s. 61).

ІНШІ ТИПИ

І. Норико-паннонські пряжки

Група G1c за J. Garbsch (рис. 2.4.1)

1) *Колоколин* (рис. 2.4.1) (Śmiszko, 1935, tab. XLIII, 11).

Окрім пряжки у даному похованні виявлено фібули А.44, А.67, «Langton-Down» та металевий посуд (Е.124-125).

Ареал: Норик, Паннонія (Чехія, Словаччина) (Motyková-Šneiderová, 1964).

Хронологія: перехід від передримського часу до B₁ (Motyková-Šneiderová, 1964, s. 355-359).

ІІ. Орнаментовані пряжки (рис. 2.4.5-9)

1) *Болотня*, п. 68 (рис. 2.4.7) (Цигилик, 2003, рис. 19-А, 6).

Округлої форми (виготовлена із округлого в перерізі залізного стержня), рама (3х3,2 см) і язичок зовні прикрашені поперечно закріпленими бронзовими дротиками.

Аналогії: Висока (Vysoka), Словаччина; Любошице (Luboszyce), Гледжянувек, Хойне 2 (Chojne 2), Польща (Domański, 1969, рис. 4с; Inventaria, 1974, pl. 203, 25; Kaszewska, 1977, S. 98-99, 137, tabl. LXI, 7; Krecovic, 1992, abb. 3, 2).

В даному похованні виявлена і округла пряжка, наближена до типу М-L С.13 та шпора типу J.46. Пряжки даного типу найбільш поширені за фази В₂ (остання третина I – остання третина II ст.) та шпора датуються В₁ (40–70 рр. I ст.). Загалом дане поховання можна датувати другою половиною/останньою третьою I ст.

2-3) *Звенигород*, Гоєва Гора, п. 15/1953 (рис. 2.4.5) (Свешников, 1957, рис. 22, 6); *Болотня*, п. 45 (рис. 2.4.6) (Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 12).

Підовальної форми. Пряжка з Болотні виготовлена із трикутного в перерізі залізного стержня, рама (3,2х3,8 см) та язичок зовні також інкрустовані поперечно нанесеними бронзовими дротиками. Аналогічно орнаментована і пряжка зі Звенигорода (рама виготовлена із округлого в перерізі стержня).

Аналогії: Опаленьє (Tuszyńska, 2007, tabl. I, 6), Висока (Словаччина) (Krecovic, 1992, abb. 3, 2).

Наближеними до таких виробів є типи **М-L D.2, 3, 5**, відомі в ареалі поширення вельбарських пам'яток (типи М-L D.2, 3) та Словаччині (тип М-L D.5). Тип М-L D.2 загалом датується фазою В₂, спорадично екземпляри зустрічаються і в В₁, тип М-L D.3 – В_{2b}, тип М-L D.5 – В_{2a} (Madyda-Legutko, 1986, s. 26-27; tab. 4, 8).

В п. 15/1953 зі Звенигорода було виявлено фібулу А.68 та двосічний меч із вузьким лезом (тип В.I), за фібулою даний комплекс датується фазою В₁ (40–70 рр. I ст.). П. 45 з Болотні за шпорою J.46 та двосічним мечем типу В.I загалом може також датуватись фазою В₁ (можливо, як і меч – кінцем пізнього латену – В₁). Беручи до уваги хронологію даних комплексів, такі пряжки для регіону Прикарпаття можна датувати фазою В₁. Дані екземпляри є ранніми типами таких форм для Східної Європи, адже пряжки підовальної форми більш поширеними у фазі В₂.

4) *Болотня*, п. 27 (рис. 2.4.9) (Цигилик, 2003, рис. 6-А, 2).

Виготовлена із бронзового дроту, зовні рама орнаментована врізним орнаментом, на окутті сліди від трьох заклепок.

5) *Болотня*, п. 51 (рис. 2.4.8) (Цигилик, 2003, рис. 13-А, 1).

Рама виготовлена із напівкруглого в перерізі залізного стержня, окуття бронзове, зовні простежено сліди позолоти.

Пряжки з обох поховань (пп. 27, 51) за формою досить схожі, наближені за формою рамки до типу M-L D.29, ареалом поширення якого є Центральна і Східна Європа, час побутування – фази C_{1b} – C₂ (Madyda-Legutko, 1986, s. 32-33). Такий час є мало ймовірним, адже окрім пряжок в обох похованнях виявлено фібули A.236, за ними поховання датуються I ст.

2.1.3. Прикраси (рис. 2.5)

Браслети (рис. 2.5.1-6)

1-4) *Болотня*, пп. 27 (2 екз.), 43, 53 (рис. 2.5. 2-3, 5-6) (Цигилик, 2003, рис. 6-А, 8, 9; 10-А, 3; 13-В, 1); 5) *Завалля*, п. 43 (рис. 2.5.1) (Вакуленко, 1991, рис. 4, 5); Представлені в кількості п'яти екземплярів. Виявлені вони лише в урнових тілопальних комплексах, на могильниках в Болотні та Заваллі. У всіх випадках знахідки зафіксовані між перепаленими кістками в урнах.

Браслети належать до різних типів. У п. 27 (Болотня) виявлено два браслети – залізний та бронзовий (рис. 2.5.3-4). Більш точний опис даних виробів та їх класифікація не є можливими з причини фрагментарності виробів та відсутності у фондових матеріалах, варто лише вказати про їх наявність в даному поховальному комплексі. За фібулою A.236 дане поховання відноситься до I ст.

Бронзовий браслет з п. 43 (Болотня) виготовлений із округлого в перерізі дроту, з прямими, рівнозрізаними кінцями, що заходять один на другий. Діаметр браслету – 6 см (рис. 2.5.6) (Цигилик, 2003, с. 164). Найближчі аналогії даному виробу відомі серед матеріалів Неаполя Скіфського (Пуздровский, 2007).

Браслет з п. 53 (Болотня) виготовлений із двох частин бронзового дроту, скріплених своєрідною петлею, яка давала можливість регулювати його діаметр. За

описом, обидва кінці були оформлені у вигляді зміїних головок⁹ (рис. 2.5.5) (Цигилик, 2003, с. 164). Таке оформлення є характерним для виробів фракійського (дакійського) кола, схожі вироби виявлені як на поселеннях, так і серед поховальних пам'яток на території Румунії.

Про конструкцію залізного браслету з п. 43 (Завалля) говорити складно, оскільки збереглась лише його частина, виготовлена з округлого в перерізі залізного дроту (рис. 2.5.1) (Вакуленко, 1991, рис. 4, 5).

Намисто і намистини (рис. 2.6)

1-18) *Верхня Липиця*, пп. 16, 18, 20, 22, 30, 31 (5 екз.), 33 (8 екз.) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 24-26, 28); 19-81) *Болотня*, пп. 6 (2 екз.), 22, 26 (7 екз.), 27, 32, 36 (32 екз.), 37, 38 (15 екз.), 43, 48, 68 (Цигилик, 2003, рис. 3-Д, 2, 3; 5-Д, 1-4, 7-8, 10; 6-А, 4; 6-Г, 3; 10-А, 4; 12-Д, 4; 19-А, 2); 82-85) *Звенигород*, пп. 15/1954 (3 екз.), 16/1975 (Свешников, 1957, рис. 23, 4-6; Козак, 1978, рис. 3,6); 86) *Завалля*, п. 44.

Намистини зафіксовано в 20 похованнях – серед матеріалів могильників Болотня (в дев'яти комплексах), Верхня Липиця (у восьми похованнях), Звенигород (у двох комплексах), Завалля (в одному похованні).

Серед інвентарю поховань представлені як одиничні знахідки намистин, так і багаточисельні, які могли використовуватись не тільки в якості прикрас, а і як складові елементи костюму. Загальна кількість виявлених намистин становить 86 екземплярів. Зокрема, в тілопальних похованнях виявлено в основному одиничні екземпляри (в 12 похованнях), в окремих випадках – від двох до восьми в одному комплексі. Всі вони знаходились в урні, поміж перепаленими кістками. Вочевидь, під час процесу тілоспалення дані вироби, як елемент костюму / прикрас перебували на тілі небіжчика або на поховальному вогнищі. 24,4 % виявлених екземплярів мають сліди дії високої температури.

Намисто виявлено і серед інвентарю тілопокладень. Так, на могильнику Болотня у двох тілопокладеннях виявлено намиста із кількістю намистин в 15 та 32 екземпляри (пп. 38, 36), у Звенигороді – три екземпляри (п. 15/1954). У зазначених

⁹ При повторному огляді браслету чітко виокремити голівки змії не видається можливим (прим. автора).

випадках знахідки зафіксовано в області шийного відділу та грудної клітки (Цигилик, 2003, с. 164).

Хронологія та класифікація намистин здійснена за схемами М. Темпельманн-Мончиньської – для Центральної та Східної Європи, К.М. Алексєєвої – для регіону Північного Причорномор'я (Алексєєва, 1975, 1978, 1982; Tempelmann-Mączyńska, 1985). Також залучено розробки О.В. Гопкало – для знахідок з ареалу черняхівської культури, Т. Ставярської – для римського часу Північної Польщі (Stawiarska, 1984; Гопкало, 2008).

Представлені в похованнях намистини виготовлені зі скла та єгипетського фаянсу (70 екз.), гірського кришталю (4 екз.), кістки (1 екз.), глини (1 екз.)¹⁰.

До першої групи відносяться намистини, виготовлені із *монохромного скла*, єгипетського фаянсу, скла з металевим вкладнем та *поліхромного скла*. Форма виявлених екземплярів – округла, ребриста, циліндрична.

Зокрема, виявлений набір намистин із п. 38 (Болотня) складається із 15 однотипних малих намистин кулястої форми діаметром 3-3,5 мм (рис. 2.6.II). Колір намистин білий, непрозорий. За типологією К.М. Алексєєвої такі намистини відносяться до типу 2 і загалом зафіксовані в комплексах Північного Причорномор'я протягом VI/V ст. до н.е. – перших століть н.е. Час найбільшого поширення – I–II ст. (Алексєєва, 1978, с. 63, табл. 33, 1). За типологією М. Темпельманн-Мончиньської відносяться до групи I (наближений тип 22), верхня межа датування співпадає із вказаною датою, зазначена група намистин є однією з найпоширеніших на всій території поза римським лімесом (Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 27-29). Вище вказане поховання за фібулою А.73 датується останньою третиною I – першою половиною II ст.

Намисто з п. 36 (Болотня) представлено 32 намистинами різного кольору та форми (рис. 2.6.I).

№ 1 – намистина дископодібної (еліпсоїдної) форми, темно-синього кольору, діаметром 7 мм. За типологією М. Темпельманн-Мончиньської наближена до групи

¹⁰ Із представлених екземплярів вдалось ідентифікувати невелику кількість, значна частина намистин відсутня у фондових колекціях або ж через недостатню збереженість чи опис не залучена до типологічного аналізу.

II типу 43. Така форма поширена за римського часу в Центральній та Східній Європі (Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 29-31).

№ 2 – ребриста намистина кулястої (дещо сплющеної) форми діаметром 5 мм. Колір напівпрозорий, жовтий. Наближена до типу 161 групи XVIII за Т. Темпельманн-Мончинською. Часто зустрічаються в комплексах ранноримського часу, зокрема, за фази B₂ (Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 39-45).

№ 3-8 – шість здвоєних намистин циліндричної форми. Виготовлені із пасти жовтого кольору, як і намистина № 2. Намистини складаються із двох сегментів циліндричної форми – стінка пряма, інколи ввігнута (глобоїдальна) – посередині з'єднані шийкою (закранником). Довжина – 7 мм, діаметр – 3-3,5 мм. Канал широкий. За типологією К.М. Алексєєвої відносяться до типу 1б. В Північному Причорномор'ї поширені в перших століттях н.е. (Алексєєва, 1978, с. 29-30, табл. 26, 5, 6).

№ 9-11 – три скляних намистини кулястої форми із металевими вкладеннями (позолотою). Одна з них має висоту 3 мм, діаметр – 3 мм, інші – дещо більші і сплющені – висотою 3,5 мм, діаметром 4,5 мм. Напівпрозорі, колір вкладенів – жовтий. За типологією К.М. Алексєєвої такі намистини належать до типу 1а скляних намистин із металевим вкладенем, одного із найбільш поширених в Північному Причорномор'ї за римського часу (Алексєєва, 1978, с. 29).

№ 12-14 – три ребристих поздовжньо намистини висотою 5 мм, діаметром – 4 мм. Одна з них дещо більша в діаметрі. Колір напівпрозорий, жовтий. Ребра паралельні каналу. Прямих аналогій не виявлено.

№ 15 – намистина (дві намистини?) синього кольору, форму і розміри з причини збереженості відновити не можливо.

№ 16 – усічено циліндрична мала намистина світло-блакитного кольору діаметром 3 мм. Прямих аналогій не виявлено.

№ 17 – ребриста намистина кулястої форми. Колір напівпрозорий, блакитний (бірюзовий). Діаметр – 4 мм. Ребра паралельні каналу. За типологією К.М. Алексєєвої такі намистини відносяться до типу 16 (б, в) виробів із єгипетського фаянсу, час поширення яких в Північному Причорномор'ї – III ст. до

н.е – перша половина II ст. н.е. Масові знахідки датуються переважно римським часом (Алексеева, 1978, с. 33-34).

№ 18, 22-25 – п'ять намистин кулястої форми діаметром 3-3,5 мм. Дві з них погано збережені. Колір непрозорий, червоний. За типологією К.М. Алексеевої відносяться до типу 3 монохромних скляних намистин, Т. Темпельманн-Мончиньської – групи I (наближені до типів 12, 28) (Алексеева, 1978, с. 63; Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 27-29). Знахідки в Північному Причорномор'ї датуються загалом IV ст. до н.е. – першими століттями н.е., найбільш поширені у I–III ст. (Алексеева, 1978, с. 63).

№ 19-21 – три намистини кулястої форми діаметром 3 мм. Колір синій. Як і попередні датуються в Північному Причорномор'ї VI ст. до н.е. – першими століттями н.е. (тип 15 за К.М. Алексеевою, група I, наближені типи 18, 23 за Т. Темпельманн-Мончиньською) (Алексеева, 1978, с. 64-65; Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 27-29). Окрім того, у вказаному похованні виявлена фібула А.69, яка підтверджує датування комплексу початком фази В₂ (остання третина I – початок II ст.).

Ребристі скляні намистини кулястої форми виявлено і на могильнику Верхня Липиця та Болотня (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 24, 28; Цигилик, 2003, рис. 3-Д, 2, 3). Дві з них (п. 33, Верхня Липиця) поздовжньо ребристі, світло-зеленого кольору, діаметром 17 мм (рис. 2.6.III.2,7) (Śmiszko, 1932, s. 43, tab. XIII, 28). За типологією К.М. Алексеевої відносяться до типу 158 монохромних скляних намистин, поширених в Північному Причорномор'ї в перших століттях н.е. (Алексеева, 1978, с. 71). Поширені вони і в Центральній та Східній Європі (група XVIII, тип 158), в основному за фази В₂–В₂/С₁ (Tempelmann-Mączyńska, 1985, s. 40). Інша, з п. 16 (Верхня Липиця) була червоного кольору (висота – 16 мм, діаметр – 19 мм) (рис. 2.6.III.1) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 24). За типологією К.М. Алексеевої відносяться до типу 143 монохромних скляних намистин, датується тим же часом, що і попередні (Алексеева, 1978, с. 71).

Наявність скляних поліхромних намистин також засвідчена. Зокрема, в п. 26 на могильнику Болотня було виявлено сім перепалених намистин, дві з яких є поліхромними. Перша виготовлена із пасти синього кольору, інкрустована

шматочками червоної пасти, довкола «очка» обведені чорною, білою і червоною лініями. Ймовірний діаметр намистини – 20 мм (Цигилик, 2003, с. 162, рис. 5-Д, 1). Аналогічна виявлена в п. 43 (Цигилик, 2003, с. 164, рис. 10-А, 4). Інша намистина з п. 26 виготовлена із темно-синьої пасти, прикрашена білими лініями (Цигилик, 2003, с. 162, рис. 5-Д, 2). Намистина з п. 31 (Верхня Липиця) має кулясту форму, інкрустована квадратами, колір і розміри її невідомі (Śmiszko, 1932, s. 43).

Скляну намистину бочкоподібної форми виявлено в п. 33 на могильнику Верхня Липиця. Колір світло-блакитний (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 25). За К.М. Алексєєвої такий колір характерний для типу 31 монохромних скляних намистин, в Північному Причорномор'ї поширених в I–II ст. (Алексєєва, 1978, с. 66).

Окрім того, в даному похованні виявлено три *кришталевих* намистини конічної форми із поздовжнім каналом, висотою 14 мм (рис. 2.6. III. 13-14) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 26). Вказані намистини відносяться до типу 22 за К.М. Алексєєвою і датуються I–II ст. (Алексєєва, 1978, с. 10). Дані екземпляри не єдині в ареалі поширення вказаних пам'яток. Велику кулясту намистину із гірського кришталю виявлено в п. 15/1954 на могильнику Звенигород. Діаметр виробу – 11 мм (Свешников, 1957, рис. 23, 4; с. 69). Такий тип в Північному Причорномор'ї датується I–II ст, аналогічні форми виявлені і в черняхівській культурі (Гопкало, 2008, с. 72). В регіоні дані вироби є привозними, потрапляли сюди з Близького Сходу, Індії, Кіпру, Альп (Алексєєва, 1985, с. 7; Гопкало, 2008, с. 72).

Одиничним екземпляром є *глиняна* намистина циліндричної форми, виявлена в Болотні (п. 27) (рис. 2.6. III.15) (Цигилик, 2003, рис. 6-А, 4, с. 162). Глиняні намистини виявлені як в Північному Причорномор'ї, так і в Центральній та Східній Європі, в типології М. Темпельманн-Мончиньської дана знахідка наближена до типу 485 групи LVI (Tempelmann-Mączyńska, 1985, taf. 19; Алексєєва, 1985).

Окрім того, в описі поховальних комплексів є згадки про фіксацію *кістяної* намистини кулястої форми (Śmiszko, 1932, s. 38).

Представлені в поховальних комплексах намистини використовувались в якості прикрас або ж елементу костюму. Відсоток знайдених виробів у похованнях вказує на їх залучення як складової не тільки у поховально-обрядових діях, а й невід'ємної

частини костюму і прикрас тогочасного населення. Представлені екземпляри виготовлені з різноманітних матеріалів, з використанням спеціальних технологічних прийомів. В похованнях репрезентовані в основному знахідки із монохромного скла, окремі намистини виготовлені з єгипетського фаянсу, гірського кришталю, глини, кістки. Окрім того, наявність намиста є статевовизначальною ознакою в аналізі поховальних комплексів.

Сережки, підвіски

1-2) *Болотня*, пп. 38, 68 (рис. 2.5.8,10) (Цигилик, 2003, рис. 8-В, 1; 19-А, 5).

Дані типи прикрас є рідкісними знахідками в представлених похованнях. В похованнях репрезентовані сережкою та підвіскою.

Сережка була виявлена в п. 38 (рис. 2.5.8). Виготовлена з тонкого витого бронзового дроту, діаметром 2,5 см. Один кінець оформлений у вигляді петлі. Аналогічні вироби зафіксовані на могильнику Поєнешті та в Пояні (Vulpe, 1953, fig. 169; Vulpe, Teodor, 2003, fig. 126). Вироби такої конструкції часто зустрічаються і в сарматських похованнях Східно-Карпатського регіону та пізньоскіфських комплексах Криму (Гросу, 1990, рис. 17-А, 11, 12; Bârcă, 2006, fig. 178; Пуздровский, 2007, рис. 12: 8, 9; 40, 11; 44, 18; 48: 2, 3; 126: 18, 21). Дане поховання на основі фібули типу А.73 датується останньою третиною I – першою половиною II ст. (більше першою половиною II ст.).

Підвіска мала видовжену форму і була виготовлена із тонкої бронзової бляхи (п. 68). У зв'язку із незадовільним станом збереженості виробу його типологізація не можлива (рис. 2.5.10). За округлою пряжкою (наближена до типу М-Л С.13) та шпорою (J.46) дане поховання датується другою половиною/останньою третиною I – початком II ст.

Інше

1) *Верхня Липиця*, п. 33 (рис. 2.5.11) (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 12)

До даної групи відноситься виявлений залізний виріб (діаметр – 9 см), прикрашений по зовнішній стороні трьома рядами виступів (схожих на зубці). Їх функціональне призначення поки є невідомим, більшість дослідників відносять дані вироби до категорії прикрас. Аналогічні знахідки виявлені на дакійських пам'ятках

(Пятра Краївії, Кипілна, Заргідава) (Macrea, Floca, Lupu, 1966, fig. 26; Glodariu, Moga, 1989, fig. 94; Ursachi, 1995, fig. 206, 18; Gheorghiu, 2005, fig. 210-211), також зустрічаються і в пізньоскіфських комплексах Криму (Пуздровский, 2007, рис. 144: 2,3,30; 146, 3). У похованні виявлена пряжка округлої форми, такі поширені загалом за фази B₂, даним часом і датується поховання (Madyda-Legutko, 1986, s. 18-20).

2) *Неполоківці*, п. 2 (рис. 2.5.7) (Тимощук, Никитина, 1978, рис. 1, 12).

Знахідка з Неполоковець виготовлена із витого бронзового дроту (рис. 2.5.7). Автори досліджень проводять аналогії з браслетом, виявленим на карпському поселенні Кукорані в Румунії і датується II–III ст. (Тимощук, Никитина, 1978, с. 93). Належить до типу Янув-Псари. Більшість виробів виявлено на території Польщі, в арелі пшеворської та вельбарської культур, України (в ареалі черняхівської культури) і датуються дослідниками приблизним часом B₂/C₁ – C₁b (Andrzejowski, 2017).

2.1.4. Предмети туалету (рис. 2.7)

Предмети туалету в похованнях представлені люстерками, бритвами, окремими знахідками ножиць та футлярами для рум'ян.

Дзеркала (рис. 2.7.1-3)

тип VI, варіант В за А.М. Хазановим

1-2) *Верхня Липиця*, пп. 18, 22 (рис. 2.7.2) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 23); 3-4-5) *Звенигород*, Гоева Гора, пп. 15/1954, 17/1954 (рис. 2.7.1) (Свешников, 1957, рис. 23, 13); 6) *Болотня*, п. 8 (рис. 2.7.3) (Цигилик, 2003, рис. 3-Е, 3).

П'ять екземплярів виявлено серед комплексів могильників Верхня Липиця, Звенигород та Болотня. Зафіксовані як в урнових тілопальних комплексах (в урні або біля неї), так і серед інвентаря тілопокладень. Виявлені екземпляри були розташовані в області біля тазових кісток або в районі плечового суглобу. В одному випадку простежено сліди дії вогню, що вказує на перебування виробу в поховальному вогнищі.

Практично всі репрезентовані екземпляри були виготовлені із потини – металевого сплаву з великим вмістом міді, олова, свинцю та інших металів. Всі вони належать до одного типу – Х.VI-B – плоских округлих дзеркал без ручки, діаметр їх

не більше 6-7 см. Такі люстерка найбільш поширені в I ст. до н.е. – I ст. н.е., проте окремі екземпляри зустрічаються і з кінця III ст. до н.е., і в II ст. н.е. (Хазанов, 1963, с. 62, 64; Пуздровський, 2007, с. 13). Принаймні, поховання з Верхньої Липиці (п. 22) та Звенигороду (пп. 15/1954, 17/1954) підтверджують таку дату за іншими хроноіндикаторами – В₁ – початок В₂ (друга половина I ст.).

Найближчі аналогії відомі серед пізньоскіфських пам'яток Криму, сарматських комплексів Східно-Карпатського регіону і дакійських пам'яток Румунії (Гросу, 1990, рис. 7-В, 8, 9-А, 7; 9-Б, 4; Vulpe, Teodor, 2003, fig. 133; Bârcă, 2006, fig. 185-187; Пуздровський, 2007, рис. 128, 5).

Дані поховання окрім люстерок супроводжуються часто фібулами А.68, пряжками М-Л. D.1, Н.1, однотипними кресалами.

Бритви (рис. 2.7.4-7)

1-7) *Болотня*, пп. 9, 21, 45, 50, 53, 55, 60 (рис. 2.7.4, 5-6) (Цигилик, 2003, рис. 3-А, 3; 5-А, 1; 10-Б, 6; 13-В, 2; 14-В, 2); 8) *Гринів*, п. 3/1975 (рис. 2.7.7) (Козак, 1985, рис. 2, 9).

Представлені вісьмома екземплярами, виготовленими із заліза. Всі вони виявлені в тілопальних похованнях (*Болотня* – в семи похованнях, *Гринів* – в одному похованні). В порівнянні з іншими знахідками схожого розміру, бритви клали в поховання зазвичай поряд з кістками, а не поміж ними. Зокрема, виявлені екземпляри зафіксовані під урною (в трьох випадках) або біля кісток в ямних похованнях (у двох випадках). Лише в одному випадку бритва зафіксована в урні.

Представлені екземпляри належать до одного типу. Вироби складаються з двох частин – прямого леза із заокругленим кінцем (довжиною 7-8 см) і руків'я (ручки), приєднаного до леза за допомогою штифтів. Тільки в одному випадку (*Болотня*, п. 60) ручка такої бритви була частково збережена. Вона складається із двох накладок органічного походження, з'єднаних з лезом за допомогою штифта. Спинка оформлена фігурними вирізами (Цигилик, 2003, рис. 14-В, 2, с. 172). Точних аналогій даним виробам поки не виявлено.

Із наближених територіально бритви часто зустрічаються серед інвентарю пшеворських пам'яток, проте тут вони типологічно різняться – мають вигнуту

спинку (серповидні), що закінчується руків'ям, оформленим у вигляді петлі або ж просто злегка загнутим (Dąbrowska, 1997).

Вказані поховання за іншими хроноіндикаторами загалом датуються пізнім латеном – фазою B₂ включно, що вказує на побутування бритв саме у цей час, протягом всього часу поширення пам'яток в регіоні. У представлених комплексах, окрім бритв, виявлено фібули A.67a, A.68, пряжки M-L C.13, орнаментовану пряжку, шпори J.9-11, J.46, мечі B.I, умбон J.5, ажурні піхви, пружинні ножиці.

Футляри для рум'ян (рис. 2.7.8)

1) *Звенигород*, Гоєва Гора, п. 17/1954 (рис. 2.7.8) (Свешников, 1957, рис. 23, 14).

Представлена знахідка в одному похованні. Зафіксовано два бронзових кільця з невеликим циліндром, а також замочок від дерев'яної коробки із залишками рожевої і темнокоричневої фарб (Свешников, 1957, с. 69).

Такі знахідки характерні для сарматських поховань. За фібулою A.68 дане поховання датується фазою B₁ (40–70-ті рр. I ст.).

Ножиці пружинні (рис. 2.7.9)

група А за A. Müller / тип I за A. Knaack

1) *Гринів*, п. 3/1975 (рис. 2.7.9) (Козак, 1985, рис. 2, 2); 2) *Хотимир* (Śmiszko, 1932, tab.V, 6).

Виявлені в Гриневі та Хотимирі ножиці ритуально зіпсовані – піддані дії вогню, зігнуті та зламані. Довжина лез 16,5 см. (Козак, 1985; Śmiszko, 1932).

Ножиці є частими знахідками в чоловічих комплексах на могильниках пшеворської культури – Цебловіце Дуже, Гжибув, Крупіце, Хмелюв Пяскowi, Каменьчик, Собочіско (Dąbrowska, 1997; Godłowski, Wichman, 1998; Garbacz, 2000, tab. LXXII, 2; Jaskanis, 2005; Dziegielewska, Kulczyńska, 2008; Ibragimow, 2009).

У представлених похованнях окрім вказаних знахідок зафіксовано фібулу A.67a, шпори J.9-11, J.45, меч B.I, умбон J.5, ажурні піхви.

2.1.5. Зброя і військове спорядження (рис. 2.8)

Певний відсоток у поховальних комплексах становить зброя та військове спорядження. В похованнях виявлено як окремі одиничні екземпляри (зокрема, одиночно в похованнях зафіксовані шпори та наконечники списів), так і комплекти

зброї. До комплектів, зазвичай, входять мечі з піхвами, наконечники списів, «бойові» ножі, умбони від щитів, набір шпор тощо.

Із представлених могильників дана категорія інвентарю зафіксована в Болотні (у шести комплексах), Звенигороді-Гоєвій Горі (у трьох похованнях), Звенигороді-Загуменках (одне поховання), Гриневі (одне поховання), Шипівцях (одне поховання) та в одиночних похованнях Лучка і Хотимир. Представлені поховальні комплекси є тілопальними, лише в одному інгумаційному похованні виявлено зброю (могильник Звенигород-Загуменки).

Практично у всіх комплексах виявлена зброя та військове спорядження мають сліди ритуального псування – піддавання дії високої температури і подальше розламування або/та згинання зброї в процесі поховально-обрядових дій.

Мечі та піхви (рис. 2.8.1-21)

На представлених поховальних пам'ятках *мечі* зафіксовано в п'яти похованнях (2 – з Болотні, 2 – зі Звенигорода, 2 – із Гринєва, 1 – із Шиповець).

Загалом, вони відносяться до двох груп: двосічних мечів з довгими вузькими клинками (І) та мечів з кільцевим навершям (ІІ).

І. 1-2) *Болотня*, пп. 45, 61 (рис. 2.8.5-6) (Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 7; 14-Б, 1); 3) *Звенигород*, Гоєва Гора, п. 15/1953 (рис. 2.8.2) (Свешников, 1957, рис. 22, 2); 4) *Гринів*, п. 3/1975, невідомі поховання (рис. 2.8.1,4) (Козак, 1985, рис. 2, 5; Śmiszko, 1932, tab. I, 19); 5) *Шипівці* (рис. 2.8,6) (Олійник, Михайловський, 2006, рис. 1,1).

тип І за М. Biborski – тип ІІ за J. Kostrzewski

Загальна довжина таких мечів – 81-101,5 см, довжина леза – 68-88 см. Клинок довгий, лінзоподібний або ромбовидний в перерізі, леза підпаралельні або злегка звужені донизу, переходять в загострені або заокруглені вістря. Руків'я (гарда) в основі аркоподібне. В одному випадку клинок по центру оформлений ребром жорсткості (Болотня, п. 45), у двох – одним або кількома вглибленими поздовжніми жолобками (Болотня, п. 61; Гринів, п. 3/1975). На поверхні леза меча із Гринівського поховання наявний сітчастий орнамент, його довжина – 92 см. На руків'ї меча з п. 45 (Болотня) виявлено штифт для кріплення накладок, а руків'я меча з п. 3/1975 (Гринів) закінчується дзвоноподібним навершям (Козак, 1985, рис. 2, 5; Цигилик,

2003, рис. 10-Б, 7). За М. Біборським такі мечі відносяться до ранніх варіантів типу I (I/1-3) (за типологією Ю. Костшевського це тип II), які датуються кінцем пізнього латену – фазою В₁ ранньоримського часу (Biborski, 1978, s. 58-59).

Окрім мечів, у даних похованнях виявлено і інший воїнський набір – конусовидні умбони (типи J.5-6), ажурні піхви, шпори (типи J.45-46). В Гриневі також виявлено фібулу А.67а. Дані знахідки вказують на раннє датування таких комплексів для регіону – пізній латен – фаза В₁.

II. 1) *Звенигород*, Гоєва Гора, п. 8/1955 (рис. 2.8.8) (Свешников, 1957, рис. 21, 10).

Загальна довжина екземпляра – 53 см, руків'я довжиною 9 см, перехрестя пряме, довжиною 6,2 см. Середня ширина леза – 3 см. Дані мечі побутували в сарматському середовищі, їх остаточне формування припадає на III ст. до н.е., найбільш широко поширені в I ст. до н.е. – I ст. н.е., на Боспорі останні знахідки датуються II ст. (Хазанов, 1971, с. 5-14). Із врахуванням виявленої шпори типу J.46 дане поховання датується В₁.

Мечі представлені лише в тілопальних похованнях і всі (як і воїнський набір загалом) несуть на собі сліди ритуального псування – навмисно піддані дії вогню, зігнуті в декілька разів і зламані.

Піхви до мечів представлені в п'яти похованнях. Практично всі вони мають сліди дії високої температури.

1) *Лучка* (рис. 2.8. 9-11) (Śmiszko, 1932, tab. V, 16, 16a).

Виготовлені з тонкої бронзової бляхи і прикрашені ажурним орнаментом. Збережена частина піхов має довжину 46 см. Також виявлені і два кільця, що слугували для підвішування піхов з мечем до поясу.

За фібулами А.2, А.67, пряжкою типу М-L А.17, шпорами J.45, мечем і піхвами дане поховання відноситься до початку – другої чверті I ст. (часом переходу від пізнього латену до фази В₁).

2) *Звенигород*, Загуминки, п. 7/1953 (рис. 2.8.12-13) (Свешников, 1957, рис. 21, 1).

Частково збережені, виготовлені з бронзої бляхи і прикрашені прорізним орнаментом. В похованні також виявлено і кільце для підвішування до поясу. Т. Домбровська піхви з даного поховання датує початком фази В₁ (40–50-ті рр. I ст.) (Dąbrowska, 1973, s. 212). Окрім піхов в даному похованні виявлено трубоподібну фібулу (тип L.1), умбон (J.5-J.6), шпори (J.46), за якими поховання датується фазою В₁, можливо, початком В₁ (за умбоном та піхвами).

3) *Болотня*, п. 61 (рис. 2.8.14) (Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 6).

Виготовлені з тонкої бронзової бляхи, зі слідами позолоти на поверхні та прикрашені ажурним орнаментом. Фрагмент піхов має ширину 4,8 см. Окрім піхов тут виявлено умбон (пізній латен – В₁), двосічний довгий меч В.I, за якими поховання може відноситись до пізнього латену – початку ранньоримського часу.

4) *Шупівці* (рис. 2.8.15) (Олійник, Михайловський, 2006, рис. 1, 10).

З піхов меча збереглись нижня частина і 6 уламків залізних стержнів – ребер з пазом всередині. Уламок верхньої частини піхов оздоблений випуклими горбиками. Загальна довжина – 88,4 см (Олійник, Михайловський, 2006, с. 123).

5) *Гринів*, п. 3/1975 (рис. 2.8.16-17, 22) (Козак, 1985, рис. 2, 6, 14-15; 4).

Представлені бронзовими окуттям нижньої частини піхов, двома кільцями для підвішування до поясу та накладкою із антропо- і зооморфними зображеннями.

Окуття нижньої частини піхов шириною 6 см, його поверхня, як і кілець для підвішування, орнаментована заглибленими лініями. Накладка на піхви виготовлена із бронзової пластини, довжиною 56 см, шириною – 4-9 см. На ній зображено п'ять відокремлених сцен – хижий звір, що роздирає жертву, міфічна істота, священний шлюб, козел, що поїдає листя та вершник на коні зі списом та щитом (Козак, 1985, с. 59-60). П. Лучкевіч вважає дані піхви балканський виробом (Тракія), наводячи аналогії даній знахідці з Міхови (Mihova). Проте, на основі аналізу стилістики і сюжету (ототожнюючи із знахідкою котла в Гундесрупі) дослідник також проводить аналогії із західнокельтським світом (Łuczkiewicz, 2006, s. 199). Г. Казакевич наводить аналогії для окремих сюжетів піхов: сцена роздирання жертви засвідчена на фаларі, виявленому на острові Сарк (Ла-Манш); вершника на коні – на срібній пластині IV ст. до н.е., виявлений в Летніці; грифон, квіткові композиції та

пропорції людських фігур, на думку, автора є стилістично наближеними до того ж котла з Гундеструпу (Данія) (Kazakevich, 2010, s. 174-175). Дане поховання із врахуванням всього воїнського набору (меч типу В.I/1, умбон J.5, шпора J.9-11) та фібули А.67а датується другою чвертю I ст. – переходом від пізнього латену до фази В₁ ранньоримського часу.

Більшість дослідників вказують на приналежність піхов із прорізним ажурним орнаментом (техніка «opus interrasile») і своєрідною стилістикою зображень до виробів кельтського світу, не виключаючи вагомий зв'язок і з фракійською традицією (Козак, 1985, с. 59; Czarnecka, 1997; Kazakevich, 2010, s. 175; Bochnak, Narasim, 2012). Такі піхви побутували разом із «красивими» мечами під час латенського періоду. В пшеворській культурі більшість аналогічних знахідок датуються фазою А₃ передримського часу – останніми десятиліттями I ст. до н.е. / початком I ст. н.е. (Весулкі, Каменьчик, Бидгощ та ін.). Тим же часом датуються схожі знахідки з наддунайських провінцій (т.зв. вироби норико-паннонського стилю) (Czarnecka, 1997, s. 292). Дослідники неодноразово зазначають, що дані вироби можуть бути і місцевим наслідуванням. В пшеворській культурі, для прикладу, такі піхви часто виготовлялись із заліза, на відміну від оригінальних зразків бронзових чи срібних (Werner, 1977, s. 383; Czarnecka, 1997, s. 292-293). Вироби, виявлені в поховальних комплексах Прикарпаття є бронзовими.

Дані знахідки відносяться до пізнього латену – початку ранньоримського часу – першої половини I ст. (Dąbrowska, 1973, s. 212; Козак, 1984, с. 31; 1985).

«Бойові» ножі (рис. 2.8.26-28)

1-2) *Гринів*, п. 3/1975 (рис. 2.8.27-28) (Козак, 1985, рис. 2, 4, 12); 3) *Болотня*, п. 70 (рис. 2.8.26) (Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 5).

Два екземпляри з Гринєва мають довжину 27 і 28 см, ширина леза відповідно 2,5 і 2,8 см. Спинка першого є прямою, другий має злегка випуклу спинку, що переходить у короткий прямокутний черенок. Обидва піддані дії вогню і навмисно розламані на дві частини (Козак, 1985, с. 60-61).

Ніж з Болотні має довжину 27 см, довжина леза – 20 см. Його спинка пряма, непомітно переходить в черенок, в якому знаходяться два штифти для кріплення накладок (Цигилик, 2003, с.176). Точних аналогій таким ножам поки не виявлено.

Дані вироби зафіксовані у ранніх комплексах в регіоні, поховання з Болотні датується кінцем I ст. до н.е. – початком / першою чвертю I ст. н.е., Гринєва – другою чвертю I ст. У представлених комплексах, окрім даних виробів, виявлено фібули А.2, А.67а, мечі В.І, ажурні піхви, шпори J.9-11, умбон J.5, пружинні ножиці.

Наконечники списів, дротиків. Втоки (рис. 2.8.44-57)

1-4) *Болотня*, випадково виявлене / 1953 (2 екз.), пп. 51, 61 (рис. 2.8.53-54) (Свешников, 1957, рис. 23, 18, 21, 22; Цигилик, 2003, рис. 13-А, 3; 14-Б, 4); 5-8) *Гринів*, зруйновані поховання, п. 3/1975 (рис. 2.8.4, 48, 50, 52, 56-57) (Śmiszko, 1932, tab. IV, 12, 13, 15; Козак, 1984, рис. 36, 11-13; 1985, рис. 1, 13-15; 2, 1); 9) *Лучка* (рис. 2.8.32-33) (Śmiszko, 1932, tab. V, 14; Козак, 1984, рис. 15, 2); 11-12) *Хотимир* (2 екз) (Śmiszko, 1932, tab. V, 1, 2); 13-15) *Звенигород*, Гоєва Гора, пп. 15/1953, 16/1954, 8/1955 (рис. 2.8.33-37) (Свешников, 1957, рис. 21, 12; 22, 3; 23, 18).

Наконечники представлені 15 екземплярами. В похованнях виявлені зазвичай одиничні екземпляри, лише у двох комплексах зафіксовано подвійний набір (Хотимир, Болотня). Всі представлені поховання є тілопальними. Наконечники, як правило, знаходились за межами урни чи перепалених кісток – в поховальній ямі, в одному випадку ритуально зіпсований і зігнутий наконечник виявлено всередині урни. Даний випадок не є єдиним свідченням ритуального псування даної категорії зброї (наприклад, п. 3 з Гринєва).

Всі відомі знахідки є втульчастими, листовидної або злегка ромбічної форми. Більш точно ідентифікувати вироби неможливо з причини браку необхідної інформації, відсутності матеріалів у фондових колекціях.

Наконечники списів аналогічних типів і форми зустрічаються як в пшеворських, так і дакійських похованнях (в останніх – рідше).

Окрім того, на могильнику в Гринєві було виявлено два втоки. Перший довжиною 6 см, другий – 7 см, ширина отворів – 1,7 та 1,8 см відповідно (Śmiszko, 1932, tab. III, 33; IV, 5).

Елементи щитів (умбони) (рис. 2.8.23-25)

1) *Звенигород*, Загуминки, п. 7/1953 (рис. 2.8.24) (Свешников, 1957, рис. 21, 6); 2) *Болотня*, п. 61 (рис. 2.8.25) (Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 8); 4) *Гринів*, п. 3/1975 (рис. 2.8.23) (Козак, 1985, рис. 2, 3).

Зазвичай зберігаються лише металеві частини щитів – умбони, ручки, частини окуть, заклепки тощо. В представлених похованнях виявлено лише умбони (три екземпляри).

Умбон зі Звенигорода (п. 7) сильно зруйнований, почасти з причини дії вогню. Інформація про його розміри відсутня. За описам даний виріб мав конічну форму, шийка була вертикальною і становила близько третини його висоти (Свешников, 1957, рис. 21, 6). Т. Домбровська з обережністю відносить його до типу 6 за Ю. Костшевським, а дане поховання загалом датує початком фази В₁ (Dąbrowska, 1973, s. 212). За типологією М. Яна такі умбони можуть відноситись до типу J.5-J.6, обидва типи поширені за фази В₁ (40 – 70- ті pp.) (Jahn, 1916, taf. 111; Liana, 1970, s. 451).

Інший екземпляр з Болотні (п. 61) має діаметр 20 см, висоту – 7 см. Як і попередній, має конусовидну форму, але досить похилу. Шийка виділена нечітко. Наявні сліди перебування у вогнищі. Аналогічні вироби виявлені в Калкрідзе, Блонє, Пікулах, на могильнику римського часу Чатирдаг (Mycielska, Wozniak, 1988, tab. LXXI, C4; CLXXV, B1; Garbacz, 1991, rys. 7a; Мыц, Лысенко, Щукин, 2006, рис. 8, 1; Sîrbu, Arsenescu, 2006, fig. 9, 18). П. Лучкевіч відносить його до типу В.4 і датує фазою А₂ передримського часу (Łuczkiewicz, 1999, tabl. 12).

Умбон з Гринєва (п. 3/1975) діаметром близько 16 см, його висота – 12,5 см, ширина полів – 2,5 см, висота шийки – 2 см. Високий, конусоподібний, шийка вертикальна, чітко виділена, на полях збереглося чотири заклепки діаметром 2,5 см (Козак, 1985, с. 60). Аналогічні виявлені в Малій Копані (Україна), Обліні, Ступську, Собочіско, Оронне, Гжибові (Польща) та інших пам'ятках (Łuczkiewicz, 1999, rys. 28; Garbacz, 2000, tabl. XXIV, 4; Котигорошко, 2003, рис. 34, 12; Ibragimow, 2009, taf. 23, f; Czarneska, 2012, rys. 22, 3). П. Лучкевіч відносить їх до типу В.8, що датується загалом фазою А₃ (молодший передримський час), окремі

екземпляри зустрічається за фази A₃/B₁ і навіть в B_{1a} (Łuczkiewicz, 1999, s. 88, tabl. 12). Б. Контни на основі класифікації К. Годловського датує дані умбони фазою B₁ (Kontny, 2008, fig. 9). За типологією М. Яна відноситься до типу J.5, час поширення даних виробів – фаза B₁ (Jahn, 1916, taf. 111; Liana, 1970, s. 451).

Представлені екземпляри (типи J.5-J.6) виявлені у ранніх поховальних пам'ятках регіону, які загалом датуються кінцем пізнього латену – фазою B₁ ранньоримського часу. Окрім них поховання супроводжувались фібулою A.67a, мечами B.I, ажурними піхвами, шпорами J.9-11, J.46, «бойовими» ножами, пружинними ножицями.

Шпори (рис. 2.8.29-43)

Представлені 18 екземплярами. Зафіксовані у 12 похованнях, в 50% комплексів такі знахідки є парними. 15 представлених виробів виготовлені із заліза, два (Чижикив) – із бронзи.

Шпори зафіксовані в основному в тілопальних похованнях. В тілопокладеннях представлені лише у двох випадках. У тілопальних похованнях шпори могли знаходитись як серед кісток так і під ними. У тілопокладеннях їх розташування зафіксовано в одному випадку – біля колінного суглобу (Звенигород, п. 7/1953).

Як і більшість воїнського набору, шпори могли ритуально псуватись або знаходитись на вогнищі під час кремації. На двох екземплярах (Болотня, п. 45, Звенигород, п. 7/1953) наявні сліди дії вогню, інші ж ще й були додатково розламані на дві частини (Болотня, п. 58).

Шпори типу Чижикив («станинного» типу) (рис. 2.8.29-30)

1-2) *Чижикив* (2 екз.) (рис. 2.8.29-30) (Смишко, 1957, табл. I, 4, 5).

Дужка представлених екземплярів виготовлена із доволі товстого (3 мм) фігурного шматка бронзи. З однієї сторони прикріплено три штифти для закріплення до взуття, з іншої – шип, округлий в перерізі (Смишко, 1957, с. 239-240).

Аналогії бронзовим шпорам з Чижикова маємо серед інвентарю п. 20а на могильнику Весулкі (Wesółki), де дані шпори датуються авторами переходом від

передримського до римського часу (Bochnak, 2004, s. 22, рис. V, 3). Зокрема, аналогічні шпори виявлені і в Гжибові (Garbacz, 2000, tabl. LX, 11).

Т. Бохнак зазначає, що такі шпори не є характерними для ареалу поширення пшеворських пам'яток, аналогічні вироби поширені в надельбському колі пам'яток (можливо, як імпорт з басейнів Ельби та Рейну, Гроссромштедту, Шкопау) та на території Чехії і Словаччини (латенські пам'ятки, ареал пуховської культури) (Смішко, 1957, с. 241-242; Bochnak, 2004, s. 22).

В похованні окрім шпор виявлено ойнохою E.124-125, ручку патери E.154-155, таз (наближений до E.93, 100, 103).

Підгрупа А за J. Ginalska (G.A) / типи 9-11 за M. Jahn (J.9-11) (рис. 2.8.31)

1) *Гринів*, невідомі поховання (рис. 2.8.31) (Śmiszko, 1932, tab. IV, 21; Козак, 1984, рис. 36, 21).

За Є. Гінальським такі шпори датуються пізнім передримським часом, виявлені вони на території Південної і Східної Польщі (Ginalska, 1991, s. 56-57).

Дослідник зазначає, що особливості будови шпори з Гринєва (вигин закінчень) може вказувати на вплив кельтської традиції (Ginalska, 1991, s. 56-57). Т. Бохнак дану тезу заперечує, відзначаючи наявність такого вигину і на шпорах «станинного» типу, не пов'язаних з латенським культурним колом; дослідник не виключає, що це результат індивідуальних особливостей наїзника (Bochnak, 2004, s. 16). Аналогії шпорі з Гринєва наявні серед матеріалів могильників Жондз та Весулкі, де вони також відносяться до кінця пізнього латену (Dąbrowska, 1973, s. 164).

Тип B1 за J. Ginalska (G.B1) / тип 45 за M. Jahn (J.45) (рис. 2.8.32-33)

1-2) *Лучка* (2 екз.) (рис. 2.8.32-33) (Śmiszko, 1932, tab. V, 21, 22; Козак, 1984, рис. 15, 6).

Є. Гінальський датує дані вироби кінцем передримського часу – початком фази B₁ (Ginalska, 1991, s. 56-57). Т. Бохнак вказує на типологічну відмінність шпор від типу G.B1 і зазначає про відсутність аналогії даним шпорам (Bochnak, 2004, s. 19, рис. 19).

Окрім шпор, в похованні виявлено фібули A.2, A.67, пряжки M-L A.17, ажурні піхви, меч, шпори J.45.

Тип В2 за J. Ginalski (G.B2) / тип 45 за M. Jahn (J.45)

1-2) *Хотимир* (2 екз.) (Śmiszko, 1932, tab. V, 3, 4).

За Є. Гінальським даний тип поширений в фазі В₁ ранньоримського часу (Ginalski, 1991, s. 56-57, рис. 19).

В представленому поховальному комплексі також виявлено пружинні ножиці К.І.

Тип С1а за J. Ginalski (G.C1a) / тип 46 за M. Jahn (J.46) (рис. 2.8.34-42)

1-3) *Звенигород*, Загуминки, випадково виявлене поховання, п. 7/1953 (2 екз.) (Свешников, 1957, рис. 21, 14, 4, 5); Гоєва Гора, п. 8/1955 (Свешников, 1957, рис. 21, 13); 4-9) *Болотня*, пп. 45 (2 екз.), 58 (2 екз.), 68 (Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 11, 13; 13-Г, 1, 3; 19-А, 8).

За М. Яном зазначений тип датується 40 – 70 рр., I ст. загалом (Jahn, 1916; Dąbrowska, 1973, s. 212). Є. Гінальський датує фазою В₁ (Ginalski, 1991, s. 57-58, рис. 19).

Окрім шпор у зазначених похованнях виявлено трубоподібну фібулу (тип L.1), орнаментовану пряжку, пряжки M-L C.13, умбон J.5-J.6, ажурні піхви, мечі В.І.

Невизначені (рис. 2.8.43)

1) *Гринів*, п. 3/1975 (Козак, 1985, рис. 2, 7).

У зв'язку з ритуальним псуванням виріб складно типологізувати, він відноситься або до типу G.B2 (J.45), або типу G.C1a (J.46), обидва датуються фазою В₁ (Jahn, 1916; Ginalski, 1991, s. 56-58, рис. 19).

2.1.6. Знаряддя праці (рис. 2.9)

Точильні бруски (рис. 2.9.1-7)

1-3) *Верхня Липиця*, пп. 8, 14, 30 (рис. 2.9.1-3) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 10-12); 4) *Гринів*, п. 8/1930 (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 9); 9); 5-7) *Болотня*, пп. 55 (2 екз.), 67 (рис. 2.9.5-7) (Цигилик, 2003, рис. 13-Д, 1-2; 18-А, 3); 8) *Звенигород*, Загуминки, п. 7/1953; Гоєва Гора, п. 13/1975 (рис. 2.9.4) (Свешников, 1957, рис. 21, 9).

Відомо дев'ять екземплярів (три – з Верхньої Липиці, три – з Болотні, два – зі Звенигорода, один – з Гринева). Всі вони, окрім одного (Болотня, п. 55), є одиничними знахідками в похованнях. Виявлені як в тілопальних похованнях, так і

серед інвентарю тілопокладень. Зазвичай, зафіксовані між кістками в урнових або ямних похованнях (в п'яти випадках), біля них (в одному випадку). Один екземпляр виявлено і в інгумаційному похованні, знаходився він поблизу колінного суглоба (Звенигород, п. 7/1953). Із представлених екземплярів від двох залишились фрагменти.

Бруски виготовлені з пісковика, рідше сланцю, представлені на могильниках двома варіантами:

1) видовженої прямокутної форми (прямокутні в перерізі) із прямими або злегка звуженими кінцями (п'ять екземплярів);

2) видовженої овальної форми із заокругленими кінцями (три екземпляри).

Довжина виробів становить 8-11 см, ширина і товщина – в межах 1-3 см. Практично всі із наскрізним отвором, що слугував для підвішування до поясу.

Аналогічні вироби часто зустрічаються в наборі чоловічих поховальних комплексів пшеворської культури (Dąbrowska, 1997; Godłowski, Wichman, 1998).

У представлених похованнях окрім точильних брусків виявлено і фібули А.68, А.82, А.103, трубоподібні фібули, пряжки М-Л С.13, D.1, G.8, однотипні кресала, бритви, умбон J.5-6, шпори J.46.

Кресала (рис. 2.9.8-11)

1-3) Верхня Липиця, пп. 4, 8, 18 (рис. 2.9.8-9, 11) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 2-4); 4-5) Гринів, пп. 2/1975, 8/1930 (рис. 2.9.10) (Козак, 1985, рис. 2, 17; Śmiszko, 1932, tab. XIV, 23).

Представлені п'ятьма екземплярами (три – з Верхньої Липиці, два – з Гринєва). Виявлені лише в тілопальних комплексах – їх клали або до урни, або біля урни/кісток. Аналогічні вироби виявлені як в чоловічих, так і в жіночих похованнях пшеворської культури (Dąbrowska, 1997; Godłowski, Wichman, 1998; Garbacz, 2000; Jaskanis, 2005; Dziegielewska, Kulczyńska, 2008; Ibragimow, 2009).

Кресала виготовлені з цільнометалевого залізного стержня, один кінець якого розклепаний, а інший оформлений у вигляді петлі для підвішування. Довжина таких виробів 8-11,5 см, найбільша ширина – в межах 1-2,5 см. Всі вони відносяться до типу *Ösenfeuerstahl* за В. Зессін і датуються фазою В₂ ранньоримського часу (Zessin,

2004). Дата підтверджується і відносною хронологією даних поховань. Окрім кресал в таких похованнях зафіксовано фібулу A.69, пряжки M-L C.13, G.8, часто D.1, люстерка.

Ключі (рис. 2.9.12-16)

1-3) *Болотня*, пп. 4, 23 (2 екз.) (рис. 2.9.12-14) (Цигилик, 2003, рис. 5-Г, 1-3); 4) *Верхня Липиця*, п. 12 (рис. 2.9.16) (Śmiszko, 1932, tab. XIII, 1); 5) *Гринів* (рис. 2.9.15) (Śmiszko, 1932, tab. III, 18).

Відомо п'ять екземплярів (три – з Болотні, по одному – з Верхньої Липиці та Гринєва). Виявлені лише в урнових тілопальних похованнях; місцезнаходження – в урні або біля/під нею. В одному випадку ключ є зламаним (Болотня, п. 23).

Належать до кількох типів:

1) тип K.A (за А. Коковським)

Представлені знахідками з Болотні та Гринєва. Вони виготовлені із залізного стержня, один кінець якого оформлений у вигляді літери U, а інший – завернутий в кільце (довжиною 7,5-15,5 см). Такі вироби датуються фазами V_{1b} – V_{2b} ранньоримського часу. Ареалом поширення є пшеворська (західний ареал) та любошицька культури, Надельб'я, Борнхольм, ареал пам'яток маркоманів (Kokowski, 1997, s. 39). Вироби зазначеного типу є характерними для жіночих комплексів пшеворської культури (Kokowski, 1997, s. 41). В представлених похованнях виявлено також і інший інвентар – фібули A.67 та пряжку M-L C.13.

2) представлений знахідкою з Верхньої Липиці: являє собою прямолінійний розклепаний стержень, один кінець якого завернутий в кільце (довжина – 11,3 см). Аналогії не виявлені.

В межах культурного шару могильника Верхня Липиця було виявлено ключ, який відноситься до типу K.D (Śmiszko, 1932, tab. XII, 55). Такі вироби виявлені спорадично в ареалі пшеворської культури та масломенчської групи, загалом датуються пізньоримським часом (Kokowski, 1997, s. 27, 40-41). Вірогідно, дана знахідка не відноситься до культурного шару могильника Верхня Липиця і є більш пізньою.

Шила (рис. 2.9.17-23)

1-7) *Болотня*, випадково виявлене поховання/1953, пп. 2, 21, 23, 26, 30, 42 (рис. 2.9.17-19, 21-23) (Свешников, 1957, рис. 23, 23; Цигилик, 2003, рис. 3-Б, 2; 5-Г, 4; 5-Д, 9; 6-В, 1; 8-Д, 2); 8-10) *Звенигород*, Гоєва Гора, пп. 10, 17, 25 (рис. 2.9.20) (Козак, 1978, рис. 3, 7); 11-12) *Гринів*, пп. 2/1930, 8/1930 (Śmiszko, 1932, tab. XIV, 20, 24).

Представлені 12 екземплярами (сім – з Болотні, три – зі Звенигорода, два – з Гринєва). Всі вони є одиничними знахідками в похованнях, два екземпляри зламані (Гринів, п. 2/1930; Болотня, п. 2). Зустрічаються як в тілопальних похованнях, так і в тілопокладеннях. Варіанти місцезнаходження: для урнових поховань – в урні / біля урни / під урною, для ямних – біля перепалених кісток, тілопокладень – в області тазового поясу (у двох випадках).

Довжина цілих виробів – 8-19,5 см. Всі належать до одного типу. Робоча частина, округла в перерізі, переходить в чотирикутний черенок. Такі вироби часто зустрічаються на пам'ятках пшеворської культури, відомі і на дакійських пам'ятках (Dąbrowska, 1997; Godłowski, Wichman, 1998; Jaskanis, 2005; Dziegielewska, Kulczyńska, 2008; Ibragimow, 2009).

Голки (рис. 2.9.24-27)

1-7) *Болотня*, пп. 10, 26, 27, 45, 48, 52, 61 (рис. 2.9.24-26) (Цигилик, 2003, рис. 3-А, 7; 5-Д, 6; 14-Б, 2); 8) *Звенигород*, Гоєва Гора, п. 17/1954 (рис. 2.9.27) (Свешников, 1957, рис. 23, 11).

Представлені вісьмома екземплярами (сім – з Болотні, один – зі Звенигорода). Зустрічаються у всіх типах поховань: варіанти в урні / під нею, біля кісток в ямних похованнях, біля лівого плечової кістки – в тілопокладеннях. Три екземпляри з Болотні (пп. 26, 52, 61) є ритуально зіпсованими – навмисно зігнутими перед похованням.

Довжина виробів 6-11 см. Відомі на пшеворських та дакійських пам'ятках.

Прясла (рис. 2.9.28-49)

1-11) *Болотня*, пп. 1, 6, 11, 15, 21, 27, 36, 42, 45, 52, 62 (рис. 2.9. 28-29, 34-39, 49) (Цигилик, 2003, рис. 3-А, 6; 3-Г, 1; 3-Д, 4; 5-А, 5; 6-А, 7; 6-Д, 3; 8-Д, 1; 14-А, 3); 12-21) *Верхня Липиця*, пп. 7, 8, 16, 18, 20, 22, 27, 30, 31, 32 (рис. 2.9. 30-33, 40, 48) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 31, 32; XIII, 27, 28); 22-27) *Звенигород*, Гоєва Гора,

пп. 15/1953 (2 екз.), 17/1954, 26/1954; садиба Великача, пп. 9/1975, 17/1975 (рис. 2.9. 41-45, 47) (Свешников, 1957, рис. 22, 10-12; 23, 15; Козак, 1978, рис. 2, 7; 3, 15); 28-29) *Завалля*, пп. 43, 48б (Вакуленко, 1991, рис. 4, 6); 30-31) *Гринів*, пп. 2/1930, 3/1930 (рис. 2.9. 46) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 38).

Представлені 31 екземплярами (Болотня – 11, Верхня Липиця – 10, Звенигород – шість, по два – в Заваллі і Гриневі). Як правило, є одиничними знахідками в похованнях, лише в п. 15/1953 (Звенигород) виявлено два екземпляри.

Практично всі вони виготовлені з глини, прясло з п. 21 в Болотні – з мергелю, з п. 45 – з кістки. Виявлені екземпляри за формою можна віднести до п'яти груп: біконічні (6 екз.), кулясті (3 екз.), сплюснені (6 екз.), циліндричні (5 екз.), дископодібні (3 екз.) та конічні (1 екз.). Два екземпляри були піддані дії вогню (Звенигород, пп. 2/1975, 9/1975).

Представлені в наборі всіх видів поховань: для урнових комплексів – в урні (в 19 похованнях), біля/під нею (у двох випадках), на накривці (одне поховання), для ямних – між/на кістках (чотири комплекси) або біля них (в одному похованні), для тілопокладень – біля/під черепом (два поховання), біля ліктьової кістки (одне поховання).

Ножі (рис. 2.9. 50-83)

1-5) *Гринів*, пп. 2/1930, 3/1930, 4/1930, 6/1930, 3/1975 (Śmiszko, 1932, tab. III, 22-26; XIV, 15; Козак, 1985, рис. 2, 8); 6-18) *Звенигород*, пп. 7/1953, 15/1953, 21/1953, 15/1954, 16/1954, 16/1955, 2/1975, 8/1975, 10/1975, 12/1975, 22/1975, 26/2013 (2 екз.) (рис. 2.9. 78-80) (Свешников, 1957, рис. 21, 11, 19; 22, 17; 23, 3; Козак, 1978, рис. 1,7; 2, 4; 3, 3, 8, 14; Слободян, 2014, рис.6, 2, 3); 19-49) *Болотня*, пп. 3/1954, 2 (2 екз.), 4, 5, 6, 8, 10, 13, 16, 23, 26, 33, 34 (2 екз.), 42, 43, 45 (2 екз.), 46а, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 60, 61, 65, 67, 68 (рис. 2.9. 50-51, 53-54, 56-60, 63, 65-73) (Цигилик, 1992, рис. 4,2; 2003, рис. 3-А,1,2; 3-Б, 3,4; 3-В,2; 3-Д,1; 3-Е,1; 5-Г,5; 5-Д,5; 6-Б, 8,11; 8-А,3; 8-Д,3; 10-А,2; 10-Б, 9,10; 10-В,2; 13-В,3; 13-Г,3; 14-Б,3; 14-В,3; 14-Г,2; 16-В,4; 19-А,3); 50-71) *Верхня Липиця*, пп. 2, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16 (2 екз.), 17, 18, 20, 25, 29, 32, 33, 34, 36 (рис. 2.9. 51, 55, 62, 64, 74-77, 79) (Śmiszko, 1932, tab. XII, 13, 15-17, 19-

23, 49; XIII, 34); 71-73) *Завалля*, пп. 12, 16, 43 (Вакуленко, 1990, рис. 4, 1-3); 74) *Рожневі Поля* (рис. 2.9.61) (Вакуленко, 1999, рис. 1, 4).

Представлені 74 екземплярами (Гринів – 5, Звенигород – 12, Болотня – 31, Верхня Липиця – 22, Завалля – 3, Рожневі Поля – 1). Ножі в поховальних комплексах зафіксовані як одиничними знахідками в похованнях, лише в п'яти похованнях виявлено по два екземпляри.

Ножі виготовлялись із заліза, часто виявлені екземпляри є надламаними внаслідок можливих обрядових дій або ж тафономічних процесів. В окремих випадках прослідковуються сліди ритуального псування, де зафіксовано повторний обпал предметів і їх руйнація шляхом згинання та розламування (Звенигород, пп. 7/1953, 26/2013; Болотня, пп. 13, 65; Верхня Липиця, п. 7).

Значна частина ножів виявлена в інвентарі тілопальних поховань, і тільки у двох тілопокладеннях зафіксовано ножі в якості поховального інвентаря. В п. 15/1954 виявлено ніж на тазових кістках.

В урнових та змішаних комплексах ножі зафіксовано в межах урни (у 39 випадках), під нею (у восьми випадках) та в межах поховальної ями (у семи комплексах). В ямних тілопальних похованнях – біля скупчення кісток (у трьох випадках), а на/між кістками (у чотирьох випадках).

Представлені екземпляри поділяються на дві групи – ножі із прямою невиділеною спинкою та ножі із чітко виділеною дугастою спинкою. Їх загальна довжина становить 9,5 – 14, 5 см. Перша група є типологічно більш ранньою, що підтверджується і датуванням комплексів ранньоримського часу.

2.2. Поховальний інвентар: хронологія та області виготовлення

Проблема розробки типолого-хронологічних схем ранньоримського часу для території України та їх співставлення із загальноєвропейськими і досі залишається відкритою. Для вирішення даної проблеми важливого значення набуває аналіз поховального інвентарю. Співставлення асортименту даних виробів за хронологічним принципом, реконструкція шляхів, способів та інтенсивності їх надходження – все це дозволить більш повно відтворити деякі аспекти торгівельно-

економічного, соціального та етнокультурного аспектів життя тогочасного населення.

В поховальних комплексах представлені як вироби місцевого виробництва (керамічний посуд, деякі види знарядь), так і в більшості своїй імпорти (прикраси, елементи костюму, металевий посуд, зброя тощо). Досить складно відповісти на питання, якими саме шляхами вказані вироби могли опинитись на території Прикарпаття – власне, останні могли переміщуватись в якості товару, трофеїв, дипломатичних подарунків, як результат шлюбних зв'язків або ж безпосередньо із рухом населення – як наслідок міграції, військових союзів чи контактів (Слободян, 2014б).

Однак, загалом можна виділити чотири великі області, де виготовлялись і звідки поширювались певні види виробів (рис. 2.10,1):

I) Галлія, рейнські провінції (Західна, Південно-Західна і частково Центральна Європа): в Прикарпатті представлені металевим посудом та певними типами фібул («Langton-Down», емальованими шарнірними фібулами, фібулами типу А.2, А.15, А.44, почасти А.53). Переважна частина металевого посуду, виявленого на могильниках, була виготовлена в римських майстернях Північної Італії, фібул – в рейнських провінціях.

II) Дунайські провінції (Норик, Паннонія, Дакія; південь Центральної і Південно-Східна Європа – сучасні території Австрії, Угорщини, Хорватії, Словенії, Сербії та Румунії): в наборі поховального інвентарю представлені виробами т.зв. норико-паннонського стилю (піхви і мечі в техніці «Opus interrasile», ажурні пряжки (тип М-L А.17), значна частина яких виконана за кельтськими і фракійськими зразками). У вказаних провінціях також виготовлялась значна частина фібул – група сильнопрофільованих фібул типу А.67-80, А.82, типу А.236, часто представлених в похованнях. Браслети із закінченнями у вигляді зміїних голівок, прикраси у вигляді кільця з «шипамі» в основному знаходять аналогії серед комплексів дакійських пам'яток.

III) Європейський Барбарікум – території поза римським лімесом, заселена переважно германськими племенами (Східна Європа, Прибалтика, зокрема, ареал

пшеворської, оксидовської культур тощо). Представлені набором фібул (типу А.2, групою «очкових» фібул (А.57-58), пряжками (типу М-Л А.10, С.13, D.1, G.8, Н.1), певними видами зброї (частково мечі, піхви; наконечники списів, шпори), ножицями (типу А за А. Мюллером);

IV) Північне Причорномор'я (ареал сарматських пам'яток). Представлені наборами прикрас (сережки), предметами туалету (люстерка, рум'яна) та певними видами зброї (мечі з кільцевим навершям).

Вироби норико-паннонського зразка (мечі, піхви, ажурні пряжки) та металевий посуд північно-італійського виробництва зустрічаються лише в похованнях, що датуються перехідним етапом від пізнього латену до ранньоримського часу та початком фази В₁ (кінець I ст. до н.е. – перша третина/половина I ст. н.е.). Зокрема, Тацит відзначає, що срібний і бронзовий столовий посуд був улюбленим предметом дипломатичних подарунків іноземним правителям і їх послам. Не виключено, що вказаний посуд міг потрапити в Прикарпаття саме таким шляхом. Зазначеним періодом датуються і окремі типи фібул рейнського виробництва (А.2, А.44, «Langton-Down»), зброя та деякі види пряжок «варварського» виробництва (ранні типи шпор, умбонів, частково довгих двосічних мечів і залізних піхов) (рис. 2.10,2).

Для фаз В₁–В₂ (друга третина I – остання третина II ст.) властивий значний потік виробів із дунайських провінцій (фібули типу А.67, А.68, А.69, А.70-80, А.82, А.99, А.236) та Барбарікуму (фібули типів А.2, А.53, А.57-58, пряжки типів М-Л С.13, D.1, G.8, Н.1, ножиці, кресала). Сарматські вироби представлені дзеркалами, мечами з кільцевим навершям, прикрасами, рейнські – фібулами типу А.15 (рис. 2.10,3).

Кінець фази В₂ та перехідний період В₂/С₁ (друга половина II – початок III ст.) представлені лише поодинокими знахідками емальованих фібул рейнського виробництва та S-видних типів фібул, наближених до А.117 з Барбарікуму (рис. 2.10,4). На нашу думку, можливими причинами цього могли бути Маркоманські війни (166-180 pp.), внаслідок чого було порушено звичні торгові шляхи, якими вироби поступали із римських провінцій та Барбарікуму. Яскравим прикладом є могильник Завалля – один із найбільш пізніх в липицькій культурі (датується останньою третьиною II ст.). Практично всі виявлені тут поховання є

безінвентарними. Дослідниця даної пам'ятки Л.В. Вакуленко також вказує на причину «безінвентарності» могильника як один із наслідків Маркоманських війн (Вакуленко, 1991, с. 28-29). Зокрема, і в Західній Україні загалом виявлено кілька знахідок, що датуються вказаним періодом – останньою третинною II ст.

На основі співставлення типологічного та хронологічного аналізу вдалось визначити певні закономірності:

1) найбільш багаті поховальні комплекси датуються початком ранньоримського часу (основні категорії: зброя, елементи костюму, дорогоцінний посуд), знайдені вироби в основному виготовлялись/поширювались в римських провінціях та Барбарікумі;

2) кінець фази V_1 – V_2 (основні категорії: елементи костюму, предмети туалету, прикраси) – вказані вироби виготовлялись переважно в дунайських провінціях, а також Барбарікумі і почасти могли поширюватись з Причорномор'я;

3) кінець фази V_2 – V_2/C_1 – відзначено незначний відсоток виробів в поховальних комплексах (категорії: елементи костюму), виготовлялись вони в рейнських провінціях, Барбарікумі.

Поховальний інвентар є основним джерелом при визначенні хронології закритих комплексів, важливою складовою внутрішньогрупового та міжгрупового аналізу.

Для встановлення хронології поховальних комплексів і, зрештою, виділення хроноіндикаторів ранньоримського часу для регіону Прикарпаття важливу роль відіграє поєднання типів інвентарю як для окремого поховання (як закритого комплексу), так і кореляції одночасових комплексів між собою (рис. 2. 11, 12).

В поховальних комплексах Прикарпаття зазвичай зафіксовано одиночні екземпляри певних виробів, проте не виключенням є і багаточисленні однотипні та різнотипні знахідки. Зокрема, до одного типу зазвичай належать шпори, кресала, шила, точильні бруски. Фібули і пряжки в поховальних комплексах зафіксовано як однотипні, так і різнотипні. Так, в Колоколині виявлено три різнотипні фібули – А.44, А.67 та «Langton-Down (Nertomarus)», окрім того в даному комплексі представлено і металевий посуд (Е.124-125) та поясний гарнітур норико-паннонського зразка. Фібули типу А.67 та А.2 зафіксовано в похованні Лучка, А.69

та підв'язна фібула – в п. 7 у Верхній Липиці, A.82 та трубоподібна фібула L.2 – в п. 30 з Верхньої Липиці. Синхронними у комплексах є наступні пряжки: G.1 – C.13, G.8 – C.13, H.1 – D.1. Для воїнського набору одночасовість визначають довгі двосічні мечі типу B.I, умбони типу J.5-6, шпори J.45-46, ажурні піхви, «бойові» ножі тощо.

Аналіз поховального інвентарю вказує, що в переважній своїй більшості він був виготовлений поза межами Прикарпаття і міг потрапити в регіон в якості товару, трофеїв, дипломатичних подарунків, як результат шлюбних зв'язків або ж безпосередньо із рухом населення. Типологічний аналіз вказаного інвентарю дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, наявність таких виробів у похованнях вказує на те, що вони становили важливий аспект торгівельно-економічного і соціального аспектів життя тогочасного населення. Безперечно, такий процес мав ще і інтенсивний характер, що підтверджується значним відсотком даних виробів в поховальних комплексах як загалом, так і в межах окремих хронологічних етапів. По-друге, такий потік виробів був не тільки інтенсивним, а й багатовекторним – до Східнокарпатського регіону надходили речі з римських провінцій, Європейського Барбарікуму та Північного Причорномор'я. По-третє, основними категоріями вказаних виробів виступали елементи костюму, предмети туалету, прикраси, дорогоцінний посуд, деякі види зброї та знарядь. Зокрема, така багатовекторність і різноманіття виробів, ймовірно, вказує на те, що це змішана, «прикордонна» культурна зона.

РОЗДІЛ 3

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР У ДОСЛІДЖЕННІ НАСЕЛЕННЯ РАННЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ СХІДНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Поховальний обряд є одним із найконсервативніших елементів археологічної культури, він розкриває зміст світоглядної уявлення та етнічної спадкоємності того чи іншого суспільства.

Обряд тілоспалення був найбільш поширеним серед носіїв археологічних культур Європи від пізньобронзового часу і до остаточного введення християнства. Не виключенням є і культури ранньоримського часу, основою поховального обряду яких було тілоспалення. Певний відсоток на таких пам'ятках становлять тілопокладення – для дакійських пам'яток такий біритуалізм є доконаним фактом, а от проблема біритуалізму в пшеворській та липицькій культурах наразі залишається відкритою. Поява біритуалізму трактується рядом підходів – від можливих наслідків інокультурних впливів до зміни світогляду і, відповідно, поховальних практик всередині представників даного населення.

Як правило, сучасними дослідниками враховуються лише результати аналізу поховань, здійснених за обрядом тілопокладення, однак джерелом цінної інформації можуть стати і антропологічні матеріали з багаточисельних поховань, здійснених за обрядом тілоспалення. Попри значну фрагментарність, аналіз перепалених кісткових решток дозволяє отримати не тільки морфологічні та статеві-вікові характеристики похованих людей, а й відповісти на питання про обставини і деталі самого обряду кремації, сліди якого були майже повністю знищені поховальним вогнищем (Holck, 1996; Dokladal, 1999; Добровольская, 2010; Слободян, 2013).

Процес кремації/тілоспалення – один із способів поводження з тілом (трупом), *цілеспрямований* процес спалення тіла людини або тварини (Смирнов, 1997, с. 233-234). В біоархеології та судово-медичній і криміналістичній практиках термін «кремація» має кілька значень і визначається не тільки як обрядовий процес, а й як кінцевий продукт, отриманий в процесі антропологічний матеріал:

1) кремація – тіло або його частини/рештки, піддані дії вогню (кремацією вважаються навіть скелетні рештки піддані незначній дії вогню або ж

короткостроково). У такому разі навіть кісткові рештки разом зі слідами м'яких тканин ідентифікуватимуться як кремація (Eckert et al., 1988, Mayne Correia, 1997; Symes, Rainwater, Chapman et al., 2008);

2) кремація – це кінцевий продукт процесу тілоспалення (при цьому температура вогнища не має бути нижчою за 400° C). При антропологічному аналізі на таких скелетних рештках не фіксуються сліди м'яких тканин, їх колір варіюється від сірого, світло-сірого до відтінків білого. Якщо ж колір кісток коричневий або чорний (що вказує на температуру вогнища 0–400° C) – такі антропологічні рештки не вважаються кінцевим продуктом кремації (Großkopf, 2004).

Антропологічний аналіз перепалених кісток дасть змогу отримати наступну інформацію:

- визначення видової приналежності (розмежування людських і тваринних решток);
- встановлення мінімальної кількості особин;
- статево-вікова приналежність;
- фіксація ознак фізичного розвитку, патологічних проявів на скелеті, маркерів окупаційного стресу;
- можлива реконструкція деталей поховального обряду (температура і тривалість процесу спалення, положення тіла на вогнищі, факти обрядових дій з останками померлого тощо).

Таким чином, залучення антропологічних даних дасть змогу висвітлити не тільки морфологічні характеристики індивідів і популяцій, а й більш повно відтворити поховальний обряд, його основні етапи, особливості, спадкоємність і елементи світоглядного уявлення загалом. Зокрема, статево-вікове визначення дасть змогу встановити набірні типи поховального інвентарю, їх складові, особливості в межах кожної груп та міжгрупові особливі риси, висвітлити палеодемографічні характеристики тогочасного населення, співставити отримані дані із віковими проміжками людського життя, соціальними і культурними аспектами – з метою визначення основних закономірностей функціонування того чи іншого суспільства.

Для написання даного розділу були залучені матеріали антропологічних досліджень пшеворських пам'яток Польщі, дакійських – Румунії і Молдови, а також пам'яток перших століть н.е. з території українського Прикарпаття. Огляд дисертантом матеріалів досліджень з українських пам'яток дав досить невтішні результати: авторами археологічних досліджень антропологічний матеріал практично не відбирався для подальшого аналізу, і не тільки матеріали кремацій, а й інгумацій також. На сьогодні доступний для антропологічного аналізу матеріал з чотирьох тілопальних поховань та чотирьох тілопокладень з могильників Болотня та Звенигород. Така незначна вибірка не може бути підставою для проведення порівняльного аналізу з даними серій пшеворських і дакійських пам'яток. Тому розділ має на меті висвітлення результатів та перспектив досліджень антропологічного матеріалу пшеворських і дакійських пам'яток, виокремлення на основі такого аналізу біологічних та морфологічних рис даного населення, а також особливостей поховального обряду загалом, що дало б можливість в подальшому розмежувати етнічну підоснову формування тогочасного населення, яке являлось багатокomпонентним в етнокультурному вимірі.

Зроблений автором антропологічний аналіз тілопальних поховань з різночасових пам'яток України – могильника зарубинецької культури в с. Пирогів, поховань латенського і ранньоримського часу з Мутина і Карова, матеріалів з поховальних комплексів вельбарської (Дитиничі) та черняхівської культур (Війтенки, Шишаки, Баламутівка) тощо – дозволив розробити антропологічні бланки для опрацювання тілопального матеріала, адаптувати методику фіксації тілопальних поховань в польових умовах та сформувати базу порівняльних метаданих (Slobodyan, 2017).

3.1. Антропологічний аналіз поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття

Як було зазначено у вступі, на сьогодні доступним для антропологічного аналізу виявився остеологічний матеріал лише з чотирьох тілопальних поховань та чотирьох тілопокладень з могильників Болотня та Звенигород: пп. 1/1954, 2/1954, 3/1954, 6/1954 з Болотні, а також пп. 21/1953, 17/1954, 20/1954, 26/2013 зі Звенигорода.

Тілопальні поховання були проаналізовані автором, матеріали тілопокладень у свій час було передано радянським дослідникам для отримання краніометричних даних (Кондукторова, 1982).

Всі проаналізовані *тілопальні поховання* є одноосібними. Три з них належать дорослим особам, одне – дитині (п. 21/1953 зі Звенигорода) (табл. 3.1; 3.2; 3.3). Решток поховального вогнища в жодному не виявлено, як і кісток тварин. Вагові та кількісні показники не визначались, адже невідомо, чи повноцінно збирався остеологічний матеріал під час археологічних досліджень. Нижче подано антропологічний аналіз кожного з комплексів.

Звенигород, п. 21/1953. Представлене всіма відділами скелету. Загальний температурний режим вогнища коливався в межах 450–800° С, на що вказує колір кісткових фрагментів, який варіюється від чорного до білого. Внаслідок дії вогню відмічені тріщини (поздовжні, поперечні, параболічні, «пати́на») на кістках посткраніального скелету та розшарування черепних кісток. Вік визначено в межах вікових груп inf. I – inf. II (дитячий, 0–14 pp.), на що вказують ступінь заростання метопічного шва, наявність коронки молочного зуба (премоляр?), ступінь приростання голівки плесни, стан приростання епіфізів до діафізів плечової та надп'яркової кісток (за Д. Бротвеллом повне зрощення відбувається до 16–20/25 років), облітерація черепних швів, а також розмір і товщина кісток загалом.

Болотня, п. 3/1954. Репрезентоване фрагментами усіх відділів скелету. Кістки належать особі дорослого віку (вікова група *adultus*, 20–35 (40) pp.), на що вказують повна відсутність облітерації черепних швів, ступінь приростання епіфізів кінцівок, стан поверхні тіл хребців. Визначення статі, в даному випадку є вкрай складним, єдиною статевовизначальною ознакою є вираженість потиличного горба (1–2 бали за Дж. Байкстрою), що є свідченням можливої належності до жіночої статі. Загальний температурний режим вогнища є рівномірним, тобто температура його коливалась в межах 400–800° С. На черепних кістках та кістках передпліччя відмічено відбитки та фрагменти припавленого заліза, окрім того у даному комплексі виявлено фібулу та ніж. Наявні тріщини та деформації, як і в попередньому похованні.

Болотня, п. 6/1954. Репрезентоване фрагментами усіх відділів скелету. Кістки належать особі дорослого віку (*juvenis-adultus*), на що вказує стан облітерації черепних швів, структура компактного шару трубчастих кісток, внутрішня будова черепних кісток. Визначення статі не є можливим. Загальний температурний режим поховального вогнища невисокий – в межах 500(450)–600° С (колір від чорного до світло-сірого і крейдоподібного). Кісток тварин не виявлено. Характер тріщин і деформацій аналогічний з попередніми даними.

Звенигород, п. 26/2013. Представлене 1765 фрагментами загальною вагою 1188 г. Перепалені кістки належать особі дорослого віку, ознаки жіночої статі переважають ($f > m$). Кістки були виявлені як в урні, так і поза її межами. Найбільша кількість кісткових фрагментів виявлена в заповненні поховальної ями (1325 фрагментів загальною вагою 772 г); в заповненні урни – 440 фрагментів загальною вагою 416 г. Переважна їх більшість не перевищує 25 мм в довжину. Тваринних кісток виявлено не було. Дане поховання представлене всіма відділами скелету. Наявні тріщини, як і в попередньому похованні, також відмічено деформації. Антропологічний аналіз вказує на приналежність особи до категорії дорослих (вікова група *adultus*, 25–35 (40) pp.). Висновки базуються на стані облітерації черепних швів – повністю відкриті із зовнішньої і внутрішньої сторони лускатий, потилично-соскоподібний та тім'яно-соскоподібний шви, окремі ділянки вінцевого ($C_1 - C_2$) та лямбдоподібного швів (L_3); певні ділянки лямбдоподібного шва (область L_2) повністю заросли із внутрішнього боку, тоді як із зовнішнього боку – ще не облітеровані. На дорослий вік, вище 23 років, вказують також повне приростання епіфізів довгих трубчастих кісток (за Д. Бротвеллом), стан суглобових і симфізарних поверхонь хребців (етап 4 за Г. Бьорнс) і тазових кісток (Brothwell, 1981, fig. 3.4; Buikstra, Ubelaker, 1994; Krenzer, 2006).

Дослідження виявило сліди патологічних процесів на хребцях. Комплекс ознак (на хребцях шийного відділу) вказує на наявність остеохондрозу – комплексу дегенеративних порушень у хребті (середня ступінь розвитку ознак за А.П. Бужиловою) Етіологія процесу зумовлена різними факторами: від наслідків

травм та надмірних навантажень до порушення кровотворення (Бужилова, 1998, с. 120).

Також варто відмітити значний розвиток м'язового рельєфу в області передпліччя (ліва сторона), в першу чергу ліктьового м'язу та передньої групи м'язів передпліччя, що відповідають за згинання та розгинання області передпліччя (Чорнокульський, 2000, с. 68-69).

На фрагментах перепалених кісток виявлено досить значну кількість металевих відбитків (залізних). Зафіксовані вони в таких областях – черепне склепіння і лицьовий відділ, плечовий пояс та передпліччя, хребет, стегнова кістка, колінний та гомілкостопний суглоби. Якщо брати до уваги той факт, що в похованні виявлено лиш дві одиниці перепаленого металевго інвентарю (ніж та предмет невідомого призначення), то схема відбитків практично на всіх кістках скелету вказує на наявність при обряді кремації куди більшої кількості металевих речей. В даному випадку можливими варіантами причини такого явища є: 1) обмеження вкладання інвентарю з поховального вогнища в могилу з причини певних обрядових дій або ж неможливості його залучення (внаслідок дії високої температури, що могло призвести до значної деструкції металу і його знищення); 2) дія тафономічних процесів (навколишнього середовища), в результаті чого метал, що знаходився в лужному ґрунті, міг «розчинитись».

Температура горіння, зазвичай, визначається за кольором кісток, який в даному випадку варіює від чорного і темно-сірого до крейдоподібного (з молочним відтінком), останні відтінки переважають. Колір перепалених кісткових фрагментів вказує на приблизний температурний режим вогнища, при якому було спалене тіло, а також, на певні деталі обряду тілоспалення. Загальний температурний режим коливався в межах від 300°C до 900°C. Такі цифри, а також колір кісток свідчать про високу температуру вогнища. Окремі ділянки скелету горіли при нижчій температурі – лобна частина черепу, епіфізи плечових, стегнових, велико- та малогомілкових (область плечового, колінного та надп'яtkово-гомілкового суглобів), а також область хребтового стовпа. Нижчий градус температури в даному випадку, ймовірно, викликаний саме наявністю металевих елементів костюму або

виробів на тілі вказаного індивіда при обряді кремації. Присутність будь-яких металевих речей чи інших тугоплавких речовин при тілоспаленні унеможливило доступ кисню, що призводить до меншої інтенсивності дії вогню, а отже і до зміни кольору кісток. Завдяки аналізу та кореляції двох схем встановлено наступну взаємозалежність: менш обгорілі ділянки кісток співпадають із ділянками, де зафіксовані відбитки металу (заліза) (Слободян, 2014).

На фрагментах нижніх кінцівок у всіх похованнях відмічено наявність параболічних тріщин. Характер таких деформацій дає підстави вважати, що тіло було спалено невдовзі після смерті, оскільки при високій температурі горіння ще не зневоднених тканин тіла відзначається швидка втрата органіки і води, що призводить до різких відривів м'яких тканин від кістки, розривів і, як наслідок, до деформацій кісткової тканини (Holck, 1996; Großkopf, 2004, p. 24).

Тілопокладення. Антропологічний аналіз показав, що всі черепи належать особам жіночої статі (пп. 17/1954, 20/1954 зі Звенигорода та 1/1954, 2/1954 – з Болотні). Всі індивіди є дорослими особами (вікові групи *adultus-maturus*) (табл. 3.4).

Черепи загалом мають мезокранну форму мозкової коробки. Розміри її, як і розміри обличчя, є середніми. Орбіти середньовисокі, ніс – середньо широкий. Горизонтальне профілювання різко виражене, переднісся виступає помірно (Кондукторова, 1982).

Основними труднощами, пов'язаними з характеристикою описаних черепів, є повна відсутність порівняльних даних, а також і той факт, що всі вони належать жінкам, а відомості про жіночі серії здебільшого відсутні або менш численні, ніж про чоловічі серії.

Т.С. Кондукторова звертає увагу на ряд своєрідних рис, передусім на характерну морфологічну різнотипність, а саме на величини черепного показника. У двох випадках спостерігається помітне зміщення від ортогнатності до мезогнатності. Така особливість відзначена на обох могильниках. Антрополог зазначає, що серед європейських груп таке зрушення тяжіє більше до південних областей, ніж до північних. Це певною мірою дає підстави припускати наявність зв'язку досліджуваної групи із населенням південних областей. На різноманітність форми

мозкової коробки черепів фракійських серій (до яких відносяться і даки) вказує і М.С. Великанова (Кондукторова, 1982; Великанова, 1975).

3.2. До антропології поховальних пам'яток пшеворської культури

В ареалі пшеворської культури на сьогодні виявлено велику кількість поховальних пам'яток. Значний відсоток – могильники, кількість поховальних комплексів яких становить понад сотню, а то і кількасот поховань. На відміну від країн пострадянського простору, в т.ч. і України, науковий доробок польських колег є значним у даній галузі. Дослідження археологічних культур I тис. до н.е. – I тис. н.е., характерною рисою поховального обряду яких було тілоспалення (культури лужицька, підкльошових поховань, ясторфська, пшеворська та ін.), спонукало антропологів у 1970-х рр. зайнятись розробкою власних методик для опрацювання перепалених (кремованих) кісток (Metody, 1974; Strzałko J., Piontek J., Malinowski, 1974; Gładykowska-Rzeczycka, 1974, 1977; Piontek, 2002, 2007)¹¹. На сьогодні маємо значний опрацьований антропологічний матеріал з могильників, що дозволяє провести комплексний аналіз не тільки поховального обряду, а й визначити певні риси та особливості культурного та соціального аспектів життя населення, що представляло пшеворську культуру. Як зазначалось вище, для населення пшеворської культури основним поховальним обрядом є тілоспалення на стороні.

Для порівняльного аналізу нами було залучено результати аналізу антропологічного матеріалу з могильників, період функціонування яких припадає на пізній латен – ранньоримський час або включає даний хронологічний зріз ($A_3 - B_2/C_1$): Весулкі (Wesółki), Жемікі Вельке (Żemiki Wielkie), Карчевец (Karczewiec), Нове Място (Nowe Miasto), Ленгоніце Мале (Łęgonice Małe), Неданово (Niedanowo),

¹¹ Антропологічні дослідження кремаційних решток польськими дослідниками виконуються за наступним алгоритмом: визначення ваги і ступеня фрагментованості кісткових фрагментів, вирізнення кісток тварин від людських, статево-вікові характеристики, визначення зросту, почасті, палеопатологічні прояви. На жаль, деякі важливі аспекти таких досліджень часто упускаються або ж є недостатніми для порівняльних характеристик. Наприклад, ступінь перепалення кісткових решток подається не у температурних показниках, а у візуальних спостереженнях (сильно перепалені, недостатньо спалені, різний ступінь спалення), часто не зазначається колір кісткових уламків, певні особливості обряду (наявність та характеристика відбитків металу на кістках, анатомічне чи неанатомічне розташування кісток в поховальному комплексі) тощо.

Камєньчик (Kamieńczyk), Криспінув (Kryspinów), Колозомб (Kołożeb), Цебловіце Дуже (Cieblowice Duże), Госьцерадув (Gościeradów), Млоджіково (Młodzikowo), Стогі (Stogi), Котля (Kotla), Бжежце (Brzeźce) (табл. 3.5).

Рештки кремацій. Підсумовуючи результати досліджень пшеворських поховальних комплексів з території Польщі варто вказати наступні висновки. Для пшеворських пам'яток характерними є тілопальні поховання ямного, урнового та змішаного (урново-ямного) типів. Середня вага виявлених перепалених кісток становить приблизно 1500 г – для урнових поховань, в ямних похованнях кількість, і відповідно, вага кісток значно менша (для латену – ранньоримського часу).¹² Для прикладу, на могильнику Цебловіце Дуже (із проаналізованих 117 поховань) кістки з ямних комплексів кількісно і за вагою (від 0,1 до 490 г) поступаються урновим (від 6 до 1560 г)(розрахунки для одного індивіда) (Łorkiewicz, 2008). В комплексах, що датуються пізньоримським часом виявлені кісткові фрагменти є малочисельними, а то і поодинокими (інколи до кількох грам). Така незначна кількість кісток в похованнях часто трактується дослідниками як результат навмисних обрядових дій (Czarnecka, 1990, s. 16-17; Łorkiewicz, 2008). На нашу думку, слід бути досить обережними у використанні такого трактування, адже невелика чисельність представлених кісткових фрагментів у поховальних комплексах може бути наслідком дії тафономічних процесів або антропогенного фактору. Не дивлячись на те, що після процесу тілоспалення в кістковій тканині залишаються лише неорганічні елементи (що, здавалося б, робить кістку більш стійкою до негативного впливу навколишнього середовища) – це не є свідченням її консервації і кращого збереження, адже така кістка стає більш крихкою, а отже, із дією тафономічних процесів, швидко може бути повністю зруйнованою. До того ж, варто враховувати і професіоналізм дослідників у старанності відбору остеологічного матеріалу та його

¹² Часто вага перепалених кісток менша норми. Зокрема, на могильнику Колозомб в Мазовії із виявлених 428 поховань антропологічний аналіз було проведено для 264 поховань: в 49 % поховань вага перепалених кісток не перевищувала 10 г, у 24,3 % – 10-20 г, і лише вага окремих колективних поховань могла сягати до 920 г (Pużuk, 2004, s. 42). Антропологічний аналіз (117 пох.) могильника Цебловіце Дуже дав дещо інші результати з приводу ваги перепалених кісток: до 20 г – 39,3 %, 20-100 г – 10,2 %, 100-500 г – 19,7 %, 500-1000 г – 20,6 %, більше 1000 г – 10,2 % (Łorkiewicz, 2008).

транспортуванні для подальшого антропологічного аналізу, що також впливає на характеристики ступеня фрагментованості та ваги. Зазвичай, *розмір фрагментів кісток* дослідниками не зазначається.

Результати антропологічного аналізу тілопальних комплексів (вагою більше 100г) вказують на представленість всіх відділів скелету – починаючи від кісток черепа, закінчуючи кістками посткраніального скелету. Для ямних комплексів не фіксується практика вибіркового збору до поховання фрагментів окремих відділів (наприклад, наявність кісток посткраніального скелету або лише черепних)¹³.

Незначний відсоток становлять тілопальні комплекси, в яких окрім людських кісток зафіксовано і *тваринні*¹⁴, часто перепалені. Тваринні кістки зафіксовані в поховальних комплексах на могильниках Кутно (Kutno), Колозомб, Загужин (Zagórzyn), Цебловіце Дуже, Бжежце, Криспінув, Нове Място, Блонє тощо) (Wierchińska, 1967, s. 481; Godłowski, 1972; Niewęglowski, 1981, s. 130; Mycielska, Woźniak, 1988; Łuczak, Łorkiewicz, 1994; Pyżuk, 2004, s. 38; Makowiecki, 2008). Також виявлено і поховання, які містили в собі лише тваринні кістки. Зокрема, на могильнику Колозомб вони становлять 1,5 % (Pyżuk, 2004, s. 38; Iwanek, Piontek, 2007, s. 159). Палеозоологічний аналіз кісток було проведено лише в окремих випадках. Так, на могильнику в Кутні кістки належали козі/вівці та свині, на могильнику Нове Място – кістки овець/кіз та домашньої птиці, в Ленгоніцах Малих – овець/кіз, птахів, корів, а на могильнику Лемани (Lemany) – корів, коней (Liana, 1975; 1976, s. 97-98; Niewęglowski, 1981, s. 130; Łuczak, Łorkiewicz, 1994, s. 239). Палеозоологічний аналіз могильника Цебловіце Дуже вказує на наявність тваринних кісток у 39,3 % проаналізованих поховань. Виявлені тут як окремі кістки, так і цілі скелети, належать вони домашній птиці (кури, гуси), свиням, ВРХ, вівці/козі, наявні і кістки оленя (в першу чергу, рогів). Варто зазначити про наявність в певних похованнях значної кількості крил птахів (гусей), що є свідченням особливого

¹³ Слід враховувати, що дана теза стосується поховань, кількість і вага кісток яких є достатньою для таких висновків (вага не менше 100 г).

¹⁴ В тексті зазначено випадки виявлення тваринних кісток безпосередньо у тілопальних похованнях (серед основного скупчення кісток). Причини використання тварин в поховально-обрядовій практиці залишаються відкритими – від тризни до кенотафів.

поховального обряду (Makowiecki, 2008). Окрім того, в похованнях було виявлено рослини: насіння овочів, часто горіхів – в комплексах на могильниках Кетж (Kietrz), Клешево (Kleszewo), Ленг Пекарські (Łęg Piekarski), Варшава-Вілянув (Warszawa-Wilanów) тощо, яйця птахів – у Новій Веші (Nowa Wieś) (Niewęglowski, 1981, s. 130).

Для ранніх етапів функціонування пшеворських пам'яток (до фази B₂ ранньоримського часу) серед ямних поховань зафіксовано значну кількість комплексів із *рештками поховального вогнища*, тоді як кістки в урнових похованнях часто є очищеними (Okulicz, 1970, s. 426; Niewęglowski, 1981, s. 24-26; Urbański, 1985, s. 169, 171; Grzymkowski, 1986, s. 229). Зокрема, на поховальних пам'ятках Мазовії значну частку становлять саме поховання, очищені від решток поховального вогнища (Niewęglowski, 1981, s. 127; 1972, s. 160-161). Відсутність решток поховального вогнища серед кісток часто визначається дослідниками як результат заливання решток кремації на поховальному вогнищі водою (Szydłowski, 1964, s. 93; Malinowski, 1965, s. 128; Niewęglowski, 1981, s. 127). Окрім того, виявлено і поховання, обсіпані рештками поховального вогнища (їх переважна кількість зафіксована на могильниках Госьцерадув, Млоджіково) (Dymaczewski, 1958; Niewęglowski, 1981).

Окремі спостереження не вказують на зсипання в урну кісток в *анатомічному порядку*, такі випадки скоріше є виключенням. Зокрема, на могильнику в Задовіце лиш у двох похованнях (із 141 проаналізованого) простежується анатомічний порядок – кістки нижніх кінцівок виявлені внизу, тоді як черепні – наверху скупчення, в Колозомбі – в одному похованні із 260, Млоджіково – в одному із 285 (Dymaczewski, 1958, s. 201; Rycel, 1985, s. 197; Ryżuk, 2004, s. 42). В одному з поховань на могильнику Блоне (п. 140) скупчення черепних кісток прослідковано у нижній частині урни, тоді як в п. 175 – у верхній частині урни (Mycielska, Woźniak, 1988, s. 79, 90).

Більшість дослідників при аналізі перепалених кісток практично не вказують *температуру* їх спалення, лише зазначають колір або ж ступінь спалення (сильний, слабкий), що унеможливорює системний порівняльний аналіз. Із наявної інформації

варто зауважити, що більшість перепалених кісток, виявлених в поховальних комплексах пшеворської культури, мають ступінь сильно перепалених, хоча на деяких могильниках (зокрема, Конопніца (Konopnica)) відзначено слабкий ступінь перепалення кісток (Malinowski, 1985, s. 843, 507; Łuczak, Łorkiewicz, 1994, s. 238). На високу температуру поховального вогнища (800 – 900°C, а іноді і за 1000°C) також вказує і металографічний аналіз перепаленого інвентарю, виявленого в поховальних комплексах (Szydłowski, 1964, s. 438).

Жодної інформації про *відбитки* металу або будь-яких інших речовин на кістках (скло, олія тощо) не відзначено у доступній нам літературі.

Тілопокладення виявлені на багатьох могильниках пшеворської культури, але відсоток їх незначний. Антропологічний аналіз інгумацій даного періоду дослідниками проводився за наступним алгоритмом – статеві-вікові характеристики, остеометричні дані (в т.ч. і визначення зросту), палеопатологічні ознаки. На жаль, визначення етнічної приналежності за краніометричними методиками не проводиться польськими колегами, що спричинено іншими, аніж в радянській школі, методологічними підходами до вивчення антропологічного матеріалу. Останнім часом формується база даних генетичних зразків, але для вказаного періоду такі дослідження скоріше є виключенням. Тому будь-які висновки про етнокультурні процеси поки що базуються на антропологічних даних. Статеві-вікові характеристики подані нижче (дані вираховані на основі тілопальних поховань і тілопокладень).

Завдяки антропологічному аналізу вдалось остаточно виокремити в пшеворській культурі наявність як одиночних, так і *колективних* поховань (зазвичай, не більше чотирьох осіб в одному комплексі)¹⁵. Колективні поховання зафіксовано практично на всіх без винятку могильниках і вони є характерними для всіх періодів функціонування пшеворських пам'яток. Найбільше їх виявлено серед поховань пізньоримського часу. Загалом виділяють наступні типи поховань за статеві-віковим складом – жінка-дитина, чоловік-дитина, дорослий-дитина, двоє дорослих,

¹⁵ В даному випадку загалом представлено результати антропологічного аналізу тілопальних поховань на предмет наявності кількох індивідів. Визначення кількості індивідів в тілопокладеннях є звичним завданням і загалом висвітлено в науковій літературі.

жінка-чоловік-дитина. Найбільш поширеним є варіант дорослий-дитина, а саме жінка-дитина. Відсоток колективних поховань для пшеворської культури (станом на 1990 р.) становив 14,6 %, значна частка таких поховань зафіксована на могильниках Кожені (Korzeń), Карчевець, Каменьчик. Зокрема, колективні поховання виявлені і на могильниках Бжежце, Кутно (по одному похованню), Цебловіце Дуже (у 8,5 % поховань), Кетж (більшість тілопокладень парних), Госьцерадув, Нове Место, Млоджіково (Dymaczewski, 1958; Wierchińska, 1967, s. 481; Gedl, 1972, s. 110; Liana, 1975, s. 97; 1976; Niewęglowski, 1981a; Czarnecka, 1990, s. 33, 91; Łuczak, Lorkiewicz, 1994, s. 238; Pyżuk, 2004, s. 38, 42; Łorkiewicz, 2008). Варто згадати і про такі випадки, коли останки однієї особи було розподілено між кількома поховальними посудинами (урнами) (зокрема, на могильнику Ленгоніце Мале) (Liana, 1975, s. 97).

Інформація з приводу *патологічних проявів* є неповною і стосується аналізу лише окремих могильників. Для могильника Цебловіце Дуже відзначені дегенеративні зміни у хребцях, часто з ознаками остеопорозу, наявність вузлів Шморля, парадонтозу (для дорослих, зокрема, груп *maturus – senilis*), у двох випадках виявлено *Cribra orbitalia (adultus)*, в одному – періостит (Łorkiewicz, 2008).

Статеві-вікові характеристики. Завдяки аналізу антропологічного матеріалу можна отримати важливу інформацію з приводу демографічної ситуації давнього населення за такими показниками як середній вік померлих індивідів, рівень дитячої смертності, середня тривалість життя тощо. Залучення необхідних даних для визначення основних демографічних показників має відповідати кільком основним вимогам: 1) дослідження поховальних пам'яток має бути вичерпним (дослідження всієї площі могильника); 2) для отримання необхідної вибірки залучаються дані із повним визначенням статі і віку для кожного індивіда.

Оскільки визначення статі для тілопальних поховань є більш проблемним завданням (в середньому 25 % від загальної кількості визначається) порівнянно з віком, а також певний відсоток поданих для аналізу могильників є зруйнованими або дослідженими не в повній мірі – визначення демографічних показників ми вважаємо некоректним. Проаналізувавши результати антропологічних досліджень пшеворських пам'яток, можна визначити наступні тенденції (табл. 3.5):

- дитячі і дорослі поховання в межах могильника є не диференційованими – відсутнє розмежування поховань дорослих і дітей, на що вказує фіксація колективних доросло-дитячих комплексів та їх черезсмужне розташування.
- дитячі поховання на вказаних могильниках складають від 18,6 до 59,6 %, при чому відсоток групи inf. I (0–7 pp.) на деяких могильниках у кілька разів вище за inf. II (7–14 pp.), що відповідає демографічним показникам, вирахуваним для тогочасного населення.
- значий відсоток комплексів становлять поховання дорослих індивідів (40,4 – 82,4 %), переважна їх частка – вікові групи *adultus-maturus* (20–55 років). Варто відзначити і певну частину ідентифікованих осіб старечого віку (*senilis*) для могильників Каменьчик і Цебловіце Дуже (відповідно, 3,8 і 7,7 %), що свідчить про тривалість життя окремих представників представлених спільнот, а також підтверджує осілий спосіб життя вказаного населення.
- аналіз поховань за статевою ознакою вказує на наявність як чоловічих, так і жіночих поховань. Антропологічний аналіз великих могильників (Каменьчик, Карчевец, Криспінув, Цебловіце Дуже) показує переважання жіночих поховань над чоловічими в 1,5 – 2 рази.

3.3. Проблема антропологічного аналізу дакійських пам'яток Карпатського регіону

В поховальному обряді дакійського (гето-дакійського) населення протягом латенського та римського часу відбуваються певні зміни, які є наслідком не тільки історичних подій та етнокультурної ситуації (зокрема, впливу Римської імперії, як наслідок Маркоманських війн тощо), а і певних змін в світоглядній сфері. Якщо поховальні комплекси латенського часу (до середини I ст. до н.е.) в основному представлені безкурганними та курганными тілопальними могильниками (частка тілопокладень тут незначна), то з середини I ст. до н.е. і в подальший римський час дакійські пам'ятки представлені нечисельними поховальними комплексами, зокрема, дитячими тілопокладеннями. Значна частина могильників в цей час припиняє функціонувати. Окремі могильники в ареалі так званих «вільних» даків

(на північ від Трансильванії – основного регіону даків) продовжують ще певний час функціонувати.

Окремо варто зазначити і про наявність людських скелетів, виявлених в об'єктах (ямах) в межах поселень. Проблема трактування таких комплексів і до сьогодні залишається відкритою (Sirbu, Arsenescu, 2006; Sirbu, 2008).

На сьогодні проаналізовано антропологічний матеріал з дакійських (гето-дакійських) могильників та одиничних поховальних комплексів – Стойкані (Stoicani), Балта-Верде (Balta-Verde), Зімніча (Zimnicea), Попешть-Влашка (Popești-Vlășca), Феріджиле (Ferigile), Тігвені (Tigveni), Гогошу (Gogoșu), Пішколт (гальштат – ранній латен), Олтені (Olteni; IV–III ст. до н.е.), Чірногі (Chirnogi; III–I ст. до н.е.), Окіца (Ochița), Вієтенберг-Сігішоара (Signișoara-Wietenberg), Орля (Orlea; II–I ст. до н.е.), П'єстріш (Pietriș; пізній латен), Куджир (Cugir), Хунедоара (Hunedoara), Земплін (Zemplin), Мала Копаня (I ст. до н.е. – I ст. н.е.), Сопору де Кимпіе (Soporu de Câmpie; II–III ст.), Габера (Gabăra) та Себеоані (Săbăoani; II–IV ст.) тощо. Для аналізу залучено результати антропологічного аналізу поховальних пам'яток, що датуються II ст. до н.е. – III ст. н.е., або час функціонування яких припадає на даний хронологічний зріз (табл. 3.6)¹⁶.

Антропологічний аналіз *тілопальних поховань* здійснено у небагатьох випадках: тут представлені комплекси з Олтені (10 поховань), Хунедоари (4 поховання), Земпліну (35 поховань), Малої Копані (20 поховань), Куджиру (1 поховання) (Rișcuța C., Rișcuța J., 1981; Stloukal, 1990; Soficaru, Comșa, Stan, 2007; Soficaru, Mirițou, Bălășescu, 2008; Софикару, 2010; Soficaru, Липатов, 2011; Kelemen, Ferencz, Roman et al., 2012).

Дані з приводу *ваги, кількості та розміру фрагментів* зазначені в окремих випадках. Так, розмір виявлених кісткових фрагментів на могильнику Олтені коливається в межах 1-90 мм, Малої Копані – 2-43 мм (Soficaru, Mirițou, Bălășescu,

¹⁶ Висновки антропологічного аналізу могильників латенського часу (II–I ст. до н.е.) залучені з метою аналізу структури та особливостей поховального обряду дакійського населення, адже даний хронологічний зріз представляє неоднорідність такого обряду і зміну його структурних елементів. Варто зазначити, що до такого аналізу частково включено антропологічний матеріал, виявлений і в межах поселень (окремі кістяки або колективні захоронення в ямах).

2008; Софікару, 2010; Soficaru). На могильнику Мала Копаня фрагменти, виявлені в похованні, зазначено в кількості від 6 до 100 од. (Софікару, 2010; Soficaru). Вага скелетних решток з одного комплексу зазначена лише для поховальних комплексів з Хунедоари – від 49 до 1103 г (Kelemen, Ferencz, Roman et al., 2012, fig.1).

Антропологічний аналіз тілопальних комплексів дозволяє отримати результати з приводу відбору кісток з поховального вогнища після процесу тілоспалення та подальшого їх переміщення до урни або ями¹⁷. Збережені фрагменти часто малочисельні. Їх антропологічний аналіз вказує на репрезентативність всіх відділів скелету (фрагменти черепних кісток, кінцівок, хребців, ребер, тазу тощо), що підтверджується дослідженнями поховальних комплексів з Олтені, Хунедоари та, почасти, Малої Копані (Soficaru, Comşa, Stan, 2007; Soficaru, Miriţoiu, Bălăşescu, 2008; Софікару, 2010, Софікару; Липатов, 2011). Лише в п. 30 (інд.16а) в Хунедоарі відсутні кістки черепа, які, зазвичай, зберігаються (Soficaru, Comşa, Stan, 2007, p. 97).

У зазначених поховальних комплексах зафіксовано лише людські кістки, але є комплекси, в яких окрім людські решток виявлені і *тваринні*, або ж перші відсутні взагалі. Так, в шести похованнях з Малої Копані виявлено лише тваринні кістки – оленя (в п'яти похованнях) та вівці/кози (в одному похованні) (Софікару, 2010, Soficaru). Наявність тваринних кісток в похованнях засвідчена і на могильниках Звориштя (Zvorâştea) і Земплін. На останньому кількість поховань із тваринними кістками становить 13,56 % (ВРХ, свиня, ведмідь, птахи, вівця/коза, орел, гризуни) (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, p. 308; Stloukal, 1990, p. 347; Ignat, 1999, s. 66-67). На могильнику Олтені тваринні кістки виявлені в одному комплексі (10А) (Soficaru, Miriţoiu, Bălăşescu, 2008, s. 153, 155).

Інформація з приводу наявності/відсутності *решток поховального вогнища* в похованні відмічена для кількох могильників. Зазвичай, кістки старанно очищались перед поміщенням до урни чи поховальної ями. На могильнику Мала Копаня

¹⁷ Для дакійського населення, як і пшеворського, основним поховальним обрядом є тілоспалення на стороні.

засвідчено наявність вугілля у двох похованнях, в Хунедоарі – в жодному (Sîrbu, Luca, Roman, 2007; Котигорошко, 2010).

У роботах, які стосуються дослідження даного періоду, відсутня інформація про анатомічне чи хаотичне розміщення скелетних решток в поховальних комплексах. Не вказана і інформація з приводу відбитків металів і будь-яких речовин.

Інформація про *температуру* поховального вогнища вказується дослідниками. Для вказаних пам'яток використана схема Ф. Волкера – К. Міллера (Walker, Miller, 2008). На могильнику Хунедоара два дорослих індивіди з чотирьох представлених були спалені при температурі вище 500° С, два – в межах 700–800° С. Така температура поховальних вогнищ трактується дослідниками як можливе свідчення того факту, що спалені вони були на спільному вогнищі (Kelemen, Ferencz, Roman et al., 2012, s. 415-416). Померлі особи на могильнику Мала Копаня були кремовані при високому температурному режимі – 900–1000°С, в Олтені – 600–1000°С (Soficaru, Mirițoiu, Bălășescu, 2008; Софікару, 2010; Софікару; Липатов, 2011).

У двох випадках (комплекс 12, інд.7, Хунедоара) встановлено, що під час процесу кремації небіжчик лежав на спині (Sîrbu, Luca, Roman, 2007, p. 24; Soficaru, Comșa, Stan, 2007, s. 93).

Аналіз *тілопокладень* включає не тільки статеві-вікові характеристики, а й морфогенетичні дослідження з подальшим визначенням етнічної приналежності. Відсоток дакійських комплексів, датованих ранньоримським часом, порівнянно із краніометричними серіями більш ранніх періодів є незначним, тому такий аналіз є оглядовим. На сьогодні репрезентовано результати для могильників Окіца, Сігішоара-Віетенберг, Орля, Петріш, Сопору де Кимпіє. На підставі аналізу краніометричних даних було встановлено, що населення, яке представляло історичних даків, мало риси середземноморського типу. В деяких випадках спостерігаються відмінності – наявні морфологічні ознаки палеоевропейські (протоевропеїдні), альпійські, динарські риси. Останні притаманні населенню гірської Східної і Південно-Східної Європи (Crisrescu, 1960; Nicolăescu-Plopșor, Rîșcuția, 1969; Necrasov, Bălțeanu, 1983; Comșa, 1991).

У зазначений період відбуваються докорінні зміни у світоглядній і, відповідно, обрядовій сферах. Тому, на нашу думку, є логічним виділення наступних груп за *статево-віковою* ознакою: з одного боку, в цей період переважають інгумаційні могильники із значним відсотком дитячих поховань (Хунедоара, Габера, Себеоані). З іншого досліджені окремі могильники, на яких зафіксовано тільки поховальні комплекси дорослих осіб (Мала Копаня, Землін; переважно тілопальні).¹⁸ Більш повна характеристика вказаних груп подана нижче.

Відсоток *колективних* поховань на вказаних могильниках є різним. В Олтені зафіксовано два колективних поховання: до трьох осіб в одному комплексі (Soficaru, Mirițoiu, Bălășescu, 2008, s. 152-154). На Малокопаньському могильнику виявлено тільки одиночні поховання (Софікару, 2010; Липатов, 2011; Soficaru). На могильнику Хунедоара виявлено два тілопальних поховання дорослих осіб (ймовірно, жінок), і також неспалені кістки новонароджених дітей. Всі інші колективні поховання тут представлені тілопокладеннями, кількість виявлених осіб в одному комплексі – від двох до шести (Soficaru, Comșa, Stan, 2007). Дослідники вбачають в такому обряді певну поховальну традицію: дітей, що не досягли повноліття – не кремували, на відміну від дорослих. Дана теза аргументується виявленими тут дитячими тілопокладеннями, лише у чотирьох випадках окрім дитячих кістяків виявлено і кістки дорослих індивідів (Sîrbu, Arsenescu, 2006; Soficaru, Comșa, Stan, 2007; Kelemen, Ferencz, Roman et al., 2012, s. 416).

Підсумовуючи вище сказане можемо зробити наступні висновки у порівнянні тілопальних поховань з пшеворських і дакійських пам'яток:

- репрезентативність кісток всіх відділів скелету свідчить про відсутність вибіркової у збиранні кісток з поховального вогнища (принаймні, дана інформація стосується поховань, вага яких перевищує 100 г, але варто і звернути увагу, що для пшеворських поховань, особливо, ямних, вага кісток зазвичай є менше 100 г);
- наявність тваринних кісток в похованнях разом із людськими, так і окремих поховань із лише тваринними кістками в обох культурних групах;

¹⁸ Відсоток антропологічно визначених поховань порівняно з кількістю виявлених комплексів є незначним, тому дана теза не може визначатись як доведений факт.

– присутність решток поховального вогнища, частка яких в пшеворських комплексах значно вища, ніж на дакійських пам'ятках, де така ознака є скоріше виключенням.

Аналіз тілопокладень є досить нерівнозначним, оскільки залучено різні антропологічні методики. За антропологічними даними дакійське населення загалом відноситься до середземноморського типу. В окремих випадках наявні морфологічні ознаки і палеоевропейські (протоєвропеїдні), альпійські, динарські (останні споріднені із населенням гірської Східної і Південно-Східної Європи).

Колективні поховання в обох культурних групах зафіксовані в кількості від двох до шести індивідів – для дакійських, від одного до чотирьох – для пшеворських комплексів.

Як і для пшеворських, так і дакійських пам'яток характерним є наявність біритуальних поховальних комплексів. Загальний аналіз статево-вікового складу могильників в ареалі пшеворської культури вказує на відсутність розмежування дитячих та дорослих поховань за обрядовими практиками (для обох характерними є тілоспалення, їх частину складають дорослі і дитячі поховання) та значну частку поховань дорослих осіб на могильниках.

А от статево-віковий склад дакійських могильників підтверджує думку про те, що у «класичний» період (I ст. до н.е. – 106 р.) в основному ареалі проживання даків (область Трансильванії і суміжних регіонів; наприклад, могильник Хунедоара) відбуваються докорінні зміни у світоглядній сфері, що призводить до припинення функціонування більшості могильників, появи окремих дитячих некрополів і практично повної відсутності (принаймні, археологічно не виявлених поки) поховань дорослих осіб. В деяких випадках поховання дорослих були виявлені в колективних похованнях поряд із дітьми. До того ж дитячі поховання є інгумаціями, тоді як тіла дорослих осіб піддавали кремації, що вказує на розмежування обрядових практик за віковою ознакою і відповідно соціальним статусом (як повноправного члена суспільства). Така тенденція спостерігається і в більш ранній час (латен) – зокрема, це підтверджено при дослідженнях антропологічного матеріалу з могильників Феріджіле, Тігвені, Гогошу, Пішколт (Vulpe, 1972; Comşa, 1991;

Wolski, Nicolaescu-Plopșor). У той же час, на території проживання «вільних» даків (поза межами основного ареалу, могильники Земплін, Мала Копаня) основним залишається обряд тілоспалення, тілопокладень тут поки не виявлено. На наступному етапі (II–IV ст.) як на основній території проживання даків, так і в межах ареалу поширення пам'яток «вільних» даків досліджені могильники є досить чисельними порівнянно із попереднім періодом і змішаними: тут зафіксовано тілоспалення і дитячі тілопокладення. Зокрема, типовими дитячими некрополями того часу є могильники Габера та Себеоані.

Отже, на пшеворських пам'ятках загалом представлені тілопальні комплекси ямного, урнового та урново-ямного типів. Відсоток тілопокладень на могильниках незначний, проте такі поховання представлені у багатьох регіонах – Великопольщі, Нижній Силезії, Куявах, Мазовії, Північній Польщі. Для тілопальних поховань відмічено наявність решток поховального вогнища, зокрема для ямних, кістки в урнових похованнях, як правило, очищені. В деяких випадках такі поховання могли і обсипатись значною кількістю решток поховального вогнища.

Представлені поховальні комплекси на дакійських могильниках «класичного» періоду відносяться до різних груп. В цей період значна частина тілопальних могильників в Дакії припиняє функціонувати, пам'ятки представлені тут нечисельними могильниками зі значним відсотком дитячих тілопокладень. На території «вільних» даків тілопальні могильники продовжують функціонувати, проте і тут почасти зафіксовано дитячі тілопокладення. Особливістю тілопальних комплексів є ретельне очищення кісток від решток поховального вогнища. Зафіксовані в таких похованнях і тваринні кістки. Антропологічний аналіз тілопокладень вказує на переважання середземноморських рис в населення, що представляло історичних даків.

Антропологічні дані вище вказаних пам'яток України, Румунії і Польщі, включно із результатами антропологічного аналізу поховальних пам'яток латенського і римського часу України (Мутин, Пирогів, Дитиничі, Войтенки та ін.) залучено до бази метаданих по тілопальним похованням. Загалом розроблено антропологічний бланк для опрацювання кремаційних матеріалів в лабораторних

умовах (табл. 1.2), а також адаптовано методику відкриття і фіксації тілопальних поховань безпосередньо в польових умовах.

Внутрішньогруповий та міжгруповий аналіз дакійських і пшеворських пам'яток із залученням нових досліджень, в тому числі і досліджень поховальних пам'яток Східнокарпатського регіону в майбутньому дасть змогу виокремити та порівняти не тільки біологічні та морфологічні риси, а й особливості поховального обряду загалом. В подальшому це дозволить визначити основні ознаки (із залученням даних археології, палеозоології та суміжних дисциплін) для розмежування етнічної підоснови та поховального обряду для населення ранньоримського часу України, яке являлось багатокomпонентним в етнокультурному вимірі.

РОЗДІЛ 4

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД НАСЕЛЕННЯ СХІДНОКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ (ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЇ)

Поховальний обряд з точки зору археології можна розглядати як систему взаємопов'язаних ознак, що характеризують:

- спосіб поховання (тілоспалення, тілопокладення);
- тип захоронення, розміщення останків (урнове, ямне, змішане тощо);
- конструкцію поховальної споруди (в основі якої лежать такі архетипи як яма, насип та ніша, і відповідно, їх варіації);
- останки похованого (розміщення тіла померлого або його останків, позовизначальні ознаки тощо);
- поховальний інвентар;
- додаткова структура – будь-який штучно створений об'єкт, що знаходиться в межах поховального комплексу, але не несе функцій поховальної конструкції і не має відношення до посмертного поводження (кремаційна площадка, зольники тощо) (Лебедев, 1977, с. 24; Смирнов, 1997).

В розділі буде розглянуто практично весь комплекс вказаних ознак, окрім останків померлих та поховального інвентарю, характеристика яких подана в попередніх розділах (розділ 2, 3).

Поховальні пам'ятки ранньоримського часу Прикарпаття представлені могильниками – Болотня, Верхня Липиця, Гринів, Звенигород-Госва Гора, Звенигород-Загуменки, Завалля, Неполоківці та окремими поодинокими похованнями – Колоколин, Лучка, Рожневі Поля, Хотимир, Чижиків (табл. 4.1-5). Загальна кількість поховальних комплексів – 205, з них до вибірки для отримання статистичних даних входять 185. Окремо розглянуті колективні поховання, виділені на основі наявності двох і більше одночасових об'єктів (дві урни поряд тощо). Виявлені поховальні комплекси є біритуальними, окрім могильників в Заваллі та Гриневі, де представлені лиш тілопальні поховання.

Відсоток тілопальних поховань є значно вищим за кількість тілопокладень – відповідно 83,4 % проти 16,6%. Кенотафів – поховальних комплексів, які не містять решток людського скелету, але відповідають типу поховань – виявлено не було.

4.1 Поховальний обряд населення Південно-Східної Європи (за матеріалами дакійських та пшеворських пам'яток)

Для більш повного розуміння етнокультурної ситуації в регіоні варто звернутись до характеристики поховального обряду як дакійського, так і пшеворського населення, які безумовно представляли одні із складових населення Східнокарпатського регіону.

Так, довгий час основним поховальним обрядом фракійців (в т.ч. і *гето-дакійських* племен) вважалось тілоспалення на стороні. Наявність *тілопокладень* в дакійських поховальних комплексах трактувалась як інокультурні запозичення, в першу чергу сарматські (Vulpe, 1959; Mitrea, 1960; Bichir 1961; Babeş, 1971; Федоров, Полевой, 1973; Рикман, 1975). Проте, згодом дана точку зору була дещо переглянута. І. Іоніца та М. Ігнат, при дослідженнях дакійських (карпських) могильників Молдови (Велень, Подень, Звориштя та ін.), прийшли до висновку, що біритуалізм в поховальному обряді не є свідченням впливу сарматів, а скоріше докорінних змін у світоглядній сфері дакійців (Ionița, Ursachi, 1988, s. 94; Ignat, 1999, s. 44-46). Дана точка зору на сьогодні підтримується дослідниками (Sîrbu, 2006; Sîrbu, Arsenescu, 2006).

Загалом, на сьогодні існує така загальна модель розвитку поховального обряду дакійського населення. На території, заселеній даками, в межах рубежу ер та перших століть відзначаються певні зміни в поховальній обрядовості. Зокрема, в області, заселеній «вільними» даками основний обряд поховання залишається тотожним попереднім епохам – кремація на стороні, з певними видозмінами окремих поховальних ритуалів (Велень, Звориштя, Подень та інші), в той час, як в південних областях більшість могильників припиняють функціонувати, а свідчення про створення нових відсутні. Поховання тут представлені одиничними комплексами. Більшість комплексів, що відносяться до так званого «класичного»

періоду – середини I ст. до н.е. – 106 р.н.е. – є дитячими тілопокладеннями (Babeş, 1988, s. 5-19; Sîrbu, Arsenescu, 2006).

Поховальні комплекси попереднього часу в регіоні (перша третина II ст. – середина I ст. до н.е.) представлені безкурганними і курганними могильниками – Турбуря Спахі, Окіца, Орля, Кірnodжі, Реметя Маре, Сопору де Кимпіе, Коркова тощо (Necrasov, Bălteanu, 1983; Sîrbu, Arsenescu, 2006; Niculiţă, 2007). Переважна більшість поховань є тілопальними, тілопокладення – одиничні. Частина поховальних комплексів, що містять збройний інвентар та військове спорядження, відносяться до групи Падя-Панагюрські колонії (Padea – Panaghiurski Kolonii) (Babeş, 1988, s. 9-10, Rustoiu, 2005; Sîrbu, Arsenescu, 2006, s. 169; Popa, 2010; Borangic, 2011; 2012; Borangic, Paliga, 2013). Вказана група представлена поховальними комплексами в Турбуря-Спахі, Куджир, Хунедоара, окремими похованнями в Земпліні та Малій Копані (Rișcuția C., Rișcuția J., 1981; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990; Котигорошко, Прохненко, 2004; Rustoiu, 2005; Sîrbu, Luca, Roman, 2007; Котигорошко, 2010).

За віковою ознакою дакійські інгумаційні поховальні комплекси зазначеного періоду можна поділити на дві групи: 1) поховання переважно дорослих осіб: в т.ч. і могильники липицької культури (Болотня, Звенигород, одиночні поховання в Чижикові та Колоколіні); 2) поховання осіб дитячого віку (в середньому до 12 років) – Хунедоара, Велень, Себеоані, Сеучешті, Габара, Демьєнешті (Ionița, Ursachi, 1988; Ignat, 1999, p. 67-68; Sîrbu, Luca, Roman, 2007). Проблема трактування дитячих комплексів і до сьогодні залишається дискусійною. М. Бабеш пов'язує дитячі тілопокладення із римським впливом, посиляючись на тезу Плінія про звичай заборони спалення дітей до повноліття (Babeş, 1988, s. 16).

Основним поховальним обрядом *пшеворського* населення також є кремація на стороні. У період латену та фази В₁ ранньоримського часу переважну більшість тілопальних поховань становлять комплекси *ямного* типу, за фази В₂ відсоток *урнових* поховань переважає або практично ідентичний з ямними. Окрім того, окремий відсоток становлять і змішані, урново-ямні поховальні комплекси (Dąbrowska, 1973, s. 175, zest. 4; Niewęglowski, 1981, s. 58; Andrzejowski, 1995-1998).

Характерною особливістю пшеворських поховальних комплексів є наявність значного відсотку *фрагментованого посуду*. Не є рідкісними випадки, коли урна або скупчення перепалених кісток повністю *обкладались* фрагментованим *посудом* (Niewęglowski 1981, s. 136; Kaszewska, 1985). Значний відсоток такого посуду є *повторно обпаленим*, не виключенням є і вторинний обпал накривок та урн. Зокрема, для могильників в ареалі пшеворської культури на схід від Вісли він сягає 65 % (Dąbrowska, 1973, s. 171-173, 203, zest. 2, 12; Niewęglowski 1981, s. 136; Kaszewska, 1985).

Особливою рисою пшеворських поховань є наявність *зброї* і специфічних типів знарядь (*ножиць, кресал, кам'яних брусків*). Значний їх відсоток є *ритуально зіпсованим* – вироби навмисно піддавали дії вогню, гнули і часто розламували на кілька частин. Зігнутими в кілька разів та розламаними зазвичай є саме габаритні вироби – мечі, наконечники списів, умбони щитів тощо, які не могли поміститись до урни або поховальної ями в первісному вигляді (Dąbrowska 1973, s. 172, zest. 3, 4; Niewęglowski, 1981, s. 53; Kaszewska, 1985; Czarnecka 1990, s. 34). Тотожний обряд простежено і на поховальних пам'ятках Чехії та Словаччини (маркомани, квади) (Kolnik, 1971, s. 509; 1980). Причинами появи такого обряду в анімістичних та магічних уявленнях тогочасного населення дослідниками вбачаються у багатьох факторах, пов'язаних із: 1) очищенням вогнем; 2) страхом перед померлими; 3) переходом в інший світ і зміною суспільного статусу небіжчика; 4) культом предків; 5) елементом жертвоприношення; 6) гігієнічно-практичними поглядами; 7) розвитком металургії тощо (Szydlowski, 1964, s. 437-438). Відсутність зброї у похованнях ранньоримського часу відзначена в кількох регіонах – Північна та Північно-Східна Польща, Мазовія (ареал ніджіцкої групи), що пов'язується дослідниками із впливом вельбарської культури (Andrzejowski, 1995-1998).

Ще однією особливістю пшеворських комплексів є наявність *решток поховального вогнища* (вуглинок) в тілоспаленнях, часто перемішаних із перепаленими кістками. Зокрема, для могильників, виявлених на схід від Вісли, співвідношення «очищених» поховань і «неочищених» складає 1:5 (Dąbrowska, 1973, zest. 3, 4; Niewęglowski, 1981). Рештки поховального вогнища наявні в

тілопальних похованнях всіх типів, на окремих могильниках відсоток комплексів із «неочищеними» кістками є дещо більшим саме в похованнях ямного типу в порівнянні з урновим (Dąbrowska, 1973, zest. 3, 4; Niewęglowski, 1981). Кістки в деяких поховальних комплексах могли бути не тільки перемішаними із рештками поховального вогнища, а й обсипані ними (Госьцерадув, Млоджіково, Блоне) (Dynaczewski, 1958; Niewęglowski, 1981, s. 24; 1981a; Mycielska, Woźniak, 1988).

Окремий відсоток на могильниках становлять і *тілопокладення*. Для фаз A_1 – B_1 такі поховання є одиничними, з B_2 – B_2/C_1 – відсоток інгумацій збільшується, частково за рахунок появи в Північній Польщі вельбарських комплексів (Niewęglowski, 1981, s. 53, 76). Найбільш ранніми (датуються передримським часом (далі ПРЧ, фази A_1 – A_3) є поховання, виявлені в Нижній Силезії (Шлонську) та Куявах. Для фаз A_1 – A_3 ПРЧ та A_3/B_1 такий обряд є досить неоднорідним. Так, в Куявах виявлені випростані тілопокладення із зброєю, поховання ж в Нижній Силезії представлені, як правило, скорченими на боці тілопокладеннями, часто беззбройними, орієнтація померлих є різноманітною (Niewęglowski, 1981, s. 40–44). За перехідної фази A_3/B_1 збільшується відсоток тілопокладень, орієнтованих по лінії південь–північ (з відхиленнями на захід, схід) порівняно з ПРЧ. За фази B_1 ранньоримського часу (ПРЧ) переважним є відсоток скорчених поховань, переважає і північна орієнтація небіжчика. А. Невенгловський наголошує на обмеженому зв'язку в обрядовому характері між тілопокладеннями, які відносяться до ПРЧ та тілопокладеннями, що датуються фазами A_3/B_1 – B_1 (Niewęglowski, 1981, s. 56). З часу A_3/B_1 – B_1 інгумаційні поховання з'є у Великопольщі, Помор'ї і ареалі ніджіцької групи (Godłowski, 1960, s. 43; Okulicz, 1970, s. 427; Niewęglowski, 1981, s. 53). До них відносяться і окремі «князівські поховання» любешівського типу (Godłowski, 1960, s. 44). Поява тілопокладень на могильниках Великопольщі пов'язується дослідниками із впливом сусідніх Куяв (Niewęglowski, 1981; Dąbrowska, 1988; Zychliński 2009, s. 559). Їх відсоток тут (могильники Чач, Вимисливо, Лег Пекарські) становить менше 1 % від виявлених поховань (0,75 %) (Zychliński, 2009, s. 559). В Мазовії та ареалі ніджіцької групи інгумаційні поховання є беззбройними, часто в поховальних ямах присутні кам'яні конструкції або окремі камені (Okulicz, 1970, s.

451; Niewęglowski, 1972; 1981, s. 56). Незначний відсоток тілопокладень виявлено і в Південній Польщі (Малопольщі) – Кавчиці, Кракув-Могили, Страдув, Мажецин, Росеюв, Тшешня, Радваніці (Andrzejowski, 1995-1998). За фази В₂ загалом збільшується відсоток інгумаційних поховань, частково це пов'язано із появою в Північній Польщі вельбарських пам'яток, а от в Нижній Силезії відсоток тілопокладень в даний період зменшується. Дослідники виділяють дві групи поховань: 1) східна – представлена скорченими похованнями (зазвичай, на правому боці) із переважанням південної орієнтації та відсутністю кам'яних конструкцій; 2) південно-західна – репрезентована випростаними тілопокладеннями (частково, із підігнутими ногами) та переважанням не південної орієнтації (Niewęglowski, 1981, s. 76-77).

На основі аналізу особливостей поховального обряду, а також поховального інвентарю дослідники виділяють наступні напрямки походження обряду тілопокладення в пшеворській культурі: 1) південний вплив – кельтський: за посередництва маркоманів (територія Чехії) або/та квадів (територія Словаччини); 2) сарматський вплив; 3) скандинавсько-поморський вплив; 4) з території Надельб'я (Niewęglowski, 1981, s. 54-55; Andrzejowski, 1995-1998; Zagórska-Telega, Pikulski, Szczepanek, 2014, s. 5-6).

Завдяки кореляційному аналізу поховальних пам'яток, залишених дакійським і пшеворським населенням, вдалось виокремити наступні спільні та особливі риси в поховальному обряді представленого населення. Як у дакійців, так і в представників пшеворського населення практикувався біритуалізм, при чому відсоток тілоспалень є значно вищим і коливається в межах 60-95 %. Кремаційні поховання представлені всіма типами, зокрема в дакійців найбільший відсоток становлять урнові поховання, у пшеворського населення – переважно ямні (з фази В₂ ямні і урнові поховання в співвідношенні 1:1). Звичай накривати поховання керамічним посудом присутній в обох культурах, проте для дакійської характерне накриття цілими посудинами (зокрема, відкритої форми), тоді як для пшеворської – накриття/обкладання фрагментованим посудом переважно.

Особливими рисами дакійського поховального обряду є:

- ретельне очищення перепалених кісток від решток поховального вогнища;
- значний відсоток накривання посудом, зазвичай, «фруктовниць», підставкова плитка яких навмисне відбивалась перед захороненням;
- наявність дакійських керамічних форм (переважно гончарних), а також специфічних категорій і типів поховального інвентарю (прикраси, складові костюму, типи зброї і військового спорядження);
- наявність дитячих тілопокладень.

Знаковими рисами поховального обряду пшеворської культури є:

- наявність фрагментованого посуду в похованнях (часто кістки або урна ще і додатково обкладались великою кількістю таких фрагментів);
- повторний обпал керамічного посуду (накривок, супровідного посуду, урн);
- фіксація решток поховального вогнища (в пам'ятках на схід від Вісли становить 70-80 %);
- обсіпання поховання рештками поховального вогнища;
- використання каміння в похованнях – наявність кам'яної накривки або підставки, підсіпки з дрібного каміння;
- ритуальне псування військового спорядження і окремих виробів – піддавання дії високої температури, їх скручування та розламування;
- використання зброї в якості конструктивних елементів в похованні (вбиття зброї в могильну яму, «обгортання» мечами урн тощо);
- наявність тілопокладень – у Великопольщі, Надельб'ї і Куявах зафіксовані випростані тілопокладення із комплектом військового спорядження, Мазовії – беззбройні тілопокладення північної орієнтації із використанням кам'яних конструкцій;
- наявність особливих типів посуду та поховального інвентарю в похованнях;
- звичай вирізування отворів в поховальному посуді.

4.2 Поховальний обряд населення Прикарпаття в ранньоримський час

Тілопальні поховання складають 83,4 % від загальної кількості поховань (табл. 4.1-6). Представлені трьома типами захоронення – урновими, ямними та змішаними

(урново-ямними) комплексами (рис. 4.1). Здійснені переважно за обрядом тілоспалення на стороні, коли після кремації рештки небіжчика відбирались та переносились до місця захоронення.

Елементи поховальної споруди. В археологічній практиці поховальна споруда – будь-яка штучна споруда (приміщення), створена або використана для розміщення тіла померлого або його останків (Смирнов, 1997, с. 214).

В даному випадку основним типом поховальної споруди була яма, зазвичай, невеликих розмірів. В більшості випадків форма та параметри поховальних ям не були прослідковані з причини особливостей ґрунтового покриву (гумусні чорноземні ґрунти) або ж недостатнього методичного вивчення. Лише на могильниках в Болотні та Звенигороді в деяких випадках було простежено форму поховальних ям. Всі вони мали округлу або напівкруглу форму і невеликий діаметр – 0,2-0,6 м, в перерізі, як правило циліндричної форми, стінки до дна злегка звужувались (Цигилик 2003; Слободян, 2014).

Будь-яких зовнішніх ознак поховальних комплексів (насип, надмогильні споруди тощо) не було зафіксовано, принаймні на даний момент часу вони відсутні.

Рештки кремації опісля здійснення тілоспалення складались в додаткові вмістилища-урни або вкладались у компактному вигляді до поховальної ями (не виключено, що в додатковому вмістилищі органічного походження – шкіра, тканина тощо, – який не зберігся з причини тафономічних процесів).

Урнові комплекси становлять найбільший відсоток тілопальних поховань – 83,8 % (94,6 % поховань у Верхній Липиці, 70,6 % – у Болотні, 84,6 % – у Гриневі, 100 % у Неполоківцях, 86,7 % поховань у Заваллі, 88,2 % поховань у Звенигороді).

Урнами слугував лише посуд, ліпний або гончарний, переважно закритих форм (рис. 4.2). Найбільший відсоток асортименту складає посуд закритого типу – горщики (59,8 %) та двовухі посудини (0,4 %), значний відсоток становлять і «фруктовниці» (8,7 %). До асортименту також входять миски, в т.ч. і триручні, глеки, вазоподібні посудини із стінками сферичного типу тощо (табл. 4.7; рис. 4.3). В кількох випадках на поверхні урн були простежені сліди від ремонту (Звенигород, п. 21/1953) або ж певні їх частини були навмисно відбиті в давнину (Свешников,

1957). Це стосується, зокрема, таких типів посудин як «фруктовниці», глеки та двовухі посудини, в яких були ще перед похованням відбиті підставкові плитки або ручки. Характеристика даного обряду подана нижче.

В більшості випадків урни разом із вміщеними кістками та інвентарем ставились до поховальної ями. Однак, є випадки використання каміння або поховального інвентарю як елементу поховальної споруди, що були використані як додаткова конструкція між урною та безпосереднім дном поховальної ями (табл. 4.8; рис. 4.4). Так, на могильнику в Гриневі урни з трьох поховань (пп. 2/1930, 3/1930, 4/1930) стояли на підсипці із дрібного кам'яного гравію. Урна з п. 7 стояла на кам'яній плитці (Smiszko, 1932). Такий поховальний звичай не є характерним для дакійських пам'яток. Зокрема, аналогії даному обряду знаходимо серед поховальних комплексів пшеворської культури – Госьцерадув (пп. 1, 2), Чернікув, Кенбліни, Сешхув (Центральна Польща, Мазовія) (Kempisty, 1965, s. 86; Niewęglowski, 1981a, s. 64, rys. 3a; Kaszewska, 1985, s. 12).

Знаковою рисою поховального ритуалу є використання інвентаря в якості конструктивних елементів поховальної споруди (рис. 4.5; 4.18; табл. 4.9). В таких випадках будь-який предмет (складова поховального інвентарю) одночасно набував подвійної функції, ставши елементом і поховальної споруди. Так, в п. 45 на могильнику в Болотні урна була поставлена на вбиту в землю частину меча, зігнуту у вигляді літери Т, інша частина з рукояттю була зігнута і обвивала профіль урни (рис. 4.11,3) (Цигилик, 1985, табл. IX; 2003, с. 165). Урна з п. 3/1975 в Гриневі стояла над вбитими в землю розламаними трьома частинами меча (Козак, 1985, с. 56). Аналогічне поховання виявлене і в Звенигороді (п. 15/1953). Урна знаходилась над вбитим в материк наконечником списа (вістря донизу) та мечем, зігнутим у вигляді трикутника: меч та край втулки наконечника утворювали триножник, на якому і була розміщена урна (рис. 4.11,4) (Свешников, 1957, с. 65, рис. 24). Даний обряд практикувався серед населення пшеворської культури (рис. 4.19). Як правило, випадки вбивання зброї або гострих предметів (ножиці, ножі тощо) в поховання є рідкісним явищем, але тим не менше зустрічаються на великій кількості пшеворських могильників, починаючи від латену, закінчуючи пізньоримським

часом (Карчевець, Лахміровіце, Млоджіково, Опатув, Весулкі, Вимислово, Шемяніце тощо) (Liana, 1968, s. 381-384). При чому, вбита зброя зустрічається не тільки в чоловічих, а й в жіночих похованнях (пп. 126, 223 в Млоджіково, Стараховіце, п. 30 у Весулках і т.д.). Т. Ліана появу такого ритуалу в жіночих похованнях пов'язувала із свідченням смерті під час пологів (посилаючись на тезу А. Кетлінської про прирівнювання смерті під час пологів до смерті воїна, що загинув в бою) або можливості небезпеки мерця для живих (Liana, 1968, s. 384). Власне, аналогії даному звичаю, а саме вбиванню гострих предметів у поховання, вбачаються дослідниками в кельтській поховальній обрядовості та певних обрядах греків за часів Гомера (XI–VIII ст. до н.е.) (Liana, 1968, s. 383).

Ямні поховання є менш чисельними (Болотня – 27,45 %, Верхня Липиця – 5,4 %, Завалля – 13,3 %, Звенигород – 8,8 %). Фіксуються у вигляді скупчення перепалених кісток, зсипаних в яму невеликого розміру. В кількох випадках перепалені кістки лежали на певних предметах. Так, в п. 44 (Болотня) перепалені кістки лежали на уламку ліпної кераміки, а в п. 61 – на кам'яній плитці, що прикривала поховальну яму, всередині якої знаходився інвентар (Цигилик, 2003, с. 165, 172).

Ямне п. 71 з Болотні, що датується фазою В_{1b} (40–50 рр. I ст.), було накрите порожнистою ніжкою від «фруктовниці», в якій було вирізано п'ять трикутних отворів (рис. 4.11,2) (Цигилик 2003, с. 177). Даний звичай (вирізування в посуді отворів) зафіксований на могильниках пшеворської культури в басейні верхньої течії р. Вісла (Гжибув, Хмелюв Пяскові, Пелчиска, Ляхміровіце, Кракув-Нова Гута, Масув та ін.) (рис. 4. 12) (Garbacz, 1990; 2000, tabl. XXXVI, 1; Godłowski, Wichmann, 1998, taf. XLVIII, 2).

Змішані (урново-ямні) поховання – поховальні комплекси, в яких перепалені останки померлого знаходяться як в урні, так і поза її межами. Наразі визначення відсотку наявності таких поховань не видається можливим, адже дослідниками інформація з приводу розміщення антропологічних решток часто не фіксувалась. Тільки дослідження останніх років вказують на можливість виокремлення таких поховань в окремий тип (Слободян, 2012; 2018).

Досить значний відсоток поховань, як урнових, так і ямних, мали *накривки* (Болотня – 80,4 %, Верхня Липиця – 62,2 %, Звенигород – 41,2 %, Гринів – 38,5 %, Завалля – 20 %). Як правило, саме більшість урнових поховань мала накривки, зокрема, на могильниках в Гриневі та Заваллі накритими є тільки урнові поховання. Накривкою слугували керамічний посуд (цілий – 32,6 % або окремі його фрагменти – 53,7 %), кам'яні плити невеликого розміру (в т.ч. і вапняки; в семи випадках) або уламки жорен (у трьох випадках) (табл. 4.8; 4.10; рис. 4.4; 4.13). Накриття кам'яними плитками – поширений обряд в пшеворській культурі, в регіоні Мазовії (Лєснєв, Зглічин-Пободзи, Ромоти, Сєшхув) (Kempisty, 1965, s. 84; Okulicz, 1970; Jaskanis, 1974, s. 139). Певний відсоток могли становити і накривки органічного походження, які не збереглись на даний момент.

Асортимент керамічних накривок представлений посудинами відкритого типу – «фруктовниці» (у 34 похованнях), миски (у вісьми похованнях), кухлики (у двох похованнях), проте певний відсоток становить посуд закритого типу – горщики (у 10 похованнях), двовухі посудини (у п'яти похованнях), глеки (табл. 4.7). У значного відсотка «фруктовниць» підставкові плитки були навмисно відбиті ще в давнину (40,8 %) (табл. 4.7; рис. 4.6; 4.7; 4.14). Даний ритуал, як і певні типи посуду, («фруктовниці») є характерним для дакійського населення Румунії та Молдови (Ionița, Ursachi, 1988, s. 97). Зокрема, на близьких до липицької культури могильниках Молдови та Румунії – Сеучешті та Звориштя відсоток навмисне пошкодженого посуду складає відповідно 14,5 % та 73 % (Ignat, 1999, s. 50-51). Дослідник М. Ігнат, з одного боку, не вважає такі умисні пошкодження прирівнюванням до так званих «вікон душі», з іншого – припускає застосування таких дій для забезпечення захисту від померлих (Ignat, 1999, s. 51).

Окрім того, деякі поховання були обкладені значною кількістю керамічних фрагментів (табл. 4.12; рис. 4.8; 4.15). Зокрема, на могильнику в Болотні зафіксовано два таких поховання (3,2 %), у Звенигороді – п'ять (16,7 %), Гриневі – одне (11,1 %), Верхній Липиці – два (5,4 %). Обкладання фрагментованим посудом характерне як для комплексів ямного типу, так і урнових поховань (Smiszko 1932; Козак 1978; Козак 1985; Цигилик 2003). Посуд із поховань в Болотні, Звенигороді та Гриневі був

ще й додатково перепалений у вогні (табл. 4.13; рис. 4,9; 4.16). Зазначений обряд – обкладання поховань великою кількістю керамічних фрагментів, часто ще і перепалених – характерна риса поховального обряду представників пшеворської культури (Dymaczewski, 1958; Dąbrowska, 1973, s. 171, 173; 1973a; Козак 1984, с. 14; Kaszewska, 1985; Garbacz, 2000). М. Ігнат не пов’язує такий ритуал впливом тільки пшеворської культури, вказуючи на його побутування в давів ще з часів латену (Соходор, Сеучешті), в подальшому такий обряд могло перейняти і населення Прикарпаття (Ignat, 1973, s. 535; Ignat, 1999, s. 52). І. Іоніца, В.Урсакі відмічають германське походження даного ритуалу для пам’яток II–III ст. Молдови і Північної Румунії (Ionița, Ursachi, 1988, s. 85).

У частині поховань було виявлені тваринні кістки, проте їх точний відсоток, місце і значення в поховальних комплексах залишається невідомим, адже будь-якого антропологічного та палеозоологічного аналізу перепалених кісткових решток не проводилось. Тваринні кістки зафіксовано в пп. 25/1954 та 3/1954 на могильнику Болотня, в пп. 4, 21 на могильнику Верхня Липиця, в п. 6 на могильнику в Гриневі.

Колективні поховання. До зазначеної групи поховань відносяться ті комплекси, що входять до одного поховання і є одночасними. В даному випадку – це лише урнові поховання. Повноцінний системний аналіз та виокремлення поховань до групи поки не є можливим, оскільки не було проведено жодних антропологічних аналізів.

Найбільший відсоток колективних поховань зафіксовано на могильнику в Болотні (шість комплексів), два комплекси представлені у Верхній Липиці та один – на могильнику в Заваллі (Smiszko, 1932; Вакуленко, 1991; Цигилик, 2003). Більша частина являють собою поряд розташовані дві-три урни (пп. 12-13, 22-23, 46, 63-64 з Болотні, пп. 10-11, 12-13 з Верхньої Липиці та п. 48 із Завалля). В одному випадку (пп. 18-20 з Болотні) три урни знаходились в одному великому горщику (Цигилик, 2003, с. 158, 160).

Додаткова структура. На могильниках в Гриневі та Верхній Липиці були виявлені синхронні об’єкти, які не є поховальними комплексами, але безпосередньо включені в систему могильника.

Зокрема, на могильнику в Гриневі було виявлено три так званих місцезнаходження (9, 10, 11), що являли собою скупчення фрагментованої кераміки. Всі вони розташовані неподалік від поховальних комплексів. Місцезнаходження 9 було розташоване на відстані близько 3,5 м на північ від п. 4 на глибині 0,3 м. На площі близько 2 м² було зафіксовано багаточисельні уламки керамічного посуду, серед якого було виявлено бронзову фібулу та наконечник списа. Місцезнаходження 10 виявлене на відстані бл. 1 м на північ від поховання № 8. На глибині бл. 0,3 м було виявлене значне скупчення фрагментів посуду. Місцезнаходження 11 знаходиться на відстані 1 м від п. 7, на тій же глибині, що й попередні. Це найбільше скупчення уламків посуду площею в 2 м². Окрім цього, тут також знайдено металеву пластину невідомого призначення (Smiszko, 1932, s. 62-63). Схожі об'єкти зафіксовано на дакійських пам'ятках Румунії, які дослідниками трактуються як місця поховальних бенкетів (Protase, 1971; Ionița, Ursachi, 1988, s. 97-98).

Також на площі могильника у Верхній Липиці було виявлено три об'єкти («вогнища») овальної форми. Вони були розташовані на краю могильника в напрямку південний схід – північний захід. «Вогнище» 1 виявлено на глибині близько 0,4 м, його розміри – 1х1 м. На цьому об'єкті і було виявлене п. 20, зафіксоване у вигляді купки перепалених кісток, прикритих кам'яною плиткою і обкладених по периметру уламками кераміки. «Вогнище» 2 знаходилося на віддалі 6 м від попереднього, у північно-західному напрямку. Розміри становили 1,5х3 м, краї його були нерегулярними. Середня товщина шару перепаленої глини становила близько 40 см у центрі, на краях не перевищувала 12 см. Поверхня «вогнища» була потріскана, а в щілинах перепаленої глини було виявлено рештки деревного вугілля, грудки залізного шлаку, уламки кераміки від різних посудин. Наступний об'єкт (3) було зафіксовано на відстані 9 м в північно-західному напрямі. Шар перепаленої глини був значно тонший, ніж у «вогнища» 2. Розміри не перевищували 1 м² (Smiszko, 1932, s. 54). На його поверхні не було виявлено жодних предметів, але поряд зафіксовано дві урни (пп. 10, 11) (Smiszko, 1932, s. 32). На зазначених об'єктах не виявлено жодних залишків перепалених людських кісток. На думку М. Ю. Смішка, вони слугували місцями для спалення померлих, а відсутність

спалених кісток трактувалась як свідчення їх старанного збирання після тілоспалення (Smiszko, 1932, S. 114). Невеликі розміри об'єктів 1 та 3, а також розташування на їх площі поховань, вказують на особливе призначення. Дослідники такого типу об'єкти класифікують як *bustum* (*flächenbusta*) – місця (ділянки) для одноразового спалення померлих, які в подальшому використовувались як місце поховання. *Ustrina* – об'єкти (ділянки) для багаторазового спалення померлих, площа яких має відповідати або перевищувати розміри людського тіла) (Szydłowski, 1964; Żychliński, 2013). Вірогідно, саме «вогнища» 1 та 3 могли бути *bustum*, на їх поверхні було зафіксовано поховання.

Окрему групу становлять поховання, здійснені за обрядом *тілопокладення* (16,6 % від загальної кількості). На могильнику Болотня таких поховань виявлено 15 (20,3 %), Верхня Липиця – сім (10,4 %), Звенигород – вісім (17,4 %) ¹⁹. Жодного тілопокладення не виявлено на могильниках Гринів та Завалля. Інгумації виявлені в одиночних похованнях в Чижикові та Колоколині (табл. 4.22-24; рис. 4.17).

Елементи поховальної споруди. Померлих ховали у ґрунтових ямах, глибина яких становила 0,3-1,1 м від сучасної поверхні. Розмір ями відповідав, як правило, розміру тіла: ширина варіювалась в межах 0,6-0,9 м, довжина – 1,5-2,25 м. Поховальна яма мала витягнуту овальну або підпрямокутну форму, в більшості випадків контури ям не простежені. В першу чергу, це зумовлено специфікою ґрунтового покриву регіону (потужні чорноземні ґрунти) (рис. 4. 11,7,8).

Специфікою інгумаційних поховань на могильнику Болотня є наявність кам'яних конструкцій – виявлені у шести похованнях – пп. 1/1954, 30, 36, 37, 40, 69, що становить 35,7 % (табл. 4.14). Дані конструкції являли собою скупчення досить великих уламків кам'яних плит (трикутної, чотирикутної, неправильної форми), якими «обкладалось» тіло небіжчика, утворюючи таким чином свого роду кам'яну гробницю. Таке «обкладання» могло мати повний або частковий характер – камінням обставлялось тіло по периметру зверху і збоку або ж каміння

¹⁹ Дослідження могильників проводилось у 1950-х – 1980-х рр., а деяких – ще в кінці XIX ст. Недостатність узагальненої описової методики досліджень, а також будь-яких антропологічних досліджень (з причини відсутності антропологічного матеріалу) ускладнює проведення системного аналізу, саме тому до вибірки залучено 14 поховальних комплексів з могильника Болотня, три – зі Звенигорода та окремі поховання з Чижикова та Колоколина.

встановлювалось на певних ділянках (як правило, це область черепу, грудної клітки та нижніх кінцівок) (рис. 4.11.5,6) (Цигилик, 2003, рис. 9, 1, 2). Аналогічні конструкції зафіксовано у пшеворських комплексах, зокрема на могильниках в Кавчице, Ленг Пекарські, Маженцін, Радваніце, Собоціско, Щепково-Залесіє (Польща) (Okulicz, 1970, s. 451; Niewęglowski, 1981, tab. 8, 11; Kaczanowski, Polejki, 1995, s. 117, 129). Схожі конструкції виявлено і на карпських (дакійських) могильниках Велень, Звориштя (Ionița, Ursachi, 1988).

У трьох випадках в заповненні поховальної ями було зафіксовано наявність деревного вугілля. Так, в п. 1/1954 на могильнику Болотня над скелетом було виявлено шар деревного вугілля, товщина якого досягала інколи 5-7 см (викладений був тростинами в один-два яруси). Над шаром вугілля зафіксовано прошарок каміння неправильної форми, в середньому розміром близько 0,25 м, а також фрагмент жорен. Варто відзначити, що будь-яких слідів дії температури на кістках не було зафіксовано. В п. 2/1954 виявлено незначне скупчення деревного вугілля в області черепу (залягало вище поховання на 0,15-0,2 м) (Свешников 1954, с. 31-32). На могильнику Звенигород, в п. 17/1954 скупчення деревного вугілля виявлено в області нижніх кінцівок (Свешников 1957, с. 69).

Окрім того, в окремих випадках зафіксовано було кістки тварин. Так, в інгумаційному п. 15/1954 р. у Звенигороді вище рівня черепу було виявлено череп і кістки корови та окремі кістки свині (Свешников, 1957, с. 69). Ймовірно, це залишки тризни.

Проблема наявності тілопокладень в поховальних пам'ятках Східнокарпатського регіону залишається відкритою, адже для груп дакійської і пшеворської людностей характерним є обряд тілоспалення. Наявність інгумацій в дакійських поховальних комплексах трактувалась як інокультурні запозичення. Дослідниками виділено основні напрями, звідки могли поширитись такі впливи: 1) сарматський; 2) германський (пшеворський); 3) імпульс з території Моравії та Богемії; 4) дакійський вплив.

Гіпотеза про сарматську належність інгумаційних поховань нами не підтримана. По-перше, варто звернутись до порівняння із синхронними пізньосарматськими

пам'ятками, виявленими у Пруто-Дністровському межиріччі. Протягом I – початку III ст. н.е. мав місце активний процес проникнення сарматів з Північно-Західного Причорномор'я через землі сучасної Молдови на територію Середнього Подністров'я і Прикарпаття. В Середньому Подністров'ї (територія України) виявлено декілька десятків сарматських поховальних комплексів, як на поселеннях, так і на могильниках – Киселів, Острівець, Ленківці та окреме поховання в Буряківці. Нижче по течії Дністра, на території Молдови виявлено поховання в сс. Ізвори, Ханкауци, Безени-Скаєни, Нові Костешти, Селіште. Сарматські пам'ятки в межах території України знаходяться у безпосередній близькості до представлених пам'яток і є синхронними їм. Зокрема, могильник поблизу с. Острівець датується першою половиною I ст. (Смішко, 1962, с. 69; Гросу, 1990, с. 39, Винокур, 2000, с. 50-57). Сарматські поховальні комплекси на могильниках Киселів та Ленківці дослідниками датуються I–II ст., одиночне поховання з Буряківки – початком III ст. (Винокур, Вакуленко, 1967, с. 128-129; Малєєв, Піоро, 1973, с. 75, Винокур, 2000, с. 50-57). Окреслимо основні риси поховального обряду для сарматських комплексів регіону: 1) наявність комплексів як первинних, так і вторинних – впускного типу (у насипах курганів попередніх епох); 2) одиночні поховання (тільки на могильнику в Киселеві п. 9 було парним); 3) тип поховальної споруди – ґрунтова яма прямокутної форми, розміри якої відповідають розмірам тіла померлого (ширина в межах 0,65-0,8 м, довжина – 1,5-2 м). В одному випадку виявлене поховання діагонального типу (п. 6, Острівець) (Смішко, 1962, с. 56). 4) відсутність кам'яних конструкцій; 5) положення кістяка – випростане, верхні кінцівки розташовані вздовж тіла, орієнтація голови – південно-східна, південна або східна; 6) основні категорії супровідного інвентарю – посуд (розміщений в області черепа), намисто, бісер (область шийного відділу, грудної клітки, стопи), фібули (область грудної клітки), люстерка (область черепа), прясла (область верхніх кінцівок, черепа) тощо.

Докорінно відмінними рисами тілопокладень на представлених могильниках Прикарпаття є: 1) наявність кам'яних конструкцій в поховальній споруді; 2) відсутність будь-яких зовнішніх ознак поховального комплексу (лише поховання в Колоколині було впускним в курган попереднього часу); 3) у всіх без винятку

поховань зафіксована північна орієнтація; 4) відсутність таких характерних виробів сарматського кола як конічні прясла, бісер, особливі типи посуду тощо.

Отже, характер інгумаційних поховальних комплексів на могильниках Прикарпаття та синхронних їм сарматських пам'яток відрізняється за багатьма аспектами, а тому гіпотеза про їх сарматське походження не може бути підтвердженою. Безумовно, варто відзначити і свідчення етнокультурного взаємовпливу. В першу чергу, проявом таких контактів є наявність виробів сарматського кола в поховальних комплексах – окремі набори прикрас (сережки, намисто), предмети туалету (люстерка, футляри для рум'ян) та певні види зброї (мечі з кільцевим навершям). Проте, відсоток вказаних виробів скоріше свідчить на користь торгівельно-економічних або ж політично-військових зв'язків, адже аналогічні вироби знайдені в поховальних комплексах по всій території Східної Європи, в тому числі і серед дакійських та пшеворських комплексів Румунії, Молдови і Польщі (Czarnecka, 1990; Jaskanis, 2005; Sîrbu, Luca, Roman, 2007). Дещо інший, синкретичний характер контактів окреслений в комплексах сарматського могильника Ленківці та у Звенигороді. Зокрема, керамічний матеріал сарматських поховань в Ленківцях має аналогії серед дакійського посуду (Винокур, 2000, с. 50-57). На могильнику у Звенигороді варто відзначити специфіку двох жіночих поховань (пп. 15/1954, 17/1954). Обидва кістяки виявлені у випростаному положенні, на спині, із підігнутими ногами. Супровідним інвентарем слугував посуд, виявлений в області плечового поясу та стопи (аналогії в липицькій культурі не відомі), а також набір інвентарю, що походить із сарматського культурного кола (люстерка, рум'яна) (Свешников, 1957, с. 69). Обидва датуються фазою В₁ ранньоримського часу (40–70 рр. I ст.). Не виключено, що два останні поховання могли належати представницям сарматського населення. В будь-якому разі, за відсутності більш повних досліджень, дане питання залишається відкритим.

Гіпотеза про вплив пшеворської культури на появу тілопокладень в липицькій культурі є більш ймовірною. Виявлені інгумаційні поховання на пшеворських пам'ятках Польщі є досить розрізненими в обрядовому аспекті і не мають певної системності (на відміну від пам'яток Помор'я, де фіксуються чіткі ознаки готської

приналежності). Виділяють кілька областей, де такий обряд є поширеним: в пізній передримський час зазначений обряд зафіксовано у двох областях – Нижній Силезії та Куявах, з рубежу ер інгумаційні поховання з'є і у Великопольщі, Помор'ї та в ареалі ніджіцької групи (Мазовія) (Niewęglowski, 1981, s. 23, 53, 64; Zychliński, 2008, s. 559; Ibragimow, 2011, s. 168). Дослідники дотримуються тієї думки, що наявність тілопокладень є наслідком впливу зовні, основними напрямками появи такого обряду є: 1) кельтський вплив; 2) імпульс з території Чехії (ареал проживання маркоманів); 3) з території Словаччини (ареал проживання квадів); 4) причорноморський – вплив сарматів; 5) північний – з надельбських територій; 6) скандинавсько-поморський (Niewęglowski, 1981, s. 54-55; Kaczanowski, Polejki, 1985; Ibragimow, 2011, s. 177-178; Zagórska-Telega, Pikulski, Szczepanek, 2014, s. 5-6). Частина людських скелетів була виявлена і в межах поселень (культові об'єкти) – Ліпнік (Przybyła et al., 2010). Аналогії таким місцезнаходженням знаходимо серед дакійських пам'яток ранньоримського часу Румунії і Молдови, де виявлено найбільший масив аналогічних об'єктів, а також на пам'ятках передримського часу в Силезії і Великопольщі та римського періоду в Чехії і Словаччині (Sirbu, Arsenescu, 2006; Peszczyńska, 2008; Sirbu, 2008; 2013; Przybyła et al., 2010, s. 38).

Не дивлячись на розрізненість тілопокладень в пшеворській культурі (поза – випростана або скорчена, орієнтація голови – північна, південна, наявність/відсутність зброї та кам'яних конструкцій), загалом можна виділити кілька областей, де виявлені тілопокладення аналогічні із представленими комплексами Прикарпаття – Куяви (випростані, зі зброєю), Великопольща, ареал ніджіцької групи (випростані, з підігнутими ногами, наявність кам'яних конструкцій, без зброї) та Помор'я. Поява тілопокладень у вказаних областях пов'язується дослідниками із північним імпульсом – з надельбських територій (Niewęglowski, 1981, s. 65, 76-77). Окрім того, аналогії тілопокладенням із кам'яними конструкціями, виявленим в Болотні, відмічені в ареалі пшеворської культури Польщі (Мазовія), що додатково підтверджує точку зору про ймовірний імпульс саме з представлених регіонів.

Дакійська гіпотеза походження тілопокладень в Східнокарпатському регіоні заснована на факті наявності інгумаційних комплексів в основному ареалі проживання дакійців. До середини I ст. до н.е. значна частина дакійських могильників припиняє функціонувати, надалі, в римський час, на могильниках представлені небагаточисельні поховальні комплекси, зокрема, дитячі тілопокладення. На території, яка не входила до римської Дакії (територія «вільних» даків), виявлені великі могильники із значним відсотком тілопальних поховань, репрезентовані тут і дитячі тілопокладення. В Східнокарпатському регіоні поховання за обрядом тілопокладення представлені в основному похованнями дорослих осіб, на відміну від дитячих тілопокладень, виявлених на дакійських пам'ятках.

Існує ще одна концепція походження біритуалізму в липицькій культурі, пов'язана вона із культурними імпульсами з території Моравії та Богемії (сучасні Чехія та Словаччина) (Kolník, 1971; 1980; Ткач, 2012а; 2013). В зазначеному регіоні також виявлено інгумаційні комплекси, зокрема на могильниках Абрахам, Костольна, Сладковіцovo. Значна частина поховань – переважно скорчені на спині кістяки із підігнутими ногами, орієнтовані головою на північ та захід. В похованнях зафіксовано досить багатий інвентар. Значну його частину становлять вироби норико-паннонського кола – фібули, пряжки. Серед інвентаря виявлено зброю та військове спорядження, почасти ритуально зіпсовані, а також бритви та ножиці, аналогії яким знаходимо в поховальних комплексах пшеворської культури (Kolník, 1980). Порівняльний аналіз даної групи пам'яток із поховальними комплексами Прикарпаття вказує на можливий етнокультурний зв'язок, адже представлений поховальний інвентар, як і позовизначальні ознаки та орієнтація, тотожні для обох регіонів. Наразі, питання прямого співвіднесення вище зазначених пам'яток залишається відкритим.

Чітко окреслити напрям культурних імпульсів в походженні обряду біритуалізму на пам'ятках Східнокарпатського регіону поки не видається можливим. Варто зазначити, що це не результат сарматського впливу. Області, де зафіксовано тотожний поховальний обряд – Центральна і Північно-Східна Польща, а також

територія Моравії і Богемії – ймовірні напрями поширення такого обряду. Безперечно, вихідці з цих областей могли стати одним з компонентів у генезі населення Східнокарпатського регіону.

Аналіз поховальних комплексів, із врахуванням вказаних ознак поховального обряду пшеворського і дакійського населення (див. розділ 4.1), типології посуду і поховального інвентарю (див. розділ 3) дав змогу виокремити етнічні компоненти в поховальних комплексах (табл. 4.10; рис. 4.25). Зокрема, на могильнику Болотня до дакійських варто співвіднести 35 поховань (47,9 %), Верхня Липиця – 26 поховань (70,3 %), Завалля – дев'ять комплексів (52,9 %), Звенигород – шість поховань (20 %), Гринів – одне (9 %). До дакійських також відносяться поховальні комплекси з Неполоковець II (п. 2), Рожневих Полів, Колоколина. Загалом, відсоток дакійських комплексів становить 45,4 %.

Пшеворські поховальні комплекси становлять в порівнянні дещо менший відсоток. До даної групи віднесено дев'ять поховань зі Звенигорода (30 %), чотири комплекси із Гринєва (36,4 %), 21 поховання з Болотні (28,8 %), чотири комплекси з Верхньої Липиці (10,8 %), чотири поховання із Завалля (17,6 %), а також поховання з Шиповець, Лучки, Хотимира. Загалом, відсоток пшеворських комплексів становить 25 %.

Окрему групу становлять змішані поховальні комплекси. В таких похованнях, переважно, зафіксовані обрядові звичаї пшеворського населення, проте частина керамічного посуду в похованнях є кружальною і типологічно відноситься до дакійських і римських форм. Такі поховання зафіксовані на всіх могильниках: у Болотні їх відсоток становить 8,2 % (6 поховань), Звенигороді – 30 % (9 поховань), Гринєві – 36,4 % (чотири комплекси), Верхній Липиці – 8,1 % (три поховання), Заваллі – 5,9 % (одне поховання). Виключення становлять тільки п. 12 зі Звенигорода, п. 2 із Гринєва, де зафіксовані, окрім гетерогенної кераміки, і обрядові звичаї – дакійський звичай відбивання підставкових плиток у «фруктовниць» і наявність каменів, як у пшеворських похованнях. До даної групи загалом відносяться 13,1 % всіх виявлених поховань.

Окремо виділена і категорія невизначених комплексів. До неї входять ті комплекси, виявлений посуд в яких не має аналогій ні серед дакійського матеріалу, ні серед пшеворського, а поховальний інвентар відсутній або має широкий ареал побутування. До даної групи загалом належить 31 поховання (17,6 %). Серед них визначено 13 комплексів з Болотні, чотири – із Верхньої Липиці, шість поховань зі Звенигорода, два – з Гринєва, чотири – із Завалля, одне з Неполоковець.

4.3 Набірні типи інвентарю за статевою та віковою ознаками: до проблеми виділення комплексів Східнокарпатського регіону

Важливим аспектом в дослідженні поховальних комплексів є визначення набірних типів поховального інвентарю, враховуючи статевий та віковий показники. Такий аналіз базується на висновках досліджень не тільки археологічного, а й антропологічного матеріалу, що дозволяє значно розширити, доповнити і поточнити тогочасну картину поховально-обрядових дій. На жаль, дослідження антропологічного матеріалу даного регіону на сьогодні не є можливим з причини його повної відсутності або втрати. Тому було залучено висновки спільно проведених археологічного та антропологічного аналізів, зроблених для синхронних суміжних пам'яток Румунії та Польщі, адже пшеворський та дакійський компоненти є основними у формуванні населення даного регіону. Враховуючи дану інформацію, нами була зроблена спроба виділення можливих чоловічих і жіночих комплексів на основі співставлення аналізу інвентарю з пам'яток Прикарпаття та суміжних областей, а також виокремлення комплексів за етновизначальною ознакою загалом (Слободян, 2016).

Проблема набірних типів для поховальних пам'яток *пшеворської культури* була висвітлена у працях багатьох дослідників – К. Годловського, К. Чарнецької, Т. Бохнака, А. Кетлінської, Р. Мадиди-Легутко (Godłowski, 1960; 1974; Czarnecka, 1990; Madyda-Legutko, 2011; Bochnak, Harasim, 2012).

Системний аналіз більш ніж тисячі поховальних комплексів пшеворської культури дав змогу отримати наступні висновки (табл. 4.26; 4.27). Інвентар дитячих поховань, що відносяться до вікової групи *infans I* (3 міс. – 7 р.), як правило,

складається із елементів костюму (фібули), прикрас (намисто), іноді зустрічаються і знаряддя (наприклад, ножі). Частина елітних поховань була «забезпечена» імпортованими виробами (Opatów) або зброєю (Ciecierzyn) (Bochnak, 2003).

Поховальний набір дітей старшого віку (*infans II*, 7–14 р.) аналогічний, але відсоток його значно менший. На думку Т. Бохнака і К. Буярьської, така «скромність» інвентарю може вказувати на особливості соціального статусу зазначеної вікової групи, яка вже «втратила привілеї» (порівняно з молодшими дітьми), але ще не отримала статус повноправних членів суспільства (Bochnak, Czarnecka, 2004-2005). В похованнях підлітків (*juvenis*, 14–21 р.) відсоток інвентарю зростає, проте спостерігається розподіл на «бідні» і «багаті» поховання. В останніх зустрічаються набори прикрас, іноді зброя (часто обмежена знахідками наконечників списів).

В похованнях *дорослих* осіб набір інвентарю за статевою ознакою досить чітко розмежовується. Найбільш частими знахідками в чоловічих похованнях є зброя та військове спорядження (мечі, піхви, елементи щитів, наконечники списів і дротиків, іноді шпори), знаряддя (кам'яні бруски, шила, кресала, ковальські інструменти, ножі тощо), складові костюму (фібули, поясний набір) та предмети туалету (бритви і ножиці). Рідко зустрічаються прикраси (окремі намистини, браслети, підвіски). До асортименту жіночого поховального набору належать елементи костюму (фібули, пряжки), прикраси (намисто, іноді підвіски), знаряддя (ключі, прясла, голки, серпи, ножі, рідко кресала і шила) (Godłowski, 1960; 1974, s. 65; Czarnecka 1990; Bochnak, Czarnecka, 2004-2005). Як бачимо, поховальний набір доволі різниться. Спільними виробами, що зустрічаються і в чоловічих, і в жіночих похованнях, є складові костюму (фібули, поясний набір), частково знаряддя (ножі, рідше шила і кресала), а також намистини.

Навмисне псування поховального інвентарю, в першу чергу воїнського набору, є характерною особливістю поховань пшеворської культури. Досить часто зброя зустрічається в похованнях у зігнутому (в декілька разів) і/або зламаному вигляді. Значна її частина попередньо ще й була піддана дії вогню. Ритуально зіпсований інвентар (в першу чергу зброя) було виявлено і в поховальних комплексах України

(див. вище). Більшість дослідників зазначає, що такі особливості є впливом кельтських традицій на поховальний обряд носіїв пшеворської культури (Liana, 1968; Dąbrowska, 1973; Bujarska, Bochnak, 2013). К. Буярска та Т. Бохнак проводять аналогії даному обряду серед пам'яток кельтського типу Понетовіце-Голіаре (Ponětovice-Holiare; Чехія, Словаччина) і зазначають, що адаптація кельтського поховального обряду на польських землях протягом подальшого часу зазнавала деяких змін, зокрема, традиції очищення перепалених кісток від залишків поховального вогнища (Bujarska, Bochnak, 2013, p. 280).

На початку ранньоримського часу набір інвентарю є більш різноманітним як в типологічному, так і в кількісному співвідношенні, за пізньоримського часу відсоток інвентарних поховань як і склад набірних типів є значно «біднішим» (Czarnecka, 1990, s. 17-18).

Для порівняльного аналізу залучені і матеріали *дакійських* поховальних комплексів «класичного» періоду (І ст. до н.е. – 106 р. н.е.) – часу найбільшого розквіту дакійської культури (табл. 4.28). В 106 р. Дакія була приєднана до Римської імперії, після в регіоні поселились переселенці та воїни-ветерани з усіх куточків імперії, що вплинуло не тільки на розвиток матеріальної культури, а й поховального обряду. Дакійських поховальних пам'яток «класичного» періоду виявлено достатньо мало. В першу чергу, це зумовлено докорінними змінами в поховальній обрядовості. Значна частина могильників перестала функціонувати, а «новоутворені» репрезентовані нечисленними похованнями. В Румунії вони представлені могильниками в Хунедоара (Hunedoara), Турбуря Спахі (Turburea Spahii), Сопору де Кимпіе (Sopor de Câmpie), Пороліссум (Porolissum), Куджир (Cugir) та ін. (Protase, 1976; Rîșcuța C., Rîșcuța J., 1981; Sîrbu, Luca, Roman, 2007; Soficaru, Comșa, Stan, 2007; Kelemen et al., 2012). На більшості з них виявлено 10-40 поховальних комплексів, найбільшим поки вважається могильник в Сопору де Кимпіе, який нараховує близько 140 поховань (Protase, 1976).

На сьогодні відсутня загальна розроблена схема класифікації інвентарю за статево-віковою ознакою. Ймовірно, це зумовлено незначною кількістю виявлених поховальних пам'яток. Для порівняльної характеристики автором було залучено

матеріали двох могильників, аналіз яких здійснювався за археологічною і антропологічною схемами: Хунедоара – біритуального могильника в Румунії та Земпліна – найближчого великого могильника, що знаходиться в Словаччині (не враховуючи Малої Копані) (табл. 4.28) (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990; Stloukal, 1990; Sîrbu, Luca, Roman, 2007; Soficaru, Comşa, Stan, 2007; Kelemen at al., 2012).

На могильнику Хунедоара відсутні поховання дітей віком 7–14 років та літніх людей (старше 60 років). Поховальний інвентар дітей (до 6 р.) представлений в основному елементами костюму (фібулами) та прикрасами (намисто, сережки, підвіски). Поховання підлітків одиничні, в жіночих похованнях виявлено прикраси, в невизначених – зброю та військове спорядження. В похованнях дорослих (*adultus*, *maturus*) простежується розподіл інвентарю за статевою ознакою. Для чоловічих поховань характерні набори зброї та військового спорядження (наконечники списів і стріл, криві кинджали – сіки, піхви, складові обладунку), елементи костюму (фібули, пряжки), ножі, ланцюги, рідко прикраси (намистини). В жіночих похованнях зустрічаються різноманітні прикраси (підвіски, сережки) та складові костюму (фібули) (Soficaru, Comşa, Stan, 2007; Kelemen at al., 2012).

На могильнику в Земпліні виявлено 161 поховання, більшість яких є дакійськими, наявні тут і пшеворські комплекси (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, s. 311). Антропологічний аналіз показав, що значна частина похованих є дорослими особами (105 із 161 поховання). З них вдалось встановити статеву приналежність лише 19 індивідів – 15 чоловіків і чотирьох жінок. Окрім того, вирізнено і сім поховань дітей, поховальний інвентар на могильнику представлений в основному прикрасами та складовими костюму (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, s. 289, 294, 307; Stloukal, 1990). Для чоловічого поховального набору характерними є зброя та військове спорядження (металеві елементи щитів, наконечники списів і стріл, мечі і піхви, шпори, зброя), складові костюму (фібули, поясний набір), предмети туалету (ножиці, бритви, рідко гребені), знаряддя (кам'яні бруски, ножі), металевий посуд та рідко прикраси (браслети, шпильки, намистини). Жіночий набір представлено елементами костюму, частими

прикрасами (підвісками, шпильками, браслетами, намистом), предметами туалету (гребенями, дзеркалами) та знаряддями (ножі, голки). Автори визначають не тільки статеву приналежність інвентарю, а й культурну (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, s. 286-299).

Загалом зброя виявлена як в дакійських, так і в пшеворських похованнях. Зокрема, мечі з піхвами і наконечники стріл виявлені лише в дакійських похованнях (хоча паралелі мечам наявні і в пшеворській культурі), наконечники списів та елементи щитів переважають кількісно в пшеворських комплексах. Металевий посуд, елементи костюму та кам'яні вироби також присутні в похованнях обох культурних груп, а от предмети туалету – бритви і ножиці – тільки в пшеворських похованнях.

Порівняльний аналіз набірних типів інвентарю дакійських і пшеворських могильників дозволив вирізнити не тільки основні риси та особливості дорослого і дитячого, чоловічого, жіночого наборів, а й встановити певні закономірності культурної приналежності таких комплексів. Так, для інвентарю чоловічих поховань пшеворської культури знаковими, особливими є наступні вироби: 1) зброя, переважно залізна (елементи щитів, наконечники списів, мечі та піхви, шпори), частина якої ритуально зіпсована; 2) предмети туалету (ножиці, бритви), також часто ритуально зіпсовані; 3) знаряддя (точильні бруски, частково шила і кресала). Знаковими для жіночого інвентарю є окремі типи знарядь – ключі, голки, прясла, серпи, рідко шила та кресала.

До чоловічих наборів дакійських могильників входить також зброя, проте вона типологічно різниться: представлена кривими кинджалами – сіками, піхвами, наконечниками стріл та списів, елементами обладунку. Жіночий набір представлений в основному прикрасами (часто металевими підвісками, браслетами, сережками та намистом), почасти знаряддями (голки).

Складові костюму (фібули, поясний набір) наявні і в чоловічих, і в жіночих похованнях обох культурних груп. Дитячі поховання супроводжуються, як правило, прикрасами та елементами костюму, в пшеворських похованнях іноді зустрічаються ножі та зброя. На всіх без винятку могильниках виявлені і чоловічі, і жіночі

поховання. Кількісно жіночі поховання дещо переважають, але ми не можемо остаточно це підтвердити з причини відсутності антропологічного аналізу і великої кількості неідентифікованих поховань.

Враховуючи дану інформацію і виділення виробів-індикаторів для чоловічих і жіночих поховань, нами зроблена спроба *виділення комплексів за статевою ознакою* на основі аналізу інвентарю пам'яток *Східнокарпатського регіону*. Для аналізу було залучено лише археологічний матеріал, оскільки залучення антропологічних даних в даному випадку є неможливим з причини відсутності або втрати колекцій. Така кореляція унеможлиблює визначення, в першу чергу, вікових груп. За специфікою інвентарний набір всіх поховань було розподілено на 6 груп: 1) чоловічий (ч?, male); 2) жіночий (ж?, female); 3) ч>ж (m>f); 4) ж>ч (f> m); 5) ч=ж (m=f); 6) неможливо встановити (?). До першої та другої груп віднесено поховальний інвентар, в якому чіткими індикаторами статі є два і більше типів виробів, до третьої-четвертої – один, до п'ятої групи віднесено комплекси, інвентар яких може бути представлений як в чоловічому, так і в жіночому наборі. Шоста група включає безінвентарні поховання і комплекси, інвентар яких не може бути індикатором у визначенні статі (наприклад, посуд) (табл. 4.24; 4.25).

Серед поховань, що віднесені до груп жіночі або ж>ч варто виділити пп. 22, 32 з Болотні та п. 4/1930 із Гринєва. В них виявлено лише прикраси, що може вказувати і на їх приналежність до дитячих поховань, зокрема, п. 22 з Болотні, в якому виявлено намистину і залізний інструмент невідомого призначення. На думку, В.М. Цигилика це іграшка або музичний інструмент (Цигилик, 2003, с. 160).

Є група поховань, яка не входить до жодної з попередніх. До неї відносяться комплекси із «подвійним» набором інвентарю – за складом і чоловічим, і жіночим, проте це припущення може підтвердитись/спростуватись лише із залученням антропологічному аналізу і визначенням мінімальної кількості осіб.

В чотирьох похованнях серед всього жіночого набору вирізняється шило, в одному – кресало, характерні більше для чоловічих поховань. На нашу думку, дані поховання варто віднести до групи ж>ч, тим більше, що серед синхронних пам'яток пшеворської культури в Польщі дані вироби зустрічаються і в жіночих похованнях.

В інших похованнях представлено або чоловічий інвентар із включенням складових жіночого набору (прясла, голки, браслети, підвіски, намистини), або це ознака колективних поховань. Дане питання залишається поки відкритим.

Інвентар чоловічих та жіночих поховань (1, 2 групи) було проаналізовано за зустрічаємністю певних типів виробів (13 чол. і 15 жін. комплексів). Зокрема, в чоловічих похованнях найбільш частими знахідками є елементи костюму, зброя (шпори, наконечники списів) та деякі види знарядь (ножі, кам'яні бруски); в жіночих – також складових костюму (більшість фібул є подвійними в наборі), прикраси (намисто), предмети туалету (дзеркала) та знаряддя (прясла, ножі, голки).

4.4 Особливості функціонування могильників ранньоримського часу Прикарпаття. Проблема хронології поховальних комплексів.

Поховальні пам'ятки представлені в регіоні могильниками Болотня, Верхня Липиця, Гринів, Звенигород-Гоєва Гора, Звенигород-Загуменки, Завалля, Неполоківці та одиничними похованнями з Колоколина, Лучки, Рожневих Полів, Хотимира, Чижикова, Шиповець. Типологічний аналіз інвентарю та його внутрішньогрупова і міжгрупові кореляції дозволили визначити хронологію поховальних комплексів, встановити час та особливості функціонування могильників, визначити основні хроноіндикатори ранньоримського часу для Східнокарпатського регіону (Слободян, 2017).

До найраніших варто віднести одиночні «князівські» поховання з *Колоколина*, *Чижикова*, *Рожневих Полів* та воїнське поховання з *Лучок* (рис. 4.20). Колоколинське поховання датується першими десятиліттями н.е. – на основі фібул типу А.67, А.44, «Langton-Down», пряжок норико-паннонського типу, ручки від бронзового глека типу Е.124 та стилістики оформлення посудини сакрального призначення.

До вказаних поховань відноситься і виявлене в Лучках тілопальне поховання зі зброєю. На основі фібул типу А.2, А.67 та шпор J.45 дане поховання датується першими десятиліттями н.е. Характер поховального обряду та інвентарю вказують на його германське (пшеворське?) походження.

Першою половиною I ст. датуються поховальні комплекси з Чижикова та Рожневих Полів. Чижиківське поховання продатоване на основі бронзових ойнохої типу Е.125, тазу, ручки патери типу Е.154-155 та раннього варіанту шпор так званого «статинного» типу. Поховання з Рожневих Полів датується на основі бронзового тазу типу Е.96. Пам'ятки таких типів також виявлені на території Словаччини, Угорщини (зокрема, Гебултов), України (Мала Копаня в Закарпатті) (Котигорошко, Прохненко, 2004; Котигорошко, 2008; 2010). М.Б. Щукін дані поховальні комплекси відносив до передлипицького етапу (т.зв. Звенигородської групи) на території Верхнього Подністров'я і вказував на їх змішаний кельто-липицько-пшеворсько-сарматський характер (Щукін, 1974, с. 18, 21; 1990, с. 195, 231). На нашу думку, дані пам'ятки не можуть відноситись до передлипицького етапу, адже зафіксовано одні із найранніших комплексів – синхронні дакійські комплекси в Болотні, де, зокрема, пп. 49, 70 датуються початком I ст.

До ранніх поховань варто віднести і тілопальне поховання з *Шиповець*. За виявленим в комплексі довгим двосічним мечем, який ймовірно відноситься до типу В.І дане поховання можна датувати В₁-В₂ ранньоримського часу (переважно фазою В₁).

Найбільш рано почали функціонувати могильники в Болотні, Гриневі та Звенигороді.

Зокрема, в *Болотні* досліджено найбільшу кількість поховань – 74. З них 24 вдалось хронологічно визначити (рис. 4.21). Пп. 49, 70 датуються за фібулами А.22, А.2/А.22 початком I ст. Дані поховання на основі характеристики посуду та окремих елементів поховального обряду відносяться до липицьких (дакійських). Першою половиною I ст. датуються пп. 47, 61 – на основі фібул А.67, А.15 та ранніх варіантів зброї. 40–50-тими рр. I ст. датуються пп. 42, 71 – за раннім варіантом фібул А.68 та ажурною пряжкою М-Л.А.10. Пп. 61 та 71 є ямними, інвентар та елементи поховального обряду (навмисно зіпсована зброя, накриття кам'яною плиткою, наявність отворів в ніжці посуду) вказують на пшеворську приналежність, проте виявлений в них посуд є липицьким. П. 47 з певністю можна віднести до липицьких (дакійських). П. 45 за мечем В.І та шпорами J.46 відноситься до В₁ і датуються 40–

70-ми рр. I ст. Тим же часом датуються і пп. 4, 21, 58 – на основі фібул A.67, A.68, пряжок M-L.C13 та шпори J.46. Фазою B_{2a} ранньоримського часу (остання третина I – початок II ст.) датуються п'ять поховань (пп. 32, 36, 48, 62, 65), фазою B₂ загалом – шість поховань (пп. 2, 29, 30, 34, 56, 60). Поховання цього часу мають, як правило, змішаний дакійсько-пшеворський характер. Варто зазначити, що найранніше тілопокладення на могильнику (п. 36) датується саме фазою B_{2a} (остання третина I – початок II ст.). Тілопальні комплекси пп. 27, 51 за фібулами G.236c безсумнівно датуються I ст. н.е., тут також виявлені і прямокутні пряжки, форма яких (підпрямокутна) є більш характерною для пізньоримського часу (C_{1b}–C₂) (Madyda-Legutko, 1986, S. 32-33), проте датування зазначених комплексів здійснено із врахуванням хронології побутування фібул. Отже, час функціонування могильника в Болотні припадає на початок I – останню третину II ст. Переважна частина продатованих поховальних комплексів відносяться до фази B₂, зокрема, B_{2a} ранньоримського часу, і датуються останньою третиною I – початком II ст. (Слободян, 2015). Інгумаційні поховання на могильнику також датуються фазою B₂. До дакійських комплексів можна віднести 47, 9 % поховань (35 пох.), до пшеворських – 28,8 % (21 пох.). Частина представлених поховань – 8,2 % (6 комплексів) – має змішаний дакійсько-пшеворський характер.

Могильники в Болотні і Заваллі – єдині поховальні пам'ятки на сьогодні, що були планіграфічно зафіксовані (наявний загальний план могильника) (рис. 4.22). Аналіз поховальних комплексів на інших могильниках мав лише, як правило, описовий характер. Могильник в Болотні є найбільш повно дослідженим могильником ранньоримського часу в регіоні. Аналіз комплексу ознак (статеві-вікова, етнокультурна, типологічна характеристика поховань, їх хронологія) дає змогу окреслити наступні закономірності функціонування даного могильника: 1) відсутність будь-якої системності у розташуванні поховань (різна відстань між ними, черезсмужне розташування тілопальних поховань та інгумацій, чоловічих та жіночих, неможливість виокремлення будь-яких груп); 2) «заселення» могильника відбувалось в основному з півночі на південь (за фаз B₁–B₂), тобто вздовж схилу,

адже пам'ятка розташована на ділянці південного похилого схилу пагорба (рис. 4.22).

У Звенигороді виявлено два могильника – в урочищах Гоева Гора та Загуменки. 26 виявлених поховань на садибі М. Великача можуть відноситись до могильника, що на Гоевій Горі, адже топографічно це одна і та сама природна ділянка. На даний момент підтвердити чи спростувати дану тезу не має можливості, оскільки більша частина площі могильника щільно забудована житловими і господарськими спорудами та активно розорюється (Козак, Слободян, Володарець-Урбанович, 2013). Загалом, із 46 виявлених поховань вдалось продатувати 10 поховань (рис. 4.23). На могильнику в уроч. Загуменки виявлене п. 7/1953 відноситься до фази В₁ (40–70 рр. I ст.). В похованні виявлено кістяк, випростаний, орієнтований по лінії північ-південь. Перепалений інвентар було зафіксовано у вигляді скупчення неподалік колінного суглобу, його основу становить зброя (Свешников, 1957, с. 63). Найближчі аналогії даному комплексу за поховальним інвентарем знаходимо серед матеріалу синхронного п. 3/1975 у Гриневі, проте дане поховання є тілопальним (Козак, 1985, с. 56).

На могильнику в уроч. Гоева Гора із виявлених 26 поховань продатовано сім поховань. Фазою В₁ (40–70 рр. I ст.) датуються всі сім – пп. 7/1953, 15/1953, 21/1953, 15/1954, 17/1954, 8/1955, 16/1955 – в першу чергу, на основі фібул типу А.68. Два з них є інгумаціями, не виключена їх приналежність до сарматського культурного кола. До фази В₂ (остання третина I – остання третина II ст.) на основі округлих пряжок відносяться пп. 5/1975, 10/1975, 11/1975, 13/1975. В культурному шарі могильника виявлено і фібулу А.117 та прямокутну пряжку М-L.G1, які загалом датуються другою половиною II ст (В₂–В₂/С₁). Проте, їх точне місцезнаходження не відоме. Отже, функціонування могильників в Звенигороді припадає на I ст., а то і першу половину II ст. (можливо, друга половина II ст.). Переважна більшість поховань відноситься до фази В₁-В₂ ранньоримського часу. До дакійських можна віднести шість комплексів (20 %), пшеворських – дев'ять (30 %). Змішані ознаки – пшеворський обряд та дакійська кераміка, зафіксовані у дев'яти похованнях (30 %).

На могильнику в *Гриневі* виявлено 15 тілопальних поховань. З них продатувати вдалось п'ять поховань (рис. 4.24). Найбільш раннім є п. 3/1975, яке загалом датується першою половиною I ст. Риси поховального обряду – вбивання зброї в поховальну споруду, ритуально зіпсований металевий інвентар, повторно перепалена кераміка – вказують на його германське (пшеворське) походження. До ранніх знахідок відносяться і виявлені в культурному шарі (ймовірно, зі зруйнованих поховань) трубоподібна фібула (наближена до типу L.1), довгий двосічний меч В.І, шпори J.9-11, які датуються переходом від передримського до римського часу – фазою В₁ (друга третина I ст.). У пп. 2/1930, 5/1930 були виявлені уламки сильнопрофільованих фібул (приймачі), які, звісно, важко типологізувати. Т. Домбровська фібулу із п. 2/1930 продатувала I–II ст. (Dąbrowska, 1973, s. 208), а от фібулу із п. 5/1930 А.К. Амброз відносить до сильнопрофільованих одночленних фібул західних типів з однією намистиною на дузі і ромбічною головкою. Такі фібули побутують в I ст. (Амброз, 1966, с. 38). П. 3/1930 на основі пряжки типу M-L.N1 відноситься до фази В₂ ранньоримського часу (остання третина I – третя чверть II ст.), а от пп. 8/1930 та 2/1975, на основі пряжок типу M-L.D1, датуються в широкому діапазоні – В₂–В₂/С₁ (остання третина I – початок III ст.). Варто зазначити, що датуючий інвентар було також виявлено і поза межами поховань. Так, фібула типу А.69 із місцезнаходження 9 датується другою половиною I – початком II ст. Також дві фібули того ж типу були виявлені на місці зруйнованої частини могильника та одна типу А.68, яка датується 40–70-тими рр. I ст. (Амброз, 1966, с. 36). Таким чином, могильник в *Гриневі* загалом можна датувати I–II ст. Значна частина поховань відноситься до фаз В₁–В₂ ранньоримського часу. Як і комплекси зі Звенигорода, тут представлені переважно поховання, здійснені за пшеворським поховальним обрядом (чотири комплекси, 36,4 %), або ж гетерогенні комплекси (чотири поховання). До дакійських з певністю можна віднести одне поховання.

Могильник поблизу с. *Верхня Липиця* є епонімною пам'яткою липицької культури. Окрім поховальних комплексів було виявлено і залишки трьох вогнищ, серед них два, ймовірно, були місцями для спалення померлих (bustum). Із визначених М.Ю. Смішком 37 поховань вдалось продатувати 11 поховань (рис.

4.25). Найбільш раннім є п. 20, яке за фібулою типу А.68 датується фазою В₁ (40–70 рр. I ст.). Дане поховання має змішані липицько (дакійсько) – пшеворські риси. Фазою В₁ – початком В₂ (друга половина I ст.) датується п. 22 – на основі фібул А.68, пряжок М-L.D1, Н1. Більш широко, другою половиною I – початком II ст. датуються три поховання – пп. 5, 7, 25 – на основі фібул типу А.69, А.53 та пряжок типу М-L.C13. До фази В₂ (остання третина I – третя чверть II ст.) відносяться пп. 4, 8, 9, 16, 30, на основі трубоподібних фібул, пряжок М-L.C13, D1, G8. Найбільш пізнім вважається п. 27, яке за емальованою фібулою датується другою половиною II ст. (В_{2b}–В₂/С₁). Більша частина продатованих поховань є дакійськими – 70,3 %. До пшеворських можна віднести чотири комплекси. І ще три комплекси є гетерогенними. Загалом Верхньолипицький могильник функціонував чи не найдовше – з другої чверті I ст. (фаза В₁) по другу половину II ст. Більшість поховань було здійснено в другій половині I – на початку II ст.

Одним із найбільш пізніх є тілопальний могильник, виявлений поблизу с. *Завалля*, тут було досліджено 16 поховань. Для липицької культури характерний багатий інвентар, але відсоток поховального інвентаря даного могильника є досить незначним (лише у шести похованнях виявлено вироби). До того ж не виявлено будь-яких датуючих хроноіндикаторів. Дослідниця пам'ятки, Л.В. Вакуленко, датує могильник трьома останніми десятиріччями II ст. н.е., заключним етапом існування липицької культури. З одного боку, дослідниця обумовлює таку дату географічним розташуванням пам'ятки (за межами основного ареалу поширення культури – лівобережжя Верхнього Дністра), що є доказом зворотного руху населення із Подністров'я в Дакію. Рух населення був перш за все пов'язаний із подіями так званих Маркоманських війн (166-180 рр.). З іншого боку, таке датування ще й може пояснюватись відсутністю фібул у похованнях, які зазвичай часто зустрічаються у липицьких похованнях. Дослідниця вважає, що саме Маркоманські війни порушили звичні торгові шляхи, якими вироби поступали із римських провінцій (Вакуленко, 1991, с. 28-29). На нашу думку, даний могильник загалом датується II ст. Представлені на пам'ятці поховальні комплекси в більшості своїй є дакійськими –

52,9 % (9 поховань). До пшеворських із ймовірністю можна віднести три комплекси, змішаних – один.

В *Неполоківцях* було виявлено три поховання (рис. 4.20). В одному з них виявлено підвіску типу Янув-Псари, аналогії якій знаходимо в Польщі, ареалі черняхівської культури України та в Румунії. Дослідниками такі вироби датуються приблизним часом $B_2/C_1 - C_1b$. Останньою третьиною II – початком III ст. датується зазначене поховання.

Отже, найбільш ранніми є одиночні «багаті» поховання з Чижикова, Колоколина, Рожневих Полів та воїнське поховання з Лучок, що загалом датуються першою половиною I ст. До цього ж часу відносяться і окремі поховання з Болотні (пп. 49, 70), Звенигорода (п. 7/1953) та Гринева (п. 3/1975, знахідки зі зруйнованої частини могильника). Могильник в Звенигороді відноситься до I – першої половини II ст. (можливо, I–II ст. загалом), Гриневі – I–II ст., Болотні – I – останньої третини II ст. Дещо пізніше почав функціонувати могильник у Верхній Липиці – з другої третини I ст. Найпізніші поховання тут відносяться до другої половини II ст. Могильник в Заваллі датується II ст., Неполоківцях – II–III ст.

Якщо брати до уваги співвідношення хронології функціонування могильників та їх географічне розташування, то можна зробити наступні висновки: найбільш ранні поховальні комплекси (окрім Рожневих Полів) виявлені в північно-західній частині ареалу даних пам'яток, а найбільш пізні – в південно-східній частині. Дана закономірність може вказувати на напрям руху населення в даному регіоні. Також, варто відмітити, що саме поховальні пам'ятки, які знаходяться на північній периферії поширення липицької культури мають змішаний етнокультурний характер (Болотня, Гринів, Звенигород), тоді як більшість поховальних комплексів на могильниках, що виявлені південніше (Верхня Липиця, Завалля) є більш однорідними в етнокультурному вимірі.

ВИСНОВКИ

Східнокарпатський регіон у контексті етнокультурного розвитку займає особливе місце. Аналіз комплексів ранньоримського часу Прикарпаття вказує на присутність в регіоні гетерогенних етнічних груп, представлених в основному дакійським та германським (пшеворським) населенням. Обидві групи не є автохтонними, дакійці мігрували у Прикарпаття з півдня, пшеворське ж населення – із заходу. Зокрема, саме в ранньоримський час у Східнокарпатському регіоні формується та існує липицька культура – одне з найбільших культурних явищ того часу. Пам'ятки тут представлені як поселеннями, так і поховальними пам'ятками. Впродовж вказаного періоду в регіоні відбувались складні міграційні та інфільтраційні процеси, що безперечно позначилось на формуванні населення липицької культури та окремих етнічних груп – пшеворського населення на Волині і Прикарпатті, дакійського – в Закарпатті тощо. Зазначені процеси, безперечно, прямо або опосередковано впливали на ситуацію у всьому Карпатському регіоні протягом римського часу. В дисертаційній роботі розглянуто пам'ятки ранньоримського часу, виявлені в Східнокарпатському регіоні (Україна), представлені переважно пам'ятками липицької культури, а також окремими комплексами пшеворської культури. Не викликає сумнівів той факт, що основними носіями липицької культури було дакійське населення. Проте відкритим залишається питання, чи тільки на основі дакійського компонента була сформована культура, в подальшому зазнавши впливу найближчих сусідів – представників пшеворського та сарматського населення, чи ж формування культури відбувалось на багатоконпонентній основі, де дакійський і пшеворський компоненти стали основними етнічними маркерами у її становленні.

Для визначення ролі і місця зазначених етнокультурних компонентів у формуванні липицького населення було залучено матеріали поховальних комплексів. На основі аналізу даної категорії пам'яток, як одного із найконсервативніших елементів археологічної культури, нами зроблена спроба виокремлення етногенетичної підоснови липицької культури та розглянуто проблему її формування. Для повноцінного аналізу поховального обряду було

залучено і дані антропології. Окрім того, одними із основних завдань роботи було проведення типологічного аналізу посуду і поховального інвентарю, його кореляція із пшеворськими пам'ятками Польщі та дакійськими пам'ятками Румунії і Молдови, визначення хронології функціонування поховальних пам'яток та хронологічних індикаторів для ранньоримського часу в Прикарпатті.

Основним ареалом поширення пам'яток пшеворської культури є міжріччя Вісли та Одри. На території України дані пам'ятки представлені у двох регіонах – на Волині та Верхов'ю Придністров'ї. Ареал поширення пам'яток липицької культури по відношенню до пшеворських знаходиться в південно-східному напрямі. Поховальні пам'ятки представлені як могильниками (Верхня Липиця, Болотня, Звенигород-Госва Гора, Звенигород-Загуменки, Завалля, Гринів, Неполоківці, Шипівці), так і одиночними похованнями (Колоколин, Рожневі Поля, Чижиків, Лучка, Хотимир). Виявлені поховальні комплекси є біритуальними. А от могильники в Заваллі та Гриневі представлені тільки тілопальними похованнями.

Окрім того, на присутність у даному регіоні гетерогенних етнічних груп вказує аналіз поховального інвентарю та особливостей поховального обряду, що, в першу чергу, позначилось на функціонуванні не тільки могильників, а й поселень. В науковій літературі даній проблемі було приділено увагу у працях Д.Н. Козака, Л.В. Вакуленко, В.М. Цигилика, М.Б. Щукіна, Є. Ткача, автора та інших.

Аналіз поховальних комплексів пшеворської культури Польщі та дакійських пам'яток Румунії і Молдови дозволив провести кореляцію ознак поховального обряду кожної з груп. Вдалось виокремити наступні спільні та особливі риси в поховальному обряді вище зазначеного населення. Як у дакійців, так і в представників пшеворського населення відзначено біритуалізм в поховальному обряді, при чому відсоток тілоспалень в порівнянні є значно вищим і коливається в межах 60-95 %. Тілопальні поховання представлені всіма типами, зокрема в дакійців найбільший відсоток становлять урнові поховання, у пшеворського населення – переважно ямні (з фази В₂ ямні і урнові поховання в співвідношенні 1:1). Звичай накривати поховання керамічним посудом присутній в обох культурах, проте для дакійського поховального обряду характерне накриття цілими посудинами (зокрема,

відкритої форми), тоді як для пшеворської – накриття/обкладання фрагментованим посудом.

Особливими рисами дакійського поховального обряду є:

- ретельне очищення перепалених кісток від решток поховального вогнища;
- значний відсоток накривання посудом, переважно, відкритого типу («фруктовниці»), підставкова плитка яких навмисне відбивалась перед похованням;
- наявність дакійських керамічних форм, в більшості своїй – гончарних, а також особливих категорій і типів поховального інвентарю (прикраси, складові костюму, специфічні типи зброї і військового спорядження);
- наявність дитячих тілопокладень.

Особливими рисами поховального обряду пшеворської культури є:

- наявність фрагментованого посуду в похованнях (часто кістки або урна ще і додатково обкладались великою кількістю таких фрагментів);
- повторний обпал керамічного посуду (накривок, супровідного посуду, урн);
- фіксація решток поховального вогнища (в пам'ятках на схід від Вісли їх відсоток становить 70-80 %);
- обсіпання поховання рештками поховального вогнища;
- використання каміння в похованнях – в якості накривки або підставки, підсипки з дрібного каміння;
- ритуальне псування зброї і військового спорядження, а також окремих виробів (ножиць, ножів) – піддавання дії високої температури, скручування і розламування виробів;
- використання зброї в якості конструктивних елементів в похованні (вбиття зброї в могильну яму, «обгортання» мечами урн тощо);
- наявність тілопокладень – у Великопольщі, Надельб'ї і Куявах зафіксовані випростані тілопокладення із комплектом військового спорядження, Мазовії – беззбройні тілопокладення північної орієнтації із використанням кам'яних конструкцій;
- наявність особливих типів посуду та поховального інвентарю в похованнях;
- звичай вирізування отворів в поховальному посуді.

Поховальні комплекси ранньоримського часу Прикарпаття представлені в переважній більшості безкурганними тілопальними похованнями (83,4 %). З них найбільший відсоток складають комплекси урнового типу (83,8 %). Урнами слугував лише керамічний посуд, ліпний або гончарний. Найбільший відсоток асортименту складає посуд закритого типу – горщики (59,8 %) та посудини з двома ручками (0,4 %), значний відсоток становлять «фруктовниці» (8,7 %). До асортименту входять також миски, триручні посудини, глеки. Часто у «фруктовниць» та глеків були навмисно відбиті перед похованням підставкові плитки та ручки. Ямні поховання є менш чисельними, фіксуються у вигляді скупчення перепалених кісток, зсипаних в яму невеликого розміру.

Досить значний відсоток поховань мають накривки – 60,1 %. Ними слугували керамічний посуд – цілий (32,6 %) або його уламки (53,7 %), кам'яні плитки невеликого розміру (в шести випадках) або уламки жорен (у трьох випадках). Асортимент керамічних накривок представлений посудинами відкритого типу – «фруктовниці», миски, кухлики, проте певний відсоток становить і посуд закритого типу – горщики, двовухі посудини, глеки. У значного відсотка «фруктовниць» підставки були навмисно відбиті (40,8 %). Дана обрядова ознака, як і специфічні типи посуду («фруктовниці»), є характерною ознакою дакійських поховальних комплексів Румунії та Молдови. Окрім того, зафіксовано і звичай обкладення кісток або урн значною кількістю фрагментованого посуду (у восьми випадках). Часто така кераміка була ще і повторно перепалена. Обряд обкладання поховань значною кількістю фрагментів кераміки та повторного обпалу посуду достатньо часто фіксується у поховальних комплексах пшеворської культури.

Окремим явищем є використання каміння в похованнях в якості накривки чи підставки або ж обсіпання урн по периметру дрібним камінням. Зокрема, кам'яна плитка в якості накривки використана в семи похованнях, в якості підставки під урну чи кістки – у двох. У Гриневі зафіксовано особливий звичай – підсипка з дрібного каміння (у трьох випадках). Даний обряд практикувався серед пшеворського населення Мазовії та ніджіцької групи.

Окрім того, виявлені поховання, де супровідний інвентар (часто зброя) були конструктивним елементом – вбивались в землю, складали конструкцію для утримування урни (Болотня, п. 45; Гринів, п. 3/1975, Звенигород, п. 15/1953). Даний обряд практикувався серед населення пшеворської культури. Зокрема, випадки «опоясування» урни мечем відомі на могильниках Мазовії та Північної Польщі. Такі випадки є рідкісним явищем, але, тим не менше, зустрічаються на великій кількості пшеворських могильників, починаючи від латену, закінчуючи пізньоримським часом.

В одному випадку (Болотня, п. 71) ямне поховання було прикрите фрагментом ніжки «фруктовниці», в якій було вирізано п'ять трикутних отворів. Такий ритуал зустрічається на могильниках пшеворської культури, розташованих переважно в ареалі верхньої течії р. Вісла (Гжибув, Хмелюв Пяскowi, Пелчиска, Ляхміровіце та інші).

Тілопокладення становлять окрему групу – людські скелети в 16,6 % від загальної кількості поховань. На могильнику Болотня таких поховань виявлено 15 (20,3 %), Верхня Липиця – сім (10,4 %), Звенигород – вісім (17,4 %). Жодного тілопокладення не виявлено на могильниках Гринів та Завалля. Інгумаціями представлені окремі одиночні поховання з Чижикова та Колоколина.

Специфікою інгумаційних поховань на могильнику Болотня є наявність кам'яних конструкцій в поховальних спорудах (у 35,7 % поховань). Дані конструкції являли собою скупчення досить великих уламків кам'яних плит (трикутної, чотирикутної, неправильної форми), якими «обкладалось» тіло небіжчика, утворюючи таким чином свого роду кам'яну гробницю. Таке «обкладання» могло мати повний або частковий характер – камінням обкладалось тіло по периметру зверху і збоку або ж встановлювалось на певних ділянках – як правило, це область черепу, грудної клітки та нижніх кінцівок. Аналогічні кам'яні конструкції також зафіксовано у пшеворських комплексах, зокрема на могильниках в Кавчице, Ленг Пекарські, Маржечін, Радваніце, Собоціско, Щепково-Залесіє (Польща) Схожі конструкції виявлено і на більш пізніх карпських (дакійських) могильниках Велень, Звориштя.

Проблема наявності тілопокладень на могильниках липицької і пшеворської культур є дискусійною. Дослідники висували гіпотези про їх сарматське, дакійське, пшеворське, маркоманнсько-квадське походження.

Гіпотеза про сарматську належність інгумаційних поховань нами не підтримана. Не дивлячись на те, що пізньосарматські комплекси знаходяться у безпосередній близькості до липицьких і пшеворських пам'яток і є синхронними їм, вони досить різняться. В сарматських похованнях: 1) відсутні будь-які кам'яні конструкції в похованнях; 2) наявні комплекси як первинні, так і вторинні – впускного типу; 2) більшість поховань є одиничними; 3) положення кістяка – випростане, орієнтація голови – південно-східна, південна або східна на відміну від пам'яток Прикарпаття, де наявна північна орієнтація; 5) в похованнях Прикарпаття відсутні такі характерні вироби сарматського кола як конічні прясла, бісер, окремих типів посуду тощо. Безумовно, варто відмітити і деякі свідчення етнокультурного взаємовпливу. В першу чергу, проявом таких контактів є наявність виробів сарматського кола в поховальних комплексах – окремі набори прикрас (сережки, намисто), предмети туалету (люстерка, шкатулки для рум'ян) та певні типів зброї (мечі з кільцевим навершям). Наявність вказаних одиничних виробів в похованнях скоріше свідчать на користь торгівельно-економічних та військово-політичних зв'язків, адже аналогічні вироби знайдені в поховальних комплексах по всій території Східної Європи, в тому числі і серед дакійських і пшеворських комплексів Румунії, Молдови і Польщі. Дещо інший, синкретичний характер контактів окреслений в комплексах сарматського могильника Ленківці та у Звенигороді. Так, аналогії керамічному матеріалу сарматських поховань з Ленковець знаходимо серед комплексу липицької культури і дакійських пам'яток. На могильнику у Звенигороді варто відзначити специфіку двох жіночих поховань – пп. 15/1954, 17/1954. Обидва кістяки виявлені у випростаному положенні, на спині, із підігнутими ногами. Супровідним інвентарем слугував посуд, виявлений в області плечового поясу та стопи (аналогії в липицькій та пшеворській культурах не відомі), а також набір інвентарю, що походить із сарматського культурного кола (люстерка, футляр для рум'ян). Обидва поховання датуються фазою В₁ ранньоримського часу (40–70 рр. I ст.). Не виключено, що дані

поховання могли належати представницям сарматського населення. В будь-якому разі, за відсутності антропологічних досліджень, дане питання залишається відкритим.

Гіпотеза про вплив пшеворської культури на появу тілопокладень в липицькій культурі видається більш ймовірною. Не дивлячись на те, що інгумаційні поховання на пшеворських пам'ятках є досить розрізненими в обрядовому аспекті і не мають певної системності, варто виділити кілька областей, де практикувався схожий обряд. Так, наприклад, на могильниках Нижньої Силезії та Куявах виявлено інгумації скорченого типу із північною та південною орієнтаціями, на могильниках в Південній Польщі – з північною орієнтацією, частина з них обкладені кам'яними плитами (Кавчиці, Кракув-Могіли, Маржечін, Радваніці). Поховання із аналогічною орієнтацією та кам'яними конструкціями виявлені і на могильниках Великопольщі – Чач, Вимислово, Ленг Пекарські. В Мазовії виявлені поховання двох груп – скорченого типу без кам'яних конструкцій та випростані із південною орієнтацією із кам'яними конструкціями. Загалом можна виділити кілька областей, де виявлені тілопокладення тотожні із представленими комплексами Прикарпаття – Куяви, Великопольща, ареал ніджіцької групи (Мазовія) та Помор'я. Поява тілопокладень у вказаних областях пов'язується дослідниками із північним імпульсом – з надельбських територій. Окрім того, беззбройні тілопокладення із кам'яними конструкціями, виявлені в Болотні, тотожні із аналогічними комплексами в ареалі пшеворської культури Північно-Східної, Північної та Центральної Польщі, що додатково підтверджує точку зору про ймовірний імпульс чи міграцію населення саме з вказаних регіонів.

Дакійська гіпотеза походження тілопокладень в Східнокарпатському регіоні заснована на наявності інгумаційних комплексів в основному ареалі проживання дакійців. До середини I ст. до н.е. значна частина дакійських могильників припиняє функціонувати, надалі, в римський час, на дакійських могильниках представлені небагаточисельні поховальні комплекси, переважно, дитячі тілопокладення. На території, яка не входила до римської Дакії (територія «вільних» даків), представлені великі могильники із значним відсотком тілопальних поховань,

репрезентовані тут і дитячі тілопокладення. В Східнокарпатському регіоні тілопокладення представлені в основному похованнями дорослих осіб, на відміну від дитячих тілопокладень, виявлених на дакійськи пам'ятках.

Існує ще одна концепція походження біритуалізму в липицькій культурі, пов'язана вона із культурними імпульсами з території Моравії та Богемії (сучасні Чехія та Словаччина). В даному регіоні також виявлено інгумаційні комплекси, зокрема на могильниках Абрахам, Костольна, Сладковіцovo. Значна частина поховань – скорчені на спині кістяки із підігнутими ногами, орієнтовані головою на північ та захід. В даних комплексах зафіксовано досить багатий інвентар, значну частину становлять вироби норико-паннонського кола (фібули, пряжки). Також виявлено зброю та військове спорядження, частково ритуально зіпсовані, бритви та ножиці, аналогії яким знаходимо в поховальних комплексах пшеворської культури. Порівняльний аналіз даної групи пам'яток із поховальними комплексами Прикарпаття вказує на можливий етнокультурний зв'язок, адже представлений поховальний інвентар, як і позовизначальні ознаки та орієнтація, тотожні для вказаних регіонів.

Чітко окреслити напрям культурних імпульсів в походженні обряду біритуалізму на пам'ятках Східнокарпатського регіону поки не видається можливим. Принаймні, ймовірно, це не результат сарматського впливу. Області, де зафіксовано тотожний поховальних обряд – Центральна і Північно-Східна Польща, а також територія Моравії та Богемії – ймовірні напрями поширення такого обряду. Безперечно, вихідці з цих областей могли стати і одним з компонентів населення, яке проживало в Східнокарпатському регіоні.

Окрім того, на могильниках в Гриневі та Верхній Липиці були виявлені синхронні об'єкти, які не є поховальними комплексами, але безпосередньо включені в структуру могильників. В Гриневі було виявлено три місцезнаходження, що являли собою скупчення фрагментованої кераміки. Схожі об'єкти виявлені на дакійських пам'ятках Румунії, які дослідниками трактуються як місця поховальних бенкетів. На краю могильника у Верхній Липиці було виявлено три об'єкти овальної форми, людських кісток тут виявлено не було. Дані об'єкти класифікуються як

bustum – місця (ділянки) для одноразового спалення померлих, які в подальшому використовувались як місце поховання (на відміну від *ustrina* – об'єктів для багаторазового спалення померлих, площа яких має відповідати або перевищувати розміри людського тіла). На поверхні об'єктів 1 та 3 були виявлені поховання.

На основі аналізу і типології поховального інвентарю, була розроблена схема основних хронологічних індикаторів для ранньоримського часу Прикарпаття, а також визначено області виготовлення і можливі напрями поширення імпорту.

73,6 % виявлених поховальних комплексів ранньоримського часу є інвентарними. Основними категоріями поховального інвентарю є посуд, складові костюму, прикраси, знаряддя, предмети туалету, зброя та військове спорядження. Загалом до інвентаря входить 439 одиниць металевих, скляних, кам'яних та кістяних виробів. З них вдалось типологізувати 72,6 % знахідок.

Визначення типологічних рядів та співставлення із хронологією поширення виробів на суміжних територіях дало змогу не тільки встановити приблизний час здійснення поховань на могильниках, а й визначити хронологічні індикатори для ранньоримського часу для Східнокарпатського регіону. Зокрема, кінець латенського часу – початок фази B_1 римського часу маркують фібули типів A.2, A.22, A.44, «Langton Dawn», A.67, металевий посуд E.124-125, E.154-155, E.90-103, пряжки M-L.A10, M-L.A17, шпори «станинного типу», J.45/G.B2, J.46/G.C1a, мечі B.I, ажурні піхви в техніці «opus interassile», умбони J.5-6 та ножиці K.I. Для фази B_1 – початку B_2 характерними є фібули A.68, L.I, пряжки, орнаментовані металевим дротом та люстерка типу X.VI-B. Продовжують побутувати мечі B.I, ажурні піхви, шпори J.46/G.C1a та умбони J.5-6. Фазу B_{2a} репрезентують фібули A.15, A.53, A.57-58, A.69, A.73, A.236, пружинні фібули, типи трубоподібних фібул L.2-4. Цим же часом датуються і пряжки M-L.C13, M-L.D1, M-L.G1, M-L.H1. Фазу B_{2b} – B_2/C_1 маркують фібули A.82, фібули з емаллю та пряжки M-L.G8.

Типологічний аналіз знайдених виробів вказує, що тут представлені як вироби місцевого виробництва (керамічний посуд, деякі види знарядь), так і в більшості своїй імпорти (прикраси, елементи костюму, металевий посуд, зброя тощо). Власне,

останні могли потрапити до регіону в якості товару, трофеїв, подарунків, військово-політичних стосунків або ж безпосередньо із рухом населення.

Загалом можна виділити чотири великі області, де виготовлялись і звідки поширювались певні види виробів (не виключено і їхнє переміщення разом із представниками населення):

I) Галлія, рейнські провінції (Західна, Південно-Західна і частково Центральна Європа): в Прикарпатті представлені металевим посудом (Е.96, Е.124-125, Е.154-155) та певними типами фібул («Langton-Down», емальованими шарнірними фібулами, фібулами типу А.2, А.15, А.44, почасти А.53). Переважна частина металевого посуду, виявленого на могильниках, була виготовлена в римських майстернях Північної та Південної Італії, фібул – в рейнських провінціях.

II) Дунайські провінції (Норик, Паннонія, Дакія; південь Центральної і Південно-Східна Європа – сучасні території Австрії, Угорщини, Хорватії, Словенії, Сербії та Румунії): в наборі поховального інвентарю представлені виробами т.зв. норико-паннонського стилю – піхви і мечі в техніці «opus interrasile» та ажурними пряжками (тип М-L А.17), значна частина яких виконана за кельтськими і фракійськими зразками. У вказаних провінціях також виготовлялась значна частина фібул – група сильнопрофільованих фібул типу А.67-80, А.82, А.236, – часто представлених в похованнях. Браслети із закінченнями у вигляді зміїних голівок, прикраси у вигляді кільця з «шипамі» переважно знаходять аналогії серед комплексів дакійських пам'яток.

III) Європейський Барбарікум – території поза римським лімесом, заселена в основному германськими племенами (Східна Європа, Прибалтика, ареал пшеворської, оксивської культур тощо). Представлені набором фібул (типу А.2, групою «очкових» фібул (А.57-58), пряжками (типу М-L А.10, С.13, D.1, G.8, H.1), певними видами зброї (частково мечі, піхви; наконечники списів, шпори), ножицями (типу А за А. Мюллером), знаряддями (кресала, ключі, кам'яні бруски).

IV) Північне Причорномор'я (сарматські пам'ятки). Представлені наборами прикрас (сережки), предметами туалету (люстерка, футляри для рум'ян) та певними видами зброї (мечі з кільцевим навершям).

Вироби норико-паннонського зразка (мечі, піхви, ажурні пряжки) та металевий посуд північно-італійського виробництва зустрічаються лише в похованнях, що датуються перехідним етапом від пізнього латену до ранньоримського часу та початком фази В₁ (кінець I ст. до н.е. – перша третина/половина I ст. н.е.). Цим же періодом датуються деякі типи фібул рейнського виробництва (А.2, А.44, «Langton-Down»), зброя та певні види пряжок «варварського» виробництва (ранні типи шпор, умбонів, частково довгих двосічних мечів і залізних піхов).

Для найбільш чисельних поховань, що відносяться до фаз В₁–В₂ (друга третина I – остання третина II ст.), характерні вироби, виготовлені/поширені в дунайських провінціях (фібули типу А.67, А.68, А.69, А.70-80, А.82, А.236), Барбарикумі (фібули типу А.2, А.53, А.57-58, пряжки типу М-L С.13, D.1, G.8, Н.1, ножиці М.А., кресала). Сарматські вироби представлені люстерками, мечами з кільцевим навершям, прикрасами, рейнські – фібулами типу А.15.

Кінце фази В₂ та перехідним періодом В₂/С₁ (друга половина II – початок III ст.) датуються представлені в поховальних комплексах емальовані фібули рейнського та S-видні типи, наближені до А.117, виготовлені і поширені в Барбарикумі. На нашу думку, можливими причинами такого незначного відсотка виявленого інвентарю в поховальних комплексах могли бути Маркоманські війни (167–180 рр.), внаслідок чого було порушено звичні торгові шляхи, якими вироби поступали із римських провінцій та Барбарикуму. Яскравим прикладом є могильник Завалля – один із найбільш пізніх в липицькій культурі (датується II ст.). Практично всі виявлені тут поховання є безінвентарними.

Аналіз поховальних комплексів із врахуванням вищеперерахованих ознак поховального обряду пшеворського і дакійського населення, типології посуду і поховального інвентарю дав змогу виокремити етнічні компоненти в поховальних комплексах (табл. 4.25). Зокрема, на могильнику Болотня до дакійських варто співвіднести 35 поховань (47,9 %), Верхня Липиця – 26 поховань (70,3 %), Завалля – дев'ять комплексів (52,9 %), Звенигород – шість поховань (20 %), Гринів – одне (9 %). До дакійських також відносяться поховальні комплекси з Неполоковець II (п. 2),

Рожневих Полів, Колоколина. Загалом, відсоток дакійських комплексів становить 45,4 %.

Пшеворські поховальні комплекси становлять в порівнянні дещо менший відсоток. До даної групи віднесено дев'ять поховань зі Звенигорода (30 %), чотири комплекси із Гринєва (36,4 %), 21 поховання з Болотні (28,8 %), чотири комплекси з Верхньої Липиці (10,8 %), чотири поховання із Завалля (17,6 %), а також поховання з Шиповець, Лучки, Хотимира. Загалом, відсоток пшеворських комплексів становить 25 %.

Окрему групу становлять змішані поховальні комплекси. В таких похованнях, переважно, зафіксовані обрядові звичаї пшеворського населення, проте частина керамічного посуду є кружальною і типологічно відноситься до дакійських та римських форм. Такі поховання зафіксовані на всіх могильниках: у Болотні їх відсоток становить 8,2 % (шість поховань), Звенигороді – 30 % (дев'ять поховань), Гринєві – 36,4 % (чотири комплекси), Верхній Липиці – 8,1 % (три поховання), Заваллі – 5,9 % (одне поховання). Виключення становлять тільки п. 12 зі Звенигорода та п. 2 із Гринєва, де зафіксовані окрім гетерогенної кераміки і обрядові звичаї – дакійський звичай відбивання підставкових плиток у «фруктовниць» і наявність каменів, як у пшеворських похованнях. До вказаної групи загалом відносяться 13,1 % всіх виявлених поховань.

Окремо виділена і категорія невизначених комплексів. До неї входять ті комплекси, виявлений посуд в яких не має аналогій ні серед дакійського матеріалу, ні серед пшеворського, а поховальний інвентар відсутній або має широкий ареал побутування. До даної групи загалом 31 поховання (17,6 %). Серед них 13 комплексів з Болотні, чотири – із Верхньої Липиці, шість поховань зі Звенигорода, два – з Гринєва, чотири – із Завалля, одне з Неполоковець.

Окрім типологічного та етнокомпонентного визначення поховальних пам'яток ранньоримського часу нами було поставлено за мету виокремлення набірних типів інвентарю. Була зроблена спроба виділення можливих чоловічих і жіночих комплексів на основі співставлення аналізу інвентарю з пам'яток Прикарпаття та

суміжних областей, а також виокремлення комплексів за етновизначальною ознакою зокрема.

Залучена інформація з комплексів дакійських і пшеворських могильників дозволила вирізнити не тільки основні риси та особливості чоловічого, жіночого, дорослого і дитячого наборів, а й встановити певні закономірності культурної приналежності таких комплексів. Зокрема, для інвентарю чоловічих поховань пшеворської культури знаковими, особливими є такі вироби: 1) зброя та військове спорядження (металеві елементи щитів, наконечники списів, мечі та піхви, шпори), частина якої ритуально зіпсована; 2) предмети туалету (ножиці, бритви), також часто ритуально зіпсовані; 3) знаряддя (точильні бруски, почасти шила і кресала). Знаковими для жіночого інвентарю є певні типи знарядь – ключі, голки, прясла, серпи, рідко шила та кресала.

До чоловічих наборів дакійських могильників входить також зброя, але вона типологічно різниться, представлена кривими кинджалами – сіками, піхвами, наконечниками стріл та списів, складовими обладунку. Жіночий набір представлений в основному прикрасами (часто металевими підвісками, браслетами, сережками та намистом), почасти знаряддями (голки). Елементи костюму (фібули, поясний набір) наявні і в чоловічих, і в жіночих похованнях обох культурних груп. Дитячі поховання супроводжуються, як правило, прикрасами та елементами костюму, в пшеворських похованнях іноді в таких комплексах зустрічаються ножі та зброя.

Враховуючи дану інформацію, нами зроблена спроба виділення чоловічих і жіночих комплексів на основі аналізу інвентарю на пам'ятках Прикарпаття. Для аналізу було залучено лише археологічний матеріал, оскільки залучення антропологічних даних в даному випадку є неможливим з причини відсутності або втрати колекцій. Така кореляція унеможливорює визначення, в першу чергу, вікових груп. Результати аналізу вказують, що на всіх без винятку могильниках виявлені і чоловічі, і жіночі поховання. Кількісно жіночі поховання дещо переважають, але ми не можемо остаточно це підтвердити з причини відсутності антропологічного аналізу і великої кількості неідентифікованих поховань. Є група поховань, яка не

входить до жодної з попередніх, сюди відносяться поховання із колективним набором – за складом і чоловічим, і жіночим. Дане припущення можна підтвердити або спростувати лише після антропологічному аналізу і визначення мінімальної кількості осіб.

Аналіз поховальних комплексів Прикарпаття і кореляція за статевою ознакою вказують, що в чоловічих похованнях найбільш частими знахідками є елементи костюму, зброя (шпори, наконечники списів) та деякі види знарядь (ножі, кам'яні бруски); в жіночих – також елементи костюму (більшість фібул є подвійними в наборі), прикраси (намисто), предмети туалету (дзеркала) та знаряддя (прясла, ножі, голки).

Важливим питанням для висвітлення етнокультурної ситуації в регіоні залишається проблема функціонування могильників ранньоримського часу Прикарпаття. Автором дисертаційної роботи, завдяки більш повному залученню джерельної бази та співставленні її з новітніми типологічними схемами, було дещо переглянуто час функціонування липицьких поховальних пам'яток. Зокрема, нижня хронологічна межа визначена кінцем I ст. до н.е./початком I ст. н.е. Вона обумовлена появою даних пам'яток та окремих поховальних комплексів на теренах України. Верхньою хронологічною межею вважається остання третина II/початок III ст. н.е. (найпізніші комплекси поховань представлені на могильниках в Заваллі та Верхній Липиці).

Найбільш ранніми є одиничні «князівські» поховання з Колоколина, Чижикова, Рожневих Полів, поховання з Лучки, а також окремі комплекси на могильниках Болотня (пп. 49, 70) та Гринів (п. 3/1975, поховання, виявлене у 1932 р.). Поховання з Лучки за характером поховального обряду та інвентарю вказують на його германське (пшеворське?) походження, тотожне походження і поховання з Хотимиру. В похованнях з Колоколина та Чижикова наявні риси як кельтські? (бронзовий посуд, інгумації), так і дакійські (керамічні вироби). Аналогічні комплекси також виявлені на території Словаччини та Угорщини (наприклад, Гебултов), на Україні – Малокопанське городище в Закарпатті. Ранні комплекси з Болотні на основі аналізу посуду та елементів поховального обряду відносяться до

дакійських (липицьких), з Гринева – до пшеворських (германських). До ранніх поховань варто віднести і тілопальне поховання з Шиповець. За виявленим в комплексі довгим двосічним мечем, який ймовірно відноситься до типу В.І дане поховання можна датувати В₁-В₂ ранньоримського часу (переважно фазою В₁).

Початок функціонування могильника в Болотні припадає на кінець I ст. до н.е./початок I ст н.е., верхня хронологічна межа досить широка – фаза В₂ загалом – тобто до останньої третини II ст. Переважна частина продатованих поховальних комплексів відноситься до фаз В₁-В_{2а} (остання третина I – початок II ст.). Інгумаційні комплекси також датуються фазою В₂, найранніші з них – В_{2а}.

Могильник в Болотні є найбільш повно дослідженим могильником липицької культури. Аналіз комплексу ознак (за статеві-віковим, етнокультурним, типологічним аспектом) дає змогу окреслити наступні закономірності функціонування даного могильника: 1) відсутність будь-якої системності у розташуванні поховань (різна відстань між ними, черезсмужне розташування тілопальних поховань та інгумацій, чоловічих та жіночих, неможливість виокремлення будь-яких груп); 2) «заселення» могильника відбувалось в основному з півночі на південь (за фаз В₁-В₂), тобто вздовж схилу, адже пам'ятка розташована на ділянці південного похилого схилу пагорба; 3) поховання зі зброєю тут виявлені у північній частині могильника, ігумаційні поховання – на всій площі.

У Болотні зафіксовано досить значний відсоток поховань, порівняно з іншими могильниками, де простежений поховальний ритуал, характерний для пшеворського населення. Зокрема, до таких комплексів належать поховання зі зброєю (часто ритуально зіпсованою) – пп. 45, 51, 58, 61, 68, 70, виявлені в північній частині могильника. Поховальний інвентар (типи зброї та знарядь) таких поховань характерний для германського населення і має аналогії на багатьох могильниках пшеворської культури Вісло-Одерського міжріччя. Окрім того, у п. 45 меч слугував в якості конструкції для встановлення урни, і в буквальному сенсі «опоясував» її по периметру. До типових рис пшеворського поховального обряду також відносяться і використання каміння в похованнях (в якості підставки, накривки), обкладання великою кількістю фрагментованої кераміки, часто повторно перепаленої у вогні,

наявність посудин із вирізаними в них отворами. Так, на даному могильнику кам'яну накривку зафіксовано у трьох похованнях (пп. 34, 56, 61), обкладання фрагментованим посудом – у двох похованнях (пп. 2, 4), вирізані у посуді трикутні отвори – у п. 71. Дані комплекси відносяться в основному до фази В₂, почасти – переходом від передримського часу до римського – В₁. Окрему групу становлять випростані тілопокладення, північної орієнтації (14 поховань). В шести з них зафіксовано кам'яні конструкції – кам'яні плити, описані вище. Продатована частина інгумаційних поховань датується фазою В_{2а} РРЧ. До дакійських комплексів загалом можна віднести 47,9 % поховань (35 пох.), до пшеворських – 28,8 % (21 пох.). Частина представлених поховань – 8,2 % (6 комплексів) – має змішаний дакійсько-пшеворський характер.

Функціонування могильників у Звенигороді припадає на другу чверть I ст. – першу половину II ст., можливо, другу половину II ст. Переважна більшість поховань відноситься до фази В₁, частина, зокрема, датуються фазою В₂ РРЧ. Варто відзначити, що більша частина поховань, виявлених на Гоевій Горі (верхня частина пагорба) – відносяться до фази В₁, тоді як поховання, досліджені у 1975 році, у підніжжя пагорба – датуються в основному фазою В₂. Проте знищення та забудова більшої частини могильника на Гоевій Горі не дають підстав робити висновки з приводу особливостей функціонування даного могильника. На могильниках у Звенигороді, як і в Болотні представлене етнічно змішане населення. Тут виявлено поховання зі зброєю (пп. 7/1953, 8/1955, 15/1953, 16/1954), кам'яні накривки (пп. 15/1975, 21/1953), та найбільший відсоток обкладених фрагментованим посудом поховань (пп. 4/1975, 5/1975, 6/1975, 8/1975, 12/1975). Вказані поховання датуються переважно фазою В₁ (40–70 рр. I ст. н.е.). В п. 15/1953 урна була поставлена на вбитий вістрям вниз наконечник та зігнутий меч. На могильнику також виявлено інгумаційні поховання, одне з них (п. 7/1953), ймовірно, належить представнику германського населення – на основі набірною типу зброї та обрядових рис (ритуальне псування). Два інших, жіночих поховання, мають інвентар, характерний для пізньосарматських комплексів і, можливо, можуть належать представницям зазначеної групи населення. До дакійських можна віднести шість комплексів (20 %),

пшеворських – дев'ять (30 %). Змішані ознаки, пшеворський обряд та дакійська кераміка, зафіксовані у дев'яти похованнях (30 %).

Могильник в Гриневі загалом можна датувати I–II ст. Більша частина поховань відноситься до фаз B_1 – B_2 ранноримського часу. Представлені тут поховання зі зброєю (ритуально зіпсованою, із використанням зброї в якості конструкції) – п. 3/1975, використанням каміння в якості накривки чи підставки – пп. 2/1930, 3/1030, 4/1930, 7/1930, а також обкладені фрагментованим посудом поховання (п. 3/1975). Як і комплекси зі Звенигорода, тут представлені поховання, здійснені переважно за пшеворським поховальним обрядом (чотири комплекси, 36,4 %) , або ж гетерогенні комплекси (чотири комплекси). До дакійських з певністю можна віднести одне поховання.

Верхньолипицький могильник функціонував чи не найдовше – з другої чверті I ст. (фаза B_1) по другу половину II ст. включно (B_2/C_1). Більшість поховань було здійснено в другій половині I – на початку II ст. Поховальні комплекси на могильнику загалом етнічно однорідні. Значна частина продатованих поховань є дакійськими – 70,3 %. До пшеворських можна віднести чотири комплекси. І ще три комплекси є гетерогенними. Єдині на могильнику поховання ямного типу (пп. 20, 21) були зверху обкладені великою кількістю фрагментованої кераміки, одне з них додатково накрите кам'яною плиткою. П. 21 є одним із ранніх на могильнику і датується фазою B_1 .

Одним із найбільш пізніх є тілопальний могильник, виявлений поблизу с. Завалля, даний могильник загалом можна датувати II ст. Представлені на пам'ятці поховальні комплекси в більшості своїй є дакійськими – 52,9 % (9 поховань). До пшеворських із ймовірністю можна віднести три комплекси, змішаних – один. Зокрема, повторно перепалена кераміка тут зафіксована у двох похованнях (пп. 22, 32), керамічний посуд, характерний для пшеворських комплексів – у трьох (пп. 7, 44, 48).

Пізнім часом – II ст. датуються і поховальні комплекси в Неполоківцях.

На основі співставлення хронології поховальних комплексів із складовими пшеворського та сарматського обряду вдалось виявити певні закономірності. Ймовірні похованнями представниць сарматського населення (пп. 15/1954, 17/1954)

зі Звенигорода датуються фазою V_1 (40–70 рр. I ст.). Поховання із вираженими германськими (пшеворськими) рисами на всіх без виключення могильниках датуються у більшості випадків переходом від ПРЧ до V_1 – V_{2a} РРЧ, більшість з них відноситься до фази V_1 . Даний факт є свідченням складних інфільтраційних процесів у Прикарпатті саме в цей період, що можливо пов'язано із потужною хвилею переселення, в першу чергу, германського (пшеворського) населення. Зазначені поховальні комплекси на могильниках Болотня, Звенигород та Гринів тотожні пшеворським пам'яткам Північно-Східної та Північної Польщі (Куяви, Великопольща, Мазовія). Виявлена ніжка чаші із вирізаними трикутними отворами, що походить із поховання в Болотні, вказує на культурні імпульси із території верхньої та середньої течії Вісли (Малопольща). Не виключено, що саме представники даних регіонів складали основу прийшлого германського компоненту в регіоні. Інша потужна хвиля пшеворського переселення відмічена і в більш пізній час – на початку пізньоримського часу. Пам'ятки представлені у Західній Україні окремими воїнськими похованнями та поховальними комплексами в Закарпатті (Smiszko, 1932, Kobal, 2001). Пшеворські риси простежені і в керамічному комплексі пізніх поселень (Ремезівці, Майдан-Гологірський, Липівці і т.д.), де відмічено і певний вплив пізньозарубинецьких елементів (Цыгылык, 1971; Цигилик, 1973; 1975; 1995).

У висновку, аналіз поховальних комплексів ранньоримського часу дає підстави вважати, що липицька культура першопочатково формувалась виключно на основі прийшлого з півдня дакійського населення. Зокрема, найбільш ранні дакійські поховальні комплекси представлені поодинокими похованнями і ранніми похованнями, здійсненими на могильнику Болотня. В цей же час польські дослідники фіксують міграцію частини пшеворського населення на схід. На території України перші пшеворські поховання зафіксовані дещо західніше Болотні – на могильниках Гринів та Звенигород. Виключенням є лише поховання в Лучці, яке є найбільш східним виявленим одиночним похованням представника пшеворського населення. Фазами V_1 – V_{2a} РРЧ датується переважна більшість виявлених поховань, і серед них найбільший відсоток становлять саме пшеворські і

гетерогенні комплекси. Тим же часом датується і два поховання ймовірних представниць сарматського населення. Саме вказаним часом, ймовірно, маркується потужна хвиля міграції пшеворського населення. Аналіз північної групи поховальних комплексів Прикарпаття, а саме могильників Болотня, Гринів і Звенигород, вказує на специфічні обрядові риси, які практикувало у своїй поховальній практиці пшеворське населення Центральної, Північної і Північно-Східної Польщі (Мазовія, Великопольща, Куяви), а також вихідців з території басейну верхньої і середньої течії р. Варти (Малопольща, Південно-Східна Польща). Вказані могильники маркують буферну, прикордонну зону: на могильниках Гринів і Звенигород представлені переважно пшеворські поховання і поховання змішаного типу, тоді як в Болотні, розташованій значно віддаленіше на схід, відсоток таких поховань в порівнянні із дакійськими є значно меншим. Буферність зони підтверджується і наявністю виявлених тут різнокультурних і різнотипних виробів. Дещо пізніше, з фази В₁ починає функціонувати могильник у Верхній Липиці, який знаходиться південніше від північної групи могильників Гринів-Звенигород-Болотня. А з II ст. починає функціонувати і могильник в Заваллі, один із найбільш південних могильників липицької культури. Кількість пшеворських і змішаних поховань на вказаних двох південних могильниках незначна – вісім комплексів (10-15 %), в порівнянні із 50-60 % пшеворських поховань у Звенигороді чи Гриневі. Такі дані підтверджують, що саме північні могильники позначають межеву зону між пшеворським і липицьким населенням. Дещо пізніший час початку функціонування південної групи могильників може вказувати на рух липицького населення на південь, можливо, у зв'язку із натиском пшеворського населення. Зокрема, і їх відносна гомогенність в етнічному аспекті також може стати несвідомим підтвердженням однокомпонентності липицької культури, представники якої звісно зазнали тиску і впливу пшеворського населення, проте такий вплив, ймовірно, не носив тотального характеру.

Нові планомірні археологічні дослідження, аналіз даних груп пам'яток, а також створення антропологічної бази метаданих дасть змогу в подальшому більш повно відповісти на питання розвитку липицької культури, причин її згасання,

провести кореляційний аналіз вказаних пам'яток із культурами латенського і пізньоримського часу – зарубинецькою, черняхівською, вельбарською, висвітлити роль і місце пшеворського, дакійського і липицького населення у формуванні зубрицького та черняхівського населення в регіоні.

СПИСОК АРХІВНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф. 12. Спр. 465.

Гороховский Е.Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Дисс. канд. ист.наук. 1988.

2. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1980/64.

Вакуленко Л.В. Отчет о работе Карпато-Волынской экспедиции в 1980 году.

3. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1975/23.

Козак Д.Н. Звіт про розкопки пам'яток пшеворської культури у Львівській області.

4. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Козак Д.Н., Слободян Т.І., Володарець-Урбанович Я.В. Звіт про дослідження поховальних пам'яток ранньоримського часу в околицях Звенигорода у 2013 році.

5. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1984/152.

Малєєв Ю.М. Звіт про роботу Дністровської археологічної експедиції Київського університету у 1984 році.

6. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1954/13.

Свешников И.К. Отчет об археологических работах Львовского гос. исторического музея в 1954г.

7. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1955/13.

Свешников И.К. Отчет о работе археологической экспедиции Львовского госудаоственного исторического музея в с. Звенигород, Бобркского р-на, Львовской обл. в 1855 г.

8. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1947/2.

Смішко М. Звіт за роботу Верхньодністрянської розвідкової археологічної експедиції 1947 р.

9. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1977/64.

Цигилик В.М. Звіт про роботу Ранньословянської новобудівної археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1977 році.

10. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1985/131.

Цигилик В.М. Звіт про роботу Ранньословянської госпдоговірної археологічної експедиції відділу археології західного регіону УРСР за 1985 рік.

11. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1986/121.

Цигилик В.М. Звіт про роботу Ранньословянської госпдоговірної археологічної експедиції відділу археології західного регіону УРСР за 1986 рік.

12. Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ

Ф.е. 1992/171.

Цигилик В.М. Звіт про роботу Ранньословянської госпдоговірної археологічної експедиції у 1992 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В. П. Краниометрия. Методика антропологических исследований / В.П. Алексеев, Г.Ф. Дебец. – М.: Наука, 1964. – 128 с.
2. Алексеев В.П. Остеометрия. Методика антропологических исследований / В.П. Алексеев. – М.: Наука, 1966. – 221 с.
3. Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья / Е.М. Алексеева // САИ. – 1975. – Вып. Г1-12.
4. Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья / Е.М. Алексеева // САИ. – 1978. – Вып. Г1-12.
5. Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья / Е.М. Алексеева // САИ. – 1982. – Вып. Г1-12.
6. Амброз А.К. Фибулы юга Европейской части СССР / А.К. Амброз // САИ. – 1966. – Д1-30. – 141 с.
7. Бужилова А.П. Палеопатология в биоархеологических реконструкциях / А.П. Бужилова // Историческая экология человека. Методика биологических исследований. Под ред. Бужиловой А.П., Козловской М.В., Медниковой М.Б. – М., ИА РАН, 1998. – С. 87-146.
8. Вакуленко Л.В. Этнокультурная ситуация в Верхнем Поднестровье в I-II вв. н.э. / Л.В. Вакуленко // Древние славяне и Русь. – К., 1989. – С. 22-34.
9. Вакуленко Л.В. Липицкая культура в свете раскопок могильника у с. Завалье на Прикарпатье / Л.В. Вакуленко // Древности Юго-Запада СССР. – Кишинев, 1991. – С. 22-38.
10. Вакуленко Л.В. Поховання з бронзовим тазом ранньоримського часу в Прикарпатті / Л.В. Вакуленко // Археологія. – 1999. – №. 4. – С. 149-153.
11. Вакуленко Л.В. Фібула з емаллю II ст. н.е. з могильника Верхня Липиця на Придністров'ї / Л.В. Вакуленко // Музейні читання. Матеріали наукової конференції (грудень 2000 р.) – К., 2001. – С. 156-160.

12. Великанова М.С. Палеоантропология Пруто-Днестровского междуречья / М.С. Великанова. – М., 1975. – 282 с.
13. Винокур И.С., Вакуленко Л.В. Киселевский могильник I-II вв. н.э. / И.С. Винокур // КСИА. – 1967. – Вып. 112. – С. 126-131.
14. Винокур И.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимошук, В.І. Якубовський. – К.: Наукова думка, 1984. – 222 с.
15. Винокур И.С. Сарматы у Прикарпатті / И.С. Винокур // Археологічні Студії. – Київ-Чернівці, 2000. – Вип.1. – С. 50-57.
16. Внуков С.Ю. Причерноморские амфоры I в. до н.э. – II в. н.э. (морфология) / С.Ю. Внуков. – М.: Институт археологии РАН, 2003 – 235 с.
17. Войнаровський В. Сучасний стан та проблеми археологічного дослідження пам'яток римського часу Північної Буковини / В.М. Войнаровський // МДАПВ. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 174-193.
18. Гарден Ж.-К. Теоретическая археология / Ж.-К. Гарден. – М, 1983. – 296 с.
19. Герасимов М.М. Основы восстановления лица по черепу / М.М. Герасимов. – М.: Советская наука, 1949. – 190 с.
20. Гопкало О.В. Бусы и подвески черняховской культуры / О.В. Гопкало. – К., 2008. – 252 с.
21. Городцов В.А. Археология / В.А. Городцов. – 1923. – Т. 1. Каменный век.
22. Городцов В.А. Типологический метод в археологии / В.А. Городцов // Антология советской археологии (1917-1933). – М., 1995. – Т.1. – С. 27-30.
23. Гросу В.И. Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья / В.И. Гросу. – Кишинев, 1990. – 202 с.
24. Деопик Д.В., Круг О.Ю. Эволюция узкогорлых светлоглиняных амфор с профилированными ручками / Д.В. Деопик, О.Ю. Круг // СА. – 1972. – № 3. – С. 100-115.
25. Добровольская М.В. К методике изучения материалов кремации / М.В. Добровольская // КСИА. – 2010. – Вып. 224. – С. 85–97.

26. Зеест И.Б. Керамическая тара Боспора / И.Б. Зеест // МИА. – 1960. – Вып. 83.
27. Казакевич Г.М. Балканский поход бастарнов в 29 г. до н.э. и одно погребение пшеворской культуры Верхнего Поднестровья / Г.М. Казакевич // *Stratum plus*. – 2010. – № 4. – С. 131-136.
28. Каспарова К.В. О верхней хронологической границе зарубинецкой культуры Припятского Полесья / К.В. Каспарова // СА. – 1976. – №3. – С. 128-140.
29. Каспарова К.В. Зарубинецкая культура в хронологической системе культур эпохи латена / К.В. Каспарова // АСГЭ. – 1984. – Вып.25. – С. 108-117.
30. Козак Д.Н. Могильники початку нашої ери у с. Звенигороді на Львівщині / Д.Н. Козак // Археологія. – 1978. – № 25. – С. 96-107.
31. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі / Д.Н. Козак. – К., 1984. – 95 с.
32. Козак Д.Н. Могильник пшеворської культури поблизу с. Гринів на Верхньому Подністров'ї / Д.Н. Козак // Археологія. – 1985. – № 52. – С. 52-64.
33. Козак Д.Н. Особливості культурогенезу на території Північно-Західної України у першій половині I тис. н.е. (за матеріалами пам'яток липицького типу) / Д.Н. Козак // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 43-55.
34. Козак Д.Н. Етнокультурні процеси на теренах українського Подністров'я в першій половині I тис. н.е. / Д.Н. Козак // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 211-234.
35. Козак Д.Н. Венеди / Д.Н. Козак. – К., 2008. – 470 с.
36. Козак Д.Н., Слободян Т.І., Володарець-Урбанович Я.В. Дослідження поховальних пам'яток ранньоримського часу в околицях Звенигорода // Д.Н. Козак, Т.І. Слободян, Я.В. Володарець-Урбанович // АДУ. – 2013. – С. 178-179.
37. Козловская М.В. К вопросу о возможностях исследования кремированных костей / М.В. Козловская // Историческая экология человека. Методика биологических исследований. Под ред. Бужиловой А.П., Козловской М.В., Медниковой М.Б. – М., ИА РАН, 1998. – С. 174-182.

38. Кондукторова Т.С. Антропологічний тип людей липицької культури / Т.С. Кондукторова // Археологія. – 1982. – № 38. – С. 96-98.
39. Котигорошко В.Г. Проблеми етнокультурних процесів у Карпато-Дунайському басейні I ст. до н.е. – III ст. н.е. / В.Г. Котигорошко // Археологія. – 1991 – № 4. – С. 10-17.
40. Котигорошко В.Г., Прохненко И.А. Исследование Малокопаньского комплекса в 2003 г. / В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко – Ужгород, 2004.
41. Котигорошко В.Г. Результаты исследования Малокопаньского могильника / В.Г. Котигорошко // Карпатика. – Ужгород, 2010. – Вып. 39. – С. 58-75.
42. Котигорошко В. Верхнє Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н.е. / В.Г. Котигорошко. – Ужгород, 2008. – 430 с.
43. Кропоткин В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н.э. – V в. н.э.) / В.В. Кропоткин // САИ. – 1970. – Вып. Д1-27.
44. Кропотов В.В. Фибулы сарматской эпохи / В.В. Кропотов. – К.: АДЕФУкраина, 2010. — 384 с.
45. Лебедев Г.С. Погребальный обряд как источник социологической реконструкции (по материалам Скандинавии эпохи викингов) / Г.С. Лебедев // КСИА. – 1977. – Вып. 148. – С. 24-30.
46. Левада М.Е. Мечи римського времени восточноевропейского Барбарикума / М.Е. Левада // АЛЛУ. – 1998. – № 1-2. – С. 53-58.
47. Липатов К.С. Антропологическое определение кремационных погребений Малокопаньского сакрального центра и Червенецкого могильника / К.С. Липатов // Карпатика. – Ужгород, 2011. – Вып. 40. – С. 68-73.
48. Малеев Ю.М., Піоро І.С. Сарматське поховання в с. Буряківка на Тернопільщині / Ю.М. Малеев, І.С. Піоро // Археологія. – 1973. – № 12. – С. 73-76.
49. Малеев Ю., Конопля В. Багатошарове поселення Блищанка на р. Серет / Ю.М. Малеев, В. Конопля // Vita antiqua. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 45-57.
50. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования / А.И. Мартынов, Я.А. Шер. – М., 1989. – 223 с.

51. Мачинский Д.А. Кельты на землях к востоку от Карпат / Д.А. Мачинский // Археологический сборник. – 1973. – Вып. 15. – С. 52-64.
52. Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре: Каталог-определитель / С.Ю. Монахов. – Москва-Саратов, 2003. – 352 с.
53. Моринц С. Новый облик дакийской культуры в римскую эпоху / С. Моринц // Dacia. – București, 1961. – Т. V. – С. 395-402.
54. Мыц В.Л., Лысенко А.В., Щукин М.Б., Шаров О.В. Чатыр-Даг – некрополь римской эпохи в Крыму / В.Л. Мыц, А.В. Лысенко, М.Б. Щукин, О.В. Шаров. – СПб, 2006. – 208 с.
55. Олійник В. Дослідження Південно-Тернопільської археологічної експедиції / В. Олійник // Гомін віків. – Заліщики, 2010. – Вип. 1. – С. 5-18.
56. Пачкова С.П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы / С.П. Пачкова. – К., 2006. – 372 с.
57. Потехіна І.Д., Слободян Т.І. Звіт про антропологічну експертизу кремованих скелетних решток з некрополя Шестовиці / І.Д. Потехіна, Т.І. Слободян // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г. – Чернигов, 2012. – С. 80-83.
58. Пуздровский А.Е. Крымская Скифия. II в. до н.э. – III в. н.э. Погребальные памятники / А.Е. Пуздровский. – Симферополь: Бизнес-информ, 2007. – 493 с.
59. Рикман Э.А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры / Э.А. Рикман. – М.: Наука, 1975. – 336 с.
60. Рудич Т.А. Население черняховской культуры Среднего Поднепровья по материалам антропологии / Т.А. Рудич // Stratum plus. – 2000. – № 4. – С. 278-288.
61. Рудич Т.А. Палеоантропологический материал из раскопок могильника черняховской культуры у с. Легедзено (2008-2009 гг.) // В.А. Круц., А.Г. Корвин-Пиотровский, Ф. Менотти, С.Н. Рыжов, Д.К. Черновол,

- В.В. Чабанюк. Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2009 г. – К., 2009. – С. 98-101.
62. Рудич Т.А. Палеоантропологический материал из раскопок могильника черняховской культуры у с. Легедзено 2010 г. // В.А. Круц., А.Г. Корвин-Пиотровский, Ф. Менотти, С.Н. Рыжов, Д.К. Черновол, В.В. Чабанюк. Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2010. – К., 2010. – С. 86-94.
63. Рудич Т.А. Палеоантропологический материал из раскопок могильника черняховской культуры у с. Легедзено 2011 г. // В.А. Круц., А.Г. Корвин-Пиотровский, С.Н. Рыжов, Д.К. Черновол, В.В. Чабанюк. Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2011 г. – К., 2011. – С. 108-110.
64. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I-II тис. за матеріалами антропології / Т.О. Рудич. – К., 2014. – 298 с.
65. Свешников И.К. Могильники липицкой культуры в Львовской области / И.К. Свешников // КСИИМК. – М., 1957. – Вып. 68. – С. 63-74.
66. Слободян Т.І. Пам'ятки липицької культури в лісостеповому Придністров'ї (Придністровський р-н Західного Поділля, Пруто-Дністровське міжріччя) / Т.І. Слободян // Археологія: спадок віків. Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К, 2011. – С. 117-122.
67. Слободян Т.І. Пам'ятки липицької культури на території Заліщицького району (Тернопільська область) / Т.І. Слободян // Гомін віків. – Заліщики, 2012. – С. 3-8.
68. Слободян Т. Поселення липицької культури поблизу м. Заліщики (Середнє Придністер'я) / Т.І. Слободян // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012а. – Вип. 14-15. — С. 186-202.
69. Слободян Т.І. Кремація як джерело антропологічної та археологічної інформації / Т.І. Слободян // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 23-24.

70. Слободян Т. Поховальні пам'ятки ранньоримського часу в околицях Звенигорода (дослідження 2013 року) / Т.І. Слободян // МДАПВ. – 2014. – Вип. 18. – С. 230-244.
71. Слободян Т. Пам'ятки липицької культури: просторовий аналіз // Історичні етюди: [зб. наук. пр.] / під ред. д-ра іст. наук, проф. С.І. Світленка. – Д.: Пороги, 2014а. – Вип. 4. – С. 210-213.
72. Слободян Т. Імпортні вироби в поховальних комплексах липицької та пшеворської культур: просторовий аналіз / Т.І. Слободян // Шевченківська весна-2014: історія. Матеріали XII Міжн.наук.конф.студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., Логос. – 2014б. – С. 603-606.
73. Слободян Т. Функціонування могильника ранньоримського часу в Болотні: хронологічний та етнокультурний аспект / Т.І. Слободян // Шевченківська весна-2015: історія. Матеріали XII Міжн.наук.конф.студентів, аспірантів та молодих вчених. – Київ, 2015. – С. 417-419.
74. Слободян Т. Супровідний інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття: до проблеми визначення складових наборів за статевим та віковим аспектом / Т.І. Слободян // МДАПВ. – 2016. – Вип. 20. – С. 117-130.
75. Слободян Т. Погребальные памятники раннеримского времени Прикарпатья: хронология и время функционирования / Т.И. Слободян // Stratum plus. – 2017. – № 4. – С. 215-232.
76. Слободян Т.І. Можливості дослідження тілопальних поховань: біоархеологічні студії / Т.І. Слободян // Археологія. – 2018. – Вип. 2.
77. Смирнов Ю.А. Лабиринт. Морфология преднамеренного погребения. Исследование, тексты, словарь / Ю.А. Смирнов. – М.: Восточная литература РАН, 1997. – 280 с.
78. Смишко М.Ю. Раннеславянская культура Поднепровья в свете новых археологических данных / М.Ю. Смишко // КСИИМК. – М., 1952. – Вып. 44. – С. 67-82.

79. Смішко М.Ю. Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР у 1947 році / М.Ю. Смішко // АП УРСР. – К., 1952а. – Т.ІІІ. – С. 365-377.
80. Смишко М.Ю. Богатое погребение начала нашей эры во Львовской области / М.Ю. Смишко // СА. – 1957. – № 1. – С. 238-243.
81. Смішко М.Ю. Сарматські поховання біля с. Острівець Станіславської області / М.Ю. Смішко // МДАПВ. – 1962. – Вип. 4. – С. 54-70.
82. Софикару А.Д. Антропологическое определение костей из кремационных погребений Малой Копани (Украина) / А.Д. Софикару. – 2010.
83. Спыну Д. Ювелирное искусство в Дакии на рубеже эр (I в. до н.э. – I в. н.э.) / Д. Спыну // Stratum plus. – 2011. – № 4. – С. 211-224.
84. Тимощук Б.А., Никитина Г.Ф. Памятники первых веков н.э. у с. Неполоковцы / Б.А. Тимощук, Г.Ф. Никитина // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – М, 1978. – С. 89-94.
85. Тиханова М.А. О локальных вариантах черняховской культуры / М.А. Тиханова // СА. – 1957. – № 4. – С. 168-194.
86. Ткач Є. Інгумаційні поховання на могильниках липицької культури / Є. Ткач // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 14-15. – С. 46-68.
87. Ткач Є. Локалізація та етнічний склад «костобоків трансмонтанів» за археологічними джерелами // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012а. – Вип. 16. – С. 90-115.
88. Ткач Е. Костобоки в Маркоманских войнах / Е. Ткач // Revista archeologică. – Chişinău, 2013. – Vol. IX. – № 2. – Р. 85-103.
89. Федоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии / Г.Б. Федоров, Л.Л. Полевой. – М, 1973. – 411 с.
90. Хазанов А.М. Очерки военного дела сарматов / А.М. Хазанов. – М., 1971. – 172 с.
91. Хазанов А.М. Генезис сарматських бронзових зеркал / А.М. Хазанов // СА. – 1964. – № 4. – С. 58-71.

92. Цыгылык В.Н. Поселение возле с. Ремезовцы Львовской области (I в. до н.э. – III в. н.э.) / В.Н. Цыгылык // СА. – 1971. – № 2. – С. 157-166.
93. Цигилик В.М. Дослідження поселення в Майдані-Гологірському на Львівщині / В.М. Цигилик // Археологія. – 1973. – №. 9. – С. 83-90.
94. Цигилик В.М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери / В.М. Цигилик. – К., 1975. – 173 с.
95. Цигилик В.М. Поселення липицької культури поблизу с. Липівці на Львівщині / В.М. Цигилик // МДАПВ. – 1995. – Вип. 6. – С. 127-139.
96. Цигилик В.М. Липицьке поселення в селі Водники на Львівщині / В.М. Цигилик // MSROA. – Rzeszow, 1997. – Т. XVIII. – S. 105-112.
97. Цигилик В.М. Верхня Липиця – пам'ятка римської доби / В.М. Цигилик. – Львів., 2001. – 55 с.
98. Цигилик В.М. Питання поховального обряду населення верхнього Наддністров'я перших століть нашої ери (за матеріалами могильника в Болотні) / В.М. Цигилик // MSROA. – Rzeszow, 2003. – Т. XXIII. – S. 151-184.
99. Цигилик В.М., Касюхнич В., Грибович Р. Поселення Стрілки I: результати дворічних досліджень / В.М. Цигилик, В. Касюхнич, Р. Грибович // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 205-234.
100. Цигилик В.М. З історії дослідження пам'яток перших століть н.е. в басейні Верхнього Дністра. / В.М. Цигилик // МДАПВ. – Львів., 2005. – Вип. 9. – С. 340-352.
101. Цигилик В. До питання етнокультурної ситуації у Верхньому Подністров'ї в першій половині I тис. н.е. / В.М. Цигилик // МДАПВ. – 2008. – Вип. 12. – С. 162-169.
102. Чернокульський С.Т. Анатомія м'язів (міологія): навчально-методичний посібник / С.Т. Чернокульський. – К., 2000. – 159 с.
103. Шелов Д.Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология / Д.Б. Шелов // КСИА. – 1978. – Вып. 156. – С. 16-22.

104. Щукин М.Б. Кельто-дакийские памятники рубежа нашей эры и липицкая культура / М.Б. Щукин // Кельты и кельтские языки. – М., 1974. – С. 14-21.
105. Щукин М.Б. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе / М.Б. Щукин // СА. – 1981. – № 1. – С. 70-82.
106. Щукин М.Б. На рубеже эр (опит историко – археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе) / М.Б. Щукин. – СПб, 1994. – 324 с.
107. Щукин М.Б. О военных контактах между сарматами и германцами в римское время (по материалам вооружения) / М.Б. Щукин // Stratum plus. – 2011. – № 4. – С. 167-178.
108. Ягодинська М., Строць М., Ільчишин В., Дерех О. Нові дослідження багатощарового поселення Заліщики III в урочищі Ущилівка в м. Заліщики у 2009-2010 роках / М. Ягодинська, І. Строць, В. Ільчишин, О. Дерех // Гомін віків. – Заліщики, 2011. – Вип. 2. – С. 3-7.
109. Almgren O. Studien über Nordeuropäische Fibelformen / O. Almgren. – Leipzig, 1923.
110. Andrzejowski J. Strongly Profiled Brooches with Triangular Foot in the Roman Provinces and in Barbaricum /J. Andrzejowski // Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums, Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet. Krakow-Karniowicz, 3-7 Dezember 1990. – Krakow, 1992. – P. 111-120.
111. Andrzejowski J. Zapinki o cechach mieszanych II I IV grupy Almgrena / J. Andrzejowski // Barbaricum. – Warszawa, 1994. – № 3. – S. 87-129.
112. Andrzejowski J. Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji / J. Andrzejowski // Wiadomości archeologiczne. – 1995-1998. – T. LIV. – S. 59-87.
113. Andrzejowski J. Importy rzymskie z cmentarzyska w Sobieniach Biskupich, woj. Siedleckie / J. Andrzejowski // Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum. – Warszawa, 1998. – T. 1. – S. 71-77.

114. Andrzejowski J., Mistewicz A., Prochowicz R. Emaliowana zapinka z okolic Cieszkowa na północnym Mazowszu / J. Andrzejowski, A. Mistewicz, R. Prochowicz // A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (eds.). Bałowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, Seminarium Bałtyjskie II. – Warszawa, 2009. – S. 657-683.
115. Andrzejowski J. Ad vocem: Pierścieniowata zawieszka ażurowa z Podola / J. Andrzejowski // Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina. – Warszawa-Schleswig, 2017. – T. VI – S. 421-430.
116. Ardeț A. Amforele din Dacia Romană / A. Ardeț. – Timișoara, 2006. – 360 p.
117. Babeș M. Descoperiri funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice / M. Babeș // SCIVA. – 1988. – № 39/1. – P. 3-33.
118. Babeș M. Die Frühgermanen im östlichen Dakien in den letzten Jahrhunderten v.u.Z. Archäologische und historische Belege / M. Babeș // Frühe Völker in Mitteleuropa. – Berlin, 1988. – S. 129–156.
119. Bărbulescu C. Roman Imports in the Space of Southern Dacia (2nd century BC – 1st century AD) / C. Bărbulescu // Bollettino di Archeologia on line I 2010. Volume speciale. – Roma, 2008. – P. 27-43.
120. Bârcă V. Fibule din mediul sarmatic est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.). Cronologie, origine / V. Bârcă // Cosma C., Rustoiu A. (eds.). Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate. – Cluj-Napoca: Mega, 2005. – P. 119-148.
121. Bârcă V. Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.) / V. Bârcă. – Cluj-Napoca : Argonaut, 2006.
122. Bemann J. Ein früh Römisches elbgermanisches Körpergrab aus Bennungen, Lkr. Sangerhausen, mit einer lokalen Nachahmung von Fibeln der Form Almgren 22a / J. Bemann // H. Kelzenberg, P. Kießling, St. Weber. Forschungen zur Vorgeschichte und Römerzeit im Rheinland. Bonner Jahrb. Beih. – Mainz, 2007. – 57. – S. 277–288.
123. Berciu D. Buridava Dacică / D. Berciu. – București, 1981. – 287 p.

124. Biborski M. Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej / M. Biborski // Materiały archaeologicalne. – T. XVIII. – 1978. – S. 53-162.
125. Biborski M., Kaczanowski P. Zur Differenzierung der spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Bewaffnung im Barbaricum / M. Biborski, P. Kaczanowski // E. Istvánovits, V. Kulcsár (red.). International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza. – Aszód-Nyíregyháza, 2001. – S. 235–247.
126. Bichir G. Cultura carpica / G. Bichir. – Bucureşti, 1973.
127. Bichir G. Geto-dacii din Muntenia in epoca romană/ G. Bichir. – Bucureşti, 1984. – 176 p.
128. Black L., Scheuer S. Age Changes in the Clavicle: from the Early Neonatal Period to Skeletal Maturity / L. Black, S. Scheuer // International Journal of Osteoarchaeology. – 1996. – Volume 6. – Issue 5. – P. 425–434.
129. Bochnak T. Die ostalpine Axt aus Grab 20 des Gräberfeldes der Przeworsk-Kultur in Ciecierzyn, Gde. Byczyna / T. Bochnak // Acta Archaeologica Carpathica. – 2003. – 38. – S. 71-86.
130. Bochnak T. Zróżnicowanie typologiczne ostróg oraz bojowe zastosowanie konia w kulturze przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim / T. Bochnak // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Ser. Archeologia. – 2004. – T. 1. – z. 23. – S. 9-62.
131. Bochnak T., Czarnecka K. Iron scabbard-plates decorated in openwork technique (opus interrasile) in Central Europe. Celtic import or locally made copy? / T. Bochnak, K. Czarnecka // Anodos. – 2004-2005. – № 4-5. – P. 25-34.
132. Bochnak T. Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim. – Rzeszów, 2005. – 290 s.
133. Bochnak T. Early Circular Umbones of the Przeworsk Culture. The Role of Local Tradition and Celtic Influences on the Diversity of Metal Parts of Shields at

- the Beginning of the Late Pre-Roman Period / T. Bochnak // *Analecta Archaeologica Ressoiviensia*. – Rzeszów, 2006. – T.1. – S. 161-194.
134. Bochnak T., Harasim P. Interregional and multidirectional contacts of local elites: a case of scabbards with crossbars decorated with three or more S-figures in Northern Poland / T. Bochnak, P. Harasim // *Archaeologia Baltica*. – 2012. – 18. – S. 59–82.
135. Bogdan D., Cociș S. Roman brooches from Apulum / D. Bogdan, S. Cociș // *Apulum*. – 2006. – XLIII/1. – P. 219-230.
136. Borangic C. Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr.-sec. II p. Chr.) - partea I / C. Borangic // *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*. – 2011. – 3. – P. 171-227.
137. Borangic C. Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (partea a II-a). Reprezentările antichității / C. Borangic // *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*. – 2012. – 4. – P. 179-209.
138. Borangic C., Paliga S. Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacilor în ritualurile funerare / C. Borangic, S. Paliga // *Acta Centri Lucusiensis*. – 2013. – I. – P. 5-23.
139. Brothwell D.R. Digging up bones. Third edition / D.R. Brothwell. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1981. – 208 p.
140. Budinský-Krička V., Lamiová-Schmiedlová M. A late 1st century B.C. – 2nd century A.D. cemetery at Zemplin / V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová // *Slovenská Archeologia*. – 1990. – 38/2. – P. 245-344.
141. Buikstra J., Ubelaker D. Standards for data collection from human skeletal remains / J. Buikstra, D. Ubelaker. – Arkansas Archaeological Survey, Research series, no. 44. – Fayetteville, 1994. – 272 p.
142. Bujarska K., Bochnak T. Tombe féminine et tombe masculine dans la culture de Przeworsk: cas typiques et particularités / K. Bujarska, T. Bochnak // *Mousaios*. – 2013. – 18. – P. 279-304.

143. Chmielowska A. Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem Polskich / A. Chmielowska // *Acta Archaeologica Lodziensia*. – Łódź, 1971. – № 20. – S. 53-60.
144. Chowaniec R. Zapinki typu Avcissa z ziem Polski / R. Chowaniec // *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II, Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. – Warszawa 2001. – Suplement t. II. – S. 39-49.
145. Cincă A. Sacrificii umane la geto-daci? // http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/sacrificiile-umane-geto-daci
146. Cnotliwy E. Grzebienie rogowe i kościane od I do V w. n.e. na Pomorzu Zachodnim / E. Cnotliwy // *Materiały Zachodnio-Pomorskie*. – Szczecin, 1963. – T. IX. – S. 167-219.
147. Cociș S. Strongly Profiled Brooches with Trapezium Form Foot in the Roman Province of Dacia / S. Cociș // *Ephemeris Napocensis*. – 1995. – V. – P. 93-101.
148. Cociș S. Fibulele din Dacia romană / S. Cociș. – Cluj-Napoca, 2004. – 454 p.
149. Cociș S., Gaiu C., Zăgreanu R. Fibule romane din Dacia intracarpatică / S. Cociș, C. Gaiu, R. Zăgreanu // *Revista Bistriței*. – 2010. – 24. – P. 203-244.
150. Comșa A. Date cu privire la structura antropologică și la unele ritualuri funerare la Geto-Daci / A. Comșa // *Thraco-Dacica*. – București, 1991. – XII/1-2. – P. 153-166.
151. Cristescu M. Studiul antropologic al unui schelet de la Pietriș, datind din perioada Latene III / M. Cristescu // *Probleme de Antropologie*. – 1960. – P. 83-95.
152. Czarnecka K. Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej: próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska / K. Czarnecka. – Warszawa, Państwowe Wydawn. Rolnicze i Leśne, 1990. – 150 s.
153. Czarnecka K. Germanic weaponry of the Przeworsk culture and its Celtic Background / K. Czarnecka // *Journal of Roman Military Equipment Studies*. – 1997. – 8. – S. 291-297.

154. Czarnecka K. Zapinka brązowa zdobiona emalią z cmentarzyska kultury przeworskiej w Oblinie, woj. Siedleckie / K. Czarnecka // Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum. – Warszawa, 1998. – T. 1. – S. 83-86.
155. Czarnecka K. Materiały z wielokulturowej osady i cmentarzyska kultury przeworskiej na stanowisku 1 i 2 w Oronnem, pow. garwoliński / K. Czarnecka // Wiadomości Archeologiczne. – 2012. – T. LXIII. – S. 115-144.
156. Daicoviciu C. Cetatea dacică de la Piatra Roșie / C. Daicoviciu. – București, 1954.
157. Daicoviciu H. Dacii / H. Daicoviciu. – București, 1965.
158. Dąbrowska T. Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim / T. Dąbrowska // Materiały Starożytne i Wszeńnosredniowieczne. – 1973. – T. II. – S. 127–254.
159. Dąbrowska T. Uwagi o początku okresu rzymskiego na Mazowszu Wschodnim / T. Dąbrowska // Wiadomości Archeologiczne. – 1973. – T. XXXVIII. – S. 257–268.
160. Dąbrowska T. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrow / T. Dąbrowska // Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne. – 1973. – T. II. – S. 383-531.
161. Dąbrowska T. Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie / T. Dąbrowska // Wiadomości Archeologiczne. – 1981. – T. XLV/1 (1980). – S. 45–58.
162. Dąbrowska T., Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania / T. Dąbrowska. – Warszawa, 1988.
163. Dąbrowska T. Die späten kräftig profilierten Fibeln (Almgren Typ 84) in Polen / T. Dąbrowska // K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.). Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet, Kraków-Karniowice 3.–7. Dezember 1990. – Kraków, 1992. – S. 103–109.

164. Dąbrowska T. Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce / T. Dąbrowska // *Wiadomości Archeologiczne*. – 1995. – T. LIII/1 (1993–1994). – S. 3–34.
165. Dąbrowska T. Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien / T. Dąbrowska // *Monumenta Archaeologica Barbarica*. – Kraków, 1997. – T. III. – 128 s.
166. Dąbrowska T. Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce / T. Dąbrowska // *Wiadomości Archeologiczne*. – 1993-1994 (1995). – T. LIII. – S. 3-34.
167. Dąbrowski K. Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz / K. Dąbrowski // *Materiały Starożytne*. – 1958. – T. IV. – S. 11-23.
168. Demetz S. Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern / S. Demetz. – Rahden/Westf., Leidorf, 1999.
169. Devlin J. B., Herrmann N. P. Bone colour as interpretative of the depositional history of archaeological cremations / J.B. Devlin, N.P. Herrmann // C. Schmidt, S. Symes. *The analysis of burned human remains*. – London: Elsevier, 2008. – P. 109-128.
170. Dokládál M. Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob / M. Dokládál // *Acta Facultatis Medicae Universitatis Brunensis Masarykianae*. – Brno, 1999. – Band 113. – 185 p.
171. Domański G. Wyniki badań zespołu osadniczego z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w okolicy wsi Luboszyce, pow. Lubsko / G. Domański // *Sprawozdania Archeologiczne*. – 1969. – 21. – S. 115-122.
172. Droberjar E. Hornolabšti svébové – markomani. K problematice dalšího vývoje großromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina) / E. Droberjar // *Archeologie ve středních Čechách*. – 2006. – № 10. – S. 599-712.

173. Dulęba P. Importowane celtyckie miecze z odciskami stempli z terytorium kultury przeworskiej / P. Dulęba // Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III. Pod red. A. Bursche, R. Ciołek. – Warszawa, 2006. – T. III. – S. 177-206.
174. Dulęba P. Celtic Long Swords with Punchmarks / P. Dulęba // *Barbaricum*. – Warszawa 2009. – T. 8. – S. 53-76.
175. Dumitrașcu S. Dacii liberi din vestul și nord-vestul României / S. Dumitrașcu // *Crisia*. – 1977. – VII. – P. 65-76.
176. Dzięgielewska M., Kulczyńska M. Cieślówice Duże: ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südwestlichen Masowie / M. Dzięgielewska, M. Kulczyńska // *Monumenta archaeologica barbarica*. – Warszawa: Collegium editorum, 2008. – T. XIV. – 216 s.
177. Dymaczewski A. Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Sroda / A. Dymaczewski // *Fontes archaeologici Posnaniensis*. – 1958. – Vol. VIII-IX. – S. 179-442.
178. Eckert W.G., James S., Katchis S. Investigation of cremations and severely burned bodies / W.G. Eckert, S. James, S. Katchis // *American Journal of Forensic Medicine and Pathology*. – 1988. – 9(3). – P. 188–200.
179. Eggers H.J. Der römische Import im Freien Germanien / H.J. Eggers. – Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951. – 128 s.
180. Eggers H.J. Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien / H.J. Eggers // *Jahrbuch. Römisch-Germanischen zentralmuseums Mainz*. – Mainz, 1955.
181. Exner K. Die provinzialrömischen Emailfibeln des Rheinland / K. Exner // *Bericht der Römisch- Germanischen Commission*. – 1941. – T. 29.
182. Fazekas Is.G., Kosa F. Forensic fetal osteology / Is.G. Fazekas, F. Kosa. – Budapest, 1978. – 413 p.
183. Florkiewicz I., Bochnak T. Les éléments celto-daces et daces dans le bassin de la Vistule (zus. mit Tomasz Bochnak) / I. Florkiewicz, T. Bochnak // V. Sîrbu,

- D.L. Vaida (Hrsg.). Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 Mai 2006. – Cluj-Napoca, 2006. – S 129-148.
184. Florkiewicz I. Elementy dackie w kulturze przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich / I. Florkiewicz // *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. – Rzeszów, 2006. – T. 1. – S. 195-238.
185. Florkiewicz I. Miniaturowe nożyce w inwentarzach grobowych kultury przeworskiej, wielbarskiej i luboszyckiej w okresie rzymskim / I. Florkiewicz // E. Droberjar (Hrsg.). *Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference Hradec Králové, 6.–9. září 2010.* – Olomouc, 2011. – S. 329-353.
186. Garbacz K., Garbacz E. Grób z koniem odkryty na cmentarzysku kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. Tarnobrzeg / K. Garbacz, E. Garbacz // *Sprawozdania Archeologiczne*. – 1990. – T. XLIII. – S. 263-280.
187. Garbacz K. Nowo odkryte cmentarzysko (?) kultury przeworskiej w Pikulach, gm. Janów Lubelski, woj. Tarnobrzeg / K. Garbacz // *Sprawozdania Archeologiczne*. – Kraków, 1991. – XLIII. – S. 199-226.
188. Garbacz K. Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. świętokrzyskie / K. Garbacz // *MSROA*. – 2000. – T. XXI. – S. 5-166.
189. Garbsch J.G. Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert C. H. Beck / J.G. Garbsch. – München, 1965.
190. Gejvall N.-G. Bestämning av brända ben från forntida gravar / N.-G. Gejvall // *Fornvännen*. – Stockholm, 1947. – 42. – P. 39-47.
191. Gheorghiu G. Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului / G. Gheorghiu. – Cluj-Napoca, 2005.
192. Ginalski J. Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna / J. Ginalski // *Przegląd Archeologiczny*. – 1991. – T. 38. – S. 53-84.
193. Gedl M. Wyniki badań na cmentarzysku y okresów lateńskiego i wpływów rzymskich w Kietrzu, pow. Głubczyce / M. Gedl // *Sprawozdania Archeologiczne*. – 1972. – T. XXIV. – S.103-120.

194. Glodariu I., Moga V. Cetatea dacică de la Căpâlna / I. Glodariu, V. Moga. – București, 1989.
195. Gładykowska-Rzeczycka J. Antropologiczna interpretacja cmentarzysk ciałopalnych / J. Gładykowska-Rzeczycka // *Pomorania Antiqua*. – 1974. – T. 5. – S. 27-49.
196. Gładykowska-Rzeczycka J. Metody wydobywania przepalonych szczątków kostnych z pochówków ciałopalnych / J. Gładykowska-Rzeczycka // *Pomorania Antiqua*. – 1977. – T. 7. – S. 185-207.
197. Godłowski K. Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły / K. Godłowski. – Warszawa, 1960.
198. Godłowski K. The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe / K. Godłowski. – Krakow, 1970. – 126 s.
199. Godłowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej z obszaru Górnego Śląska, część I / K. Godłowski // *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*. – 1973. – 2. – S. 255-382.
200. Godłowski K. Konfrontacja i ocena wartości archeologicznych i antropologicznych wyznaczników płci w odniesieniu do grobów ciałopalnych z okresu późnolateńskiego i rzymskiego / K. Godłowski // *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych (materiały z sesji naukowej w dniu 25. III. 1972 roku)*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. – Poznań, 1974. – Seria Antropologia 2. – S. 63-70.
201. Godłowski K. Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej Polsce w młodszy okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim / K. Godłowski. – Wrocław, 1985.
202. Godłowski K. Die Synchronisierung der Chronologie des germanischen Fundstoffes zur Zeit der Markomannenkriege / K. Godłowski // *Markomannenkriege – Ursache und Wirkungen. VI. Internationales Symposium "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet"* Wien 23-26 November 1993, J. Stuppner, J. Tejral (eds). – Brno, 1994. – P. 115-128.

203. Godłowski K., Wichman T. Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie – Gebirge / K. Godłowski, T. Wichman // Monumenta Archaeologica Barbarica. – 1998. – T. VI.
204. Großkopf B. Leichenbrand Biologisches und kulturhistorisches Quellenmaterial zur Rekonstruktion vor- und frühgeschichtlicher Populationen und ihrer Funeralpraktiken: diss. zur Erlangung des akademischen Grades Dr Phil. / B. Großkopf. – Leipzig, 2004. – 339 p.
205. Grzymkowski A. Wstępne wyniki badań na bitytualnym cmentarzysku ciałopalnym i szkieletowym z okresu rzymskiego w Modle, gm. Wiśniewo, woj. ciechanowskie / A. Grzymkowski // Sprawozdania Archeologiczne. – 1986. – T. 38. – S. 222-260.
206. Hachmann R. Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien / R. Hachmann // Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. – 1961. – 41. – P. 1-276.
207. Hadaczek K. Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego / K. Hadaczek // Materiały antropologicznoarcheologiczne i etnograficzne. – Kraków, 1912. – T. XII. – S. 23-28.
208. Herrmann B. Behandlung von Leichenbrand / B. Herrmann // J. Knussman, H. Reiner. Anthropologie – Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. – Stuttgart/New York, 1988. – Band 1. – P. 576-585.
209. Herrmann B., Gruppe G., Hummel S., Piepenbrink H., Schutkowski H. Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden / B. Herrmann, G. Gruppe, S. Hummel, H. Piepenbrink, H. Schutkowski. – Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1990. – 445 p.
210. Holck P. Cremated bones. A Medical-Anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials / P. Holck // Antropologiske skrifter. Reprint of the 3rd revised edition. – Anatomical institute. University Oslo, 1997/2008. – № 1C. – 160 p.

211. Ibragimow K. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Sobocisku, pow. Oławski, stanowisko 8, w świetle źródeł archeologicznych z lat 1926-1943 / K. Ibragimow // *Silesia Antiqua*. – 2009. – T. 45. – S. 65-130.
212. Ibragimow K. Szkieletowy obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku we wczesnym okresie rzymskim / K. Ibragimow // E. Droberjar (Ed.). *Archeologie barbarů 2010: hroby a pohřbiště Germánů mezi Labem a Dunajem; sborník příspěvků ze VI protohistorické konference Hradec Králové, 6-9 září 2010*. – Olomouc, 2011. – S. 163-182.
213. Ignat M. *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorâștea* / M. Ignat. – Iași, 1999.
214. *Inventaria Archaeologica. Corpus des ensembles archeologiques Pologne. La tene III – periode romaine cavilization de przeworsk.* – Warszawa-Lodz, 1974. – fasc. XXXVI: PL 255-230 (12 feuilles).
215. Ioniță I. *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.* / I. Ioniță. – 1982. – 126 p.
216. Ioniță I., Ursachi V. *Văleni – o mare necropolă a dacilor liberi* / I. Ioniță, V. Ursachi. – Iași, 1988. – 200 p.
217. Istenič J. *Brooches of the Alesia group in Slovenia* / J. Istenič // *Arheološki vestnik*. – 2005. – š. 56. – S. 187-212.
218. Istenič J. *Late La Tène scabbards with non-ferrous openwork plates* / J. Istenič // *Arheološki vestnik*. – 2010. – š. 61. – S. 121-164.
219. Iwanek B., Piontek J. *Analiza antropologiczna szczątków kostnych z grobów ciałaopalnych pochodzących z cmentarzyska Wysków-Zakręz ludności kultury przeworskiej* / B. Iwanek, J. Piontek // Czerniak L. (red.). *Od paleolitu do nowożytności. Archeologiczne badania ratownicze na trasie budowy obwodnicy Wyszkowa*. – 2007. – S. 153-160.
220. Jahn M. *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.* / M. Jahn // *Mannus-Bibliothek*. – Würzburg, 1916. – T. 16.
221. Jahn M. *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung* / M. Jahn. – Leipzig, 1921.

222. Jamka R. Fibule typu oczkowego w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich / R. Jamka // *Materiały Starożytne*. – Warszawa, 2010. – T. X – S. 7-104.
223. Jaskanis J. Obrządek pogrzebowy zachodnich bałtów / J. Jaskanis. – 1974.
224. Jaskanis J. Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen / J. Jaskanis // *Monumenta Archaeologica Barbarica*. – Warszawa, 2005. – T. X.
225. Jasnosz S. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń / S. Jasnosz // *Fontes Archaeologici Posnanienses*. – 1952. – T. II. – S. 1-284.
226. Juga-Szymańska A. Die Fibel aus Lattenwalde. Die Fibeln A. 67-68 aus dem westbaltischen Kulturkreis / A. Juga-Szymańska // *Archaeologia Litwana*. – 2011. – № 12. – P. 36-47.
227. Kaczanowski P., Polejki J. Dotychczasowe wyniki badań na bierutnowym cmentarzysku kultury przeworskiej w Kawczycach, gmina Busko-Zdrój / P. Kaczanowski, J. Polejki // *Sprawozdania Archeologiczne*. – 1985. – T. XXXVII. – S. 111-137.
228. Kaczanowski P. Klasyfikacja grobów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego / P. Kaczanowski. – Kraków, 1995. – 77 s.
229. Kaszewska E. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Głedzianówku (st. 1), woj. płockie / E. Kaszewska // *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*. – 1977. – Seria archeologiczna. – № 24 – S. 63-232.
230. Kaszewska E. Charakterystyka osadnictwa kultury przeworskiej w Polsce środkowej / E. Kaszewska // *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*. – Seria archeologiczna. – 1985. – № 32. – S. 5-19.
231. Kazakevich G. The Late La Tène Decorated Scabbard from the Upper Dniester Area: a Far Relative of the Gundestrup Cauldron? / G. Kazakevich // *Studia Celto-Slavica 5. Dimensions and Categories of Celticity: Studies in Literature and Culture. Proceedings of the Fourth International Colloquium of Societas Celto-Slavica*. – Łódź, 2010. – S. 171-179.

232. Kelemen B., Ferencz I., Roman C., Roman D., Ponta O., Simion S. Cremated Human Remains from Hunedoara–Gradina Castelului / B. Kelemen, I. Ferencz, C. Roman, D. Roman, S. Simion // Iron age rites and rituals in the Carpathian basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş. – Târgu Mureş , 2012. – S. 411-422.
233. Kempisty A. Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu / A. Kempisty // Światowit. – 1965. – T. 26. – S. 29-95.
234. Kietlińska A., Dąbrowska T., Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, powiat Turek / A. Kietlińska, T. Dąbrowska // Materiały Starożytne. – 1963. – T. IX. – S. 143-254.
235. Knaack A. Beobachtungen an Scherenbeigaben in Gräbern des elb-germanischen Siedlungsgebietes während der römischen Kaiserzeit / A. Knaack // Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift. – 1978. – 19. – P. 15-50.
236. Kokowski A. Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit / A. Kokowski. – Lublin, 1997.
237. Kolnik T. Nové ojedinelé nálezy spón z doby rímskej a sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku / T. Kolnik // Slovenská Archeológia. – 1958. – T. VI. – Č.2. – S. 380-387.
238. Kolnik T. K typológii a chronológii niektorých spón z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku / T. Kolnik // Slovenská Archeológia. – 1965. – T. XIII. – Č.1. – S. 183-231.
239. Kolník T. Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov / T. Kolník // Slovenská archeológia. – 1971. – T. XIX. – S. 499-558.
240. Kolník T. Doba rímska a doba sťahovania národov / T. Kolník // Slovenská archeológia. – 1980. – T. XXVIII. – S. 197-208.
241. Kontny B. The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture / B. Kontny // The

- enemies of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference (Budapest 2005), edited by L. Kocsis. – Budapest, 2005.
242. Kontny B. The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture / B. Kontny // *Journal of Roman Military Equipment Studies*. – 2009. – № 16. – S. 93-132.
243. Kostrzewski J. Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit / J. Kostrzewski // *Mannus-Bibliothek*. – Leipzig-Würzburg, 1919. – 18.
244. Krekovič E. Rímske importy na Slovensku / E. Krekovič // *Památky archeologické*. – 1987. – LXXVIII. – S. 231-282.
245. Krekovič E. Zur Datierung der Fürstengräber der römischen Keiserzeit in der Slowakei / E. Krekovič // *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum frühen Mittelalter*. – Krakow 1992. – P. 55-67.
246. Krekovič E. Roman fibulas in Slovakia / E. Krekovič // *International connections of the Barbarians in the Carpathian Basin in the 1st-5th centuries A.D.* Jóna András Múzeum. – Nyíregyháza, 2001. – P. 95-100.
247. Krenzer U. Compendio de métodos antropológico forenses: para la reconstrucción del perfil osteo-biológico / U. Krenzer. – Ciudad, Guatemala, 2006. – T. 1-7.
248. Kunow J. Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen / J. Kunow // *Studien zu Bronze- und Glasgefäßen Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte* 21. – Neumünster, 1983.
249. Lamiová-Schmiedlová M. Spony z doby rímskej na Slovensku / M. Lamiová-Schmiedlová // *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie* – 1961. – vied 5.
250. Lamiová-Schmiedlová M. Eine Emailfibelwerkstatt in der Nordslowakei / M. Lamiová-Schmiedlová // E. Istvánovits, V. Kulcsár (eds.). *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1th-5th Centuries A.D.* – Aszód-Nyíregyháza, 2001. – P. 71-75.

251. Liana T. Niektóre zwyczaje pogrzebowe kultury przeworskiej / T. Liana // Wiadomości archeologiczne. – 1968. – T. XXXIII. – z. 3-4. – S. 381-385.
252. Liana T. Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim / T. Liana // Wiadomości archeologiczne. – 1970. – T. 35. – z. 1. – S. 429-491.
253. Liana T. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Nowym Mieście, pow. Rawa Mazowiecka / T. Liana // Wiadomości archeologiczne. – 1975. – T. XL. – z. 3. – S. 375-410.
254. Liana T. Kurhan i cmentarzysko płaskie kultury przeworskiej na stan. II w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno / T. Liana // Wiadomości Archeologiczne. – 1976. – T. XLI. – z. 1. – S. 64–127.
255. Lorkiewicz W. Anthropologische Untersuchungen der Knochenreste aus dem Gräberfeld in Cieblówice Duże, FSt.1 / W. Lorkiewicz // Cieblówice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im südwestlichen Masowien / Magdalena Dzięgielewska, Magdalena Kulczyńska. – Warszawa, 2008. – S. 77-84.
256. Łuczak B., Lorkiewicz W. Ludzkie szczątki kostne z cmentarzysk kultury przeworskiej w Kutnie (stan. 2,3) / B. Łuczak, W. Lorkiewicz // Kultura przeworska. – Lublin, 1994. – T. 1. – S. 237-240.
257. Łuczkiewicz P. Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim. Archeologia Militaria II / P. Łuczkiewicz. – Lublin, 2006.
258. Macrea M., Protase D., Rusu M. Şantierul arheologic Porolissum / M. Macrea, D. Protase, M. Rusu // Materiale şi Cercetări Arheologice. – 1960. – VIII. – P. 361-390.
259. Macrea M. Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit / M. Macrea // Dacia. – 1960. – T. IV. – P. 201-229.
260. Macrea M., Floca O., Lupu N., Berciu I., Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei / M. Macrea, O. Floca, N. Lupu. – Bucureşti, 1966.
261. Macrea M., Glodariu I. Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus / M. Macrea, I. Glodariu. – Bucureşti, 1976.

262. Madyda-Legutko R. Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum / R. Madyda-Legutko // B.A.R. International Series, 360. – 1986. – 233 s.
263. Madyda-Legutko R. Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej: okucia końca pasa / R. Madyda-Legutko. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze “Historia Iagellonica”, 2011. – 312 s.
264. Majewski K. Imacz naczynia brązowego z Kołokolina / K. Majewski // Wiadomości Archeologiczne. – 1935. – T. 13. – S. 165-170.
265. Majewski K. Importy rzymskie w Polsce / K. Majewski. – Warszawa-Wrocław, 1960.
266. Makowiecki D. Archäozoologische Untersuchungen der Knochenreste aus dem Brandgräberfeld der römischen Kaiserzeit in Cieblowice, Fst. 1 / D. Makowiecki // Dzięgielewska M., Kulczyńska M. Cieblowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in südwestlichen Masowien. Monumenta Archaeologica Barbarica. – Warszawa, 2008.
267. Mayne Correia P.M. Fire modification of bone: a review of the literature / P.M. Mayne Correia // Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains / W.D. Haglund, M.H. Sorg. – CRC Press, Boca Raton, FL, 1997. – P. 275–293.
268. Mays S. The archaeology of human bones / S. Mays. – London, New York, 2002. – 242 p.
269. Mączyńska M. Das Verbreitungsbild der Fibeln A.67/68 und A.68 im Barbaricum / M. Mączyńska // Slovenská Archeológia. – 2001 (2002). – XLIX. – Č.2 – S. 165-178.
270. Mączyńska M. Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum / M. Mączyńska // Zentrum und Peripherie. Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte – 2004. – S. 211-240.
271. Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. – Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Biologii i Nauk o Ziemi 1974. – Seria Anthropologia; Nr 2. – 148 s.

272. Motyková-Šneiderová K. Noricko-panonská kování opasků a jejich napodobeniny v Čechách / K. Motyková-Šneiderová // Památky archeologické. – 1954. – R. LXXX. – Č.2. – S. 350-362.
273. Motyková-Šneiderová K. Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen / K. Motyková-Šneiderová // Fontes Archaeologici Pragenses. – 1963. – V. 6.
274. Mycielska R., Woźniak Z., Cmentarzysko wielokulturowe w Błoniu / R. Mycielska, Z. Woźniak // Materiały Archeologiczne. – 1988. – T. XXIV. – S. 5-326.
275. Necrasov O., Bălteanu C. Caracteristicile antropologice a 2 schelete dacice, datate din La Tène (sec. II î.e.n.) descoperite la Ocnîța (județul Vâlcea) / O. Necrasov, C. Bălteanu // Thraco-Dacica. – 1983. – № 4. – 1-2. – P. 39-44.
276. Nicolăescu-Plopșor D., Rișcuția C. Caracterizarea antropologică și morfobiologică a scheletor din complexul funerar de la Orlea (sec. II – I î e.n.) / D. Nicolăescu-Plopșor, C. Rișcuția // Revista Muzeelor. – 1969. – № 1. – Anul. VI. – S. 69-73.
277. Niculiță I. Contributions made to the study of the burial rite performed by the communities inhabiting east of the Carpathians in 3-rd c. B.C. – 3-rd c. A.D. / I. Niculiță // Acta Terrae Septemcastrensis. – 2007. – VI. – 1. – P. 71-73.
278. Niewęgłowski A. Mazowsze na przełomie er / A. Niewęgłowski. – Wrocław, 1972.
279. Niewęgłowski A. Cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Gościeradowie, gm. Loco, woj. Tarnobrzeg / A. Niewęgłowski // Sprawozdania Archeologiczne. – 1981. – T. XXXIII. – S. 61-98.
280. Niewęgłowski A. Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er : (II wiek p.n.e. - II wiek n.e.) / A. Niewęgłowski. – Wrocław, 1981.
281. Nowakowski W. Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Masuren. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin, Bestandskataloge 6 / W. Nowakowski. – Berlin, 1998.

282. Okulicz J. Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu / J. Okulicz // *Archeologia Polski*. – 1970. – T. XV. – S. 419-495.
283. Ortner D., Putschar W. Identification of pathological conditions in human skeletal remains / D. Ortner, W. Putschar. – Washington, 1981. – 479 p.
284. Pieta K. Die Púchov-Kultur / K. Pieta. – Nitra, 1982.
285. Piontek J. Metodyka antropologicznych badań materiałów kostnych z grobów ciałopalnych / J. Piontek // *Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego*. – Warszawa, 2007. – S. 56-73.
286. Piontek J. Wpływ procesu kremacji na morfologię kości szkieletu ludzkiego. Wyniki badań eksperymentalnych / J. Piontek // *Popiół i Kość. Funeralia Lednickie*. – Sobótka-Wrocław, 2002. – Spotkanie 4. – S. 95–108.
287. Popa A. Provinzial-römische Importfunde als Anzeichen der Romanisierung jenseits der römischen Reichsgrenze? Fallbeispiel Karpaten-Dnestr-Raummore / A. Popa // *Imperium und Romanisierung. Neue Forschungsansätze aus Ost und West zu Ausübung, Transformation und Akzeptanz von Herrschaft im Römischen Reich*. – Hartung-Gorre Verlag, 2013. – P. 127-144.
288. Popa C. A New Framework for Approaching Dacian Identity. The Burial Contribution / C. Popa // *Iron age communities in the Carpathian basin. proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș 9–11 October 2009*. – Cluj-Napoca, 2010. – P.395-424.
289. Potechina I.D. Wyniki analizy antropologicznej ciałopalnego pochowku z Mutyna / I.D. Potechina // *MSROA*. – Rzeszów, 2012. – T. XXXIII. – S. 175-177.
290. Prochowicz R. Rzadki wariant zapinek typu A.68 z cmentarzyska kultury przeworskiej w Sobieniach Biskupich, pow. Otwock / R. Prochowicz // A.Bursche, R. Ciołek. *Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. – Warszawa, 2003. – S. 335-342.
291. Protase D. Riturile funerare la daci și daco-romani / D. Protase. – București, 1971.

292. Protase D. Un cimitir dacic din epoca romană la Sopor de Câmpie / D. Protase. – București, 1976.
293. Przybyła M., Przybyła M., Kupiec T. Deposit of human remains from the roman period settlement at Lipnik, powiat Przeworsk – a burial or manifestation of sacrificial rite? / M. Przybyła, M. Przybyła, T. Kupiec // *Acta Archaeologica Carpathica*. – 2010. – Vol. XLV. – S. 29-65.
294. Pyżuk M. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębia, pow. Płońsk / M. Pyżuk // *Archeologia Polski*. – 2004. – T. XLIX. – z. 1-2. – S. 33-48.
295. Raddatz K. Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck / K. Raddatz // *Offa*, 1957. – Bd. 13. – 158 s.
296. Riha E. Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst / E. Riha. – Augst, 1979. – 222 p.
297. Riha E. Römisches Toiletgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst / E. Riha. – 1986.
298. Rîșcuția C., Rîșcuția J. Studiu antropologic asupra osemintelor omenești incinerate din mormintul priciar de la Cugir – Dealul Cetății, jud. Alba / C. Rîșcuția, J. Rîșcuția // *Sesiunea anuală de comunicări științifice*. – București, 1981. – S. 51.
299. Rudnicki M. Importy rzymskie z Pelczysk / M. Rudnicki // *Archeologie barbarů. Sborník příspěvků z II. protohistorické konference. České Budějovice 21.* – 24. 11. 2006. – 2006. – S. 93-112.
300. Rustoiu A. Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. – sec. I d.Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz / A. Rustoiu. – București, 1996.
301. Rustoiu A. Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.) / A. Rustoiu. – București, 1997.
302. Rustoiu A. The Padea-Panagjurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania) / A. Rustoiu // *Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th century BC – 1st century AD*. – Kraków, 2005. – P. 109-119.
303. Rustoiu A., Gheorghiu G. "Particular" in the Dressing Fashion and Metalwork of Pre-Roman. Dacia (An Iron Variant of the Jezerine-Type Brooches from Piatra-

- Craivii- Alba County) / A. Rustoiu, G. Gheorghiu // *Tracii si vecinii lor în atichitate*. – Brăila, 2010. – S. 447-457.
304. Rycel G. Układ szczątków kostnych w grobach popielnicowych z cmentarzyska kultury przeworskiej w Zadowicach, woj. Kaliskie, st. 1 / G. Rycel // *PMMAE*. – 1985. – T.32. – S. 191-199.
305. Sanie S. Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.) / S. Sanie. – 1981.
306. Schmidt C., Symes S. The analysis of burned human remains / C. Schmidt, S. Symes. – London: Elsevier, 2008.
307. Schuster J. O późnych zapinkach kapturkowych (A.II.41) / J. Schuster // *Wiadomości Archeologiczne*. – 2006. – T. LVIII. – S. 102-119.
308. Sirbu V. Ritual Inhumations and 'Deposits' of children among the Geto-Dacians / V. Sirbu // E. M. Murhy (ed). *Deviant burial in the Archaeological Record*. – Oxford Oxbow Book, 2008. – P. 71-90.
309. Sîrbu V., Arsenescu M. Dacian settlements and necropolises in Southwestern Romania (2nd c. B.C. - 1st c. A.D.) / V. Sîrbu, M. Arsenescu // *Acta Terrae Septemcastrensis*. – 2006. – V. 1. – P. 164-187.
310. Sîrbu V., Luca S., Roman C. Tombs of dacian warriors (2nd – 1st c. B.C.) found in Hunedoara-Grădina Castelului (Hunedoara county) / V. Sîrbu, S. Luca, C. Roman // *Acta Terrae Septemcastrensis*. – 2007. – VI. – 1. – P. 155-177.
311. Skorupka K. Prowincjonalnorzymskie zapinki z Kowalewka, pow. obornicki / K. Skorupka // *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II. Korpus znalezisk z europejskiego Barbaricum*. – Warszawa, 2001. – Supplement 2. – S. 51-62.
312. Slobodyan T. Child burials in the cemeteries of the La Tène and Early Roman periods. Perspectives on cremated burials / T. Slobodyan // *International Symposium on Funerary Anthropology "Homines, Funera, Astra" Sixth edition. Death and Children from Prehistory to Middle Ages "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia, 15 – 18 October 2017*. – P. 34-35.

313. Śmiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej / M. Śmiszko. – Lwów, 1932. – 192 s.
314. Śmiszko M., Myczkowski K., Sulimirski T. Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego / M. Śmiszko, K. Myczkowski, T. Sulimirski. – 1934. – 62 s.
315. Śmiszko M. Stanowisko wczesnorzymskie w Kołokolinie, pow. Rohatyński / M. Śmiszko // Wiadomości archeologiczne. – 1935. – T. 13. – S. 155-165.
316. Soficaru A., Mirițou N., Bălășescu A. Osteological Analysis of the Cremation Graves from Olteni, Covasna County / A. Soficaru, N. Mirițou, A. Bălășescu // Sîrbu V., Vaida D. L. Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe, Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology-Bistrița, Romania, May 9th-11th 2008. – Cluj-Napoca, 2008.
317. Soficaru A., Comșa A., Stan A. Anthropological analysis of the human remains from Hunedoara – The Castle's Garden / Plateau / A. Soficaru, A. Comșa // Sîrbu V., Luca S., Roman C. Vestigiile dacice de la Hunedoara / The Dacian Vestiges in Hunedoara. – Sibiu, 2007.
318. Soficaru A. Anthropological diagnosis of the cremated bones from Malaja Kopanja (Ukraine) / A. Soficaru (у друці).
319. Stloukal M. Problems of anthropological determination of cremation burials from Zemplin / M. Stloukal // Slovenská Archeológia. – 1990. – T. 38. – 2. – P. 345-348.
320. Strzałko J., Piontek J., Malinowski A. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych / J. Strzałko, J. Piontek, A. Malinowski // Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. – Poznań, 1974. – 148 s.
321. Symes S., Rainwater C., Chapman E. Gipson D., Piper A. Patterned thermal destruction of human remains in a forensic setting / S. Symes, C. Rainwater, E. Chapman, D. Gipson, A. Piper // The analysis of burned human remains / C.W. Schmidt, S.A. Symes (ed). – London: Elsevier, 2008. – S. 15-54.

322. Szydłowski J. Ze studiów nad ciałopalnym obrządkiem pogrzebowym kultury przeworskiej / J. Szydłowski // *Archeologia Polski*. – 1964. – T. 9. – № 2. – S. 430-451.
323. Tempelmann-Mączyńska M. Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum / M. Tempelmann-Mączyńska // *Römisch-Germanische Forschungen*. – Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern GmbH, 1985. – T. 43. – 339 s.
324. Tempelmann-Mączyńska M. Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit / M. Tempelmann-Mączyńska. — Kraków, 1989.
325. Tempelmann-Mączyńska M. Części stroju kobiecego na obszarze środkowo- i wschodnioeuropejskiego Barbaricum w okresie rzymskim / M. Tempelmann-Mączyńska. – Kraków, 1989.
326. Thomas S. Studien zu den Germanischen Kämmen der Römischen Kaiserzeit // *Arbeitsund Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*. – Leipzig, 1960. – B. 8. – S. 54–120.
327. Ursachi V. Zargidava. Cetatea dacică de la Brad / V. Ursachi. – București, 1995. – 591 s.
328. Wahl J. Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitungsund Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern / J. Wahl // *Prähistorische Zeitschrift*. – 1982. – 57. – S. 2-125.
329. Walker P., Miller K., Richman R. Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone / P. Walker, K. Miller, R. Richman // Schmidt C.W., Symes S.A., editors. *The analysis of burned human remains*. – London: Elsevier, 2008. – S. 129-135.
330. Warren M., Marples W. The Anthropometry of contemporary commercial cremation / M. Warren, W. Marples // *Journal of Forensic Sciences*. – 1997. – № 42 (3). – P. 417-423.

331. Werner I. Spätlatene Schwerter norischer Herkunft / I. Werner // *Ausklang der Latene- Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet.* – Bratislava, 1977. – P. 367-401.
332. Wierchińska A. Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z dwóch cmentarzysk ciałopalnych z okresu rzymskiego w Brzeźcach, pow. Białobrzegi / A. Wierchińska // *Wiadomości Archeologiczne.* – 1967. – T. XXXII. – z. 3-4. – S. 480-484.
333. Wierchińska A. Źródła antropologiczne od okresu pónolateńskiego do okresu rzymskiego w Polsce / A. Wierchińska // *Wiadomości Archeologiczne.* – 1975. – T. XL. – z. 1. – S. 19-25.
334. Völling T. Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit / T. Völling // *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission.* – 1994. – T. 75. – P. 147-282.
335. Vulpe R., Vulpe E. Les fouilles de Poiana / R. Vulpe, E. Vulpe // *Dacia.* – 1933. – T. III-IV. – P. 253-351.
336. Vulpe R. Săpăturile de la Poienеști din 1949 / R. Vulpe // *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.* – 1953. – Vol. I. – P. 213-506.
337. Vulpe R. La civilisation dace et ses problemes à la lumiere des dernieres fouilles de Poiana, en Basse-Moldovie / R. Vulpe // *Dacia.* – București, 1957. – T. I. – S. 143-164.
338. Vulpe A. Observații privitor la analiza antropologica a osemintelor incinerate din mormintele hallstattiene de la Ferigile / A. Vulpe // *Buridava.* – 1972. – № 1. – P. 269-272.
339. Vulpe R., Teodor S. Piroboridava // R. Vulpe, S. Teodor. – București, 2003. – 735 s.
340. Zagórska-Telega J., Pikulski J., Szczepanek A. Pierwszy szkieletowy pochówek ludności kultury przeworskiej odkryty na cmentarzysku w Michałowicach, woj. Świętokrzyskie / J. Zagórska-Telega, J. Pikulski, A. Szczepanek // *Honoratissimum assensus genus est armis laudare.* – Kraków, 2014. – XX-XXX. – S. 1-9.

341. Zessin W. Zur Typologie der Feuerschläger / W. Zessin // Ursus. Mitteilungsblatt des Zoovereins und des Zoos Schwerin. – 2004. – 10. – S. 61-80.
342. Żychliński D. Groby szkieletowe ludności kultury przeworskiej z Wielkopolski jako przejaw obcych wpływów w obrzędowości pogrzebowej na przykładzie zespołu nr 70 z Wymysłowa, pow. Gostyń, woj. wielkopolskie / D. Żychliński // Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z Iv Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13–17 października 2008. Karwowski M., Droberjar E. (eds.). – Rzeszów, 2009. – S. 559-566.
343. Żychliński D. Lokalizacja cmentarzysk ludności kultury przeworskiej w Wielkopolsce / D. Żychliński // Archeologie barbarů 2010: hroby a pohřbiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference hradeč Králové, 6-9 září 2010. – Olomouc, 2011. – P. 183-188.
344. Żychliński D. The Absence of Cremation Sites within Cemeteries of the Przeworsk and Wielbark Cultures in the Roman Period in Great Poland / D. Żychliński // Sociology and Anthropology. – 2013. – Vol. 1. – № 2. – P. 111-117.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЛЛУ	–	Археологічний літопис Лівобережної України, науковий журнал, Полтава
АП УРСР	–	Археологічні пам'ятки УРСР, Київ
АСГЭ	–	Археологический сборник. Государственный Эрмитаж, Ленинград
КСИА	–	Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
КСИИМК	–	Краткие сообщения Института археологии материальной культуры
МИА	–	Материалы и исследования по археологии СССР, Ленинград, Москва
СА	–	Советская археология, Ленинград, Москва
САИ	–	Свод археологических источников, Москва, Ленинград
MSROA	–	Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów, Polska
SCIVA	–	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, Romania

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиці

Таблиця 1.1.

Могильники	Заг. к-ть	Вибірка	Поховання, не включені до вибірки
Болотня	80	77	випадково вияв. (1953,1976 рр.), 5/1954
Верхня Липиця	*	37	
Гринів	15	11	5/1930, 12/1930, 1/1975, 6/1975
Завалля	16 (17)	16 (17)	
Звенигород	44	35	Загуменки: випадково вияв. (1950-ті рр.) Гоєва Гора: 5/1953, 11/1953, невідоме/1953, 6/1954, 26/1954, 16/1955, 17/1975, 19/1975
Неполоківці	3	2	1/1973 (Неполоківці II)
Шипівці	3	1	два тілопокладення
Всього:	199	180	
Одиничні поховання			
Колоколин	1	1	
Лучка	1	1	
Рожневі Поля	1	1	
Хотимир	1	1	
Чижиків	1	1	
Биндюга	1	0	поховання не включене
Загалом:	205	185	

Репрезентативні дані з поховальних комплексів.

Таблиця 1.2.

Пам'ятка (*site*) _____

Населений пункт _____

Район _____

Область _____

Рік (*date*) _____ Поховання № (*grab*) _____Вік (*age at death*) _____Стать (*sex*) _____**Розміри та вага кісток**

	розмір кісток за <i>Wahl</i> (1982)					Загальн. <i>Total</i>	Зуби <i>Teeth</i>
	< 15 мм	16-25 мм	26-35 мм	36-45 мм	>46 мм		
Кількість ф-тів <i>Fragment count</i>							
Максимальний розмір ф-тів (мм) <i>Maximum fragment size</i>							
Мінімальний розмір ф-тів (мм) <i>Minimum fragment size</i>							
Вага (г) <i>Weight (g)</i>							

Кількість особин (*number of individuals*) _____Наявність кісток тварин (*animal bones*) _____Характеристика кремації (*efficiency of cremation*):1) переважаючий колір (*overall colour*) _____інші кольори (*secondary colour(s)*) _____2) температура горіння (*efficient prolonged*) а) за *Herrmann* (1988) _____б) за *Walker, Miller* (2008) _____Патології (*pathology*) _____

Примітки: _____

Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань (І).

Продовж. Табл. 1.2.

Пам'ятка (site) _____ Рік (date) _____

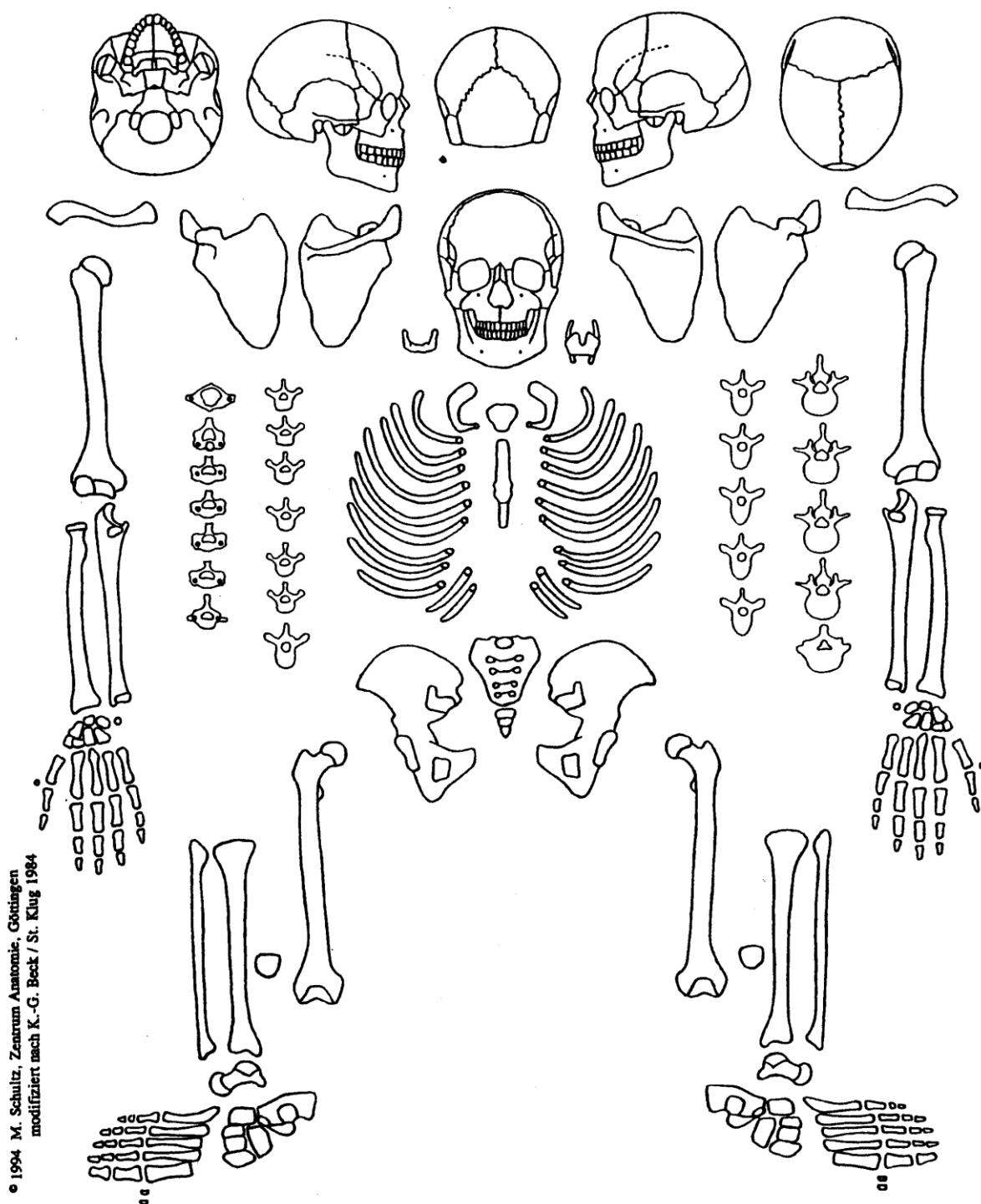
Поховання № (grab) _____

	К-ть фрагментів (fragment count)
I) Осьовий скелет (skeleton axiale):	
1) череп (cranium; заг. к-ть):	
а) мозковий відділ (кістки склепіння черепу) (потилична (<i>os occipitale</i>), лобна (<i>os frontale</i>), клиновидна (<i>os sphenoidale</i>), скроневи (<i>os temporale</i>), тім'яні (<i>os parietale</i>))	
б) лицьовий відділ (<i>ossa faciei</i>) (верхня, нижня щелепи (<i>maxilla, mandibula</i>), піднебінна (<i>os palatinum</i>), під'язикова (<i>os hyoideum</i>), виличні кістки (<i>os zygomaticum</i>), вомер (<i>vomer</i>), нижня носова раковина (<i>concha nasalis</i>), решітчаста (<i>os ethmoidale</i>), слюзові (<i>os lacrimale</i>), носові (<i>os nasale</i>))	
невідомий відділ (<i>unobservable</i>)	
2) хребтовий стовп (columna vertebralis; заг. к-ть):	
а) шийний відділ (<i>vertebrae cervicales</i>)	
б) грудний відділ (<i>vertebrae thoracicae</i>)	
в) поперековий відділ (<i>vertebrae lumbales</i>)	
г) крижовий відділ (<i>vertebrae sacrales</i>)	
д) куприкова кістка (<i>os coccygis</i>)	
невідомий відділ (<i>unobservable</i>)	
3) кістки грудної клітки (ossa thoracis; заг.к-ть):	
а) ребра (<i>costae</i>)	
б) грудина (<i>sternum</i>)	
невідомий відділ (<i>unobservable</i>)	
II) Додатковий скелет (skeleton appendiculare):	
1) кістки верхніх кінцівок (ossa membri superioris; заг.к-ть):	
а) плечовий пояс (<i>cingulum membri superioris</i>) (ключиця (<i>scapula</i>), лопатка (<i>clavicula</i>))	
б) скелет вільних верхніх кінцівок (<i>skeleton membri superioris liberi</i>):	
плече (плечова кістка (<i>humerus</i>))	
передпліччя (ліктьова (<i>ulna</i>), променева (<i>radius</i>))	
кисть руки (кістки зап'ястя (<i>ossa carpi</i>), п'ястя (<i>ossa metecarpalia</i>), фаланг пальців (<i>ossa digitorum</i>))	
невідомий відділ (<i>unobservable</i>)	
2) кістки нижніх кінцівок (ossa membri inferioris; заг.к-ть):	
а) тазовий пояс (<i>cingulum membri inferioris</i>)	
б) скелет вільних нижніх кінцівок (<i>ossa membri inferioris liberi</i>):	
стегно (стегнова, <i>femur</i>)	
гомілка (велико-, маломілкова; <i>tibia, fibula</i>)	
стопа (кістки передплюсни (<i>ossa tarsi</i>), плюсни (<i>ossa metatarsi</i>), фаланг пальців (<i>ossa digitorum</i>))	
невідомий відділ (<i>unobservable</i>)	
Кістки верхніх і нижніх кінцівок	
Приналежність не встановлена (<i>not identified</i>)	

Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань (II).

Встановлені фрагменти (за кремаціями)

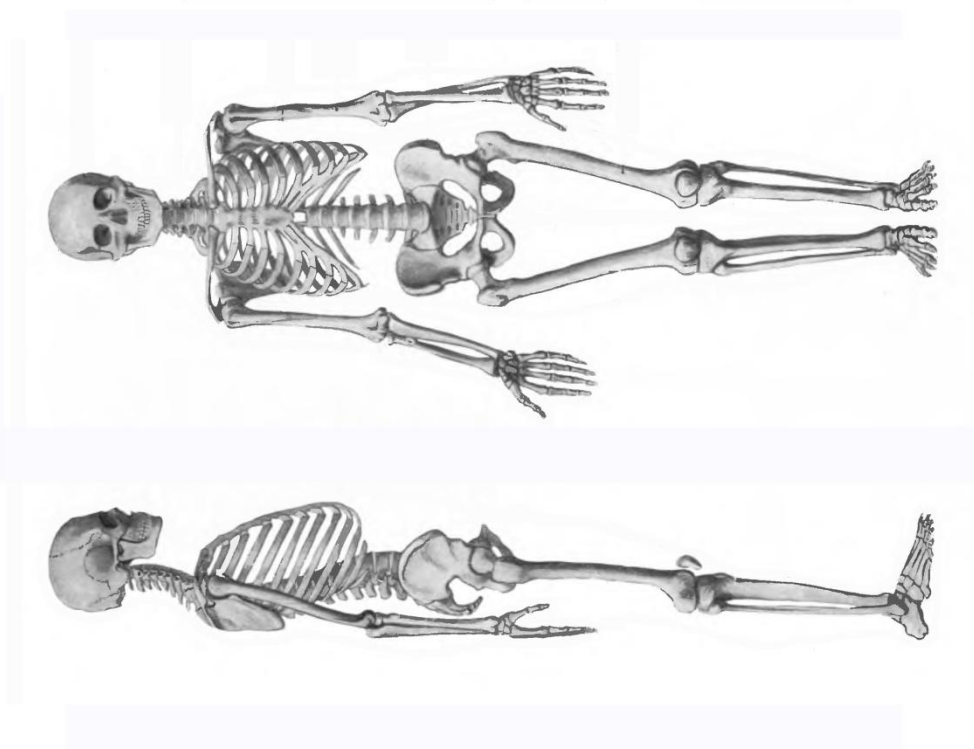

Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань (III).

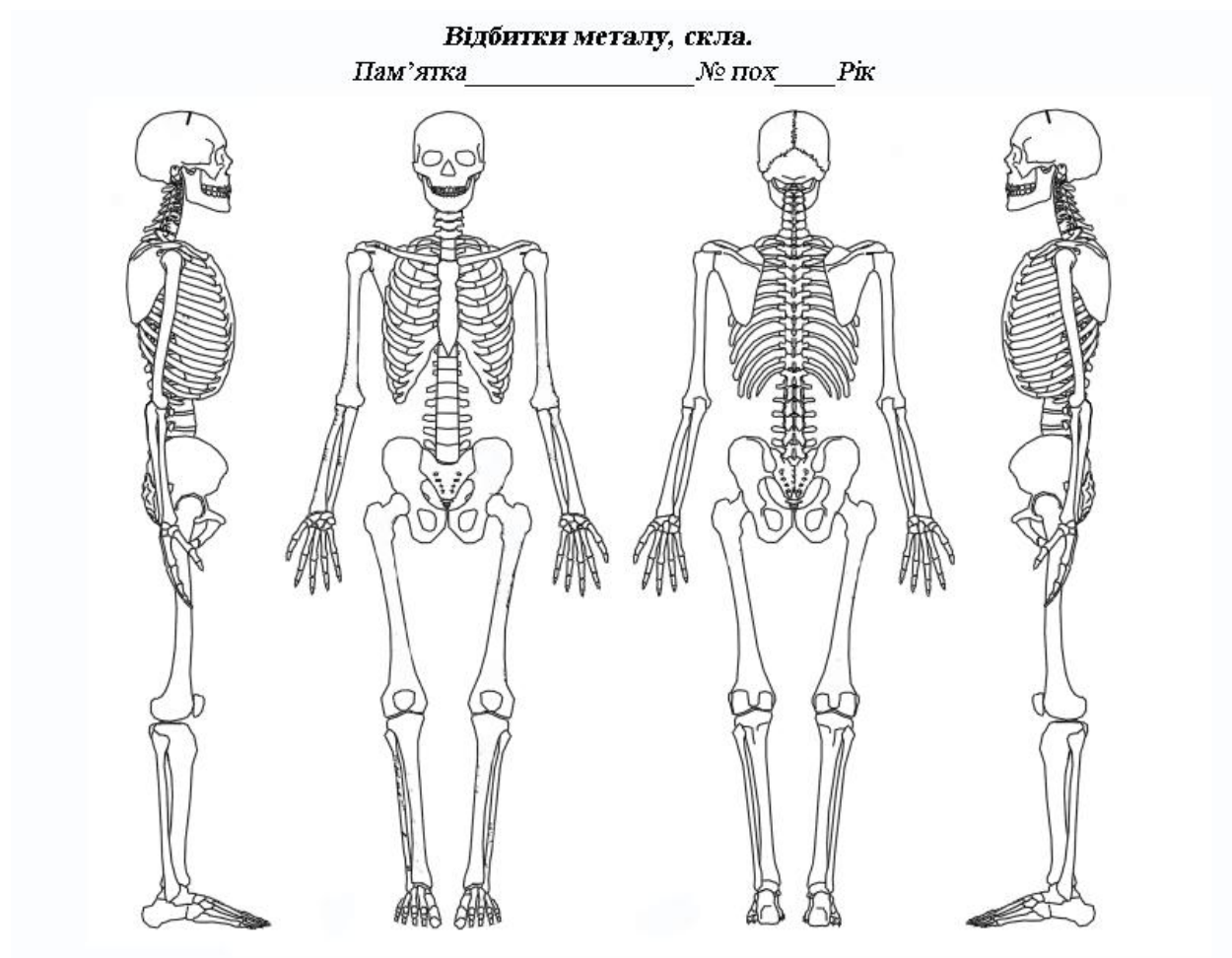
Продовж. Табл. 1.2.

Температура горіння за 1) Herrmann (1988); 2) Walker, Miller (2008).

Пам'ятка _____ Рік _____ Поховання _____

Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань (IV).

Продовж. Табл. 1.2.

Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань (V).

Таблиця 2.1.

	Тілопальні поховання		Тілопокладення		Загалом	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Інвентарні	118	72,4	16	84,2	134	73,6
Без інвентаря	45	27,6	3	15,8	48	26,4

Інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.

Таблиця 2.2.

	Кремації	Інгумації	Загалом		
	К-ть	К-ть	К-ть	К-ть в одн.пох.	%
Фібули	45	18	63	1-4	28,7
Поясний набір	72	6	78	1-11	28,1
Намистини	34	47	86	1-32	14,9
Браслети	6		6	1-2	3,7
Сережки		1	1	1	0,7
Люстерка	4	2	6	1	4,5
Ножиці	2		2	1	1,5
Бритви	8		8	1	6,0
Румяна		1	1	1	0,7
Металевий посуд		5	5	1-3	1,5
Мечі, піхви	8	1	8	1-2	4,9
«Бойові» ножі	3		3	1-2	1,5
Наконечники, втоки	10		12	1-2	7,5
Умбони	2	1	3	1	2,2
Шпори	13	4	18	1-2	8,9
Кам'яні бруски	8	1	9	1-2	6,0
Кресала	5		5	1	3,7
Ключі	5		5	1-2	3,0
Шила	10	2	12	1	8,9
Голки	7	1	8	1	6,0
Ножі	71	3	74	1-2	52,2
Прясла	29	2	31	1-2	22,4
Кремені	1	2	3	1-2	1,5

**Інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу
Прикарпаття. Категорії та кількісні показники.**

Таблиця 3.1.

	Болотня		Звенигород	
	3/1954	6/1954	21/1953	26/2013
Стать	f>m	?	?	f>m
Вік	дорослий	adultus 20-35(40)	inf.I-inf.II	adultus 25-35 (40)
Інвентар	фібула, ніж	посуд	2 фібули, ніж	2 ножі, фібула (?)

Статеві-вікові визначення тілопальних поховань зі Звенигороду та Болотні (за Т.І. Слободян).

Таблиця 3.2.

	Болотня		Звенигород	
	№ 3	№ 6	№ 21	№ 26
Фрагменти черепу	+	+	+	+
Ребра	+	+	+	+
Хребці	+	+	+	+
Тазові кістки	+	+	?	+
Верхні кінцівки	+	+	+	+
Нижні кінцівки	+	+	+	+

Представленість відділів скелета за ідентифікованими фрагменти перепалених кісток (за Т.І. Слободян).

Таблиця 3.3.

	Болотня		Звенигород	
	№ 3	№ 6	№ 21	№ 26
Область черепа	500-800° С (1)	450-600° С (1)	500-800° С (1)	(400)500-800° С (1) (300)600-900° С (2)
Область грудини і ребер	500-800° С (1)	500-600° С (1)	600-800° С (1)	500-800° С (1) 700-900° С (2)
Хребтовий стовп	450-500/600° С (1)	500-600° С (1)	500-700° С (1)	450-550° С (1) 600-700° С (2)
Область тазу	400-500/600° С (1)	500-600° С (1)		500-700° С (1) 700-900° С (2)
Верхні кінцівки	450-800° С (1)	500-600° С (1)	450-800° С (1)	450-700° С (1) 300-900° С (2)
Нижні кінцівки	600-800° С (1)	500-600° С (1)	450-800° С (1)	400-800° С (1) 300-900° С (2)
Загальна	400-800° С (1)	500(450)-600° С (1)	450-800° С (1)	(400)450-800° С (1) 300-900° С (2)

Температура горіння різних відділів скелету, визначена за кольором кісткових фрагментів: за Herrmann (1), за Walker, Miller (2) (для поховальних комплексів зі Звенигорода та Болотні) (за Т.І. Слободян).

Таблиця 3.4.

	Звенигород		Болотня	
	17/1954	20 (?)/1954	1/1954	2/1954
Стать	female	female	female	female
Вік	35-45 р.	20-25 р.	40-50 р.	35-45 р.

Статеві-вікові визначення інгумаційних поховань з могильників Звенигород та Болотня (за Т.С. Кондукторвою).

Таблиця 3.5.

Пам'ятка (заг.к-ть пох-нь)	Хрон-я	Діти				Підлітки		Дорослі								Вибірка антроп.	
		inf.I		inf.II		juv.		adult.		matur.		sen.		Дорослі (?)			
		К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	Стат ь
Бжежце, ст.1 (11)		-	-	1	25,0	1	25,0	1	25,0	1	25,0	-	-	-	-	4	1 ♀
Бжежце, ст.2 (29)	B ₂ - C _{1b} /C ₂	6	21,4	4	14,3	3 ♀	10,7	5 ♀	17,9	6 ♂ 4 ♀	34,7	-	-	-		28	6 ♂ 12 ♀
Весулкі	латен		17,9		3,6		10,7		28,6		39,3		-			22	
Весулкі, ст.1 (70)	A ₃ -B ₁	18	25,3	7	9,8	11	15,5	8	11,2	24	33,8	1	1,4	2	2,8	68	16 ♂ 17 ♀
Весулкі, ст.2 (41)		5	19,2	6		-	-	7		8		-	-	-	-	26	5 ♂ 10 ♀
Віхровіце	латен		15,1		15,1		3,1		51,5		15,5		-			33	
Госцерадув (23)	B ₁ -C _{1b}	2	16,7	-	-	1	8,3	3	25,0	4	33,3	-	-	2	16,7	12	7 ♂ 2 ♀
Загожин (78)	латен	3	8,8	10	29,4	1	2,9	10	29,4	9	26,6	1	2,9	-	-	34	8 ♂ 12 ♀
Жемікі Вельке (55)	або A ₃ - B ₁ , або C ₃ /D ₁	1	4,3	-	-	2	8,7	10	43,5	6	26,1	1	4,3	3	13,1	23	10 ♂ 7 ♀
Камєньчик (396)	A ₂ - B ₂ /C ₁	41	15,9	7	2,7	10	3,8	88	33,8	53	20,4	10	3,8	51	19,6	260	49 ♂ 98 ♀
Карчевець (194)	A ₂ /A ₃ – B ₂	29	31,7	34	27,9	22	6,3	18	15,2	21	16,4	2	2,5	5		79	17 ♂ 25 ♀
Котля (25)	B ₂ /C ₁	-	-	-	-	-	-	1	25,0	3	75,0	-	-	-	-	4	2 ♂ 2 ♀
Криспінув (107)	A ₃ /B ₁ - B ₂ /C ₁	9	11,7	9	11,7	7	9,0	21	27,3	9	11,7	-	-	22	28,6	77	21 ♂ 30 ♀
Ленгоніце Мале, ст.1 (19)	A ₃ -B ₂	4	28,6	2	14,3	2	14,3	1	7,1	-	-	1	7,1	4	28,6	14	1 ♂ 6 ♀
Ленгоніце Мале, ст.2 (61)	A ₂ -B ₂	10	22,7	4	9,1	4	9,1	7	15,9	15	34,1	1	2,3	3	6,8	44	14 ♂ 13 ♀
Млоджіко во (285)	B ₁ -C ₂	10	21,3		10,6	4	8,5	7	14,9	12	25,5	2	4,3	7	14,9	47	9 ♂ 12 ♀

Продовж. Табл. 3.5.

Неданово	A ₂ -B ₂ b		44,7		10,5		18,4		15,8		10,5		-			38	
Нове Място (27)	A ₃ -B ₂	-	-	1 2	6,6	4 1	26,7	3 2 ♀ 1 ♂	20,0	3 2 ♂	20,0	-	-	4 4 ♂ 3?	26,7	15 17	5 ♂ 3 ♀
Цебловіце Дуже	B ₁ – B ₂ /C ₁	8+ 7ju v		6		3+ 2 inf/ juv		5 ♀ 6?		4 ♂ 4 ♀ 3?		3 ♂ 2 ♀ 4?		6 ♂ 7 ♀ 56?		11 7	13 ♂ 18 ♀

Могильники пшеворської культури. Статеві-вікові визначення
(за антропологічними даними, за А. Wierchińska 1975, К. Czarnecka 1990).

Таблиця 3.6.

Пам'ятка (заг.к-ть пох- нь)	Хрон-я	Діти				Підліт ки		Дорослі								Вибірка антроп.	
		inf.I		inf.II		juv.		adult		mat		sen		Доро слі невідомо			
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К- ть	%	К-ть	Стать
Олтені (10 пох, 15 ос.)	IV-III ст.до.н.е.	1						3 ♂		1 ♂ 1 ♀				1 ♂ 6 ♀ 2?		15	5 ♂ 7 ♀
Чірногі (6)		1														1	
Окіца (382)	II-I ст. до н.е.	1						1 ♀								2	1 ♀
Земплін	I ст. до н.е.-I ст.н.е.							7 ♂ 6 ♀		4 ♂ 4 ♀		12 ♂ 2 ♀				35	23 ♂ 12 ♀
Хунедоара (31 пох., 53 ос.)	I ст. до н.е.-I ст.н.е.	35		3		1 ♀		4 ♂ 5?		1 ♂						53	5 ♂ 1 ♀
Мала Копаня	I ст. до н.е.-I ст.н.е.							2 ♂ 1 ♀ 10?						1 ♂		14	3 ♂ 1 ♀
Куджир (1)										1 ♂						1	1 ♂
Петріш (1)								1 ♂								1	1 ♂
Сопору де Кимпіс (37)	II-III ст.							1 ♀								2	1 ♀
Габера	II-IV ст.	33						1?								34	
Себеоані	II-IV ст.	22														22	

**Дакійські поховальні комплекси. Статеві-вікові визначення
(за антропологічними даними)**

Таблиця 4.1.

№	рік дослідж.	Пох-ня	Урна	Накривка				без накривки	Інвентар (Болотня)																												без інвентарю	кістки тварин
				цїла посудина	фрагменти	кам'яна плитка	дрібне каміння		жорна	обкладені	цїлий посуд (к-ть)	фрагменти посудин	мечі, піхви	бойові ножі	накопичення списів	елементи умбонів	шпори	фібули	поверхня набір	намистини	браслети	дзеркало	ножиці	бритви	кам'яний брусок	кресало	елементи ключів	шило	голка	ніж	прясло	кремій						
3	1954	+	урново-ямне	ліпний	+	+	+	+	+	жорна	обкладені	+																						1	+			
6		+		+	+	+	+	+	+	жорна	обкладені	+																										
1	1977	+		+	+	+	+	+	+																													
2		+			+	+	+	+	+																													
3		+			+	+	+	+	+																													
4		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
5		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
6		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
7		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
8		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
9		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
10		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
11		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
12		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
13		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
15		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
17		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
18		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
19		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
20		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
21		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
22		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
23		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
24		+		ліпний	+	+	+	+	+																													
25		+		ліпний	+	+	+	+	+																													

Болотня. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Болотня. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

67		+		+								1	1	1		
68		+		+								1	2	1	1	
70		+		+							1	1	1			
71		+										1				
К-ть Загалом										6	1	1	2	1	6	19
		46	15	2	31	18	22	22	1	18	6	7	1	1	4	15
										1	7	3	4	6	6	29
										1	7	2	3	6	6	26
										1	15	1	1	1	1	1

Болотня. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Таблиця 4.2.

№	рік дослідж	Пох.		Урна	Накривка				без накривки	Інвентар (Звенигород)																				без інвентарю	кістки очищені																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
		урнове	ямне		лінійний	цїла посудина	фрагменти	кам'яна плитка		дрібне каміння	жорна	обкладені	цїлий посуд (к-ть)	фрагменти посудин	мечі, піхви	бойові ножі	накопечники списів	елементи умбонів	шпори	фібули	похисний набір	намистини	браслети	дзеркало	ножиці	бритви	кам'яний брусок	кресало	елементи ключів			шило	голка	ніж	прясло	креміль																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
15	1953	+		+	+				+																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																													

Звенигород. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Таблиця 4.3.

№	рік дослідження	Пох.	Урна	Накривка		без накривки	Інвентар (Гринів)																							без інвентарю	кістки тварин
				цїла посудина	фрагменти		кам'яна плитка	обкладені	цїлий посуд (к-ть)	фрагменти посудини	мечі, піхви	наконечники списів	елементи умбонів	шпори	фібули	поясний набір	намистини	браслети	дзеркало	ножиці	бритви	кам'яний брусок	кресало	елементи ключів	шило	голка	ніж	прясло	креміль		
1	1930	+		+	+			+		+																					+
2		+																													
3		+		+	+		?																								
4		+		+	+																										
6		+		+	+																										
7		+		+	+																										
8		+		+	+																										
2	1975	+		+	+																										
3		+		+	+		+																								
4		+		+	+		+																								
5		+		+	+																										
К-ть																															
Загалом		11	7	4	3	1	1	6	2	3	1	1	1	1	2	3															

Гринів. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Таблиця 4.4.

№	рік дослідження	Пох.	Урна	Накривка		без накривки	Інвентар (Верхня Липиця)																									без інвентарю	кістки тварин
				цїла посудина	фрагменти		кам'яна плитка	обкладені	цїлий посуд (к-ть)	фрагменти посудин	мечі, піхви	накопичення списів	елементи умбонів	шпори	фібули	поясний набір	намистини	браслети	дзеркало	ножиці	бритви	кам'яний брусок	кресало	елементи ключів	шило	голка	ніж	прясло	кремїнь				
1	+			+	+	+																						1		+			
2	+			+	+	+																						1					
3	+			+	+	+																						1					
4	+			+	+	+																						1	1	+			
5	+			+	+	+																											
6	+			+	+	+																								+			
7	+			+	+	+																						1	1				
8	+			+	+	+																						1	1				
9	+			+	+	+																						1					
10	+			+	+	+																								+			
11	+			+	+	+																						1					
12	+			+	+	+																						1					
13	+			+	+	+																						1					
14	+			+	+	+																						1					
15	+			+	+	+																						1					
16	+			+	+	+																						2	1				
17	+			+	+	+																						1					
18	+			+	+	+																						1	1				
19	+			+	+	+																						1					
20	+				+	+																						1	1				
21	+				+	+																								+			
22	+			+	+	+																											
23	+			+	+	+																						1					
24	+			+	+	+																								+			
25	+			+	+	+																						1					

Верхня Липиця. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

26		+	+	+			+			1	
27		+		+	+				1 1	1	
28		+		+	+						+
29		+		+			+		1	1	
30		+	+	+	+				2 3 + 1	1	
31		+	+	+	+				5		
32		+	+	+	+				2	1 1	
33		+		+			+		1 8	1	
34		+		+			+		1	1	
35		+	+	+			+			1	
36		+		+						1	
37		+	+	+	+			+			
К-ть									13 27 19 2	3 3 1	22 12 1
Загалом		35 2	17 18	9 17 1	2 13 1 3	2 9 13 8	2 21 12 1	5 2			

Верхня Липиця. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Завалля. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.

Таблиця 4.6.

		Болотня (63)		Звенигород (30)		Гринів (11)		Верхня Липиця (37)		Завалля (17)		Загалом (158)	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Пох	Урнове	47	74,6	27	90,0	11	100,0	35	94,6	15	88,2	135	85,4
	Ямне	14	22,2	2	6,7	-	-	2	5,4	2	11,8	20	12,6
	Урново-ямне	2	3,2	1	3,3	-	-	-	-	-	-	3	1,9
Ури	Ліпна	31	64,3	12	42,8	8	72,7	17	48,6	6	40,0	74	54,8
	Гончарна	18	36,7	12	42,8	3	27,3	18	51,4	9	60,0	60	44,4
Накривка (заг)		45	71,4	15	50,0	7	63,6	24	64,7	4	23,5	95	60,1
Накривка	Ціла посудина	22	48,9	3	20,0	4	57,1	9	37,5	3	75,0	41	43,1
	Фрагменти	22	48,9	11	73,3	2	28,6	17	70,8	1	25,0	53	55,7
	Обкладене	1	2,2	4	26,7	1	14,3	2	8,3	-	-	8	8,4
	Кам'яна плитка	1	2,2	1	6,7	-	-	1	4,2	-	-	3	3,1
	Жорна	2	4,4	1	6,7	-	-	-	-	-	-	3	3,1
	Умбон											1	1,0
Металевий посуд												1	1,0
Без накривки		18	28,6	15	50,0	4	36,4	13	35,1	13	76,5	63	39,9
З інвентарем		48	71,2	20	66,7	7	63,6	32	86,4	7	41,2	114	72,2
Без інвентаря		15	23,8	10	33,3	4	36,4	5	15,6	10	58,8	44	27,8

Тілопальні комплекси ранньоримського часу Прикарпаття. Загальна характеристика.

Таблиця 4.7.

Асортимент	Урни		Накривки		Інвентар		Загалом (225)	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Горишки/закр.ф.	82	58,6	9	9,1	12	8,9	103	45,8
Глеки	12	8,6	2	2,0	2	1,5	16	7,1
Двоухі посудини	11	7,8	6	6,1	3	2,2	20	8,9
Фруктовниці	11	7,8	40	40,8	6	4,5	57	25,3
Миски	7	5,0	9	9,1	4	3,0	20	8,9
Триручні	2	1,4					2	0,9
Кухлі			2	2,0	1	0,7	3	1,3
Кубки			1	1,0	2	1,5	3	1,3
Імпорт	1	0,7					1	1,3

Асортимент керамічного посуду в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.

Таблиця 4.8.

	Урнові		Ямні		Змішані	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Накривка (заг)	81	57,8	14	70,0	2	66,7
Ціла	33	40,7	4	28,6	1	50,0
Фрагменти	44	54,3	9	63,3	1	50,0
Обкладена	5	6,2	3	21,3	-	-
Кам.плитка/каміння	2	2,5	2	14,3	1	50,0
Жорна	3	3,7	-	-	-	-
Умбон	1	1,2	-	-	-	-
Без накривки	49	35,0	6	30,0	1	33,3

**Накривки в тілопальних комплексах ранньоримського часу
Прикарпаття. Загальна характеристика.**

Таблиця 4.9.

		Загальна к-ть				Ритуально зіпсовані*		Зброя як конструкти вний елемент**	
		№	Датування	К-ть	%		%		%
Кремації	Болотня	45	B ₁	6		+		+	
		51	I ст						
		58	B ₁			+			
		61	ПРЧ- B ₁			+			
		68	B ₁ -поч.B ₂						
		70	поч./п.чв.I ст.						
	Звенигород	15	B ₁	3		+		+	
		16							
		8	B ₁			+			
	Гринів	3	п.п.I ст.	1		+		+	
	Лучка		др.трет.I ст.	1		+			
	Хотимир		B ₁ -поч.B ₂	1		+			
Інгумації	Звенигород	7	B ₁	1		+			

**Поховання зі зброєю та військовим спорядженням, виявлені в
Східнокарпатському регіоні.**

*- інвентар частково або повністю ритуально зіпсований (підданий дії вогню, зігнутий та розламаний)

** В тілопальному похованні, випадково виявленому у 1953 році на могильнику Болотня (не входить до вибірки), два списи були вткнуто в урну.

Таблиця 4.10.

Тілопальні поховання		Гринів			Болотня			Верхня Липиця			Звенигород		
		№ пох	К-ть	% від заг.к-ті	№ пох	К-ть	% від заг.к-ті	№ пох	К-ть	% від заг.к-ті	№ пох	К-ть	% від заг.к-ті
Каміння як додаткова поверхня між урною/кістками та дном поховальної ями	а) урна поставлена на підсипку з дрібного гравію	2, 3, 4	3	27,3									
	б) урна /кістки знаходились на кам'яній плитці	7	1	9,1	61	1	1,4						
Каміння в якості накривки	а) урнові пох	4	1	9,1	56	1	1,4				15/1975, 21/1953	2	6,25
	б) ямні пох.				34, 61	2	2,8	20	1	2,7			

Каміння в тілопальних комплексах на могильниках ранньоримського часу.

Таблиця 4.11.

		Кремації						Інгумації	
		Урна		Накривка		Інвентар		Інвентар	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Болотня	Фруктовниці			14	22,2	1	1,6	1	7,1
	Горщики								
	Глеки/двовухі								
Звенигород-Гоева Гора	Фруктовниці			1	3,3	1	3,3		
	Горщики								
	Глеки/двовухі								
Завалля	Фруктовниці	1	5,9	2	11,8				
	Горщики								
	Глеки/двовухі								
Верхня Липиця	Фруктовниці	4	10,8	4	10,8				
	Горщики	1	2,7						
	Глеки/двовухі	2	5,4						
Гринів	Фруктовниці			2	11,7				
	Горщики								
	Глеки/двовухі								

Ритуально зіпсований посуд (відбивання окремих частин) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.

*У фруктовниць зазвичай відбивались ніжки, у посудин з ручками – глеків, двовухих – відбивались ручки.

Таблиця 4.12.

	№ поховань	К-ть	%	З них перепалені (%)
Болотня	3	1	1,6	-
Звенигород	4,5,6,8,12	5	16,7	100
Гринів	3	1	11,1	100
Верхня Липиця	20,21	2	5,4	-

**Випадки обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду
(комплекси ранньоримського часу Прикарпаття).**

Таблиця 4.13.

		Тілопальні комплекси					
		Урна		Накривка		Інвентар	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Болотня	Цілий посуд						
	Фрагментований			1	0,02		
Звенигород	Цілий посуд						
	Фрагментований			9	52,9	2	50
Гринів	Цілий посуд					1	20
	Фрагментований			2	33,3		
Завалля	Цілий посуд						
	Фрагментований					2	100

**Повторно перепалений посуд, зафіксований в поховальних комплексах
ранньоримського часу Прикарпаття.**

Таблиця 4.14.

Тілопокладення	Болотня		
	№ пох-ня	К-ть	% від заг.к- ті
Кам'яні конструкції в похованнях (накриття і обкладання по периметру кам'яними плитами)	№ 1/1954, 30,36, 37, 40,69	6	42,8

**Кам'яні конструкції в інгумаційних похованнях на могильниках
ранньоримського часу Прикарпаття.**

Таблиця 4.15.

Р.д.	Болотня	№ пох-ня	Посуд			обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
			урна	накривка	інвентар									
1954	3													
		6	+	+	+									
1977		1	+	+	+									
		2	-	+	-									
		3	-	+	-									
		4	+	+	-									
		5	+	+	-									
		6	+	+	-									
		7	+	-	-									
		8	+	-	-									
		9	+	-	-									
		10	+	+	-									
		11	-	+	+									
		12	+	-	-									
		13	+	-	+									
		15	+	-	-									
		17	+	+	-									
		18	+	-	-									
		19	+	-	-									
		20	+	-	-									
		21	-	+	+									
		22	+	+	+									
		23	+	+	-									
		24	-	+	+									
		25	+	-	-									
		26	+	+	-									
		27	+	-	-									
		28	+	+	-									
		29	-	-	-									
		31	+	+	-									
		32	+	+	-									
		33	+	+	+									
		34	-	-	-									
		35	+	+	-									
		42	+	+	-									
		43	+	-	-									
		44	-	-	-									
		45	+	+	+									
		46a	+	-	-									
		46б	+	-	-									
		46в	+	-	-									
		47	+	+	+									
		48	+	+	-									
		49	+	+	+									
		50	+	+	-									
		51	+	+	-									
		52	+	+	+									
		53	+	-	-									
		54	+	+	+									
		55	+	-	-									
		56	+	-	-									
		57	+	+	-									
		58	-	+	-									
		59	-	+	-									
		60	-	+	-									
		61	-	+	-									
		63	+	+	-									
		64	-	+	-									
		65	+	+	+									
		67	-	+	-									
		68	+	+	-									

Таблиця 4.16.

	70	+	+	-									
	71	-	+	-									
Всього	73	48	43	14	2	1	15	3	2	6	3	1	1
Р.д.	№ пох-ня	Посуд			обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
		урна	накривка	інвентар									
1953	15	+	+	+									
	21	+	+	+									
1954	16	+	-	-									
	25	+	-	-									
	27	+	-	-									
1955	8	+	+	-									
1975	1	+	+	+									
	2	-	-	-									
	3	+	-	-									
	4	+	+	-									
	5	+	+	-									
	6	+	+	-									
	7	+	+	-									
	8	+	+	-									
	9	+	+	-									
	10	+	-	-									
	11	-	-	+									
	12	+	+	-									
	13	+	+	-									
	14	+	-	-									
	15	+	+	-									
	16	+	-	-									
	18	+	+	-									
	20	+	-	-									
	21	+	+	-									
	22	+	-	-									
	23	+	-	-									
	24	+	+	-									
	25	+	+	-									
	26	+	-	-									
Всього	32	28	17	4	5	11	2	2	1	3	2	1	0

Звенигород. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Умовні позначення для таблиць 4.15-24: + – аналогії серед матеріалу липицьких і дакійських пам'яток; + – аналогії серед керамічного комплексу пшеворської культури.

Болотня. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.17.

Гринів	Р.д.	№ пох-ня	урна	накривка	інвентар	обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
1930	1		+	+	-									
	2		+	+	+									
	3		+	+	+									
	4		+	-	+									
	6		+	+	-									
	7		+	-	-									
	8		+	-	-									
1985	2		+											
	3		+	+	+									
	4		+	+	+									
	5		+											
Всього	11	11	6	5	1	3	2	5		1	1	1		

Гринів. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.18.

Завалля	Р.д.	№ пох-ня	урна	накривка	інвентар	обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
1980	1a		+	-	-									
	1		+	-	-									
	2		+	-	-									
	4		+	+	-									
	7		+	+	-									
	12		+	-	-									
	16		+	-	-									
	22		-	-	+									
	25		+	-	-									
	32		-	-	+									
	37		+	-	-									
	38		+	-	-									
	39		+	-	-									
	43		+	-	-									
1984	44		+	+	-									
	48a		+	-	-									
	48b		+	+	-									
Всього	17	15	4	2		2	3							

Завалля. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.19.

Верхня Липиця	Р.д.	№ пох-ня	урна	накривка	інвентар	обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
1888-1889	1		+	+	-									
	2		+	+	-									
	3		+	-	-									
	4		+	+	-									
	5		+	+	-									
	6		+	+	-									
	7		+	+	-									
	8		+	+	-									
	9		+	+	-									
	10		+	-	-									
	11		+	-	-									
	12		+	-	-									
	13		+	+	-									
	14		+	+	+									
	15		+	+	-									
	16		+	-	-									
	17		+	-	+									
	18		+	+	-									
	19		+	+	-									
	20		-	+	-									
	21		-	+	+									
	22		+	+	-									
	23		+	-	-									
	24		+	+	-									
	25		+	-	-									
	26		+	-	-									
	27		+	+	-									
	28		+	+	-									
	29		+	-	-									
	30		+	+	-									
	31		+	+	-									
	32		+	+	-									
	33		+	-	-									
	34		+	-	-									
	35		+	-	-									
	36		+	-	-									
	37		+	+	+									
Всього	37	35	23	3	2	11	1							

Верхня Липиця. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.20.

Р.д.	Неполоківці																
	№ пох-ня	Посуд			обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	каміння	жорна	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді				
		урна	накривка	інвентар													
1972	2	+	-	-													
1973	2	+	+	-													
Всього	2	2	1														

Неполоківці. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.21.

	Посуд			обкладені кер-кою	повтор. обпал кер-ки	посуд відбитий	накривка таз металевий	накривка умбон	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	зброя як конструкція	вирізані отвори в посуді
	урна	накривка	інвентар									
Лучка	+	-										
Рожневі Поля	+	+	+									
Хотимир	+	+										
Шипівці			+									

Одиночні тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.

Таблиця 4.22.

Р.д.	Звенигород																
	№ пох-ня	випростані на спині	ноги підігнуті	північна орієнтація	кам'яні конструкції	деревне вугілля	посуд (к-ть посудин)	посуд відбитий	металевий посуд	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	тваринні кістки					
1953	7	+															
1954	15	+										+					
	17	+					1										
Всього	3	3	2	3		1	1			1	1	1					

Звенигород. Тілопокладення.

Таблиця 4.23.

Інгумаційні поховання														
Р.д.		Болотня												
№ пох-ня														
випростані на спині														
ноги підігнуті														
північна орієнтація														
кам'яні конструкції														
деревне вугілля														
посуд (к-ть посудин)														
посуд відбитий														
металевий посуд														
зброя і спорядження														
ритуально зіпсовані														
тваринні кістки														
1954	1	+						+						
	2	+						1						
1977	14							+						
	16							2						
	30													
	36	+												
	37	+												
	38	+						2						
	39							1						
	40													
	41													
	62							+						
	66	+						1						
	69	+												
Всього	14	7	1	14	5	2	8	1						
%														

Болотня. Тілопокладення.

Таблиця 4.24.

	випростані на спині	ноги підігнуті	північна орієнтація	кам'яні конструкції	деревне вугілля	посуд (к-ть посудин)	посуд відбитий	металевий посуд (к-ть)	зброя і спорядження	ритуально зіпсовані	тваринні кістки				
Чижики						3		3							
Колоколин						+		2							

Одиночні комплекси. Тілопокладення.

Умовні позначення для таблиць 4.15-24: + – аналогії серед матеріалу липицьких і дакійських пам'яток; + – аналогії серед керамічного комплексу пшеворської культури.

Таблиця 4.25.

	Болотня	Звенигород	Гринів	Верхня Липиця	Завалля	Неполоківці	Шипівці	Колоколин	Чижикив	Рожневі Поля	Лучка	Хотимир	ЗАГАЛОМ
Дакійські	35/ 47,9 %	6/ 20%	1/ 9%	26/ 70,3 %	9/ 52,9%	1	-	1	1	1	-	-	80/ 45,4%
Пшеворські	21/ 28,8 %	9/ 30%	4/ 36,4%	4/ 10,8 %	3/ 17,6%	-	1	-	-	-	1	1	44/ 25%
Змішані	6 / 8,2 %	9/ 30%	4/ 36,4%	3/ 8,1%	1/ 5,9%	-	-	-	-	-	-	-	23/ 13,1%
Не визначені	13/ 17,8 %	6/ 20%	2/ 18,2%	4/ 10,8 %	4/ 23,5%	1	-	-	-	-	-	-	31/ 17,6%

Етнокультурні компоненти в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Кількісний і відсотковий склад.

Таблиця 4.26.

Вік (Age)	пшеворська культура	
	чол. (male)	жін. (female)
neonatus (0-2 міс.)		
infans I (3 міс.-6 р.)	1) елементи костюму фібули; 2) прикраси намисто; 3) кістки тварин 4) знаряддя іноді ножі; (зустрічаються поховання з імпортом (Oratów) і зброєю (Cieciętyn))	
infans I (7-14 р.)		
juvenis (14-21 р.)		
adultus (20-40 р.)	1) зброя і військово спорядження мечі, піхви, елементи щита, наконечники списів, іноді шпори; 2) знаряддя ковальські інструменти, ножі, кам'яні бруски, кресала, шила; 3) предмети туалету бритви, ножиці; 4) елементи костюму фібули, поясний набір 4) прикраси рідко;	1) елементи костюму фібули, пряжки; 2) прикраси намисто, іноді підвіски; 3) знаряддя ключі, серпи, прясла, голки, ножі, іноді кресала і шила.
maturus (40-60 р.)		
senilis (>60 р.)		

Інвентар в поховальних комплексах пшеворської культури (статеві-віковий аспект) (за Т. Bochnak, К. Czarnecka (2004-2005)).

Таблиця 4.27.

№	К- ть	Стать		Вік							Хрон-я			Тип пох-ня	
		чол	жін	inf.I	inf.II	Juv.	Ad.	Mat.	Sen.	Діти	Дорос	ПРЧ	РЧ	ямне	урн
1.	Пряжка	90	27,4	12,2	9,2	7,2	10,6	22,8	19,7	30,8	9,0	17,4	33,3	9,9	21,9
2.	Окуття поясу	13	-	-	-	-	7,6	3,9	7,7	-	4,2	-	4,1	-	-
3.	Фібула	17	-	35,5	17,4	22,7	38,0	35,4	23,1	-	-	-	-	27,4	43,7
4.	Більше однієї фібули	34	2,6	11,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,5	13,1
5.	Фібула бронзова або срібна	90	-	-	25,0	2,9	9,1	19,7	15,4	-	-	5,6	25,4	11,5	27,9
6.	Намисто металеве або браслет	14	-	6,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Кулон (підвіска)	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,0	5,4	1,0	4,9
8.	Намистини	74	6,0	13,7	-	-	-	-	-	-	-	3,1	20,3	7,0	20,8
9.	Булавка	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6,4	11,5
10.	Гребінь	49	-	-	5,3	2,9	1,5	12,8	12,6	15,4	3,3	-	15,9	4,5	13,1
11.	Ножиці	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,5	5,7	1,6	7,1
12.	Шкатулка або ключ	41	6,0	13,7	2,6	2,9	1,5	13,0	10,2	7,7	2,4	0,5	12,7	2,5	16,9
13.	Меч	26	12,8	2,3	-	1,4	4,5	3,3	10,2	7,7	1,8	-	-	-	-
14.	Піхви меча	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,2	2,2	-	-
15.	Ручка шита	53	18,8	6,1	2,6	2,9	3,0	8,7	17,3	-	2,8	-	-	7,3	16,4
16.	Наконечник	81	-	-	5,3	-	9,1	8,7	21,3	12,7	4,7	-	-	8,6	15,8
17.	Більше одного наконечника	32	12,8	1,5	-	1,4	4,5	7,6	7,9	-	1,9	3,1	7,6	2,2	8,7
18.	Шпори	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19.	Посуд (бронзовий, скляний)	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,8
20.	Окуття відра	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,2	-	-

Інвентар в поховальних комплексах пшеворської культури (статеві-віковий аспект, у %) (за K. Czarnecka (1990)).

21.	Голка	36	-	-	2,6	4,3	3,0	13,0	4,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,2	10,9
22.	Шило	60	17,9	9,2	6,6	5,8	7,6	13,0	17,3	-	-	6,6	12,5	16,0	9,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23.	Ніж	16	-	-	22,4	13,0	24,2	23,9	39,4	30,8	18,9	31,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19,1	43,6	
		1																							
24.	Більше одного ножа	26	9,4	1,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9,3	3,8	3,5	8,2								
25.	Бритва	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
26.	Прясло	90	-	-	10,5	5,9	10,6	18,5	20,5	30,8	9,0	18,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9,9	28,4	
27.	Кам.брусок	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
28.	Кресало	8	6,0	8,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,9	0,3	2,7	
29.	Кістки птахів	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,6	14,9	8,9	17,5								
30.	Кістки тварин	47	-	-	5,3	4,3	9,1	8,7	10,2	-	6,2	11,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
31.	Срібло або золото	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,8	0,3	4,9								
32.	Посуд догори дном	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,0	14,2								
33.	Кам'яні елементи конструкції	48	-	-	-	-	-	-	-	-	9,5	4,8	3,6	10,5	7,0	14,2									
34	Наконечник вбитий в пох- ня	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,3	4,9									

Інвентар в поховальних комплексах пшеворської культури (статеві-віковий аспект, у %) (за К. Czarnecka (1990)).

Таблиця 4.28.

	Хунедоара (Hunedoara)			Земплін (Zemplin)	
	чол. (male)	жін. (female)	Невідомо	чол. (male)	жін. (female)
neonatus (0-2 міс)	1) елементи костюму фібули; 2) прикраси підвіски з мушель, кістяні прикраси; ланцюги				
infans I (3 міс.-6 р.)	1) елементи костюму фібули, 2) прикраси намисто, підвіски, сережки; 3) знаряддя рідко голки.				
infans I (7-14 р.)					
juvenis (14-21 р.)		1) прикраси браслети	1) зброя наконечники стріл		
adultus (20-40 р.)	1) зброя наконечники стріл і списів, 2) елементи костюму пряжки; 3) прикраси рідко намистини; 4) знаряддя ножі; ланцюги.		1) елементи костюму фібули; 2) прикраси браслети, намисто.	1) зброя, військове спорядження елементи щитів, наконечники списів і стріл, мечі і піхви, шпори, зброя, елементи обладунку; 2) елементи костюму фібули, пряжки, закінчення поясу; 3) предмети туалету ножиці, бритви, рідко гребені 4) знаряддя кам'яний брусол, ножі; 5) металевий посуд 6) прикраси рідко – браслет, шпилька, намистини	1) елементи костюму фібули, пряжки 2) прикраси підвіски, шпильки, браслети, намисто; 3) предмети туалету гребені, дзеркала; 4) знаряддя ножі, голки
maturus (40-60 р.)	1) зброя наконечники списів, сіки (криві кинджали), піхви; 2) елементи костюму : пряжки	1) прикраси підвіски, сережки; ланцюги; 2) елементи костюму : фібули			
senilis (>60 р.)					

Інвентар в дакійських поховальних комплексах (статеві-віковий аспект, у %).

Таблиця 4.29.

№	Групи	Болотня	Заг. к-ть	Верхня Липиця	Заг. к-ть	Гринів	Заг. к-ть	Звенигород	Заг. к-ть	Завалля	Заг. к-ть	Неполюківці	Лучка	Хотимир	Чижиків	Колоколин	Рожнів
I	чол.(м)	випадково виявлене/1954, 55, 58, 61, 70	5	30	1	8/1930, 3/1975	2	7/1953, 8/1955	2	—	—	—	+	+	—	—	—
II	жін.(f)	8, 27, 36, 38, 43, 48, 52	7	16, 22, 31, 33	4	—	—	15/1954, 17/1954	2	43	1	—	—	—	+	—	—
III	чол.>жін. (m>f)	2, 9, 30, 50, 51, 60, 67	7	4, 14	2	2/1975	1	16/1954, 10/1975, 13/1975	3	—	—	—	—	—	—	—	—
IV	жін.>чол. (f>m)	1/1954, 1, 4, 6, 10, 11, 15, 22 (?), 23, 26, 37, 62	12	7, 12, 18, 19, 23, 26, 27, 32, 35	9	2/1930, 3/1930, 4/1930 (?)	2	16/1975	1	44, 486	2	2	—	—	—	—	—
V	чол.=жін. (m=f)	2/1954, 3/1954, 4/1954, 5, 13, 29, 32, 33, 34, 41, 46a, 47, 49, 56, 63, 65, 71	17	2, 3, 5, 9, 11, 13, 15, 17, 20, 25, 29, 34, 36	13	—	—	21/1953, 16/1955, 3, 5, 8, 11, 12, 17, 22, 23, 25 (1975 p.)	11	12, 16, 32	3	—	—	—	—	+	+
VI	неможл. встан. (undet.)	5/1954, 6/1954, 3, 7, 12, 14, 16, 17, 18 -20, 24, 25, 28, 31, 35, 39, 40, 44, 54, 57, 59, 64, 66, 69	23	1, 6, 10, 21, 24, 28, 37	7	1/1930, 6/1930, 7/1930, 1/1975, 4/1975, 5/1975, 6/1975	7	27/1954, 1, 2, 4, 6, 7, 9, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 24 (1975 p.)	14	1a, 1, 2, 4, 7, 22, 25, 37, 38, 39, 45a	10	1, 2	—	—	—	—	—

Виділення статевої приналежності комплексів на основі набірних типів інвентарю (для поховальних пам'яток Прикарпаття).

Таблиця 4.30.

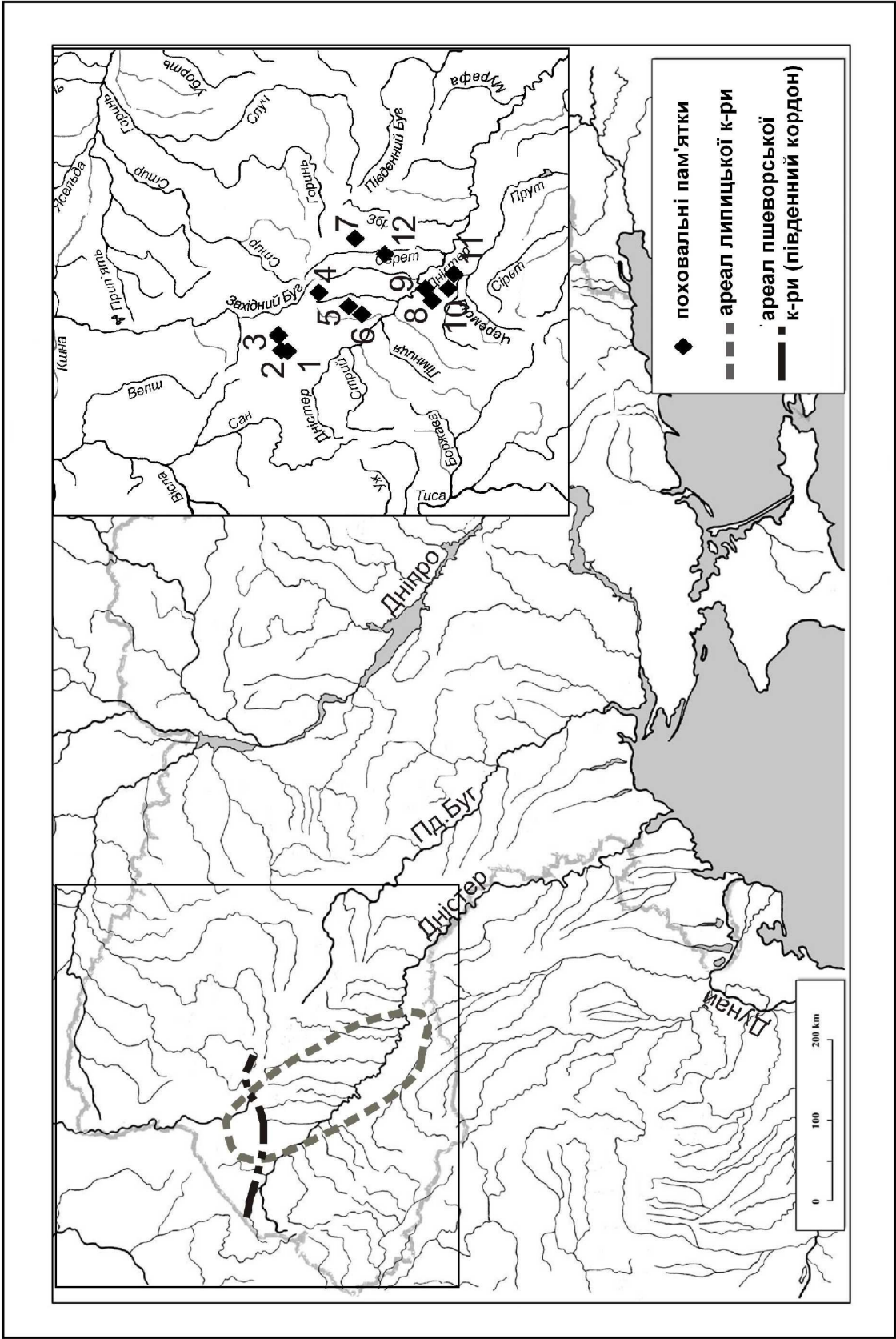
К-ть одиниць інвентарю одному комплексі	Болотня	Заг. к- т	Верхня Липиця	Заг. к- т	Гринів	Заг. к- т	Звенигород	Заг. к- т	Завалля	Заг. к- т	Непокоїці	Лучка	Хотимир	Чижиків	Колоколин	Рожнів
1	4/1954, 1, 5, 9, 15, 29, 37, 41, 50, 63, 71	11	2, 3, 5, 15, 19, 23, 26, 35, 36	9	—	—	випадково виявлене/1932, 5/1953, 16/1955, 5, 8, 22, 23	7	12, 16, 48	3	—					
2	випадково виявлене/1954, 2/1954, 3/1954, 6, 10, 11, 13, 32, 34, 46, 47, 49, 56, 58	14	9, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 29, 31, 34	10	2/1975	1	21/1953, 16/1954, 25/1954, 26/1954, 3, 11, 12, 13, 16, 17, 25	11	—	2						
3	1/1954, випадково виявлене/1976, 22, 23, 30, 33, 36, 53, 60, 62, 67, 70	12	23, 27, 32	3	5/1930	1	10	1	43, 44	2	—					
4	4, 8, 26, 38, 42, 43, 48, 51, 52, 55, 65	11	7, 30, 33	3	3/1930, 4/1930, 8/1930	3	—	—	—		—		+			+
5	2, 68	2	4, 16, 22	3	2/1932	1	15/1954, 8/1955	2			—					
6	21	1	8, 18	2			7/1953	1				+		+		
7	61	1														
8	27	1					15/1953	1							+	
9							17/1954	1								
10	45	1														
11					3/1975											

Набірні типи інвентарю для поховальних пам'яток Прикарпаття.
Кількісне співвідношення.

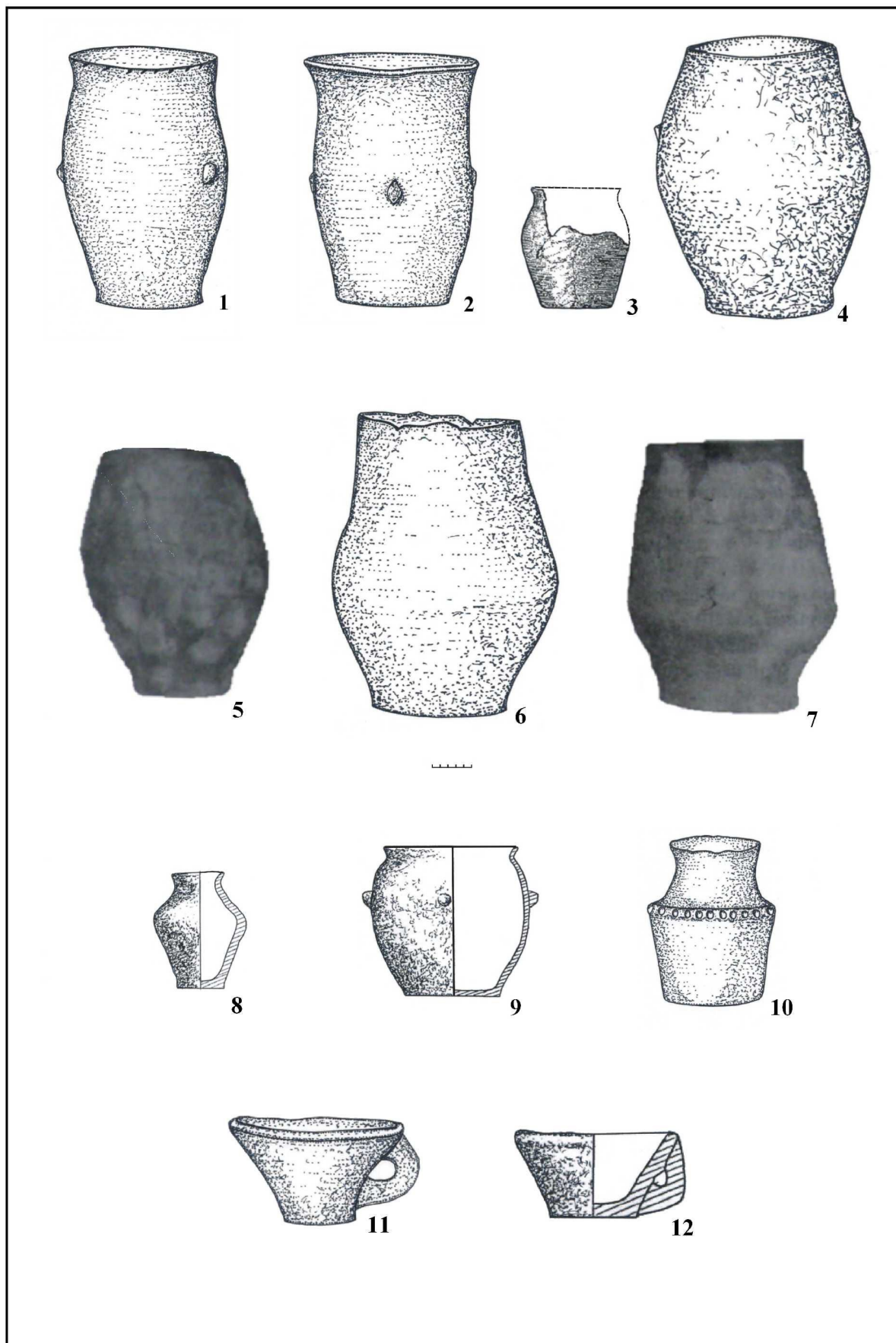
ДОДАТОК Б

Ілюстрації

Рис. 1.1. Карта поховальних комплексів ранньоримського часу.

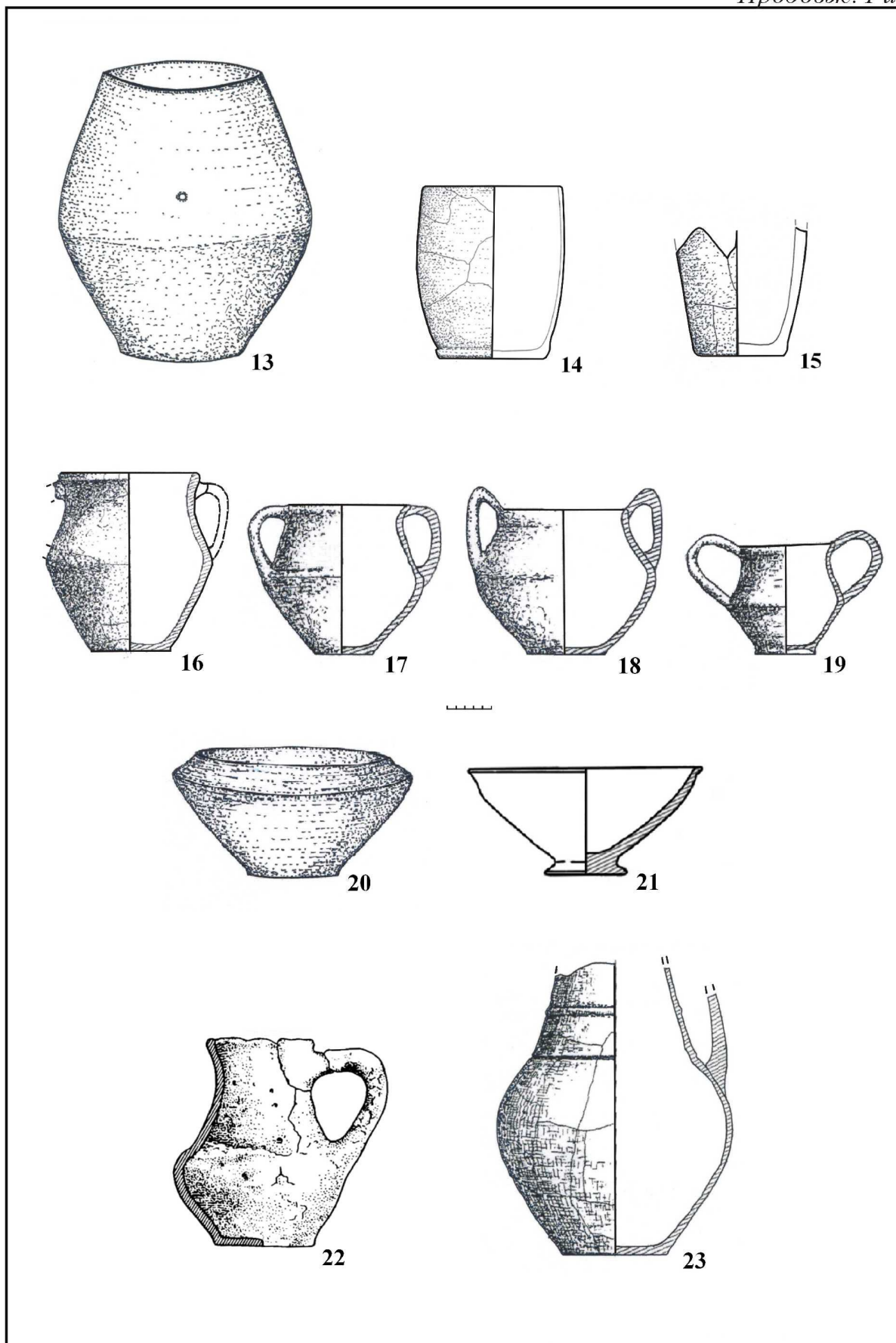
1 – Гринів, 2 – Чижиків, 3 – Звенигород, 4 – Болотня, 5 – Верхня Липиця, 6 – Колоколин, 7 – Лучка, 8 – Рожневі Поля, 9 – Хотимир, 10 – Завалля, 11 – Неполоківці, 12 – Шипівці.

Рис. 2.1. Дакійський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття (група А).

1, 2 – підгрупа I, тип 1; 3 – підгрупа I, тип 2; 4-7 – підгрупа I, тип 5; 8 – підгрупа I, тип 3; 9-10 – підгрупа I, одиничні форми; 11-12 – група А, підгрупа II.

1, 2, 4, 6, 7, 10 – Верхня Липиця, 3 – Чижиків, 5, 11 – Гринів, 12 – Болотня.

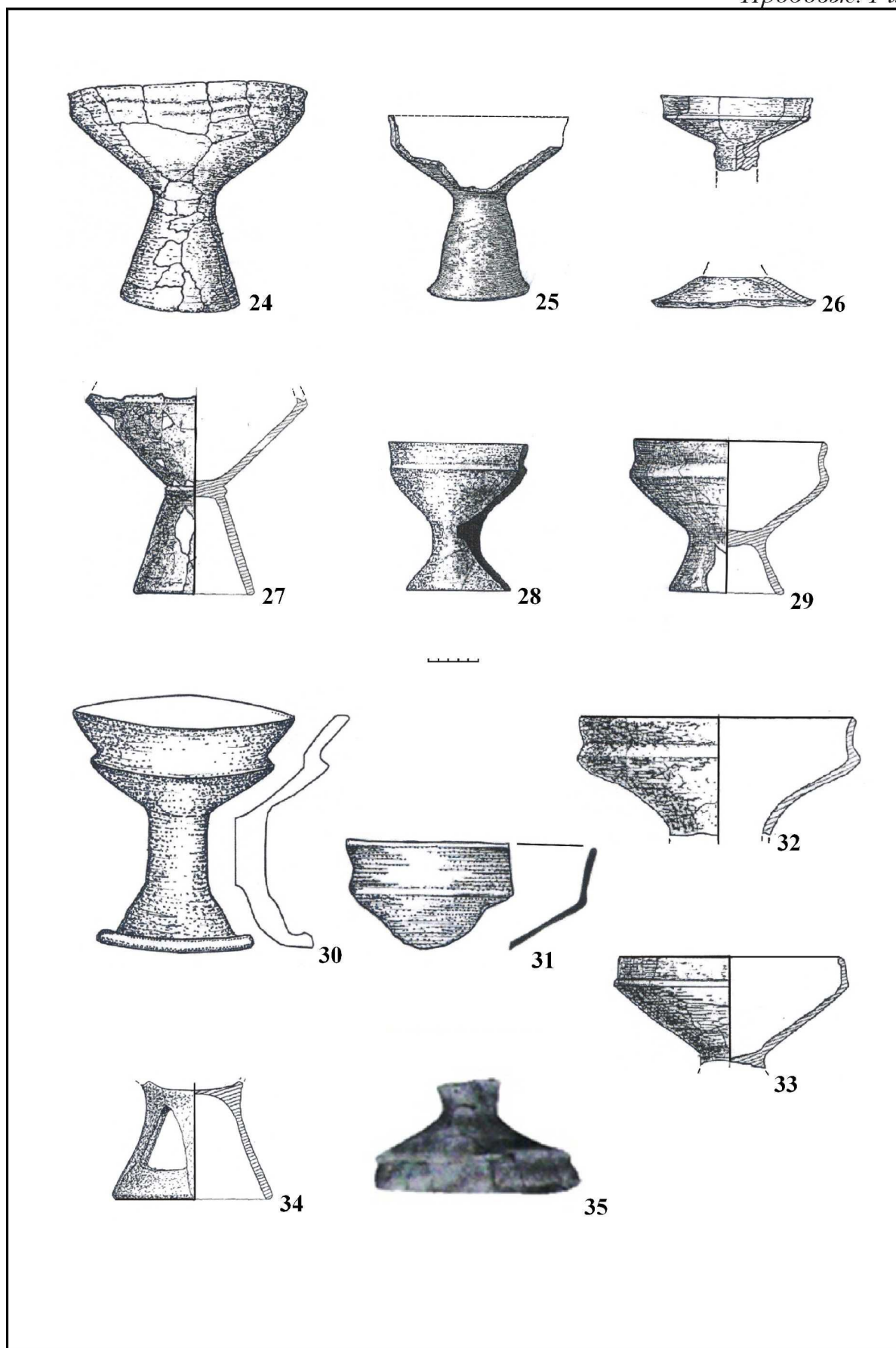

Рис. 2.1. Дакійський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття (група Б).

13 – підгрупа I, тип 1; 14-15 – підгрупа I, тип 2; 16-19 – підгрупа II; 20-21 – підгрупа III; 22-23 – підгрупа VI.

13, 20 – Верхня Липиця, 14 – Гринів, 15 – Завалля, 16-19, 23 – Болотня, 21 – Рожневі Поля, 22 – Звенигород.

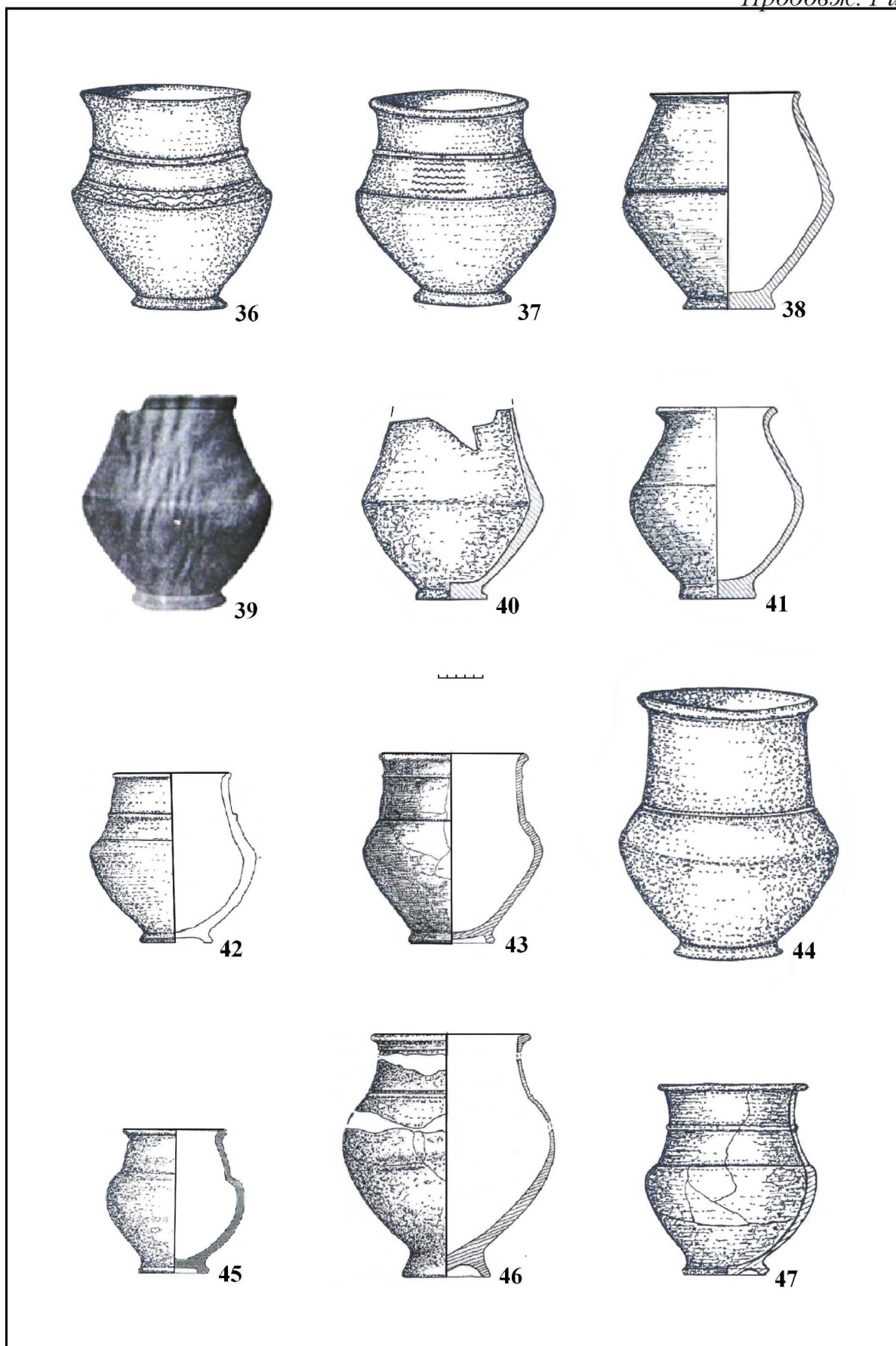

Рис. 2.1. Дакійський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття (група Б).

24-34 – підгрупа IV; 35 – підгрупа V.

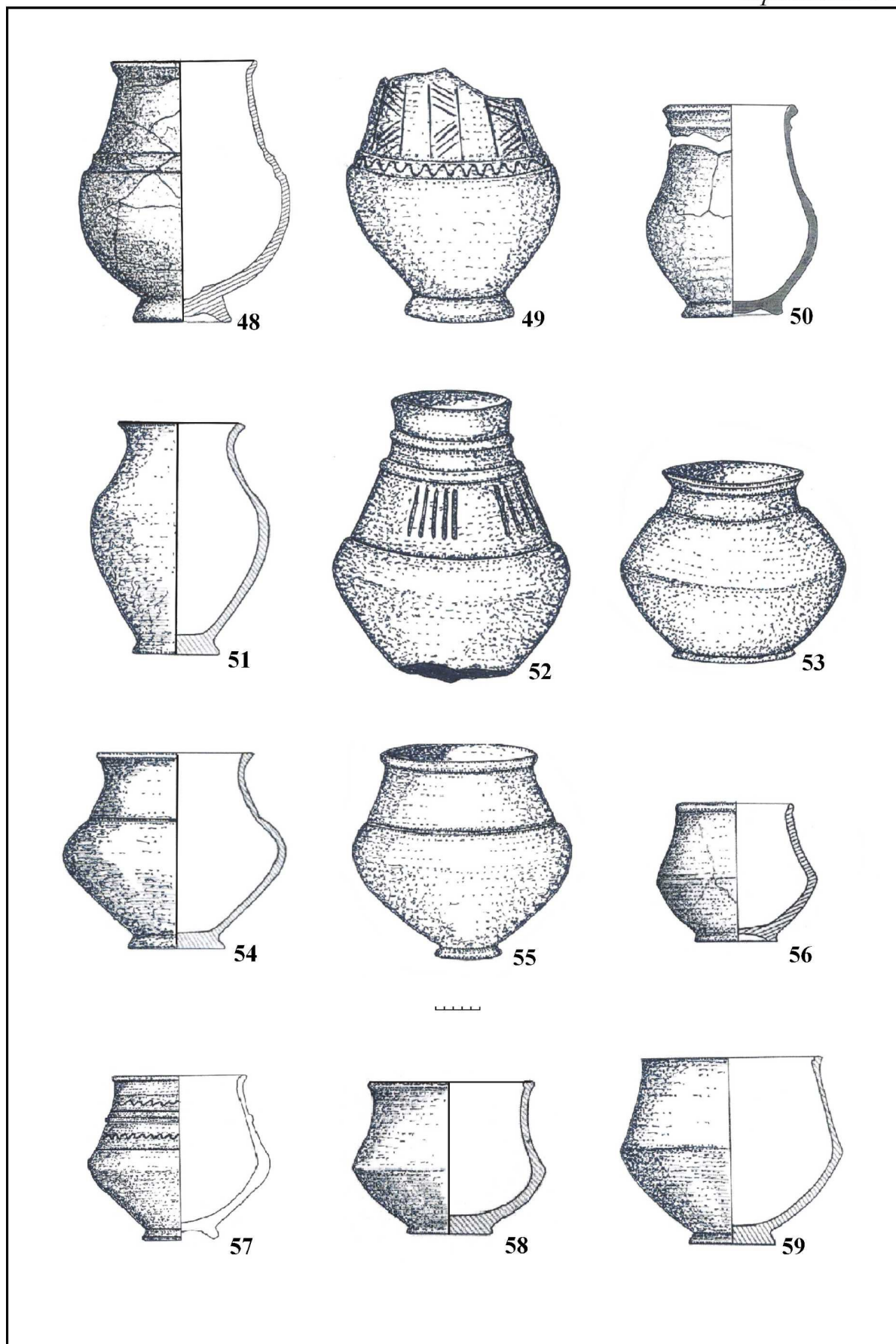
24, 26 – Звенигород, 25 – Чижиків, 27-29, 31-34 – Болотня, 30 – Верхня Липиця, 35 – Гринів.

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

36-47 – підгрупа I, тип 1.

36, 37, 39, 44 – Верхня Липиця, 38, 40, 41, 47 – Звенигород, 42, 45 – Завалля, 43, 46 – Болотня.

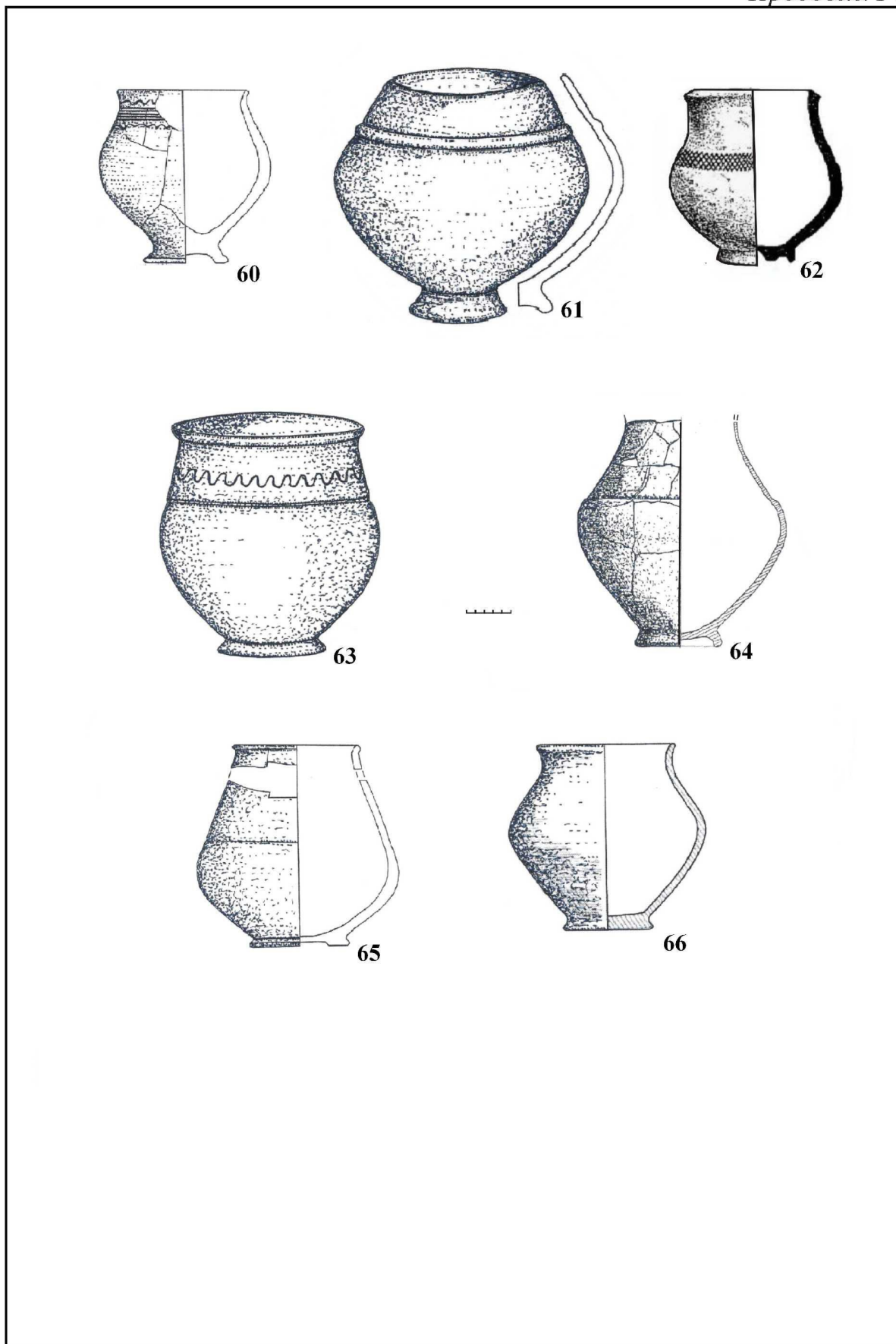

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

48-52 – підгрупа I, тип 1; 53-55 – підгрупа I, тип 2; 56-59 – підгрупа I, тип 3.

48, 56 – Болотня, 49, 52, 53, 55 – Верхня Липиця, 50, 57 – Завалля, 51, 54, 58, 59 – Звенигород.

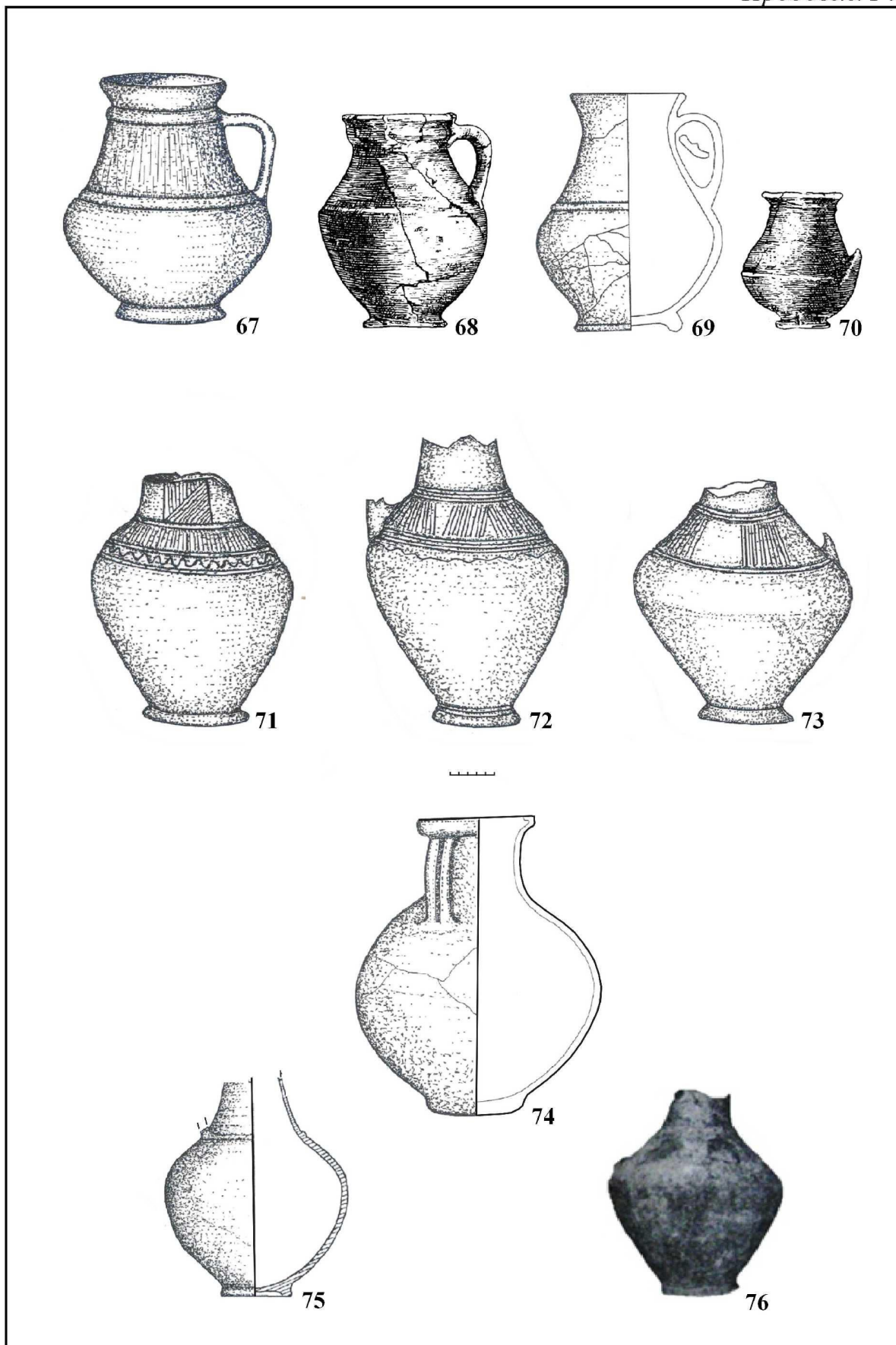

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

60-62 – підгрупа I, тип 4; 63-66 – підгрупа I, одиничні форми.

60, 65 - Завалля, 61, 63 - Верхня Липиця, 62 - Неполоківці, 64, 66 - Болотня.

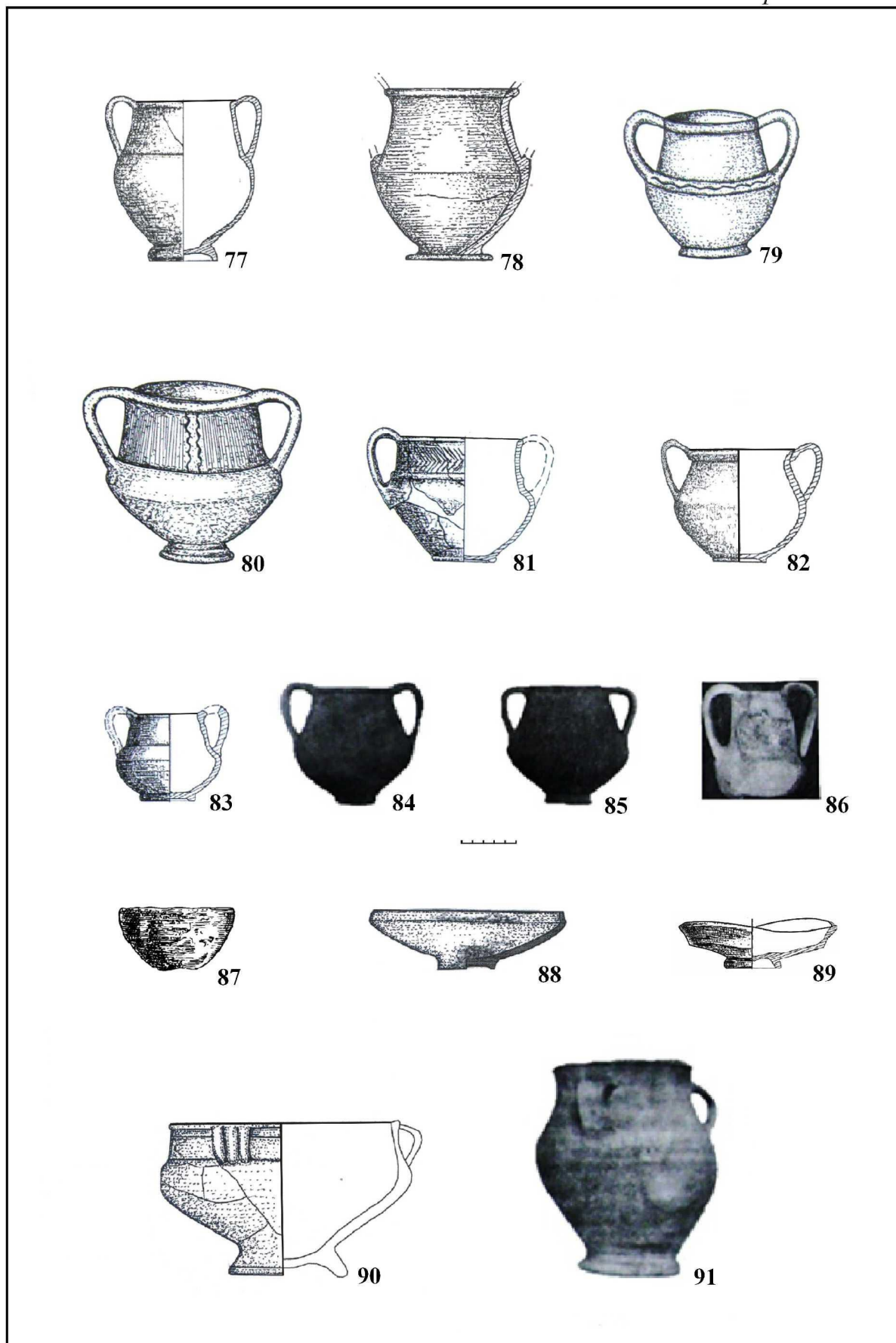

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

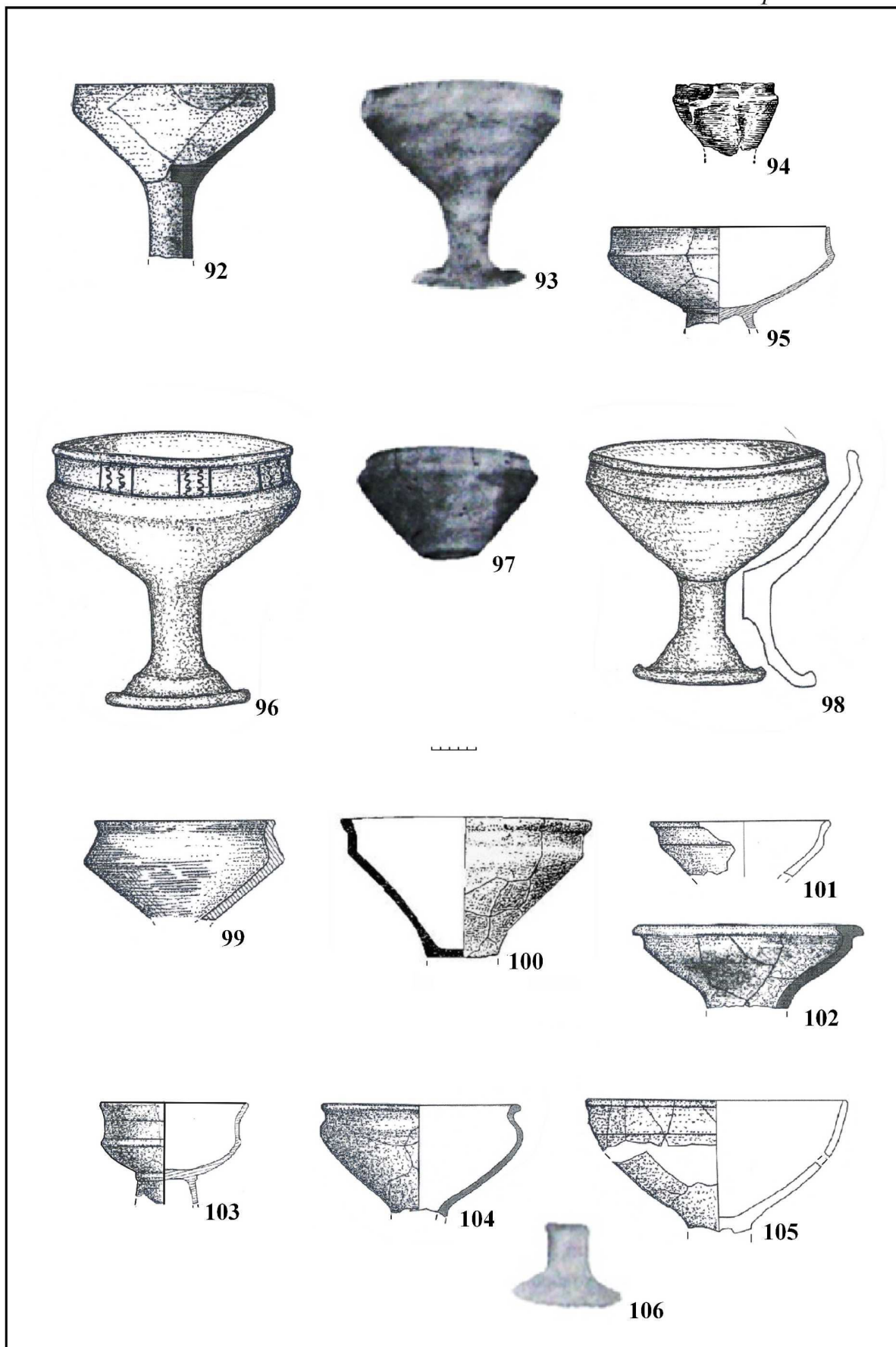
67-73, 76 – підгрупа II, тип 1; 74, 75 – підгрупа II.

67, 71-73, 76 - Верхня Ліпиця, 68, 70, 75 - Болотня, 69 - Завалля, 74 - Гринів.

Рис. 2.1. Дакійський кружалний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

77-79 – підгрупа III, тип 1; 80-85 – підгрупа III, тип 2; 86 – підгрупа III, одинична форма; 87-89 – підгрупа V; 90-91 – 48, 56 – Болотня, 49, 52, 53, 55 – Верхня Липиця, 50, 57 – Завалля, 51, 54, 58, 59 – Звенигород.
77, 81-83, 87-89, 91 – Болотня, 78 – Звенигород, 79, 80, 84, 85 – Верхня Липиця, 86 – Гринів, 90 – Завалля.

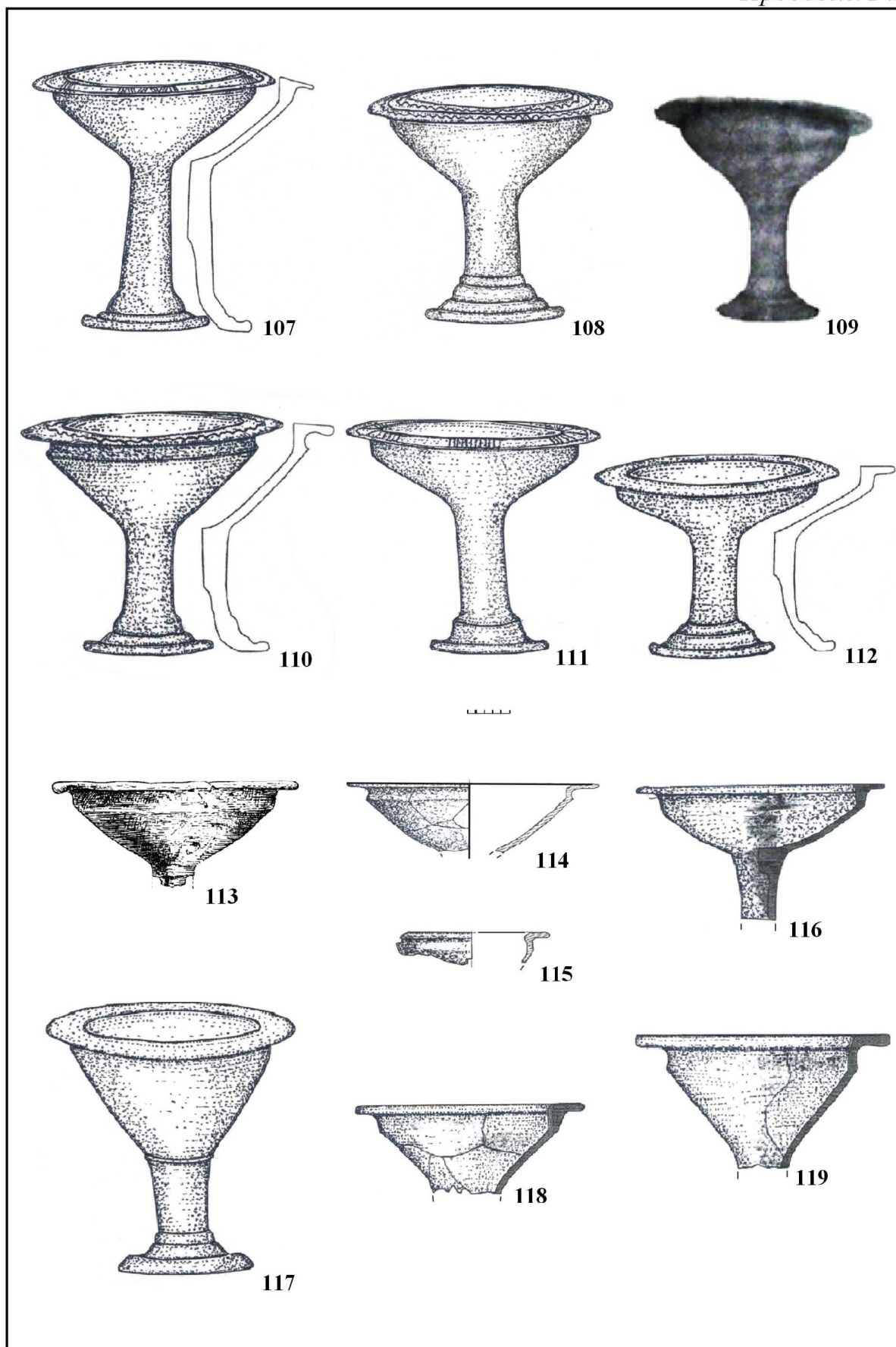

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

92-98 – підгрупа IV, тип 1; 99-101 – підгрупа IV, тип 3; 102-106 – підгрупа IV, одиничні форми.

92, 94, 95, 102, 10 – Болотня, 93, 97, 106 – Гринів, 96, 98 – Верхня Липиця, 99 – Звенигород, 100 – Неполоківці II, 101, 104, 105 – Завалля.

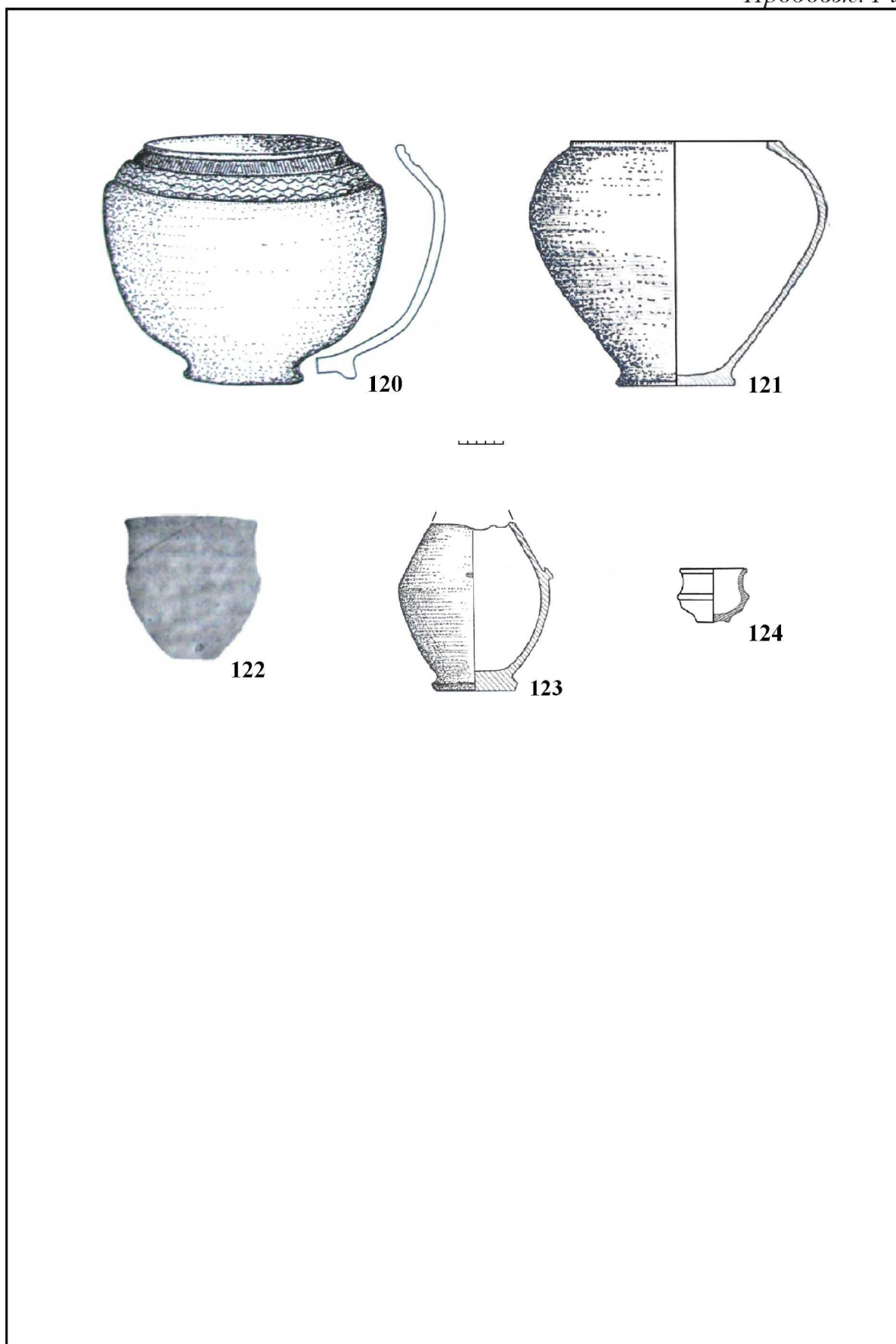

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

107-119 – підгрупа IV, тип 2.

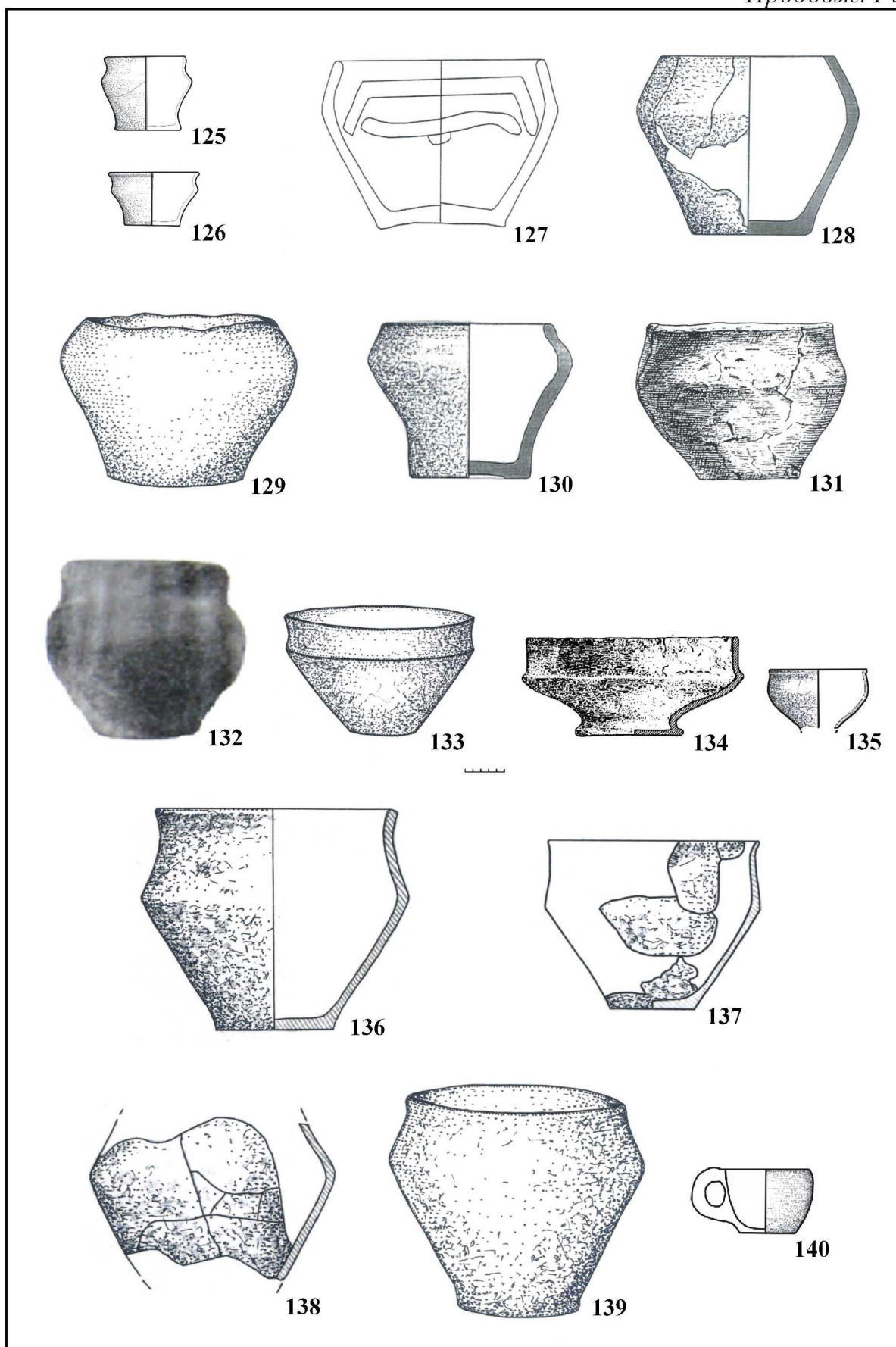
107, 108, 110-112, 117 – Верхня Липиця, 109 – Гринів, 113-116, 118-119 – Болотня.

Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

120-124 – одиничні форми.

120 – Верхня Липиця, 121, 123 – Звенигород, 122 – Гринів, 124 – Рожневі Поля.

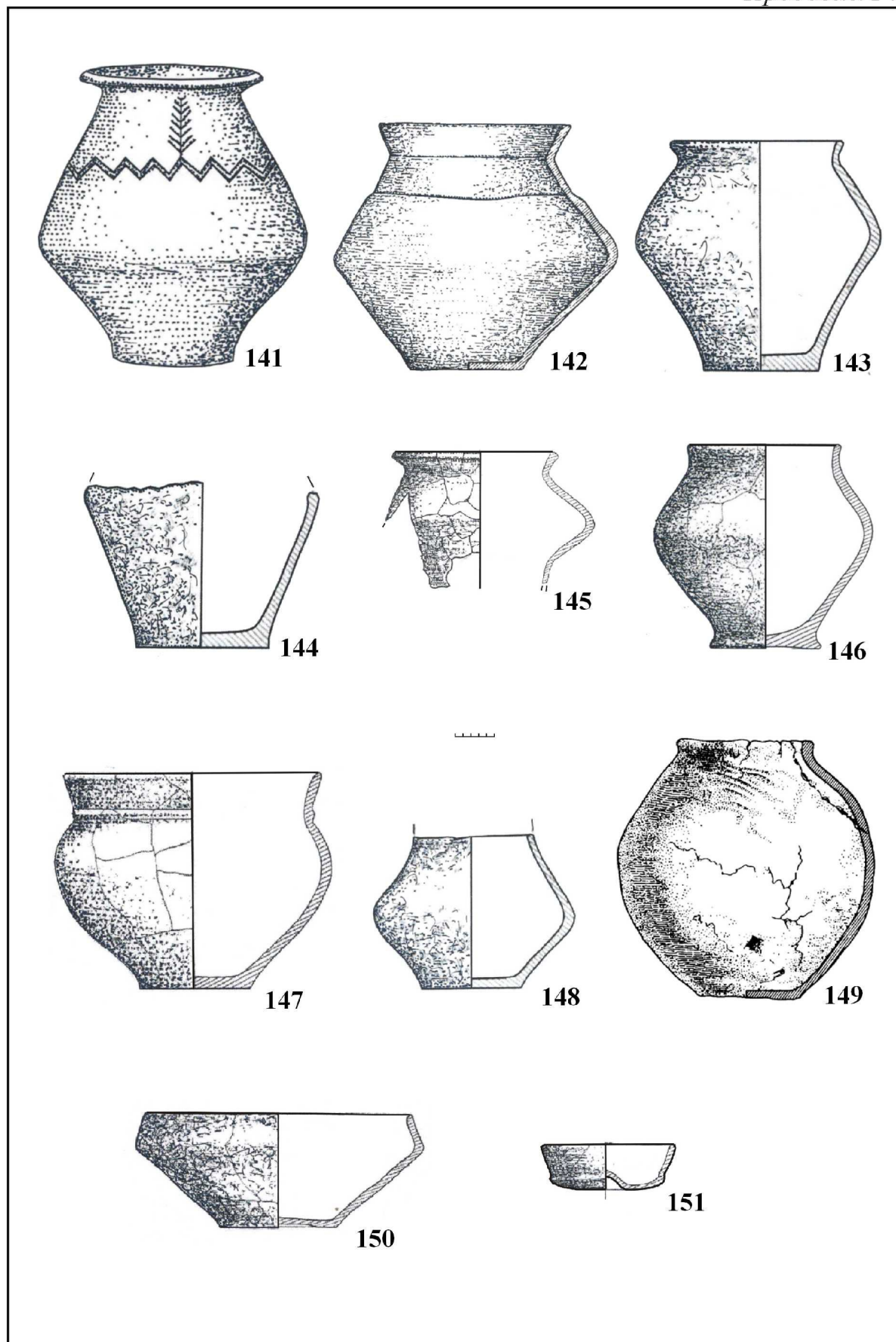

Рис. 2.1. Пшеворський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

125, 126 – тип L.II/3; 127-130 – тип L.III; 131-132 – наближені до типу L.III; 134 – тип L.IV/1; 135 – тип L.IV/2; 133, 136-139 – одиничні форми.

125, 126, 140 – Гринів, 127, 128, 130 – Завалля, 129, 133, 139 – Верхня Липиця, 131, 135 – Болотня, 132 – Хотимир, 134, 136-138 – Звенигород.

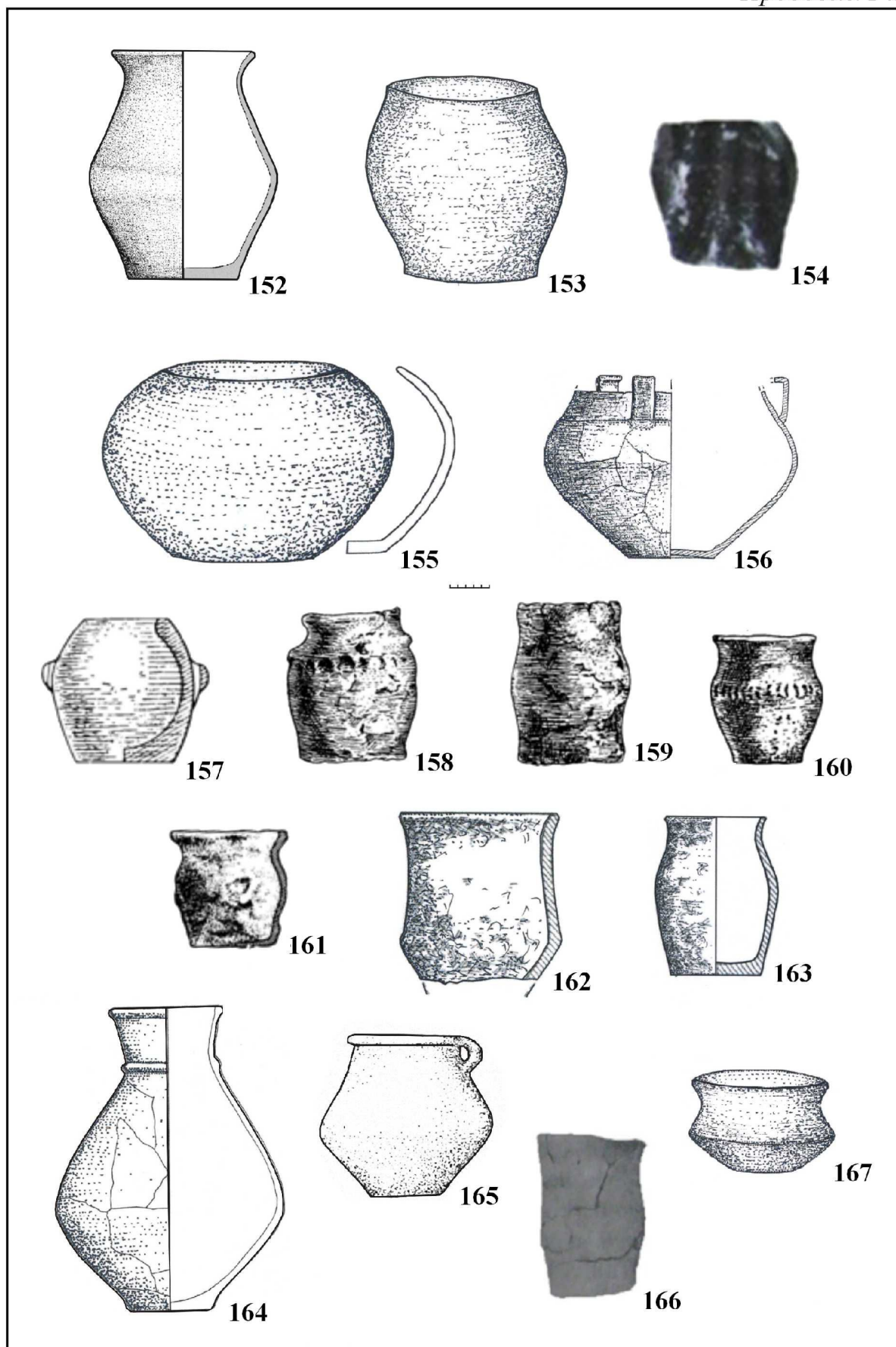

Рис. 2.1. Пшеворський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

141-151 – одиничні форми.

141 – Верхня Липиця, 142-144, 148 – Звенигород, 145-147, 149-151 – Болотня.

Рис. 2.1. Керамічний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

152-167 – одиничні форми.

152, 157 – Звенигород, 153, 155, 167 – Верхня Липиця, 154, 164-166 – Гринів, 158-161 – Болотня.

Керамічний посуд

Каталог¹

1. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 17. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=25,4 см, Дв=16 см, Дд=10,7 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 11.
2. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 16. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=25 см, Дв=17,3 см, Дд=11,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 7.
3. Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=12,3 см, Дв=10,7 см, Дд=9 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Смишко, 1957, табл. I, 6.
4. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 15. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=26,2 см, Дв=15 см, Дд=13,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 4.
5. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 2. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=24 см, Дв=9 см, Дд=8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XI, 3.
6. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 4. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=30 см, Дв=16 см, Дд=13 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 6.
7. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 26. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: не оброблена. Розміри: Н=26,4 см, Дв=14 см, Дд=13,6 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XI, 1.
8. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 38. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=8,5 см, Дв=4,5 см, Дд=4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис.8-В, 2.
9. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 10. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=17 см, Дв=14 см, Дд=10 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис.2-Б,3.
10. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 9. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=17,2 см, Дв=11,5 см, Дд=9,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 2.
11. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 14. Призначення: інвентар/накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: не оброблена. Розміри: Н=5,8 см, Дв=11 см, Дд=4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 4.

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації в рисунках.

12. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=4 см, Дв=10 см, Дд=5,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-Б,5.
13. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 35. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=25,7 см, Дв=15,2 см, Дд=12 см. Орнамент: врізний (отвір в посуді). Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 12.
14. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 4. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=20 см, Дв=12 см, Дд=10 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1985, рис. 3,4.
15. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 12. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=14 см, Дд=10 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,6.
16. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 65. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=16 см, Дв=11 см, Дд=7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 16-В,1.
17. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 10. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=10,5 см, Дв=10 см, Дд=6 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-Б,2.
18. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 20. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=12 см, Дв=10 см, Дд=6,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-Б,4.
19. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 16. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=10 см, Дв=9 см, Дд=5,2 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-Б,6.
20. Пам'ятка: Верхня Липиця. Культурний шар. Призначення: невідомо. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=9,4 см, Дв=19,3 см, Дд=8 см, висота вуха – 3 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 10.
21. Пам'ятка: Рожневі Поля. Поховання: одиночне. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощена. Розміри: Н=13 см, Дв=30 см, Дд=11,6 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1999, рис. 1,2.
22. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16/1954. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23,17.
23. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена, лощена. Розміри: Н=31 см, Дд=11 см. Орнамент: пластичний, врізний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б,1.

24. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16/1955. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Нніжки=13,5 см, Дд=13 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21,17.
25. Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощена. Розміри: Н=18,3 см, Дв=18 см, Дн=9,8-10,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Смишко, 1957, рис. 1,11.
26. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Дв=15 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22,4.
27. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 66. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=20 см, Дн=9 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-А,1.
28. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 12. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=17 см, Дв=17 см, Дн=13 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,6.
29. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 70. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=13,5 см, Дв=20 см, Дн=11,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-Б,2.
30. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=16,5 см, Дв=17,5 см, Дн=12,2 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII,11; IX,9.
31. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 21. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Дв=22 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. VI,2.
32. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Дв=23 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б,2.
33. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 28. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Дв=23 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б,2.
34. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 71. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-Б,1. Примітки: у тілі ніжки вирізано 5 наскрізних трикутних отворів.
35. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 4/1930. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=12 см, Дв=20 см, Дн=16 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IX,11.

36. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 13. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=19,5 см, Дв=14,4 см, Дд=8 см. Орнамент: лощений, пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,4.
37. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=16 см, Дв=12,2 см, Дд=6,2 см. Орнамент: лощений, пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,6.
38. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 12. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 3,1.
39. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 36. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20 см, Дв=13,5 см, Дд=9,7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV,22.
40. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 9. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,6.
41. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 8. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,5.
42. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 38. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=19 см, Дв=13 см, Дд=8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5,6.
43. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 46/2. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=16,5 см, Дв=13,4 см, Дд=8 см.. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-В,1.
44. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 28. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=23,2 см, Дв=16,5 см, Дд=9,6 см. Орнамент: лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,10.
45. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 48. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=16,5 см, Дв=11,1 см, Дд=7,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5,3.
46. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 52. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=27,5 см, Дв=17 см, Дд=9 см. Орнамент: врізний, пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Б,1.
47. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21/1953. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: пластичний. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22,19.
48. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 55. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=24,5 см, Дв=13,5 см, Дд=9 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 16-Б,2.
49. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=24 см, Дд=10 см. Орнамент: лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,7.

50. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 44. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20,8 см, Дв=13,2 см, Дд=10,2 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5,5.
51. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 5. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 1,4.
52. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 34. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=21,5 см, Дв=9,8 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,15.
53. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=16,5 см, Дв=13,2 см, Дд=11 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,13.
54. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 1. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 1,1.
55. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 7. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=19,5 см, Дв=14,7 см, Дд=6 см. Орнамент: врізний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,8.
56. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 8. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=13 см, Дв=11 см, Дд=7,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-А,1.
57. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 39. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=17,2 см, Дв=14,8 см, Дд=8,6 см. Орнамент: лощений. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5,7.
58. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 14. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,8.
59. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 3,13.
60. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 4. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=17 см, Дв=13 см, Дд=8,6 см. Орнамент: лощений. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,3.
61. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=18,5 см, Дв=13,5 см, Дд=8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,15.
62. Пам'ятка: Неполоківці II. Поховання: 2. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: врізний?. Посилання: Тимошук, Никитина, 1972, рис. 1,17.
63. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 5. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20 см, Дв=17 см, Дд=9,3 см. Орнамент: лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,11.

64. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20 см, Дд=8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А,1.
65. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 25. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20 см, Дв=12,2 см, Дд=10,2 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,7.
66. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 33. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=17 см, Дв=12 см, Дд=8,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-А,1.
67. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 27. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=26 см, Дв=10,3 см, Дд=8 см, висота вуха – 7,8 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,1.
68. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6/1954 . Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=22 см, Дв=10,8 см, Дд=8,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,10.
69. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 1а. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=25 см, Дв=11,8 см, Дд=11 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,1.
70. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4/1954 . Призначення: інвентар/накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,4.
71. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 6. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,2.
72. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=27,5 см, Дд=8,5 см. Орнамент: врізний, пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,4.
73. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20 см, Дд=8,5 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,4.
74. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=32 см, Дв=15 см, Дд=12 см. Орнамент: лощений. Примітки: плічка прикрашені нерегулярним сітчастим орнаментом, шийка – широкими, вертикальними загладженими смугами. Посилання: Козак, 1985, рис. 3,1.
75. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 9. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=28 см, Дд=7 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-А,3.
76. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=23 см, Дд=8,5 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,5.

77. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 28. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=15 см, Дв=11 см, Дд=7 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б,1.
78. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953 . Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22,10.
79. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 10. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=12 см, Дв=8,8 см, Дд=6,2 см, висота вуха – 5,9 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII,1.
80. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=13,8 см, Дв=11,2 см, Дд=6,2 см, висота вуха – 5,9 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII,3.
81. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 70. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=13 см, Дв=12,5 см, Дд=6,5 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-Б,3.
82. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=11 см, Дв=12 см, Дд=5,7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 2-Б,1.
83. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=6,5 см, Дв=6 см, Дд=4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-В,5.
84. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 14. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=12,7 см, Дв=10,4 см, Дд=5,9 см, висота вуха – 7,3 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,10.
85. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 19. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=14,5 см, Дв=11 см, Дд=5 см, висота вуха – 7,2 см. Орнамент: врізний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,8.
86. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3/1930. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=10,5 см, висота вуха – 6,8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,9.
87. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4/1954. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,5.
88. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=3,5 см, Дв=14,5 см, Дд=4,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,7.
89. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=4 см, Дв=17 см, Дд=6,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А,7.

90. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 2. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=12,6 см, Дв=13 см, Дд=8,6 см. Орнамент: врізний. Посилання: Вакуленко, 2003, рис. 3,4.
91. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=22,5 см, Дв=18 см, Дд=11,3 см, висота вуха – 6,5 см. Орнамент: пластичний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,2.
92. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 16. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=19 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,3.
93. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 1/1930. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=21,5 см, Дв=23 см, Дн=13 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IX,5.
94. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 3/1954. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Орнамент: відсутній. Розміри: Дв=10,7 см. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,8.
95. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 60. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=24 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-А.
96. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 30. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=20,6 см, Дв=19,8 см. Орнамент: лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,12.
97. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 1/1930. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=11,5 см, Дв=20,5 см. Орнамент: відсутній. Примітки: посудина має сліди ремонту (отвори). Посилання: Smiszko, 1932, tab. IX,10.
98. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=18,8 см, Дв=21,7 см, Дн=12 см. Орнамент: лощений. Примітки: орнаментована лощеним орнаментом внутрішня поверхня тарілковидної частини. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,13.
99. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 12. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 3,2.
100. Пам'ятка: Неполоківці II. Поховання: 1. Призначення: невідоме. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Тимошук, Никитина, 1972, рис. 1,15.
101. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 43. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,8.
102. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 24. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=23 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,5.
103. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 32. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=12,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Г,1.

104. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 48. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=22,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5,1.
105. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 4. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=26 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3,2.
106. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 2/1930. Призначення: накривка/інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=6,5 см, Дн=10,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IX,7.
107. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 9. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=26,5 см, Дв=26,2 см. Орнамент: пластичний, лощений. Примітки: орнаментована лощеним орнаментом внутрішня поверхня тарілковидної частини. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,9.
108. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 11. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=21,5 см, Дв=24 см, Дн=13 см. Орнамент: пластичний, лощений. Примітки: орнаментована лощеним орнаментом внутрішня поверхня тарілковидної частини. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,8.
109. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3/1930. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=26,5 см, Дн=15 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IX,4.
110. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 14. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: пластичний, лощений. Примітки: орнаментована лощеним орнаментом внутрішня поверхня тарілковидної частини. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,5.
111. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 27. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=22 см, Дв=26,5 см, Дн=12,3 см. Орнамент: пластичний, лощений. Примітки: орнаментована лощеним орнаментом внутрішня і зовнішня поверхня тарілковидної частини. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,7.
112. Пам'ятка: Верхня Липиця. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=19,5 см, Дв=26,8 см, Дн=13,3 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII,2.
113. Пам'ятка: Болотня. Поховання: зруйновані поховання (1954). Призначення: невідомо. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,1.
114. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 55. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=28 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 16-Б,1.
115. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 31. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=22 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б,4.
116. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=29 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,1.

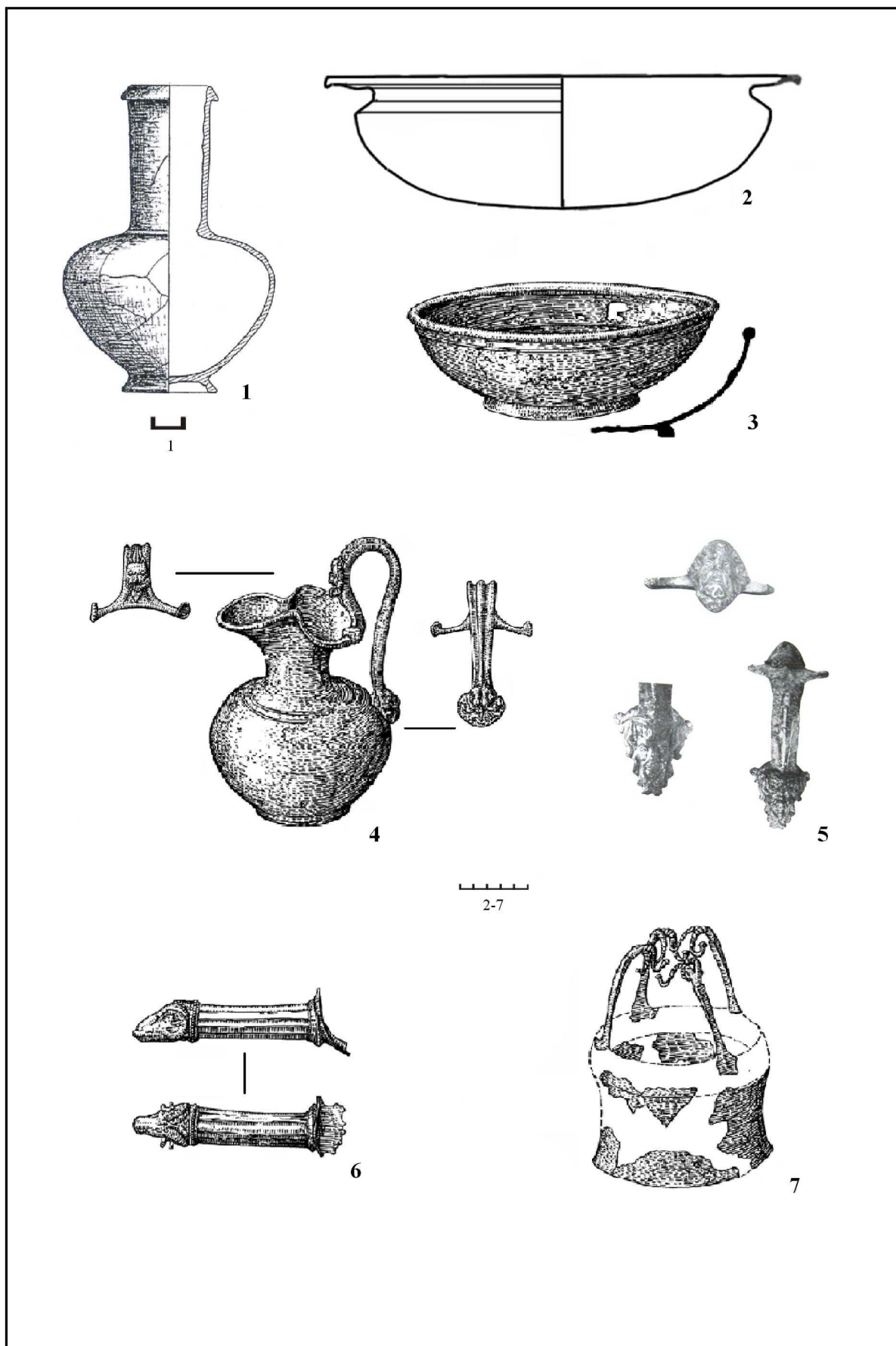
117. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 5. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=23 см, Дв=24,5 см, Дн=13,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VII,10.
118. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 23. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=23 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,2.
119. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Дв=27 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 1977, табл. II,4.
120. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 3. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=18 см, Дв=15 см, Дд=10 см. Орнамент: врізний, лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VI,14.
121. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 20. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 4,1.
122. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 4. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=22,5 см, Дв=22 см, Дд=7,5 см. Орнамент: лощений. Посилання: Smiszko, 1932, tab. X,11.
123. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 3,4.
124. Пам'ятка: Рожневі Поля. Поховання: одиночне. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Розміри: Н=5 см, Дв=7 см, Дд=3,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Вакуленко, 1999, рис. 1,3.
125. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощення. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1985, рис.3,2.
126. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощення. Розміри: Н=6 см, Дв=8,5 см, Дд=5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1985, рис.3,3.
127. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 7. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=14,5 см, Дв=20 см, Дд=12 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 3, 5.
128. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 44. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=17,4 см, Дв=19 см, Дд=11,8 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5, 4.
129. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 12. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=12,5 см, Дв=15,2 см, Дд=10,2 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 9.

130. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 48. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=13,5 см, Дв=15,3 см, Дд=11,1 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 5, 2.
131. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 3/1954. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=16 см, Дв=17,5 см, Дд=10 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25, 6.
132. Пам'ятка: Хотимир. Поховання: одиночне. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. I, 8.
133. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 31. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=12,5 см, Дв=20,3 см, Дд=7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 1.
134. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1954. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23,9.
135. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 47. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Дв=16 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-А,1.
136. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 6. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,1.
137. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 22. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 4,3.
138. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,3.
139. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 18. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 5.
140. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 4. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=6 см, Дв=6,5 см, Дд=4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1985, рис. 3,5.
141. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання/об'єкт: культурний шар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=14 см, Дв=15,5 см, Дд=10 см. Орнамент: врізний. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 14; XI, 2.

142. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 11/1953. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21,20.
143. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 25. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 4,4.
144. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 24. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 4,5.
145. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 62. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: гончарний. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 16-А,1.
146. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 33. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-А,1.
147. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=23 см, Дв=30 см, Дд=12 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А,1.
148. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 4,2.
149. Пам'ятка: Болотня. Поховання: випадково виявлене /1953. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 20.
150. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: шорстка. Розміри: Н=12 см, Дв=22,5 см, Дд=10 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д,6.
151. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 33. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=3,7 см, Дв=11 см, Дд=9,4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-А,2.
152. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 26. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=21 см, Дв=13,3 см, Дд=10,5 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Слободян, 2014, рис. 6,1.
153. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 29. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=16,2 см, Дв=13,2 см, Дд=11,4 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 8.
154. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 6/1930. Призначення: відсутня інформація. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=10,5 см, Дв=10 см, Дд=8 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 11.

155. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 32. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=16 см, Дв=15,8 см, Дд=13 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. VIII, 8.
156. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 35. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Розміри: Н=18 см, Дд=10 см. Поверхня: лощена. Орнамент: відсутній. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Б,1.
157. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21/1953. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: пластичний. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22,18.
158. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4/1954. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=14,8 см, Дв=10,5 см, Дд=10,5 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,3.
159. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 3/1954. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,7.
160. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6/1954. Призначення: інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: врізний. Посилання: Свешников, 1957, рис. 25,11.
161. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 2/1954. Призначення: інвентар/накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23,24.
162. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 6. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 2,2.
163. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 1. Призначення: накривка/інвентар. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Орнамент: відсутній. Посилання: Козак, 1978, рис. 1,2.
164. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 5. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощена. Розміри: Н=30 см, Дв=10 см, Дд=9 см.. Орнамент: пластичний. Посилання: Козак, 1985, рис. 3,6.
165. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 1930. Призначення: невідомо. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: лощена. Розміри: Н=14 см, Дв=10,5 см, Дд=8 см, висота вуха – 3 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. I, 1; Козак, 1985, рис. 1,5.
166. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 12. Призначення: інвентар/накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: відсутня інформація. Розміри: Н=13,5 см, Дв=9,5 см, Дд=7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XI, 5.

167. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 31. Призначення: накривка. Спосіб виготовлення: ліпний. Обробка поверхні: заглажена. Розміри: Н=5,5 см, Дв=14 см, Дд=7 см. Орнамент: відсутній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII,3.

Рис. 2.2. Металевий посуд та керамічні імпорти.

1 – Болотня, 2 – Рожневі Поля, 3, 4, 6 – Чижиків, 5, 7 – Колоколин.

1 – кераміка; 2-6 – бронза; 7 – срібло.

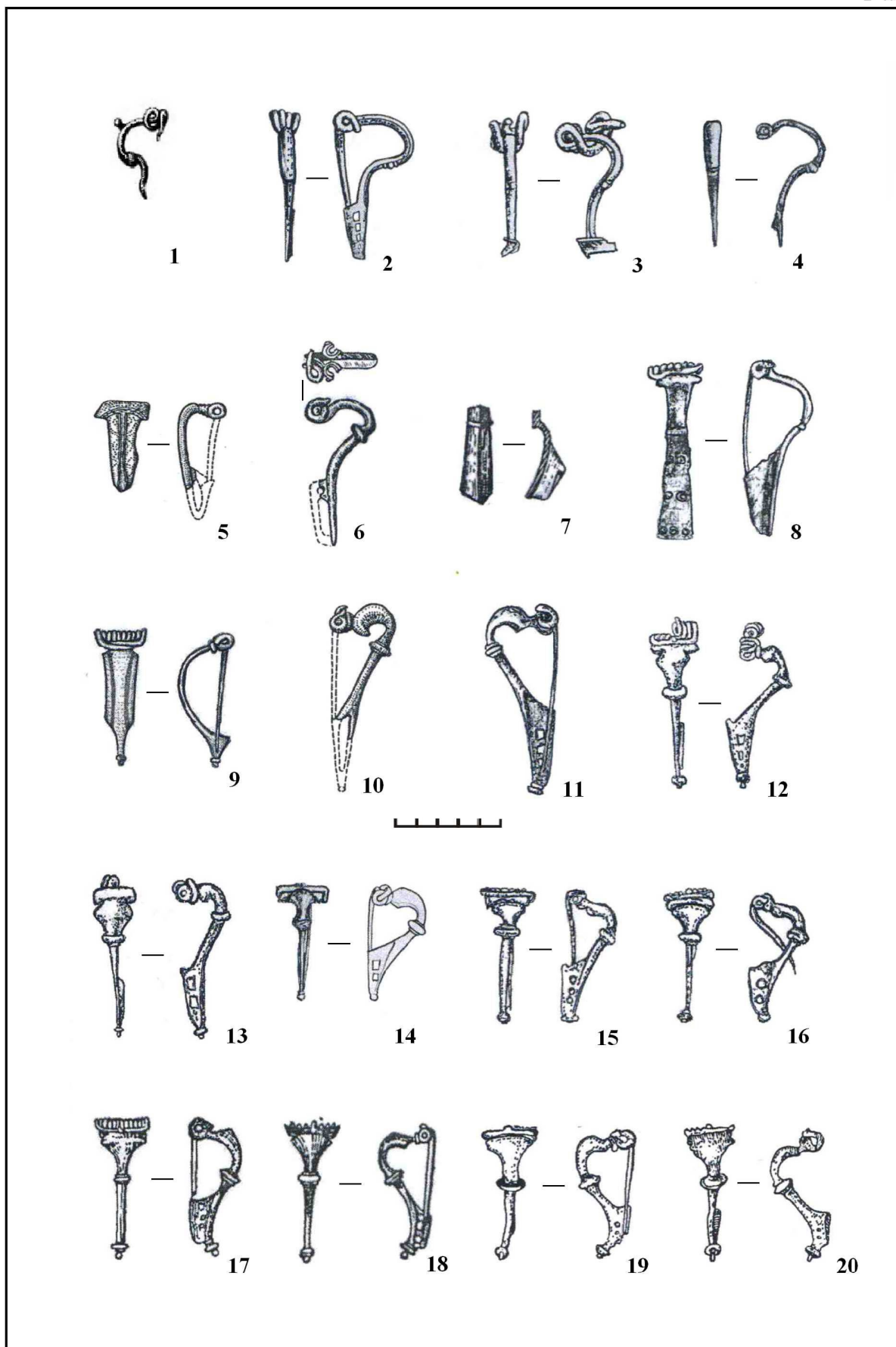
Імпортований керамічний та металевий посуд

Каталог¹

1. Імпортований посуд. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 47. Призначення: урна. Спосіб виготовлення: гончарний. Обробка поверхні: вигладжена. Колір: червоний. Розміри: Н=20 см, Дв=5 см, Дд=5,8 см. Орнамент: пластичний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-А,4.
2. Бронзовий таз. Тип: Eggers-96 (Е.96). Пам'ятка: Рожневі Поля. Поховання: одиночне. Призначення: накривка. Матеріал: бронза. Розміри: Н=11,9 см, Дв=40 см. Примітки: даний виріб у своєму первинному вигляді мав піддон і ручки, на що вказує пляма на денці від припаювання піддона і борозна завширшки 2-2,5 мм, яка окреслює коло діаметром в 9 см. Посилання: Вакуленко, 1999, рис. 1, 1.
3. Бронзовий таз. Тип: наближений до Eggers-93, 100, 103 (Е.93, 100, 103). Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Матеріал: бронза. Розміри: Н=5,3 см, Дв=21 см, Дд=11,2 см. Примітки: зовнішня поверхня посудини під вінцями прикрашена двома горизонтальними лініями, стінки на внутрішній стороні орнаментовані горизонтальними заглибленими лініями і плоскими ребрами. Ряд концентричних жолобків і ребер наявні на зовнішній і внутрішній сторонах дна миски. Посилання: Смишко, 1957, рис. 1, 3.
4. Ойнохоя. Тип: Eggers-125 (Е.125). Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Матеріал: бронза. Розміри: Н=17,5 см. Примітки: плічка в основі шийки орнаментовані прямими горизонтальними лініями. Ручка у верхній частині прикрашена головою лева, її нижній кінець оформлений у вигляді чотирипалої лев'ячої лапи. Посилання: Смишко, 1957, рис. 1, 1.
5. Ойнохоя. Тип: Eggers-124-125 (Е.124-125). Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Матеріал: бронза. Розміри: Н=13,5 см. Примітки: бронзове вухо від глека, орнаментоване масками Пана. Посилання: Śmiszko, 1935, tabl. XLIV.
6. Ручка патери. Тип: Eggers-154-155 (Е.154-155). Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Матеріал: бронза. Розміри: L=16,2 см. Примітки: ручка прикрашена жолобками, її кінець оформлений у вигляді зображення баранячої головки, на іншому кінці залишились сліди від стінок посудини. Посилання: Смишко, 1957, рис. 1,2.
7. Бронзова посудина. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Призначення: невідомо. Матеріал: срібло. Розміри: L=16,2 см. Примітки: виявлено чотири срібні «ручки», роздвоєні зверху у вигляді «рогів» із конусовидними потовщеннями на кінцях та уламки срібних пластин, які загалом складають одну посудину. Посилання: Śmiszko, 1935, tabl. XLV,3.

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації в рисунках.

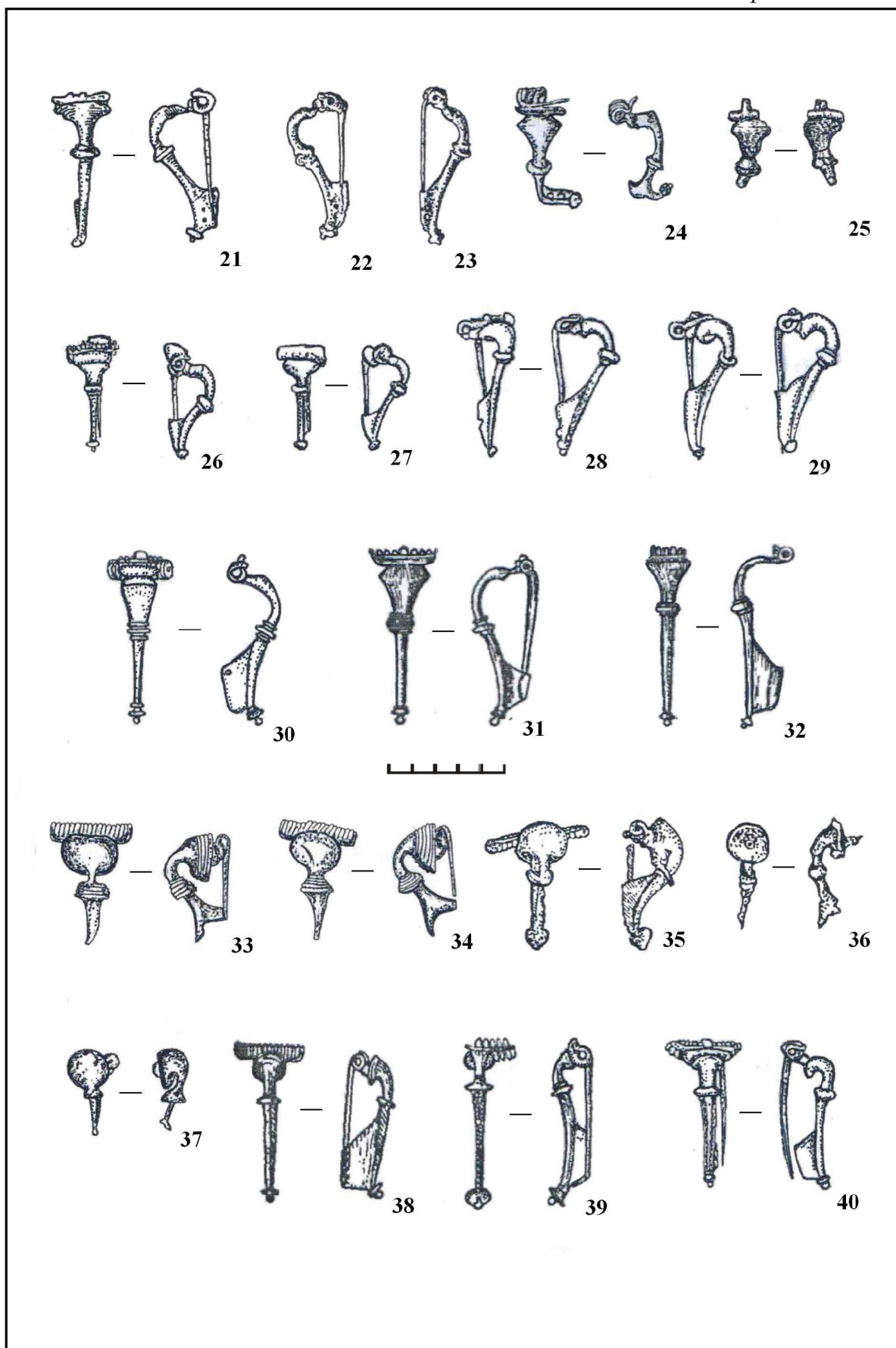

Рис. 2.3. Фібули з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

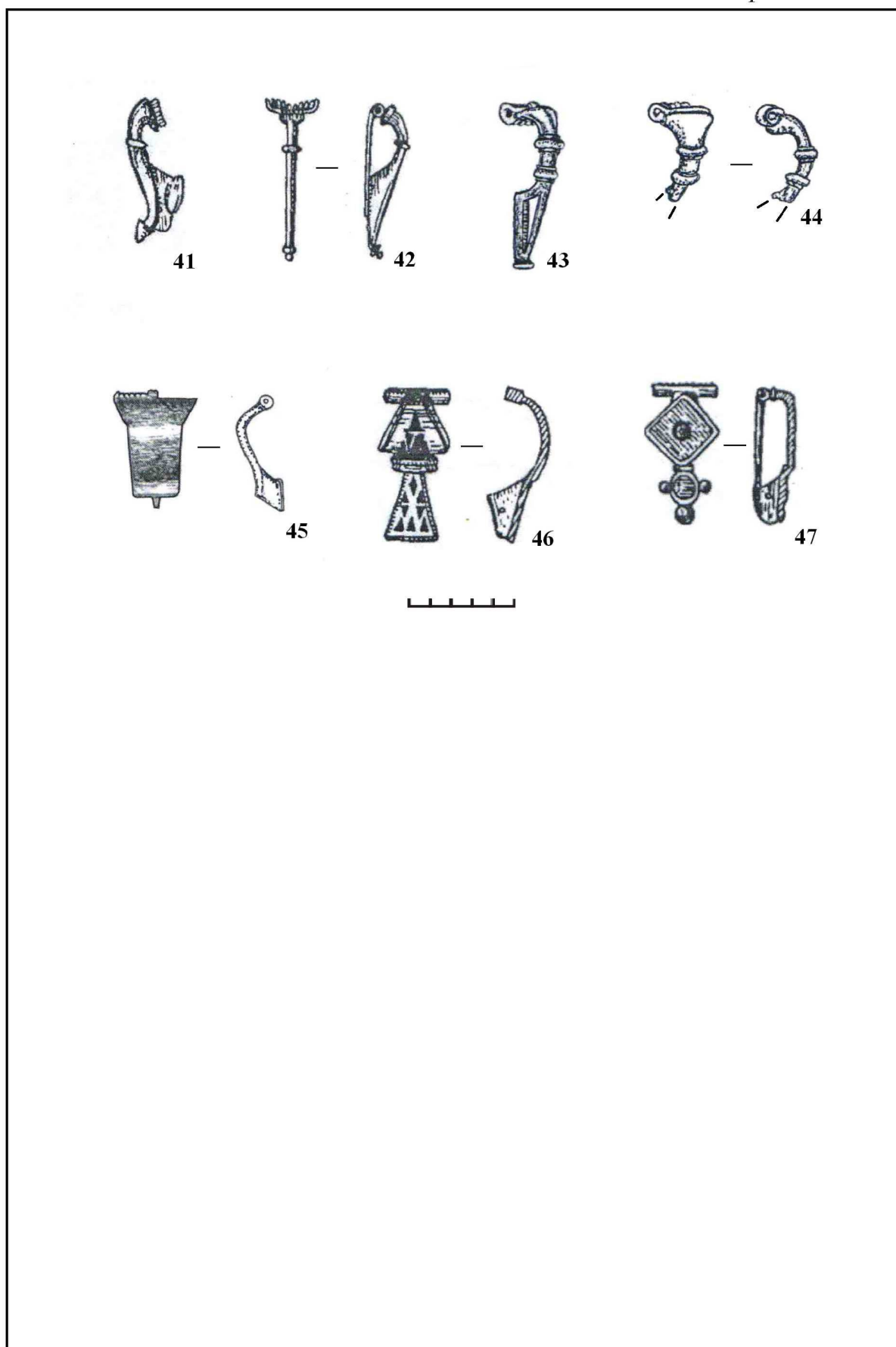
1,2 – тип А.2; 3 – тип А.15; 4 – тип А.2/А.22; 5 – тип «Langton-Down/Nertomarus»; 6 – тип А.44; 7 – тип А.53; 8 – тип А.57-61; 9 – наближена до типу А.103; 10-14 – тип А.67; 15-20 – тип А.68.

1 – Лучка, 2-4, 8, 9, 12-16 – Болотня, 5, 6, 10 – Колоколин, 7, 17 – Верхня Липиця, 11, 18 – Гринів, 19, 20 – Звенигород.

Рис. 2.3. Фібули з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

21-25 – тип А.68; 26-32 – тип А.69; 33-37, 39 – трубоподібні фібули (наближені до А.70-78); 38 – тип А.70; 40 – тип А.73.
21-23, 25, 35-37 – Звенигород; 24, 26-29, 40 – Болотня; 30, 38, 39 – Верхня Липиця; 31-34 – Гринів.

Рис. 2.3. Фібули з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

41 – трубоподібні фібули (наближені до А.70-78); 42 – тип А.82; 43, 44 – тип А.236; 45 – наближена до типу А.117; 46, 47 – емальовані фібули.

41, 42, 46, 47 – Верхня Липиця, 43, 44 – Болотня, 45 – Звенигород.

Фібули

Каталог¹

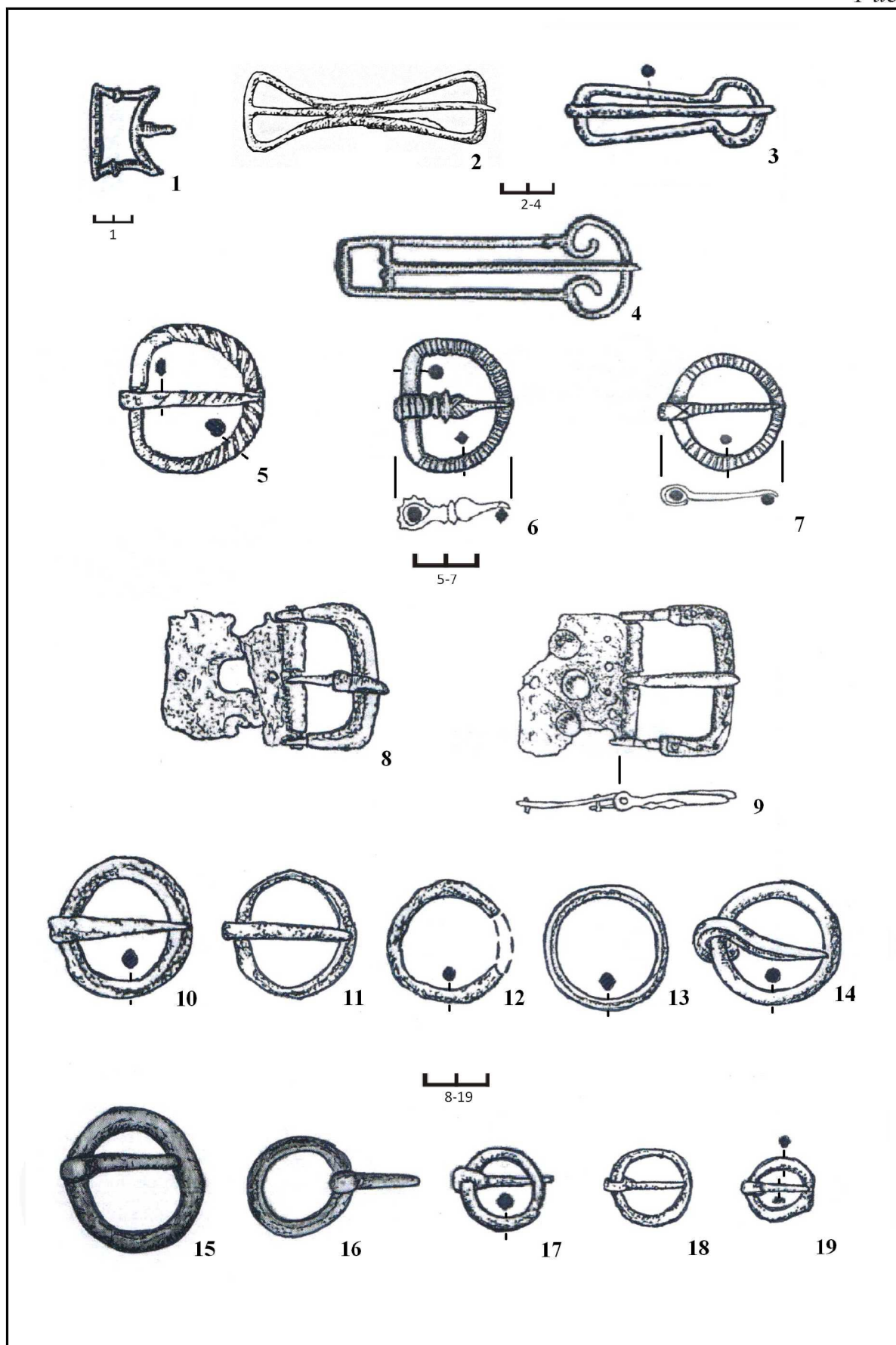
1. Тип: Almgren-2 (A.2) / Амброз-4.3 / Kostrewski-O / Rustoiu-22b. Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=4,3 см. Примітки: пружинний апарат із 4 витків. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 19.
2. Тип: Almgren-2a (A.2a) / Амброз-4.3 / Kostrewski-O / Rustoiu-22b. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 70. Матеріал: залізо. Розміри: L=6,8 см. Примітки: пружинний апарат із 4 витків. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 4.
3. Тип: Almgren-15 (A.15) / Амброз-4.2.1. / Кропотов-3. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 65. Матеріал: залізо. Розміри: L=6 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 16-В, 2.
4. Тип: Almgren-2/22 (A.2/A.22). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 49. Матеріал: залізо. Розміри: L=4,8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-Г.
5. Тип: "Langton-Down / Nertomarus" / Амброз-6 / Riha-4.4.2 / Rustoiu-26. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=3,2 см. Посилання: Smiszko, 1935, tab. XLV, 2; XLIII, 8.
6. Тип: Almgren-44 (A.44) / Амброз-9.1. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,6 см. Примітки: пружинний апарат із 6 витків. Посилання: Smiszko, 1935, tab. XLV, 1; XLIII, 6.
7. Тип: Almgren-53 (A.53) / Jamka-A / Амброз-9.2 / Riha-2.3.4 . Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 25. Матеріал: бронза. Розміри: L=3,6 см. Посилання: Smiszko, 1935, tab. XIII, 22.
8. Тип: Almgren-57-61 (A.57-61) (очкові фібули пруської серії) / Jamka-B / Амброз-9.3 / Riha-2.4. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 62. Матеріал: бронза. Розміри: L=7 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Д, 1.
9. Тип: наближена до A.103. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 67. Матеріал: залізо. Розміри: L=6 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-А, 4.
10. Тип: Almgren-67 (A.67) / Амброз-10.1.A / Riha-2.9.1 / Rustoiu-19a. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=7,9 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків. Посилання: Smiszko, 1935, tab. XLV, 4, XLIII, 7.
11. Тип: Almgren-67a (A.67a) / Амброз-10.1.A / Riha-2.9.1 / Rustoiu-19a. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: бронза. Розміри: L=8 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 18.
12. Тип: Almgren-67 (A.67) / Амброз-10.1.A / Riha-2.9.1 / Rustoiu-19a. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Матеріал: бронза. Розміри: L=6 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків, отвори у приймачі чотирикутні і округлі. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-В, 3.
13. Тип: Almgren-67 (A.67) / Амброз-10.1.A / Riha-2.9.1 / Rustoiu-19a. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Матеріал: бронза. Розміри: L=6 см. Примітки: пружинний апарат із 8 витків, отвори у приймачі чотирикутні. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-В, 4.
14. Тип: Almgren-67b (A.67b) / Амброз-10.1.A / Riha-2.9.1 / Rustoiu-19a. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 47. Матеріал: бронза. Розміри: L=3,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-А, 2.
15. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.B / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Матеріал: бронза. Примітки: у приймачі три округлих отвори. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д, 4.

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації в рисунках.

16. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Матеріал: бронза. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д, 5.
17. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 20. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,4 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 8.
18. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Гринів. Поховання: знищена частина могильника. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,2 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 5.
19. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 16.
20. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21/1953. Матеріал: бронза. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 15.
21. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21/1953. Матеріал: бронза. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 16.
22. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1954. Матеріал: бронза. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 2.
23. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1954. Матеріал: бронза. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 8.
24. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 21. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-А, 1.
25. Тип: Almgren-68 (A.68) / Амброз-10.1.В / Riha-2.9.2 / Кропотов-12.1.2. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: бронза. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 5.
26. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: бронза. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Д, 1.
27. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: бронза. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Д, 2.
28. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 48. Матеріал: бронза. Розміри: L=4,6 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-Д, 1.
29. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 48. Матеріал: бронза. Розміри: L=4,8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-Д, 2.
30. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 5. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 12.
31. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Гринів. Поховання: знищена частина могильника. Матеріал: бронза. Розміри: L=6,3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 18.
32. Тип: Almgren-69 (A.69) / Амброз-10.1.Г / Rustoiu-19с / Кропотов-12.2. Пам'ятка: Гринів. Поховання: знищена частина могильника. Матеріал: бронза. Розміри: L=6,3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 13.
33. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1 (L.1) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=3,3 см. Примітки: голівка орнаментована 5-ма врізними лініями, спинка орнаментована 5-ма лініями, поверхня ніжки – подвійними врізними лініями. Пружинний апарат складається із 16 витків. В жолобках ліній на голівці наявні сліди викладання сріблом. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 7.

34. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1 (L.1) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=3,3 см. Примітки: голівка орнаментована 7-ма врізними лініями, спинка орнаментована 7-ма лініями, поверхня ніжки – подвійними врізними лініями. Пружинний апарат складається із 16 витків. В жолобках ліній на голівці наявні сліди викладання сріблом. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 8.
35. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1 (L.1) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16/1955. Матеріал: залізо. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 18.
36. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1 (L.1) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: залізо. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 15.
37. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1-4 (L.1-4) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16. Матеріал: залізо. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 15.
38. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-2 (L.2) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 16. Матеріал: бронза. Розміри: L=4,7 см. Примітки: Пружинний апарат складається із 14 витків. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 16.
39. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-2 (L.2) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 30. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,5 см. Примітки: край голівки і щиток прикрашені врізним орнаментом. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 16.
40. Тип: А.73 / Амброз-10.1.табл.7,5 / Riha-2.9.3 / Rustoiu-19c / Кропотов-12.4. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 38. Матеріал: бронза. Розміри: L=5 см. Примітки: ніжка по краях орнаментована двома зигзагоподібними лініями. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-В, 5.
41. Тип: трубоподібні фібули, наближені до А.70,71,74-77,78 / Амброз-10.1-2 / Rustoiu-20b / Liana-1-4 (L.1-4) / Riha-3.1.1. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: бронза. Розміри: L=4,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 15.
42. Тип: Almgren-82 (A.82) / Амброз-11.II-1 / Rustoiu-20a. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: бронза. Розміри: L=5,1 см. Примітки: пружинний апарат із 10-ти мотків. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 14.
43. Тип: Almgren-236 (A.236) / Garbsch-236c / Кропотов-12.3. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: бронза. Посилання: Цигилик, 1985, табл. I, 10.
44. Тип: Almgren-236 (A.236) / Garbsch-236c / Кропотов-12.3. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 51. Матеріал: бронза. Розміри: L=3,5 см. Примітки: зі слідами позолоти. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-А, 2.
45. Тип: наближений до А.117 / Амброз-10.4. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: одиночне, виявлене в 1932. Матеріал: залізо. Розміри: L=3 см. Примітки: зі слідами позолоти. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 9.
46. Тип: Амброз-7.4a / Exner-I.32 / Cociş-18a / Andrzejowski-Lipica / Кропотов-13.22. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 27. Матеріал: залізо, емаль. Розміри: L=4,8 см. Примітки: фібула емальована, прикрашена поперечними насічками. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 19.
47. Тип: Амброз-7.4в / Кропотов-13.23. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: культурний шар могильника. Матеріал: бронза, емаль. Розміри: L=4,1 см. Примітки: зверху імітація пружини, поверхня має сліди блідо-світло-зеленої емалі, в приймачі один отвір. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 17.

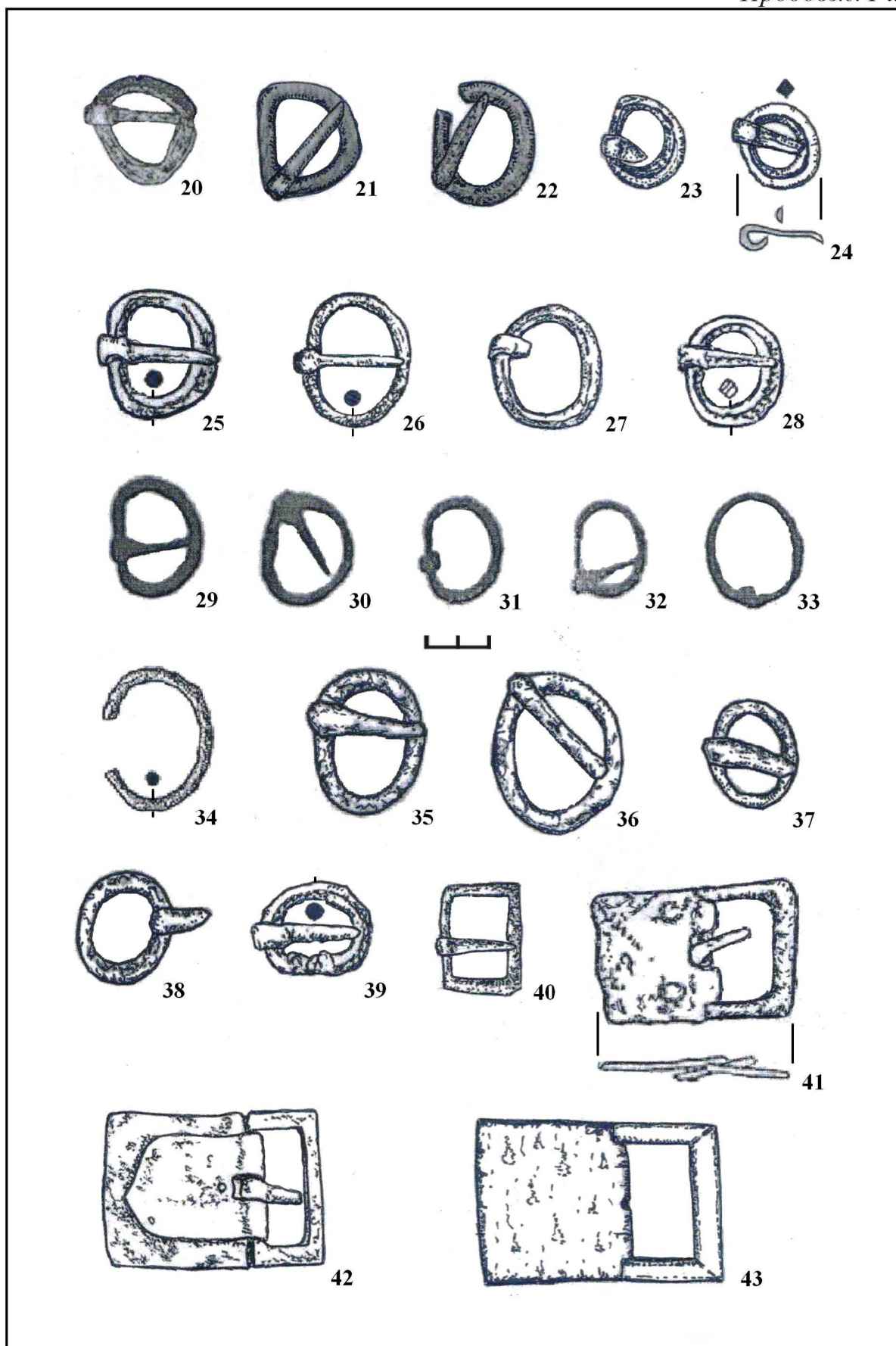

Рис. 2.4. Поясний набір з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

1 – тип Garbsch-Glc; 3 – тип M-L A.10; 4 - M-L. A.17; 10-18 – тип M-L C.13

1 – Колоколин; 2 – Гринів; 3, 6-14, 17, 18, 19 – Болотня; 4 – Лучка; 5 – Звенигород; 15, 16 – Верхня Липиця.

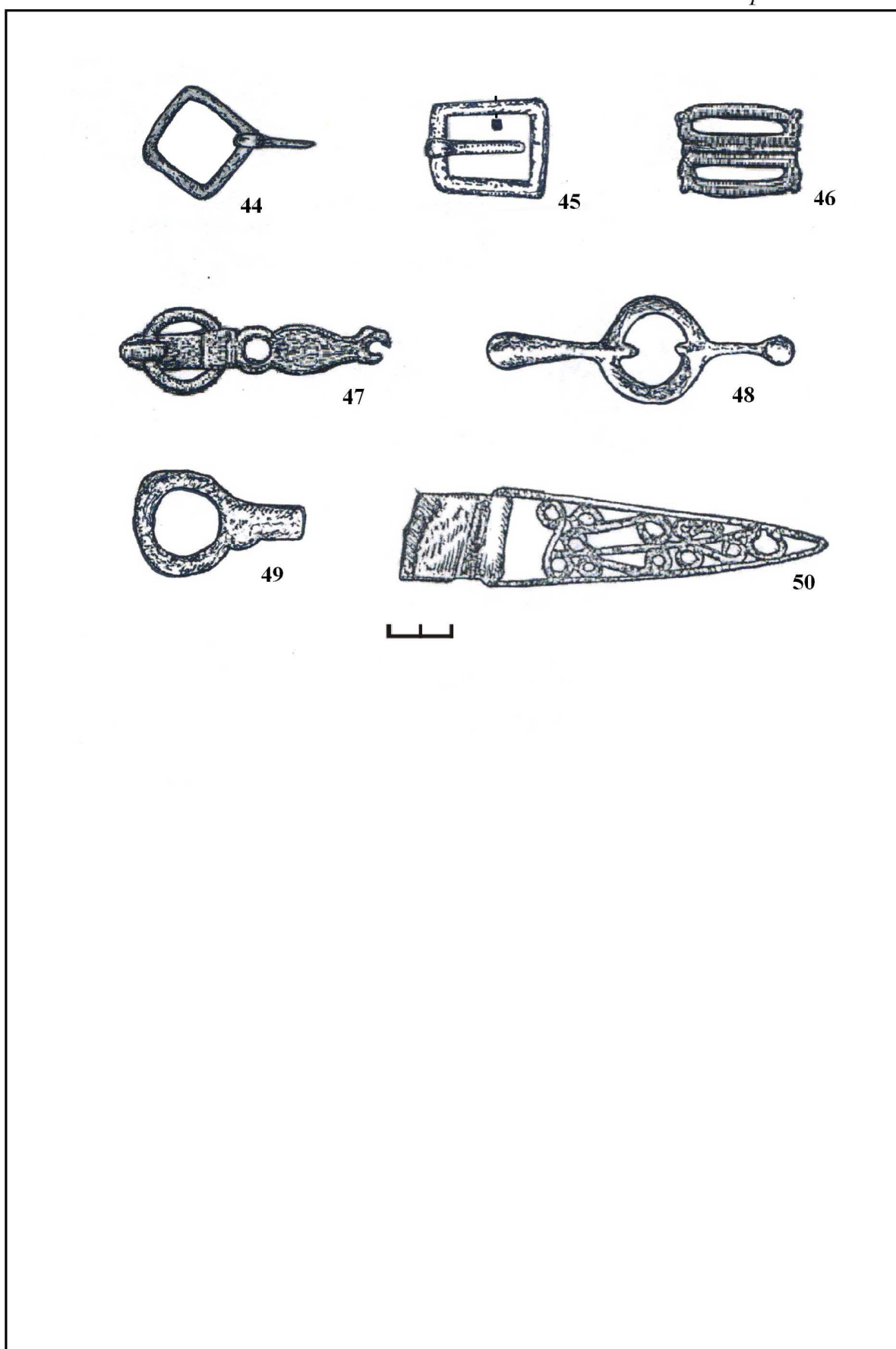

Рис. 2.4. Поясний набір з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

20-24, 29-32 – тип M-L D.1; 25-28, 33 – тип M-L H.1; 40-43 – тип M-L G.1.

20-24 – Верхня Липиця; 25, 27, 28, 39, 41, 42 – Болотня; 26, 29-33, 40 – Гринів; 34-38, 43 – Звенигород.

Рис. 2.4. Поясний набір з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

44-45 – тип M-L G.8.

44-45 – Верхня Липиця; 46-47 – Колоколин; 48-50 – Гринів.

Поясний набір

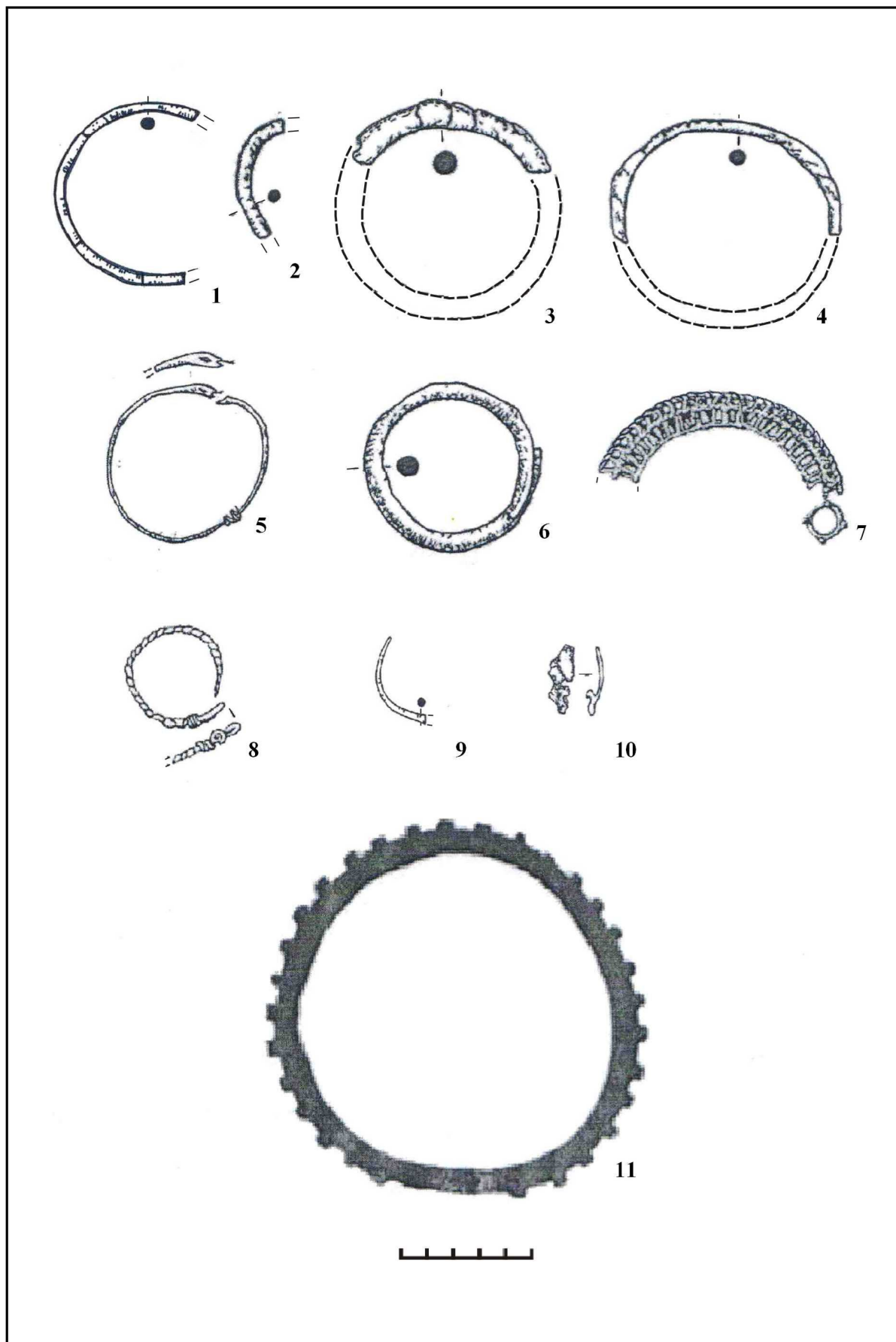
Каталог¹

1. Тип: Garbsch-G1c. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: 3,4x2 см. Посилання: Smiszko, 1935, tab. XLIII, 11.
2. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: 7,6x2,6 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 19; Козак, 1985, рис. 1, 19.
3. Тип: Raddatz-C / Madyda-Łegutko-A.10 (М-Л А.10). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 71. Матеріал: залізо. Розміри: L=5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-Б, 2.
4. Тип: Madyda-Łegutko-A.17 (М-Л А.17). Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: залізо. Розміри: L= 8,8 см, найб.шир. – 3,7 см. Примітки: дріт округлий в перерізі. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 20.
5. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: залізо, бронза. Примітки: інкрустована бронзовим дротом. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 6.
6. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо, бронза. Розміри: 3,8x3,2 см. Примітки: рама і язичок інкрустовані поперечно нанесеними бронзовими дротиками. Посилання: Цигилик, 2003.
7. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Матеріал: залізо, бронза. Розміри: 3,2x3 см. Примітки: рама і язичок інкрустована поперечно нанесеними бронзовими дротиками. Посилання: Цигилик, 2003.
8. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 51. Матеріал: залізо, бронза. Розміри: 3,8x2,5 см. Примітки: пряжка з позолотою, окуття бронзове. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-А, 1.
9. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: бронза. Розміри: 3,8x2,5 см. Примітки: рамка і окуття орнаментовані врізним циркульним і меандровим орнаментом. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 2.
10. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 30. Матеріал: залізо. Розміри: 4x4 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-В, 3.
11. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 56. Матеріал: залізо. Розміри: 3,8x3,8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Г, 1.
12. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 60. Матеріал: залізо. Розміри: Д=3,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-В, 1.
13. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 21. Матеріал: залізо. Розміри: Д=3 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-А, 2.
14. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 21. Матеріал: залізо. Розміри: Д=3 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-А, 3.
15. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (М-Л С.13). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 25. Матеріал: залізо. Розміри: Д=4 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 46.

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

16. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (M-L C.13). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 9. Матеріал: залізо. Розміри: Д=2,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 36.
17. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (M-L C.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 34. Матеріал: бронза. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б, 10.
18. Тип: Madyda-Łegutko-C.13 (M-L C.13). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: Д=2,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-В, 5.
19. Пам'ятка: Болотня. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А, 4.
20. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: Д=3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 51.
21. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 22. Матеріал: залізо. Розміри: 3,2x3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 41.
22. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 22. Матеріал: залізо. Розміри: 3,5x2,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 42.
23. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: 2,2x1,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 52.
24. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 43.
25. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L H.1). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 29. Матеріал: залізо. Розміри: 4,2x3,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б, 6.
26. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L H.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 2. Матеріал: бронза. Розміри: 5,3x4,5 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 16.
27. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L H.1). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 2. Матеріал: залізо. Розміри: Д=4 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Б, 5.
28. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L H.1). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 65. Матеріал: залізо. Розміри: 3,4x2,8 см. Примітки: на зовнішній стороні рамки нанесено поперечні насічки. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-В, 3.
29. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: 4x3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 16.
30. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: 4x3,2 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 18.
31. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: 3,6x3,6 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 17.
32. Тип: Madyda-Łegutko-D.1 (M-L D.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: 3,5x2,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 19.

33. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L H.1). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: 5,3x4,6 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 21.
34. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: залізо. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 13.
35. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 5. Матеріал: залізо. Посилання: Козак, 1978, рис. 1, 5.
36. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 11. Матеріал: залізо. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 11.
37. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 10. Матеріал: залізо. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 9.
38. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 13. Матеріал: залізо. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 10.
39. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 46. Матеріал: залізо. Розміри: 3,5x3 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-В,3.
40. Тип: Madyda-Łegutko-H.1 (M-L G.1). Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: 4,5x3,3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 17; Козак, 1985, рис. 1, 21.
41. Тип: Madyda-Łegutko-G.1 (M-L G.1). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 34. Матеріал: залізо. Розміри: 4,5x3 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Б, 9.
42. Тип: Madyda-Łegutko-G.1 (M-L G.1). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 2. Матеріал: залізо. Розміри: 4,2x2,2 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Б, 1.
43. Тип: Madyda-Łegutko-G.1 (M-L G.1). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: одиночне (1932). Матеріал: залізо. Розміри: рамка 4,8x2,2 см, бляха 5x3,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 1.
44. Тип: Madyda-Łegutko-G.8 (M-L G.8). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: 3x3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 7.
45. Тип: Madyda-Łegutko-G.8 (M-L G.8). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: 3,5x3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 37.
46. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: 3,4x2 см. Посилання: Smiszko, 1935, tabl. XLIII, 12.
47. Пам'ятка: Колоколин. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=8,5 см, Д_{кільця}=2,2 см Д_{дроту}=0,4 см. Примітки: кільце із округлого дроту, Посилання: Smiszko, 1935, tabl. XLIII, 10.
48. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=12,5 см, кільце – 5,5x3,5 см.. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 9; Козак, 1985, рис. 1, 8.
49. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: 4x3 см, товщина - 0,4-0,6 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 7; Козак, 1985, рис. 1,10.
50. Закінчення поясу. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: невідомо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Козак, 1985, рис. 2,11.

Рис. 2.5. Прикраси з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

1-7 – браслети; 8 – сережка, 10 – підвіска.

1, 9 – Завалля; 2-6, 8, 10 – Болотня; 7 – Неполоківці II.

Прикраси

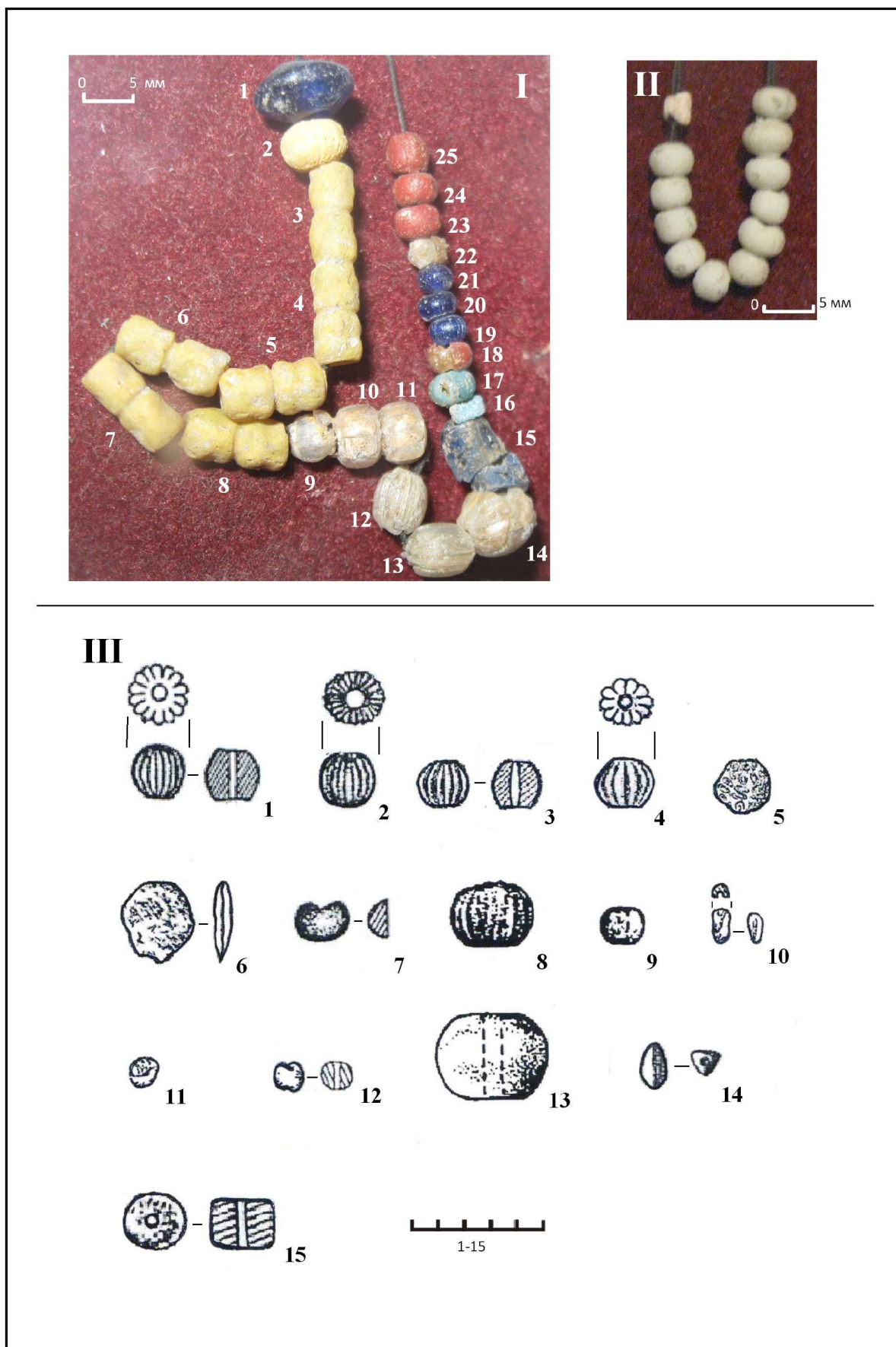
Каталог¹

1. Браслет. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 43. Матеріал: залізо. Розміри: Д=7,5 см. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 4, 5.
2. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: бронза. Розміри: L=4 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 5.
3. Браслет. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 8.
4. Браслет. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 9.
5. Браслет. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 53. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: кінець браслету оформлено у вигляді голівки змії. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-В, 1.
6. Браслет. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 43. Матеріал: бронза. Розміри: Д=6 см. Примітки: кінці рівно зрізані і заходять один на одного. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-А, 3.
7. Браслет. Пам'ятка: Неполоківці II. Поховання: 2. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Тимощук, Никитина, 1972, рис. 1, 12.
8. Сережка. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 38. Матеріал: бронза. Розміри: Д=2,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-В, 1.
9. Пам'ятка: Завалля. Поховання: 32. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Вакуленко, 1990, рис. 4, 4.
10. Підвіска. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: виготовлена з бляхи, порожниста з середини. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А, 5.
11. Прикраса. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Матеріал: залізо. Розміри: Д=9 см, товщина – 0,7 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIV, 12.

---

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

Рис. 2.6. Намистини з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

I – Болотня (п. 36). 1-21 – скляна паста; **II** – Болотня (п. 38); **III**. 1-12 – скляна паста; 13-14 – кришталь, 15 – глина.
1-2, 7, 14 – Верхня Липиця; 3-6, 10-12, 15 – Болотня; 8-9, 13 – Звенигород.

Намистини

Каталог¹

I

1. Тип: наближений до Tempelmann-Mączyńska-II.43 (Т-М II.43). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: темно-синій. Форма: дископодібна (еліпсоїдна). Розміри: Д=7 мм.
2. Тип: наближений до Tempelmann-Mączyńska-XVIII.161 (Т-М XVIII.161). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: жовтий, напівпрозорий. Форма: куляста, ребриста. Розміри: Д=5 мм.
- 3-8. Тип: Алексеева-1б (А 1б). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: жовтий, напівпрозорий. Форма: циліндрична. Розміри: L=7 мм, Д=3-3,5 мм. Примітки: складаються з двох сегментів, з'єднаних посередині закрайником.
- 9-11. Тип: Алексеева-1а (А 1а). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: жовтий, напівпрозорий. Форма: куляста. Розміри: Н=3-3,5 мм, Д=3-4,5 мм. Примітки: із металевими вкладеннями (позолота).
- 12-14. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: жовтий, напівпрозорий. Розміри: Н=5 мм, Д=4 мм. Примітки: ребриста, ребра паралельні каналу.
15. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: синій. Форма: неможливо відновити. Розміри: неможливо встановити.
16. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: світло-блакитний. Форма: усічено циліндрична. Розміри: Д=3 мм.
17. Тип: Алексеева-1бб,в (А 1бб,в). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: блакитний, напівпрозорий. Форма: куляста. Розміри: Д=4 мм. Примітки: ребриста, ребра паралельні каналу.
- 18, 22-25. Тип: Алексеева-3 (А 3) / Tempelmann-Mączyńska – I (Т-М I). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: червоний. Форма: куляста. Розміри: Д=3-3,5 мм.
- 19-21. Тип: Алексеева-15 (А 15) / Tempelmann-Mączyńska – I (Т-М I). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: паста скляна. Колір: синій. Форма: куляста. Розміри: Д=3 мм.

II

- 1-12. Тип: Алексеева-2 (А 2) / Tempelmann-Mączyńska – I.22 (Т-М I.22). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 38. Матеріал: паста скляна. Колір: білий, непрозорий. Форма: куляста. Розміри: Д=3-3,5 мм.

III

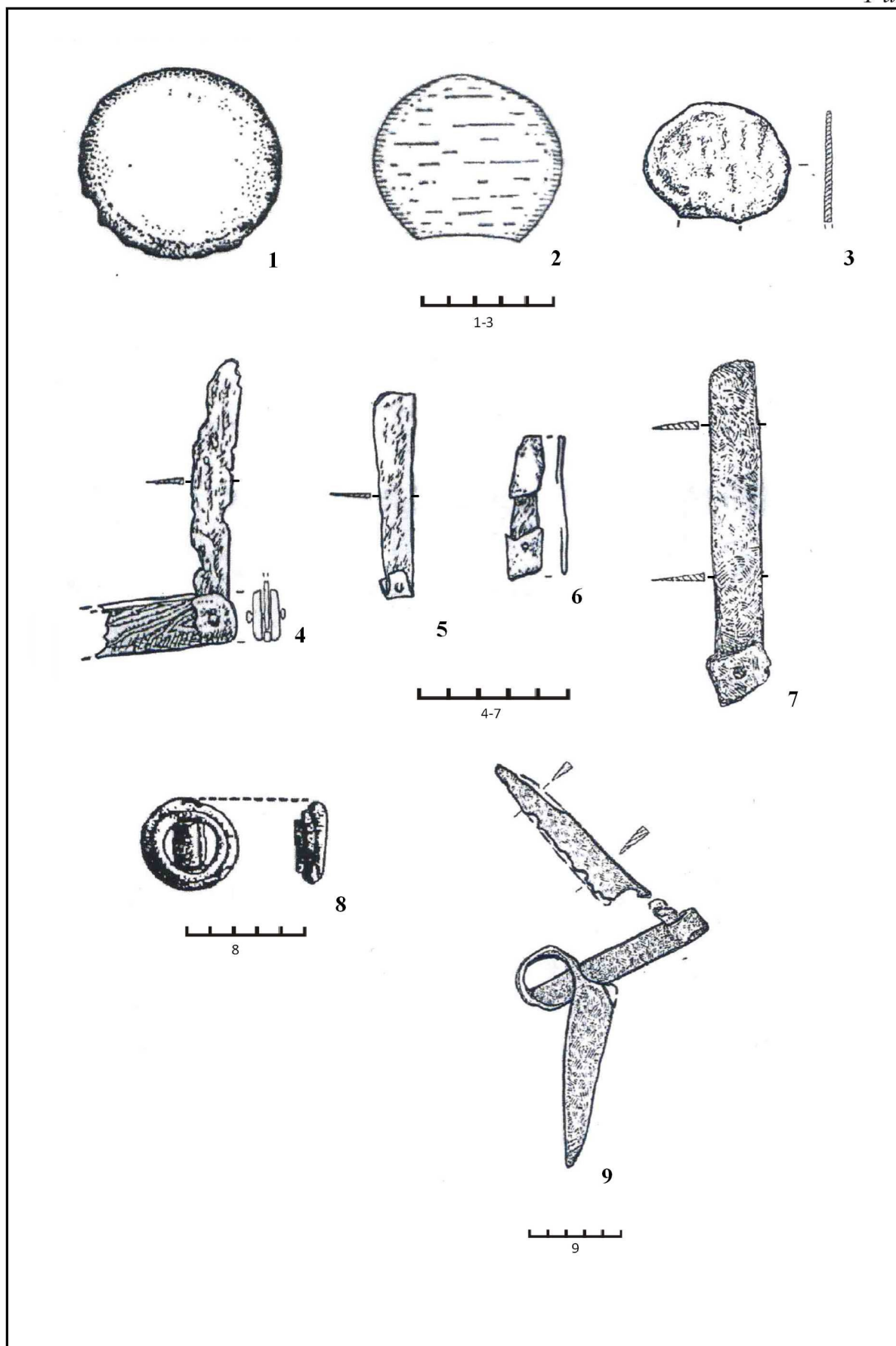
¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

1. Тип: Алексеева-143 (А143). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 16. Матеріал: паста скляна. Колір: червоний. Форма: куляста. Розміри: Н=16 мм, Д=19 мм. Примітки: поздовжньо ребриста. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 24.
2. Тип: Алексеева-158 (А 158) / Tempelmann-Mączyńska – XVIII.158 (Т-М XVIII.158). Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Матеріал: паста скляна. Колір: світло-зелений. Форма: куляста. Розміри: Д=17 мм. Примітки: поздовжньо ребриста. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 28.
3. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6. Матеріал: паста скляна. Колір: відсутня інформація. Форма: куляста. Розміри: Н=10 см, Д=17 мм. Примітки: поздовжньо ребриста. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Д, 2.
4. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6. Матеріал: паста скляна. Колір: відсутня інформація. Форма: куляста. Розміри: Н=13 мм, Д=13 мм. Примітки: поздовжньо ребриста. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Д, 3.
5. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Матеріал: паста скляна. Колір: синій, червоний, чорний, білий. Форма: неможливо встановити. Розміри: Д=20(?) мм. Примітки: поліхромна, виготовлена із пасти синього кольору, інкрустована шматочками червоної пасти, довкола «очки» обведені чорною, білою і червоною лініями. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Д, 1.
6. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 43. Матеріал: паста скляна. Колір: синій, червоний. Форма: неможливо встановити. Розміри: відсутня інформація. Примітки: поліхромна, виготовлена із пасти синього кольору, інкрустована шматочками червоної пасти. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-А, 4.
7. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Матеріал: паста скляна. Колір: темно-блакитний. Форма: бочкоподібна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 25.
8. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1954. Матеріал: паста скляна. Колір: відсутня інформація. Форма: куляста. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 5.
9. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1954. Матеріал: паста скляна. Колір: відсутня інформація. Форма: куляста. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 6.
10. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 32. Матеріал: паста скляна. Колір: невідомо, напівпрозорий. Форма: видовжена, відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Г, 3.
11. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Матеріал: паста скляна. Колір: жовтий. Форма: циліндрична. Розміри: Д=1,3 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А, 2.
12. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 48. Матеріал: паста скляна. Колір: синій. Форма: куляста. Розміри: відсутня інформація. Примітки: всередині з позолотою. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 12-Д, 3.
13. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1954. Матеріал: кришталі. Колір: прозорий. Форма: куляста. Розміри: Д=11 мм. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 4.

14. Тип: Алексеева-22 (А 22) Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Матеріал: кришталь. Колір: прозорий. Форма: конічна. Розміри: Н=14 мм. Примітки: канал поздовжній. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 26.

15. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: кераміка. Колір: відсутня інформація. Форма: циліндрична. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 4.

Рис. 2.7. Предмети туалету з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.

1-3 – дзеркала; 4-7 – бритви; 8 – замок від футляра для рум'ян; 9 – ножиці.

1, 8 – Звенигород; 2 – Верхня Липиця; 3-6 – Болотня; 7, 9 – Гринів.

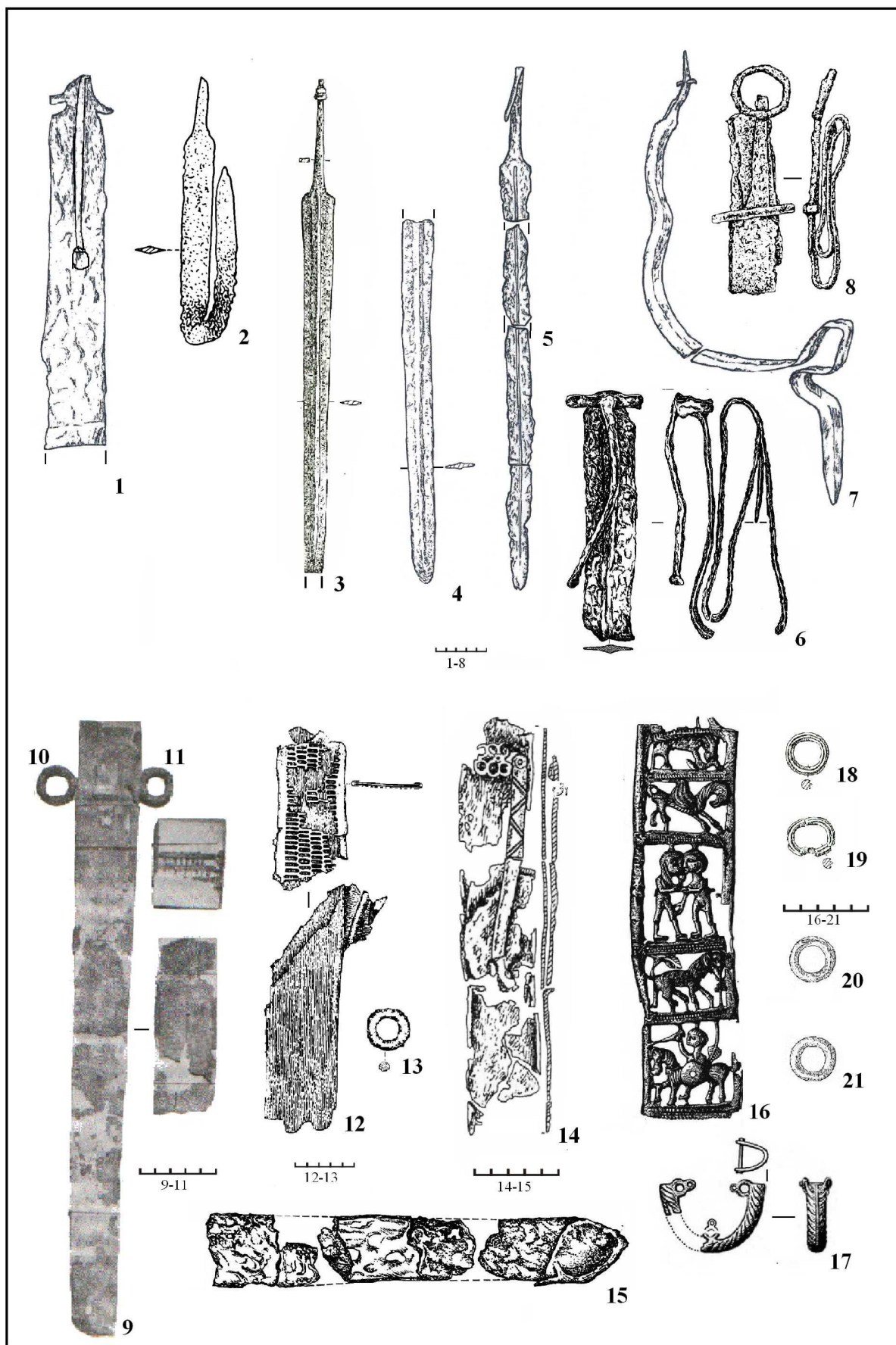
Предмети туалету

Каталог¹

1. Дзеркальце. Тип: Хазанов-VI.B. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1954. Матеріал: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 13.
2. Дзеркальце. Тип: Хазанов-VI.B. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 18. Матеріал: потина. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 23.
3. Дзеркальце. Тип: Хазанов-VI.B. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 8. Матеріал: потина. Розміри: Д=5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Е, 3.
4. Бритва. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 60. Матеріал: залізо. Розміри: довжина леза – 8 см, найб.ширина – 1,2 см. Примітки: спинка з фігурними вирізами на кінці. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-В, 2.
5. Бритва. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 9. Матеріал: залізо. Розміри: довжина леза – 7 см, найб.ширина – 1 см. Примітки: кінець леза заокруглений. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 3.
6. Бритва. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 53. Матеріал: залізо. Розміри: довжина – 4 см. Примітки: збережена частково. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-В, 2.
7. Бритва. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: довжина – 8,5 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 9.
8. Металеві елементи футляру для рум'ян. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1974. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: виявлено два бронзових кільця з невеликим циліндром, а також замочок від дерев'яної коробки із залишками рожевої і темно-коричневої фарб. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 14.
9. Ножиці пружинні. Тип: Müller-A / Кнааск-I. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: довжина леза – 16,5 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 2.

---

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Мечі та піхви.

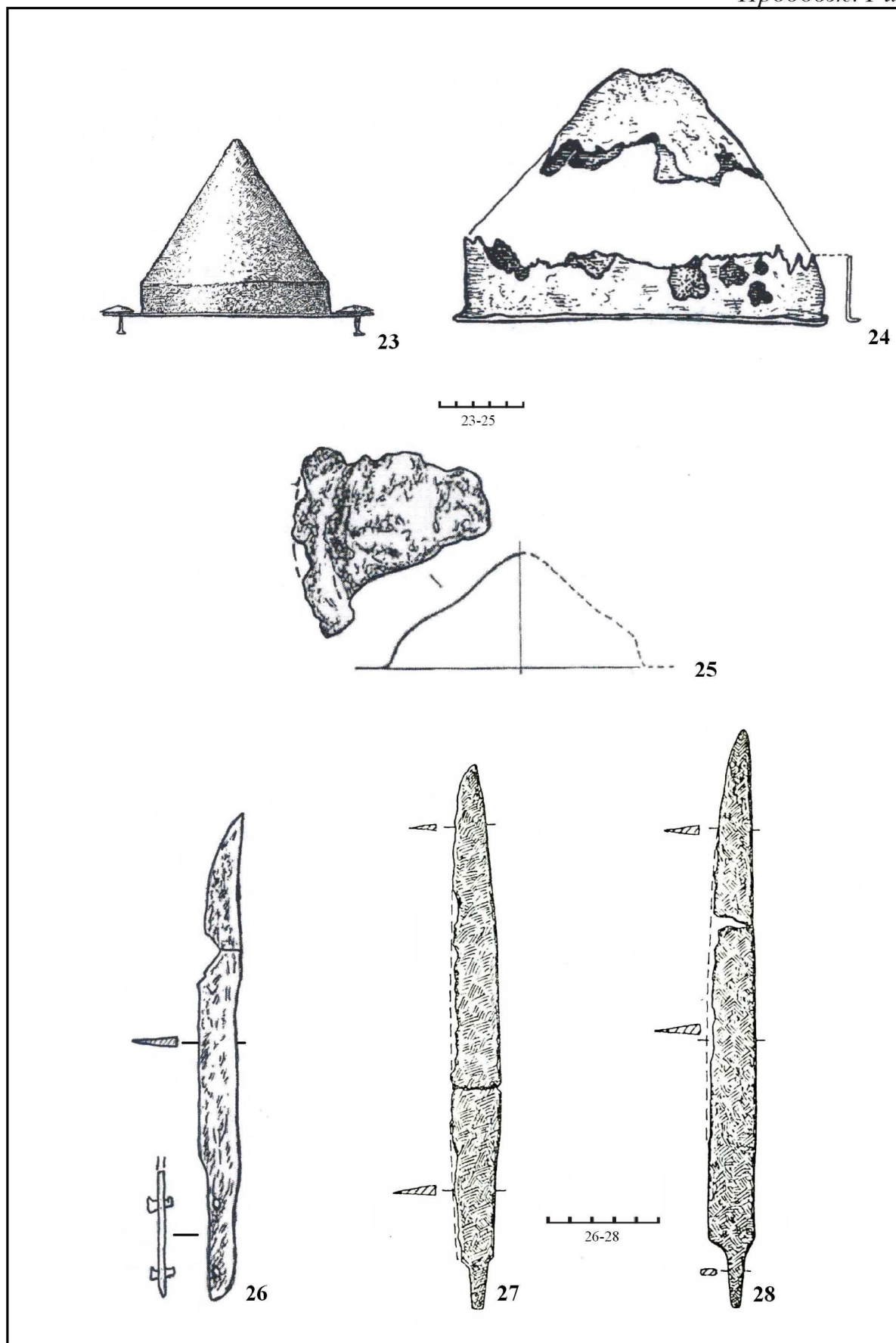
1-8 – мечі; 9, 12, 14-17 – металеві накладки і закінчення піхов; 10, 11, 13, 18-21 – кільця для підвішування піхов до поясу.

1, 3, 4, 16-21 – Гринів, 2, 8, 12, 13 – Звенигород, 5, 6, 14 – Болотня, 6, 15 – Шипівці, 9-11 – Лучка.

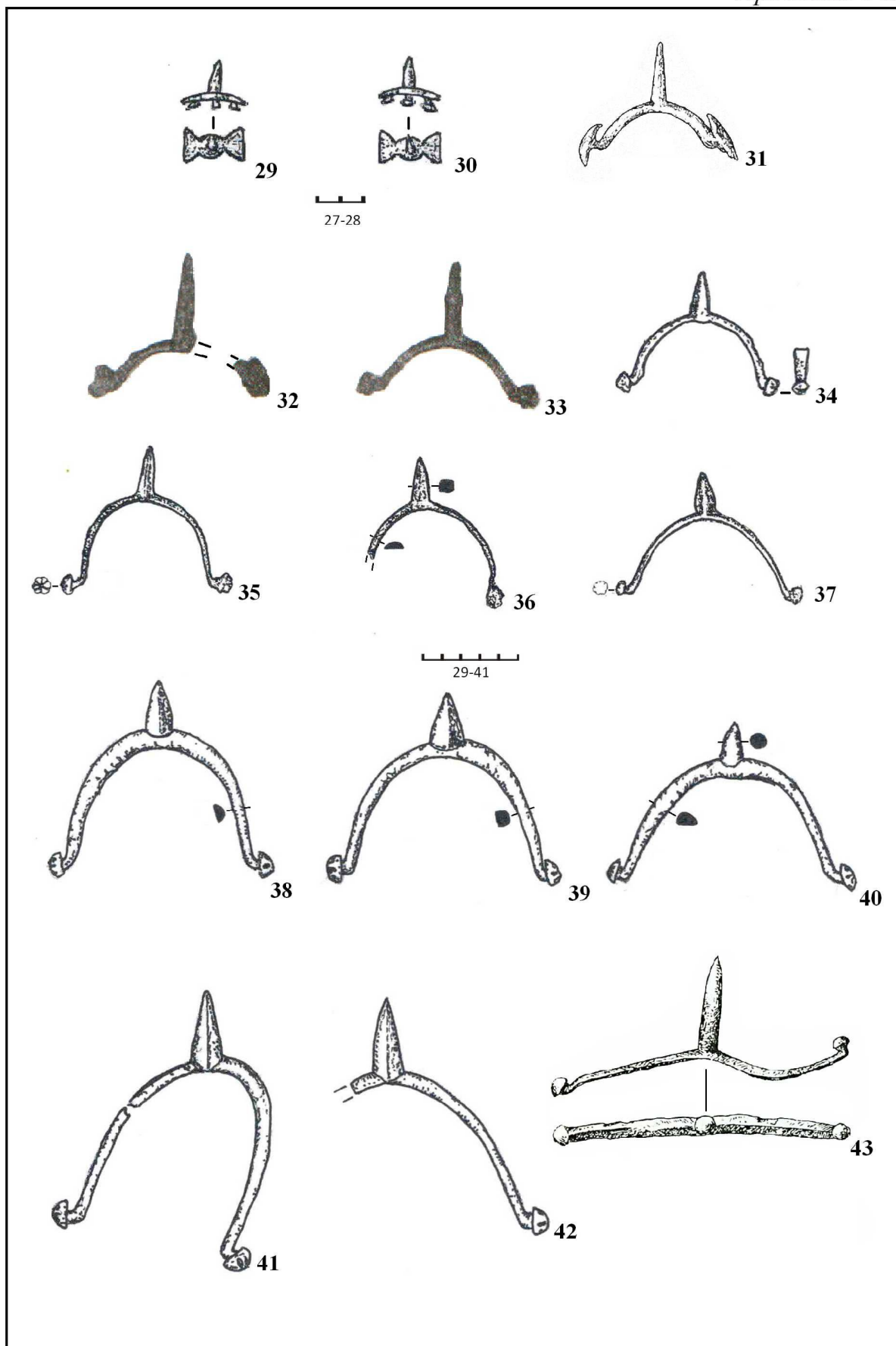
Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Ажурна накладка піхов з Гринєва (п. 3/1975).

Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Умбони, «бойові» ножі.

23-25 – умбони щитів; 26-28 – «бойові» ножі.

23, 25, 27, 28 – Гринів, 24 – Звенигород, 26 – Болотня.

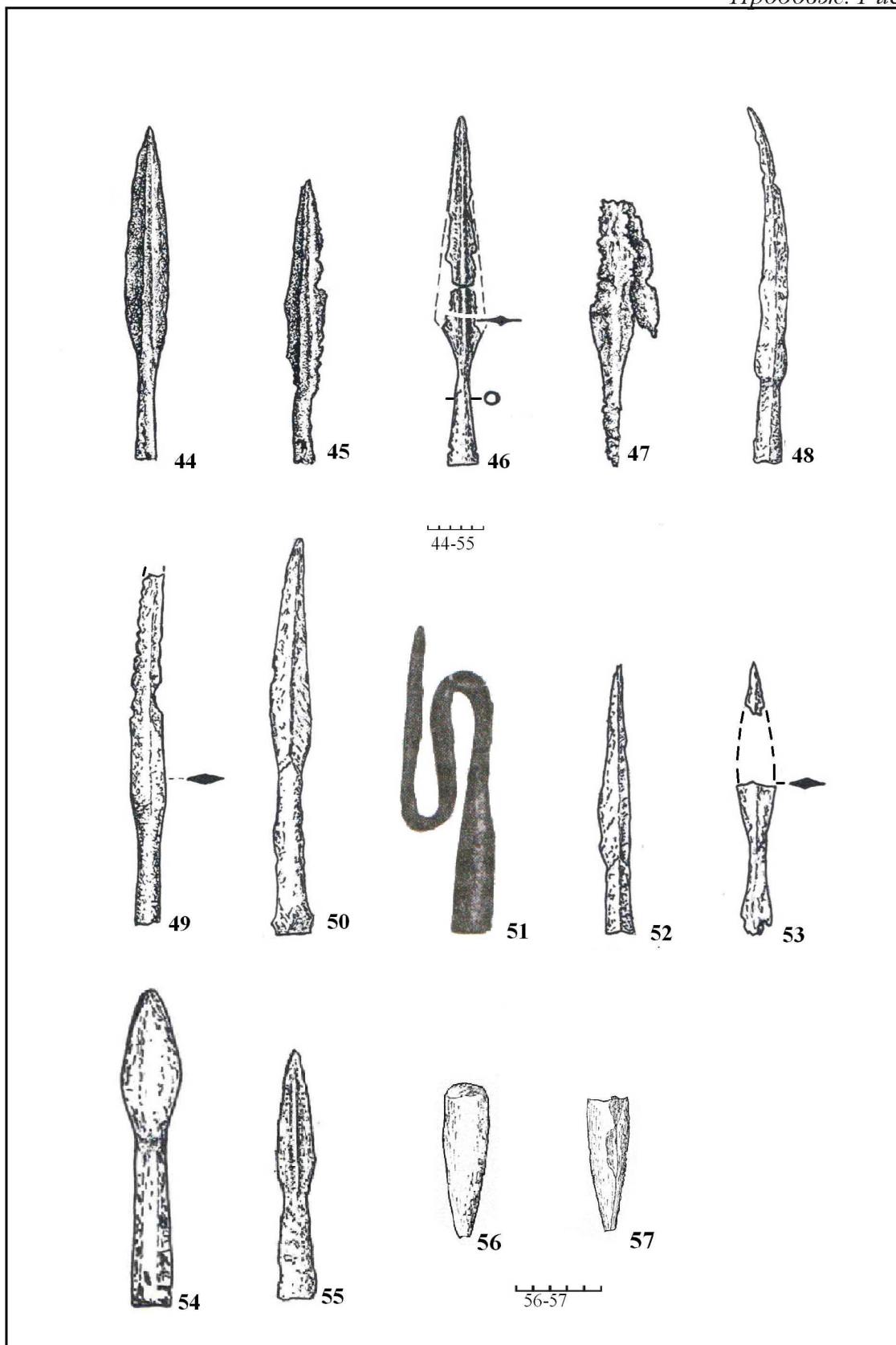

Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Шпори.

29-30 – бронза; 31-43 – залізо.

29, 30 – Чижиків, 31, 41, 43 – Гринів, 32-33 – Лучка, 33-37 – Звенигород, 38-40, 42 – Болотня.

Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Наконечники. Втоки.

44-55 – наконечники; 55-56 – втоки.

44, 45, 47, 49, 55 – Звенигород, 46, 48, 50, 52, 56-57 – Гринів, 51 – Лучка, 53-54 – Болотня.

Зброя та військове спорядження

Каталог¹

1. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=92 см, довжина руків'я – 12 см, ширина леза – 3,5-5,5 см. Примітки: лезо прикрашене сітчастим орнаментом. Посилання: Smiszko, 1932, tab. I, 19.
2. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: залізо. Розміри: Довжина збереженого фрагменту – 59,5 см, ширина леза – 2,8 – 3,0 см. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 2.
3. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: L=81 см, ширина леза – 3-8,4 см. Примітки: на лезі три поздовжні жолоби. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 5.
4. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=73 см, ширина леза – 3,6-5,7 см. Примітки: лезо прикрашене. Посилання: Smiszko, 1932, tab. II, 7.
5. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 61. Матеріал: залізо. Розміри: L=85 см, довжина леза – 68 см, ширина леза – 4,5 см. Примітки: лезо прикрашене двома жолобками. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 1.
6. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Шипівці. Поховання: без нумерації. Матеріал: залізо. Розміри: L=101,4 см, довжина леза – 88 см. Посилання: Олійник, Михайловський, 2006, рис. 1, 1.
7. Меч. Тип: Biborski.I (B.I)/ Kostrzewski.II (K.II). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо. Розміри: L=87 см, довжина леза – 78 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 7.
8. Меч. Тип: мечі з кільцевим навершям. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 8/1955. Матеріал: залізо. Розміри: L=53 см, довжина руків'я – 9 см, ширина леза – 3 см, довжина перехрестя – 6,2 см. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 10.
9. Піхви меча. Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: L=46 см, найб.ширина – 4,4 см. Примітки: прикрашені ажурним орнаментом. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 16, 16a.
10. Кільце. Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: Д=2,7 см. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу, орнаментоване чотирма жолобками. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 17.
11. Кільце. Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: Д=2,7 см. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу, кільце з одного боку сплюснене. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 17.

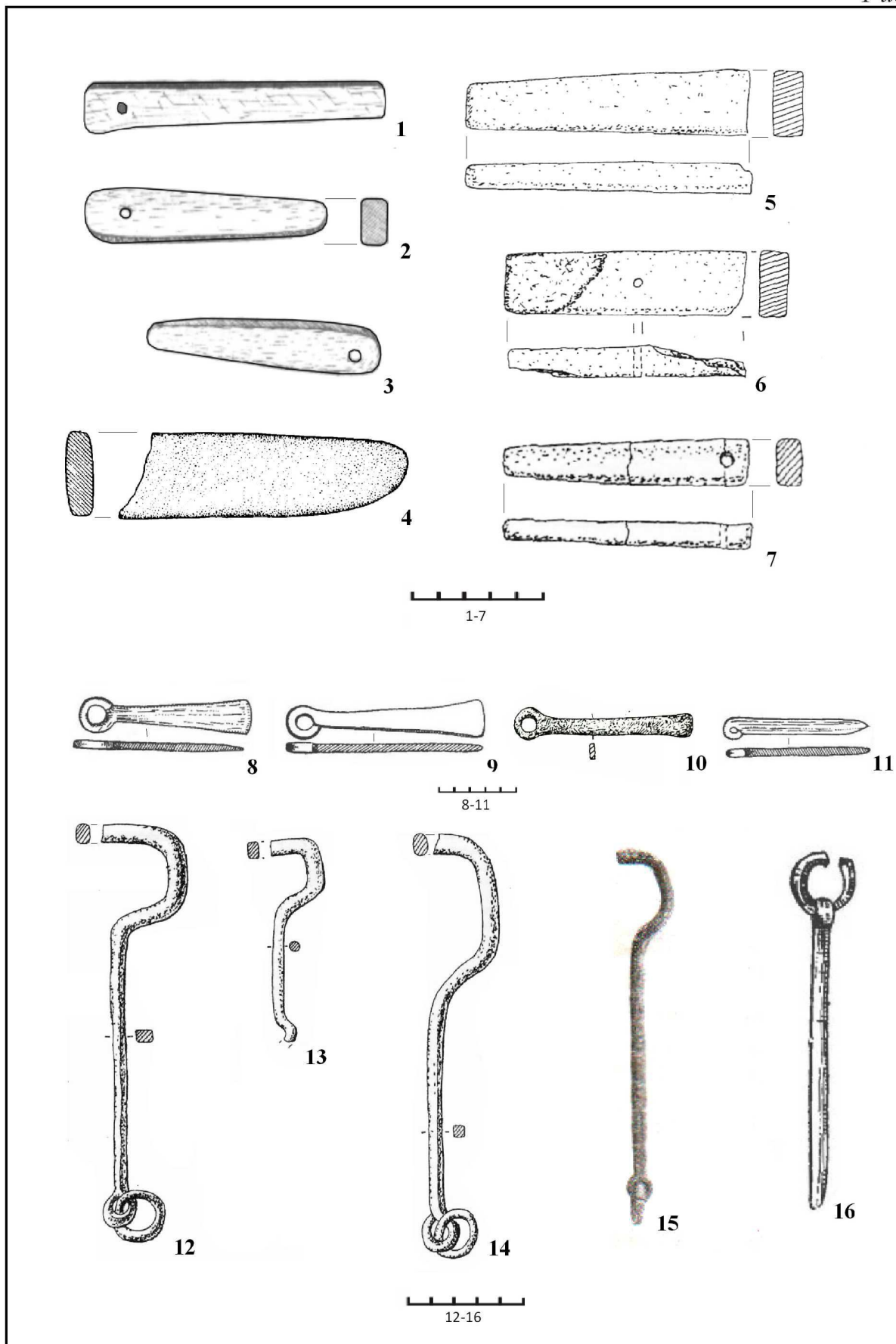
¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

12. Піхви меча. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: прикрашені ажурним сітчастим орнаментом. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 1.
13. Кільце. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 2.
14. Піхви меча. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 61. Матеріал: бронза, позолота. Розміри: ширина – 4,8 см. Примітки: виготовлені з тонкої бронзової бляхи, зі слідами позолоти, прикрашені ажурним орнаментом. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 6.
15. Піхви меча. Пам'ятка: Шипівці. Поховання: без нумерації. Матеріал: залізо. Розміри: L=88,4 см, ширина – 4,1-4,9 см. Примітки: прикрашені випуклим орнаментом. Посилання: Олійник, Михайловський, 2006, рис. 1, 10.
16. Піхви меча. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: бронза. Розміри: L=56 см, ширина – 4-9 см. Примітки: краї пластини загнуті до середини, зовнішня сторона прикрашена різними антропо- і зооморфними зображеннями, що складають 5 окремих сцен – хижий звір, що роздирає жертву, кінь-грифон, священний шлюб, козел, що поїдає листя, вершник зі списом та щитом. Посилання: Козак, 1985, рис. 4.
17. Окуття нижньої частини піхов до меча. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: бронза. Розміри: ширина – 6 см. Примітки: орнаментоване різним орнаментом. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 6.
18. Кільце. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 14.
19. Кільце. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 15.
20. Кільце. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: D=3,5 см. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 10.
21. Кільце. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: D=3,5 см. Примітки: призначене для підвішування меча до поясу. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 10.
23. Умбон щита. Тип: Jahn-5 (J.5) / Luczkiewicz-B.8 (Ł.B.8). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: H=12,5 см, ширина полів - 2,5 см, висота шийки -2 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 3.
24. Умбон щита. Тип: Jahn-5-6 (J.5-6). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 6.
25. Умбон щита. Тип: Luczkiewicz-B.4 (Ł.B.4). Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: H=7 см, D=20 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 8.
26. «Бойовий» ніж. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 70. Матеріал: залізо. Розміри: L=27 см, L_{леза}=20 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-Б, 5.

27. «Бойовий» ніж. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: L=28 см, ширина леза= 2,8 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 4.
28. «Бойовий» ніж. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: L=27 см, ширина леза= 2,5 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 12.
29. Шпори. Тип: «Чижиків» («статинного типу»). Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: довжина дужки – 3,2 см, висота шипа – 2,6 см. Посилання: Смишко, 1957, табл. 1, 4.
30. Шпори. Тип: «Чижиків» («статинного типу»). Пам'ятка: Чижиків. Поховання: одиночне. Матеріал: бронза. Розміри: довжина дужки – 3,2 см, висота шипа – 2,6 см. Посилання: Смишко, 1957, табл. 1, 5.
31. Шпори. Тип: Ginalski-A (G.A) / Jahn-9-11 (J.9-11). Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 6 см, висота дужки – 2,5 см, ширина закінчень – 1,9 см, товщ.шипа – 0,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 21; Козак, 1985, рис.1, 9.
32. Шпори. Тип: Ginalski-B1 (G.B1) / Jahn-45 (J.45). Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 21.
33. Шпори. Тип: Ginalski (G.B1) / Jahn-45 (J.45). Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 9 см, висота дужки – 4,5 см, найб.ширина дужки – 1 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 22.
33. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 8/1955. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1932, рис. 21, 13.
35. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: залізо. Розміри: L=8,7 см, висота шипа – 2,5 см, ширина дужки – 0,8 см. Посилання: Свешников, 1932, рис. 21, 5.
36. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 8/1955. Матеріал: залізо. Розміри: L=8 см, висота шипа – 2,5 см, ширина дужки – 0,8 см. Посилання: Свешников, 1932, рис. 21, 4.
37. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Звенигород. Поховання: випадково виявлене/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1932, рис. 21, 14.
38. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 7,5 см, висота дужки – 6 см, висота шипа – 2,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 11.
39. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 9 см, висота дужки – 6 см, висота шипа – 2,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 13.

40. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 8 см, висота дужки – 5 см, висота шипа – 1,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А, 8.
41. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 58. Матеріал: залізо. Розміри: висота шипа – 2,8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Г, 1.
42. Шпори. Тип: Ginalski-C1a (G.C1a) / Jahn-46 (J.46). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 58. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Г, 3.
43. Шпори. Тип: невизначені. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: довжина дужки – 12 см, висота шипа – 5 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2,7.
44. Наконечник. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: випадково відкрите/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 21.
45. Наконечник. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: випадково відкрите/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 22.
46. Наконечник. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 3. Матеріал: залізо. Розміри: L=24,5 см, найб.шир.- 4,5 см, L_{вт}=11,5 см, Д_{вт}=3 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2, 1.
47. Наконечник. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 16/1954. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 18.
48. Наконечник. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: : L=26 см, L_{вт}=6 см, Д_{вт}=1,9 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 12; Козак, 1985, рис. 1, 13.
49. Наконечник. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 3.
50. Наконечник. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=23 см, найб.шир.леза – 2,5 см, L_{вт}=9,5 см, Д_{вт}=2 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab.IV, 13; Козак, 1985, рис. 1, 14.
51. Наконечник. Пам'ятка: Лучка. Поховання: одиночне. Матеріал: залізо. Розміри: : L=38 см, L_{вт}=8,5 см, Д_{вт}=1,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. V, 14.
52. Наконечник. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=12,5 см, L_{вт}=4 см, Д_{вт}=1,4 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 15; Козак, 1985, рис. 1, 15.
53. Наконечник. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 61. Матеріал: залізо. Розміри: найб.шир.вістря - 4 см, L_{вт}=6 см, Д_{вт}=2 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 4.
54. Наконечник. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 51. Матеріал: залізо. Розміри: L=19 см, L_{вт}=11 см, Д_{вт}=2 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-А, 3.
55. Наконечник. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 8/1955. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21, 12.
56. Вток. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=6 см, шир.отвору – 1,8 см.. Посилання: Smiszko, 1932, tab. IV, 5; Козак, 1985, рис. 1, 3.

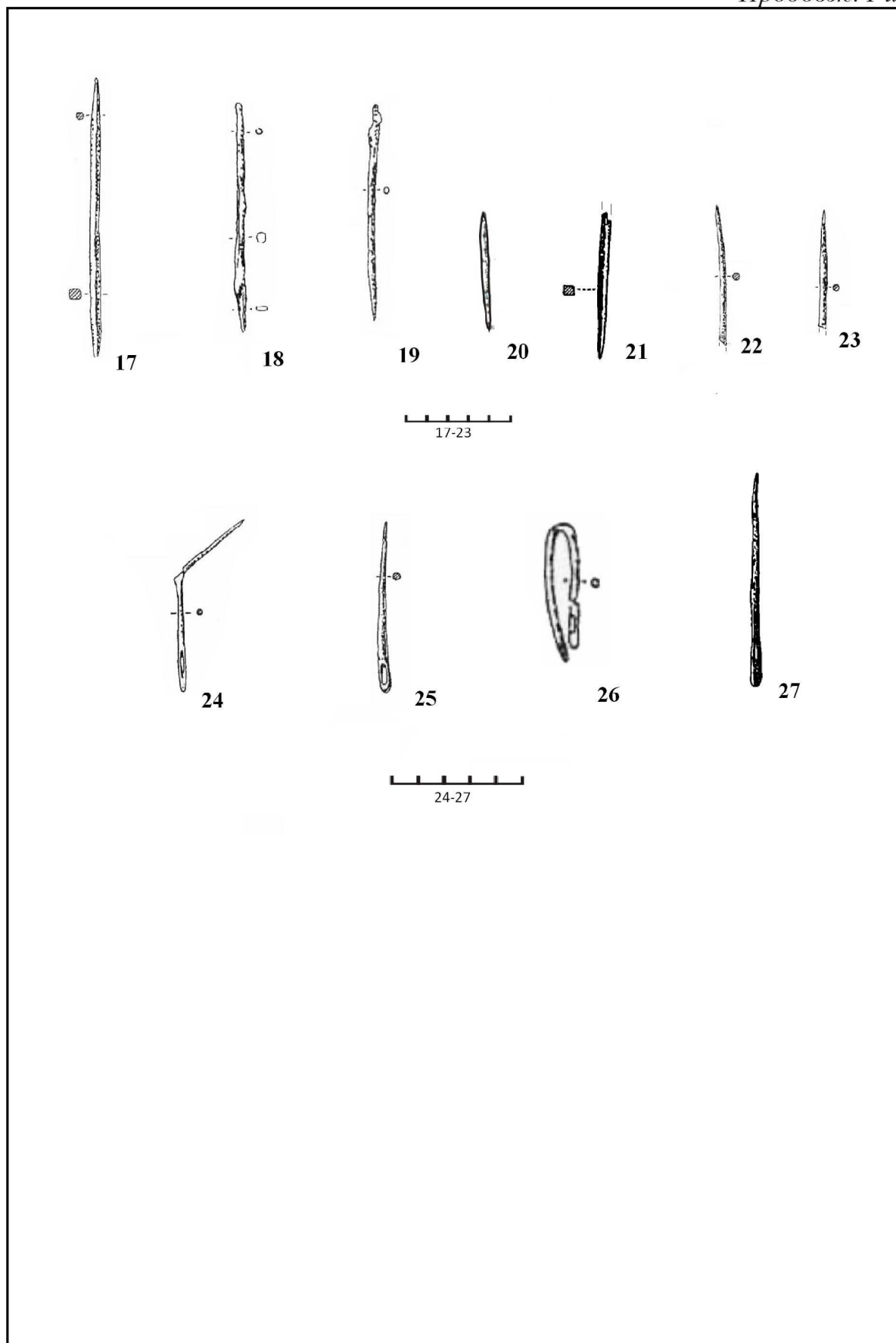
57. Вток. Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=7,5 см, шир.отвору – 1,7 см.. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 33; Козак, 1985, рис. 1, 2.

Рис. 2.9. Знаряддя з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Точильні бруски. Кресала. Ключі.

1-7 – точильні бруски; 8-11 – кресала; 12-16 – ключі.

1-3, 8-9, 11, 16 – Верхня Липиця; 4 – Звенигород; 5-7, 12-14 – Болотня; 10, 15 – Гринів

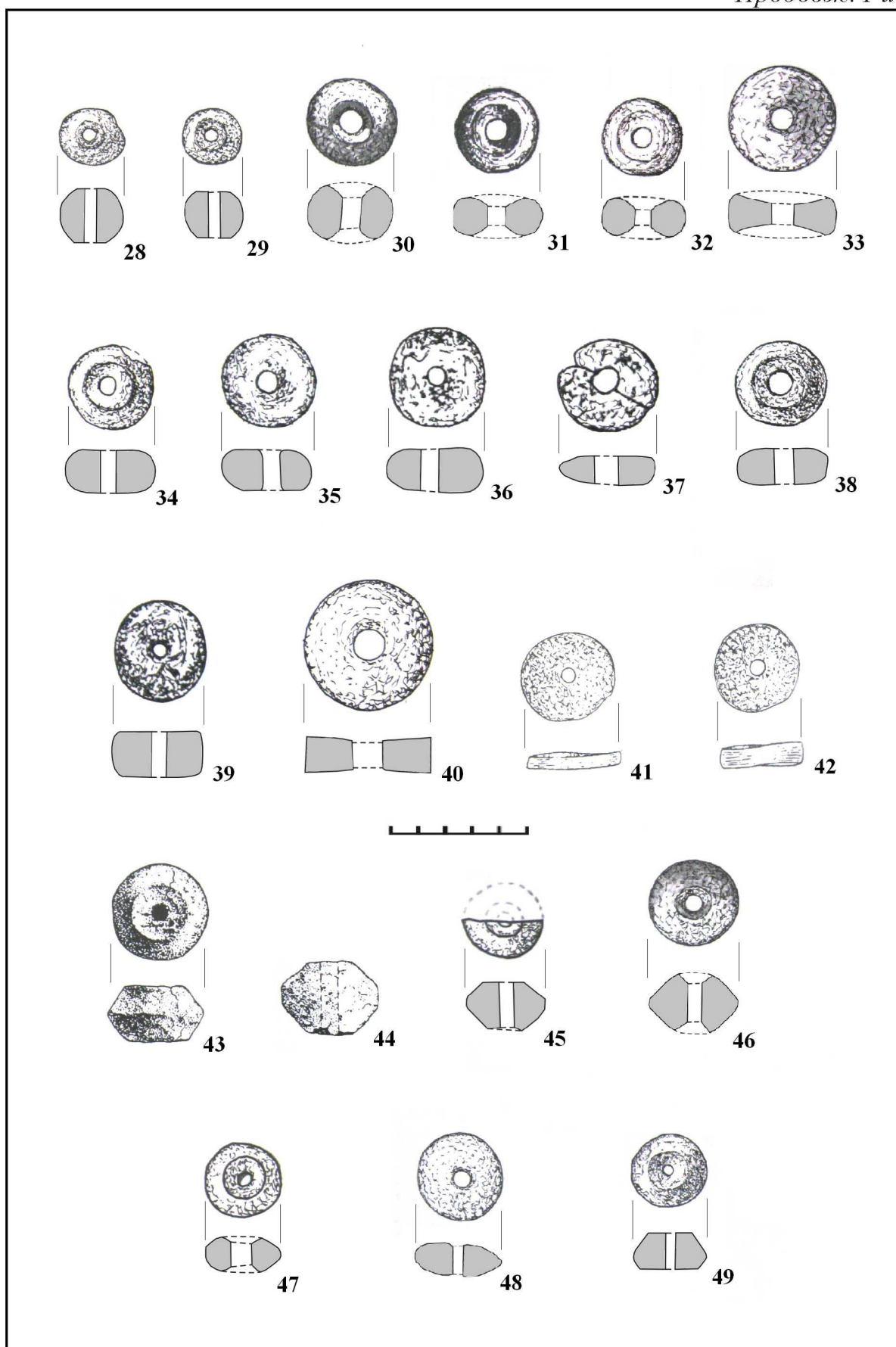

Рис. 2.9. Знаряддя з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.
Точильні бруски. Шила. Голки.

17-23 – шила; 24-27 – голки.

17-19, 21-26 – Болотня; 20, 27 – Звенигород.

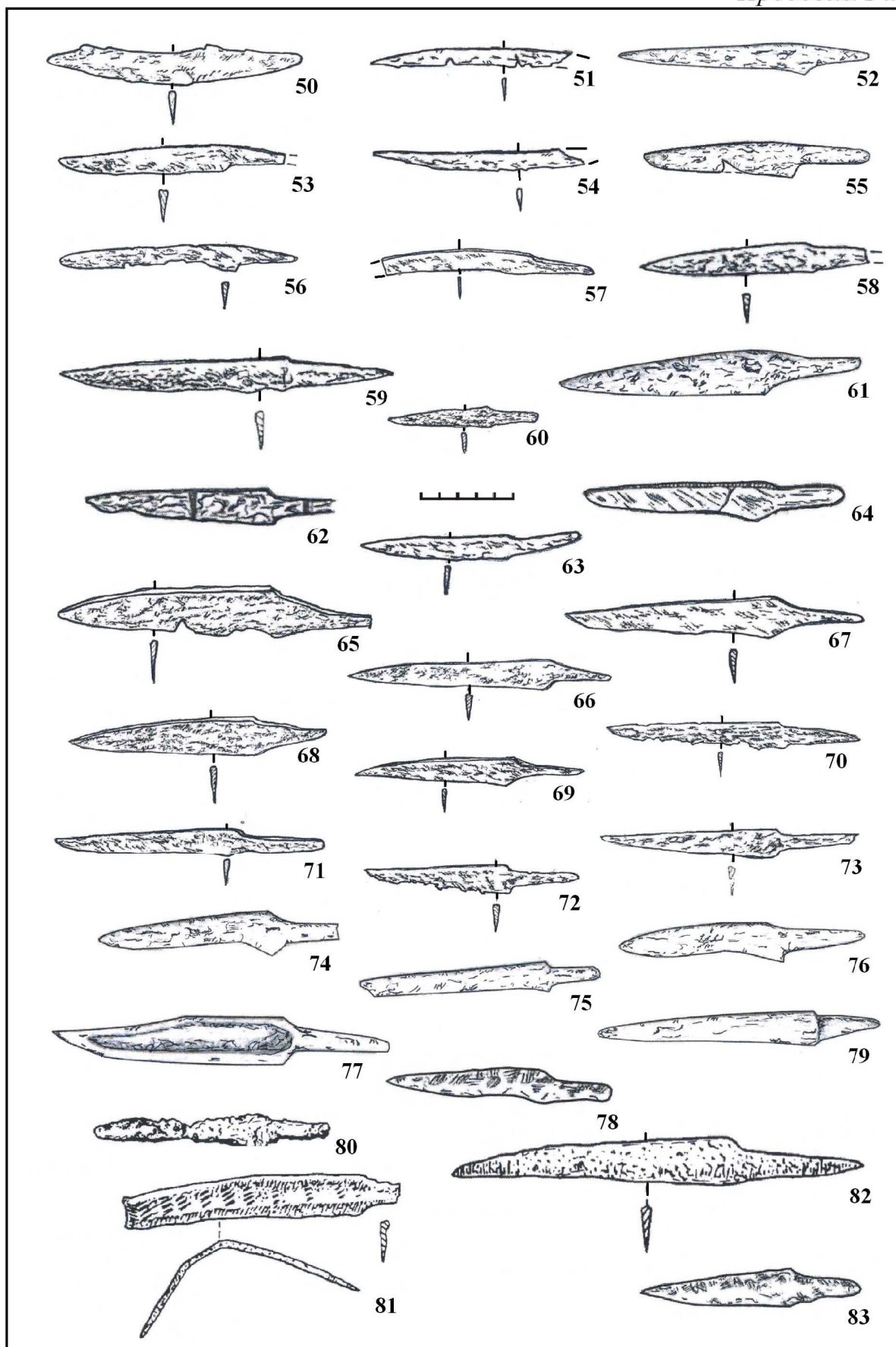

Рис. 2.9. Знаряддя з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Прясла.

28-33, 35-49 – глина, 34 – мергель.

28-29, 34-39, 49 – Болотня; 30-33, 40, 48 – Верхня Липиця; 41-45, 47 – Звенигород; 46 – Гринів.

Рис. 2.9. Знаряддя з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття. Ножі.

50-51, 53-54, 56-60, 63, 65-73 – Болотня; 51, 55, 62, 64, 74-77, 79 – Верхня Липиця; 61 – Рожнів Полі; 78, 80 – Звенигород.

Знаряддя

Каталог¹

1. Точильний брусок. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: пісковик. Розміри: L=10,5 см, ширина – 1 см, товщина – 1 см. Примітки: наявний наскрізний отвір. Посилання: Smiszko, 1932, tab.XII,10.
2. Точильний брусок. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 14. Матеріал: відсутня інформація. Розміри: відсутня інформація. Примітки: наявний наскрізний отвір. Посилання: Smiszko, 1932, tab.XII,11.
3. Точильний брусок. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 30. Матеріал: відсутня інформація. Розміри: L=8,3 см, ширина – 1,4 см. Примітки: наявний наскрізний отвір. Посилання: Smiszko, 1932, tab.XII,12.
4. Точильний брусок. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 7/1953. Матеріал: камінь. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 21,9.
5. Точильний брусок. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 55. Матеріал: пісковик. Розміри: L=10 см, ширина – 2,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Д,1.
6. Точильний брусок. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 55. Матеріал: пісковик. Розміри: відсутня інформація. Примітки: наявний наскрізний отвір. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Д,2.
7. Точильний брусок. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 67. Матеріал: річкова галька. Розміри: L=9 см, ширина – 1,5 см. Примітки: наявний наскрізний отвір. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 18-А,3.
8. Кресало. Тип: Zessin- Ösenfeuerstahl. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: L=10 см, найб.ширина – 2 см, шир.кільця – 2 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII,2.
9. Кресало. Тип: Zessin- Ösenfeuerstahl. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: L=11,5 см, найб.ширина – 2,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII,4.
10. Кресало. Тип: Zessin- Ösenfeuerstahl. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 2. Матеріал: залізо. найб.ширина – 1,2 см, шир.кільця – 2,1 см. Посилання: Козак, 1985, рис. 2,17.
11. Кресало. Тип: Zessin- Ösenfeuerstahl. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 18. Матеріал: залізо. Розміри: L=8,5 см, товщина – 0,4 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII,3.
12. Ключ. Тип: Kokowski-A (К.А). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Г,1.
13. Ключ. Тип: Kokowski-A (К.А). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 23. Матеріал: залізо. Розміри: L=7,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Г,2.
14. Ключ. Тип: Kokowski-A (К.А). Пам'ятка: Болотня. Поховання: 23. Матеріал: залізо. Розміри: L=15,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Г,3.

---

¹ Номер в каталозі відповідає нумерації рисунків.

15. Ключ. Тип: Kokowski-A (К.А). Пам'ятка: Гринів. Матеріал: залізо. Розміри: L=15 см, товщина – 0,7 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. III, 18.
16. Ключ. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 12. Матеріал: залізо. Розміри: L=11,3 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 1.
17. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 23. Матеріал: залізо. Розміри: L=10,4 см, L_{роб.част.}=7 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Г, 4.
18. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 30. Матеріал: залізо. Розміри: L=9 см. Примітки: черенок чотирикутний в перерізі, робоча частина округла. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-В, 1.
19. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Матеріал: залізо. Розміри: L=10 см. Примітки: черенок чотирикутний в перерізі, робоча частина округла. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д, 2.
20. Шило. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 10. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 7.
21. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: випадково виявлене/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 23.
22. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 2. Матеріал: залізо. Розміри: L=5,5 см. Примітки: черенок чотирикутний в перерізі, робоча частина округла. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Б, 2.
23. Шило. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Матеріал: залізо. Розміри: L=6 см. Примітки: черенок відламаний. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Д, 9.
24. Голка. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Матеріал: залізо. Розміри: L=9 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Д, 6.
25. Голка. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 10. Матеріал: залізо. Розміри: L=6 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 7.
26. Голка. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 61. Матеріал: залізо. Розміри: L=11 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б, 2.
27. Голка. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1954. Матеріал: бронза. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 11.
28. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 1. Матеріал: глина. Форма: куляста. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 6.
29. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 15. Матеріал: глина. Форма: куляста. Розміри: Д=2 см, Н=1 см, Д_{отв}=0,4 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Г, 1.
30. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 30. Матеріал: глина. Форма: куляста. Розміри: Д=3,1 см, Н=2 см, Д_{отв}=0,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 31.
31. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 35. Матеріал: глина. Форма: сплющена. Розміри: Д=3,5 см, Н=1,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 32.

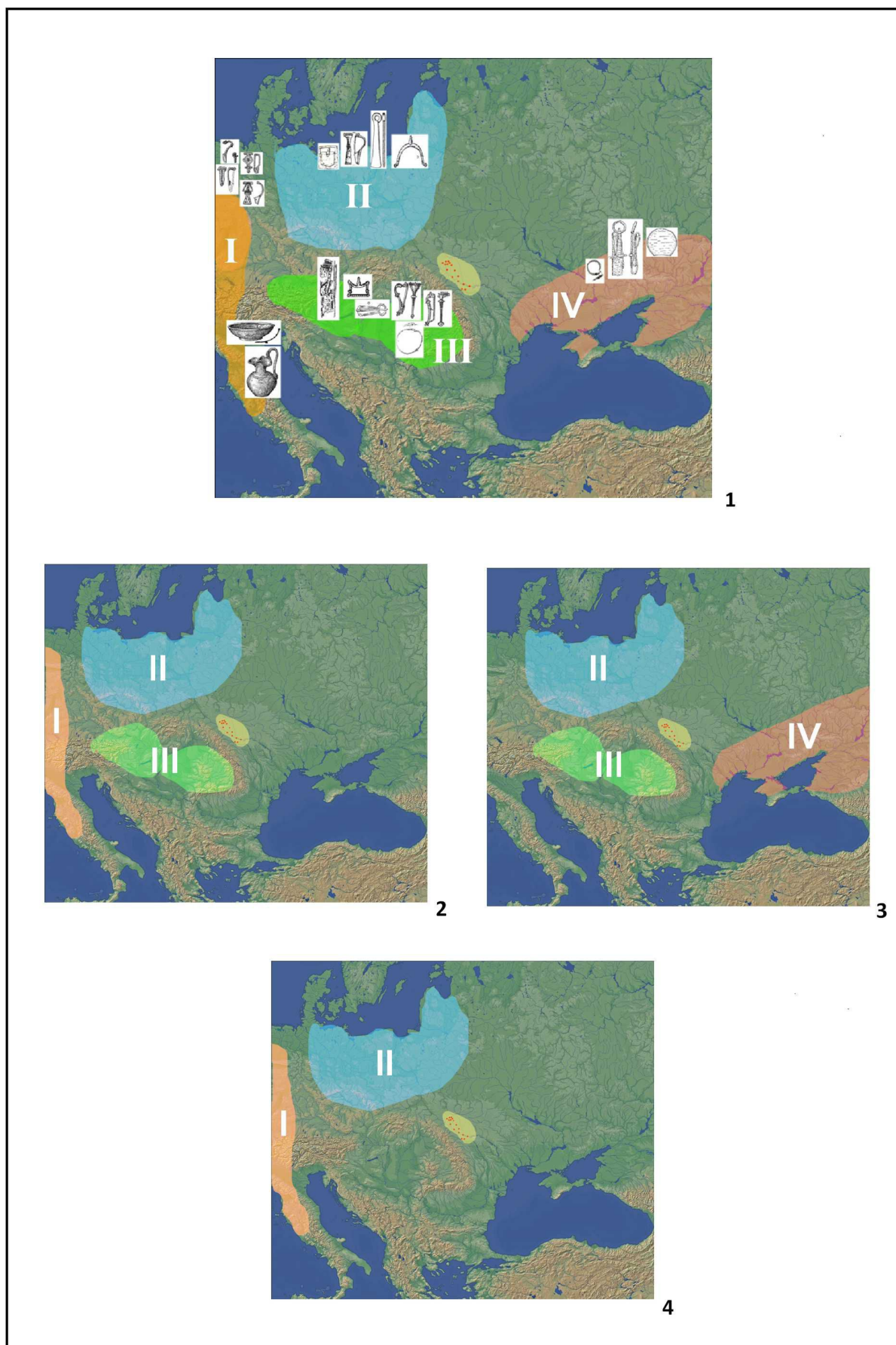
32. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 20. Матеріал: глина. Форма: сплющена. Розміри: $D=3,3$ см, $H=1,8$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 28.
33. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 22. Матеріал: глина. Форма: сплющена. Розміри: $D=4$ см, $H=1,3$ см, $D_{\text{отв}}=1$ см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 30.
34. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 21. Матеріал: мергель. Форма: сплющена. Розміри: $D=3$ см, $H=1,5$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-А, 5.
35. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 62. Матеріал: глина. Форма: сплющена. Розміри: $D=3,5$ см, $H=1,6$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-А, 3.
36. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Матеріал: глина. Форма: сплющена. Розміри: $D=4,5$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д, 1.
37. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 27. Матеріал: відсутня інформація. Форма: куляста. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-А, 7.
38. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 6. Матеріал: глина. Форма: циліндрична. Розміри: $D=3,3$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Д, 4.
39. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 36. Матеріал: глина. Форма: циліндрична. Розміри: $D=4$ см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 6-Д, 3.
40. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 27. Матеріал: глина. Форма: дископодібна. Розміри: $D=4$ см, $H=1,2$ см, $D_{\text{отв}}=0,9$ см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 27.
41. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: глина. Форма: дископодібна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 12.
42. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: глина. Форма: дископодібна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 11.
43. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17/1954. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 10.
44. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 26/1954. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 15.
45. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 9. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Козак, 1978, рис. 2, 7.
46. Прясло. Пам'ятка: Гринів. Поховання: 2/1930. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: $D=3,6$ см, $H=2,4$ см, $D_{\text{отв}}=0,7$ см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 38.
47. Прясло. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 15.
48. Прясло. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 18. Матеріал: глина. Форма: біконічна. Розміри: $D=4,2$ см, $H=1,8$ см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 32.

49. Прясло. Пам'ятка: Болотня. Матеріал: відсутня інформація. Форма: конічна. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 4.
50. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 33. Матеріал: залізо. Розміри: L=14 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-А, 3.
51. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо. Розміри: L=12 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 9.
52. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 15. Матеріал: залізо. Розміри: L=12 см, найб.шир. леза – 1,4 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 17.
53. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 43. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, L_{леза}=9 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-А, 2.
54. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 45. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 10-Б, 10.
55. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 36. Матеріал: залізо. Розміри: L=11 см, найб.шир.леза – 1,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 16.
56. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 53. Матеріал: залізо. Розміри: L=10,5 см, L_{леза}=8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-В, 3.
57. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 16. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, найб.шир.леза -1,2 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 1.
58. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 61. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, L_{леза}=9 см, найб.шир.леза – 1,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Б,3.
59. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 58. Матеріал: залізо. Розміри: L=12,5 см, L_{леза}=9 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-Г, 2.
60. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 68. Матеріал: залізо. Розміри: L=12 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 19-А, 3.
61. Пам'ятка: Рожневі Поля. Поховання: одиночне. Матеріал: залізо. Розміри: L=14 см, L_{леза}=10 см. Посилання: Вакуленко, 1999, рис. 1, 4.
62. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 33. Матеріал: залізо. Розміри: L=14 см, найб.шир.леза – 1,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 15.
63. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 10. Матеріал: залізо. Розміри: L=9,5 см, найб.шир. леза-1 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 2.
64. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 7. Матеріал: залізо. Розміри: L=11,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 34.
65. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 2. Матеріал: залізо. Розміри: L=12,6 см, найб.шир. леза – 1,7 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Е, 1.

66. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 23. Матеріал: залізо. Розміри: L=11,5 см, найб.шир. леза -1,1 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Г, 5.
67. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 26. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, найб.шир. леза -1,7 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 5-Д, 5.
68. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 19. Матеріал: залізо. Розміри: L=10,5 см, найб.шир. леза -1,4 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-А, 1.
69. Пам'ятка: Болотня. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-Г, 5.
70. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 60. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, L_{леза}=9 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 14-В, 3.
71. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 4. Матеріал: залізо. Розміри: L=13 см, найб.шир. леза -1,2 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 3-В, 2.
72. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 56. Матеріал: залізо. Розміри: L=11 см, L_{леза}=8 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 13-Г, 3.
73. Пам'ятка: Болотня. Поховання: 42. Матеріал: залізо. Розміри: L=14 см, L_{леза}=9,5 см. Посилання: Цигилик, 2003, рис. 8-Д, 3.
74. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 34. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XII, 18.
75. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 14. Матеріал: залізо. Розміри: L=10,3 см, найб.шир.леза – 1,2 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 13.
76. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 18. Матеріал: залізо. Розміри: L=11 см, найб.шир.леза – 1,5 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 21.
77. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 17. Матеріал: залізо. Розміри: L=13,5 см, найб.шир. леза – 2 см. Примітки: має поздовжнє заглиблення на лезі. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 22.
78. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 12. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 3.
79. Пам'ятка: Верхня Липиця. Поховання: 8. Матеріал: залізо. Розміри: L=14,5 см, найб.шир.леза – 1,8 см. Посилання: Smiszko, 1932, tab. XIII, 23.
80. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1954. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 23, 3.
81. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 15/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 14.
82. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 21/1953. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація. Посилання: Свешников, 1957, рис. 22, 17.

83. Пам'ятка: Звенигород. Поховання: 17. Матеріал: залізо. Розміри: відсутня інформація.
Посилання: Козак, 1978, рис. 3, 14.

Рис. 2.10. Імпортні вироби в поховальних комплексах ранньоримського часу. Географічний та хронологічний аспект.

Області виготовлення: I – рейнські провінції; II – Барбарікум; III – дунайські провінції; IV – Північне Причорномор'я.
Хронологія: 2 - кінець пізнього латену – початок B₁; 3 – B₁ – B₂; 4 – кінець B₂ – перехідний етап B₂/C₁.

Рис. 2.11. Кореляція типів виробів.

1 – передримський час (кінець пізнього латену) – початок В₁; 2 – В₁ – початок В₂;

$$3 - B_2 (A - B_{2a}, B - B_{2b} - B_2/C_1).$$

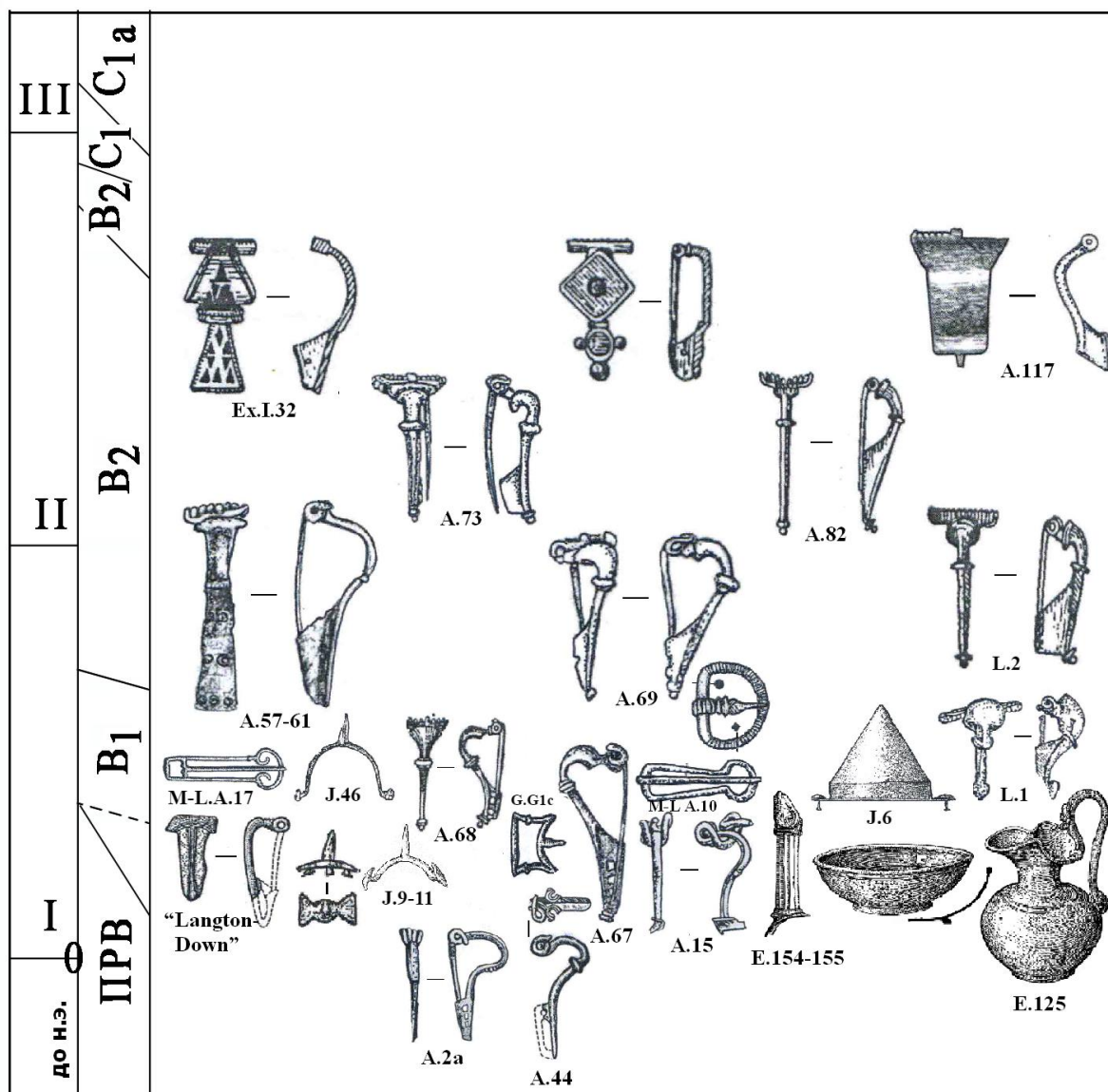
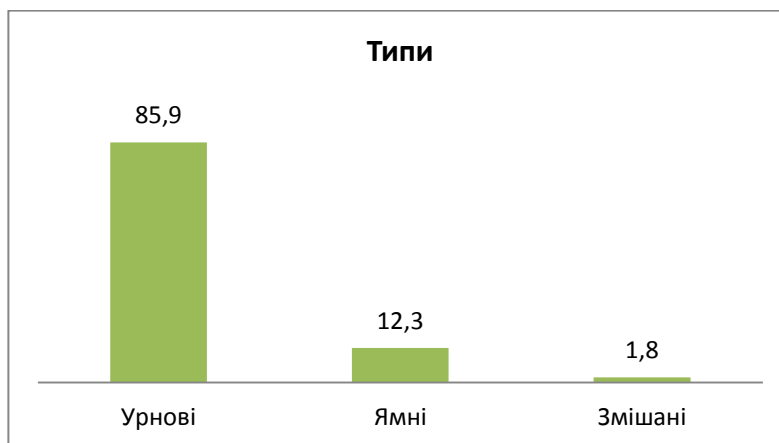
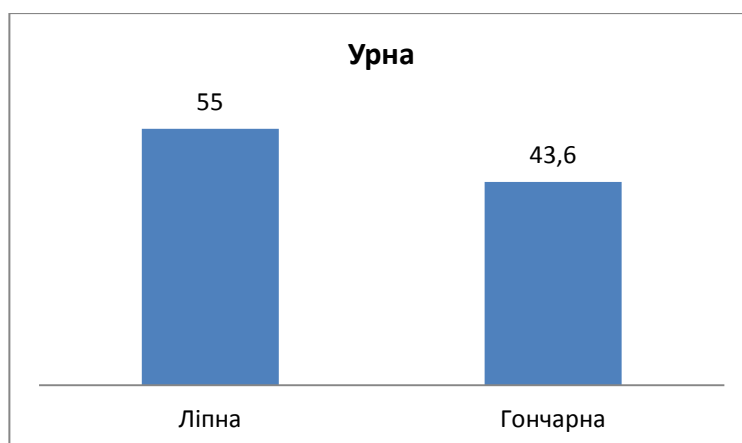

Рис. 2.12. Деякі хронологічні індикатори ранньоримського часу Прикарпаття.

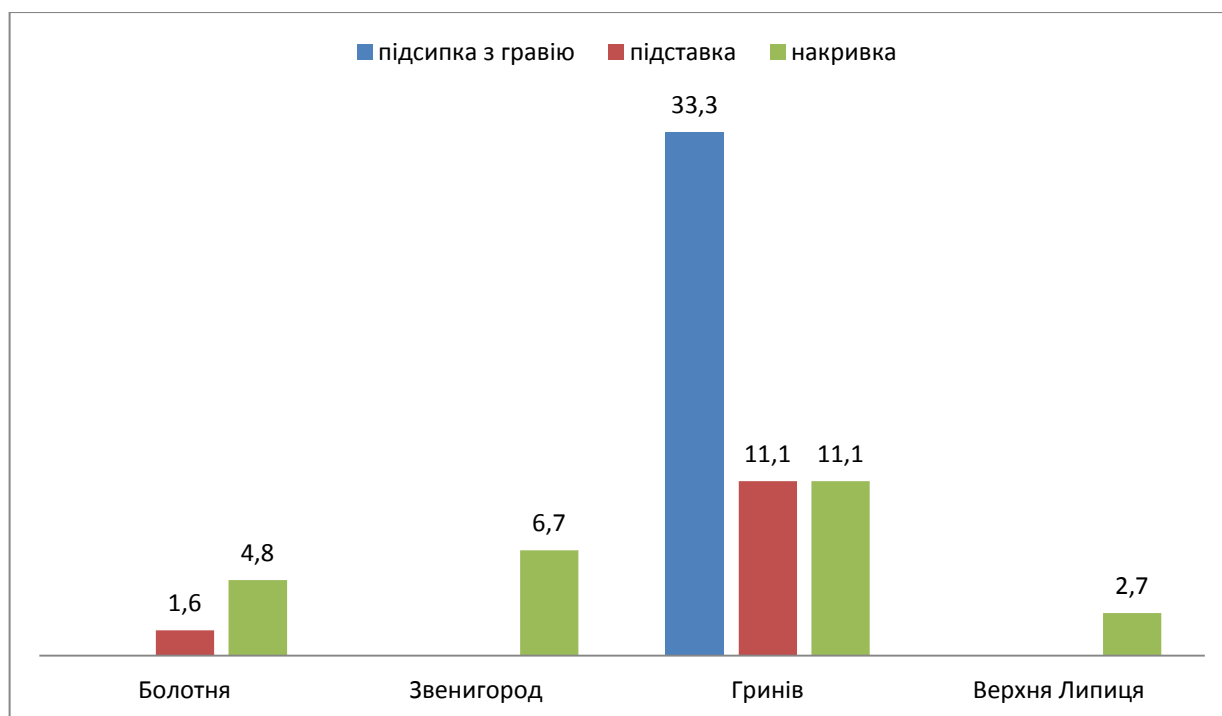
Рис. 4.1. Типи тілопальних поховань.

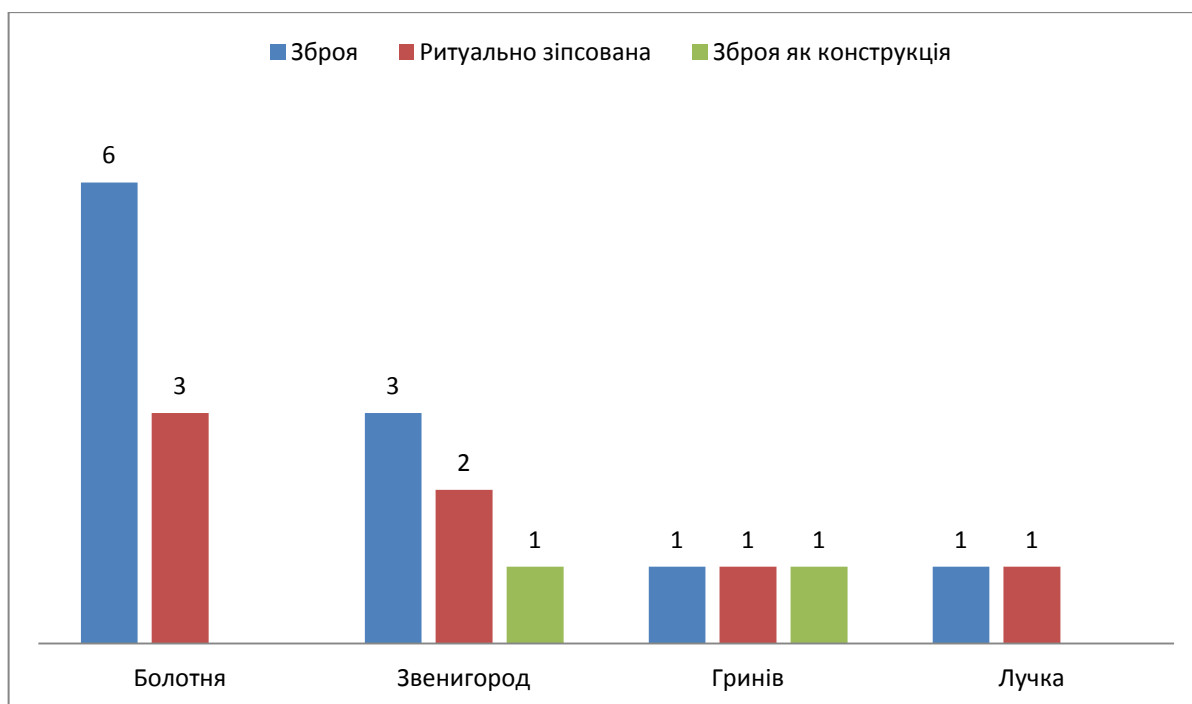
Рис. 4.2. Види урн в тілопальних похованнях.

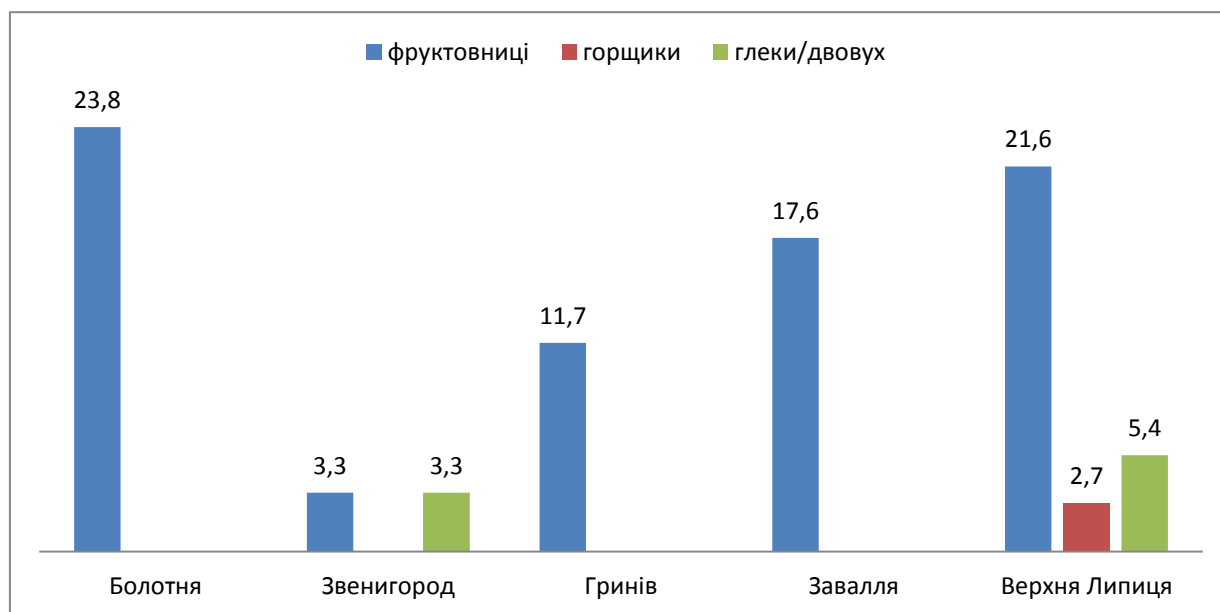
Рис. 4.3. Асортимент керамічного посуду в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.

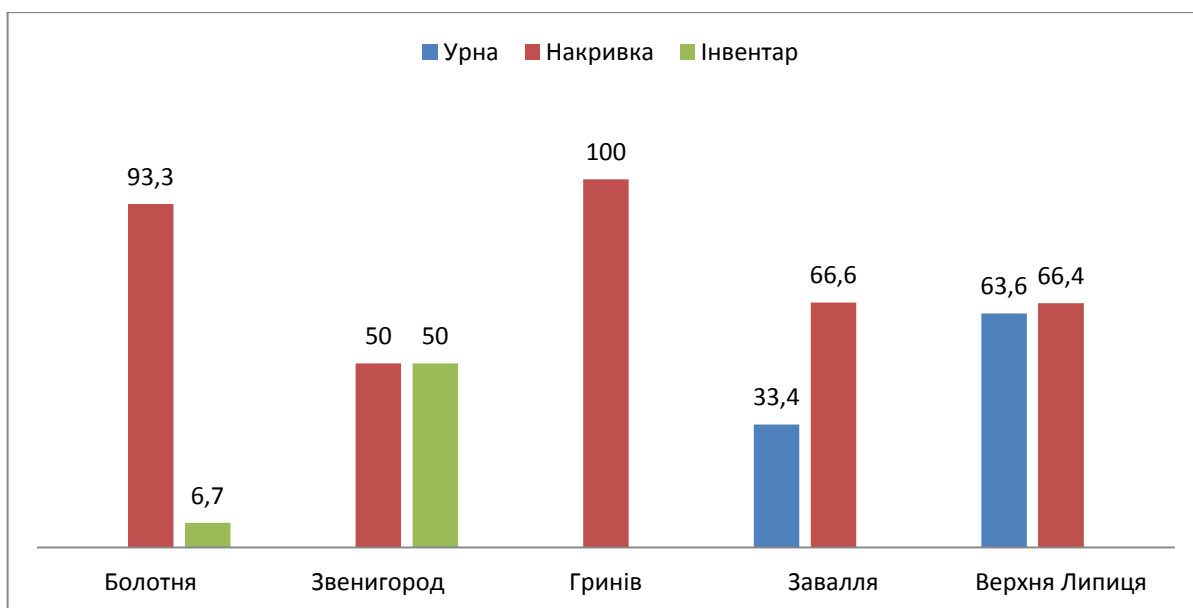
Рис. 4.4. Каміння в тілопальних комплексах на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.

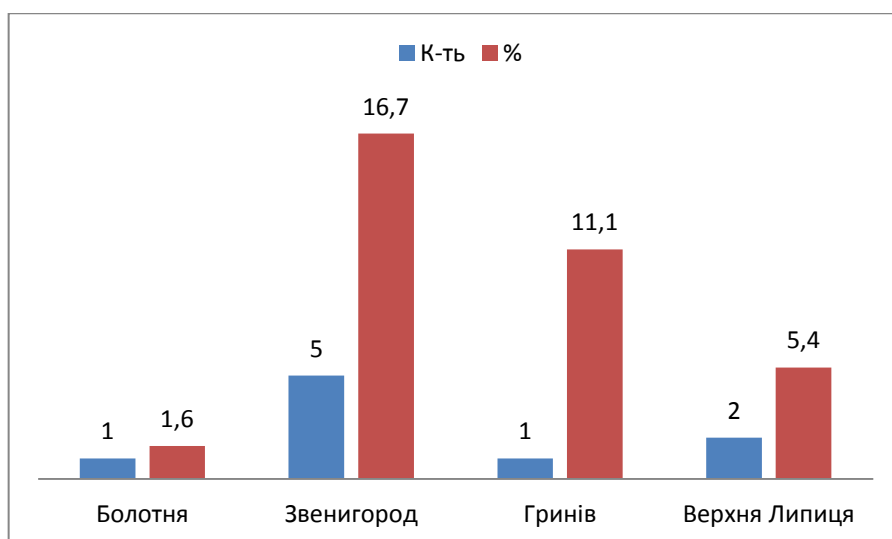
Рис. 4.5. Поховання зі зброєю та військовим спорядженням, виявлені в Східнокарпатському регіоні.

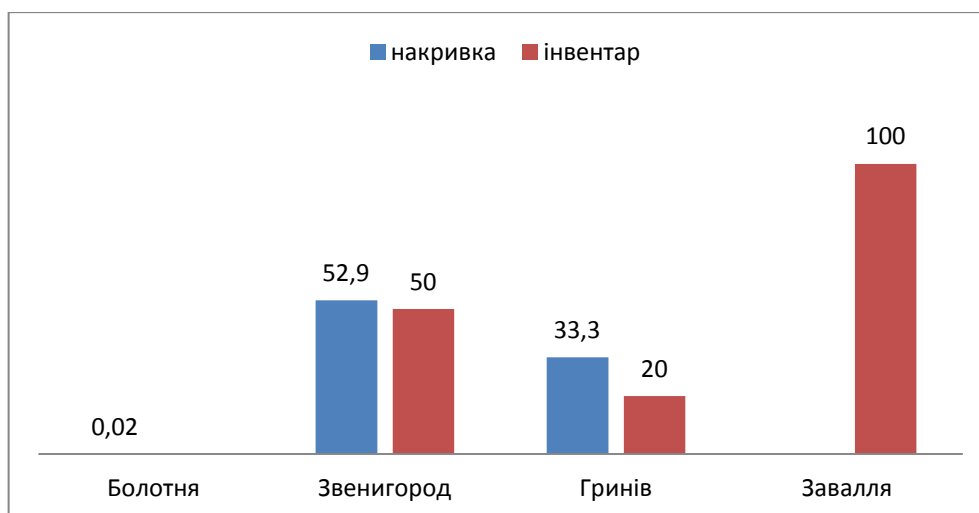
Рис 4.6. Ритуально зіпсований посуд (асортимент) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.

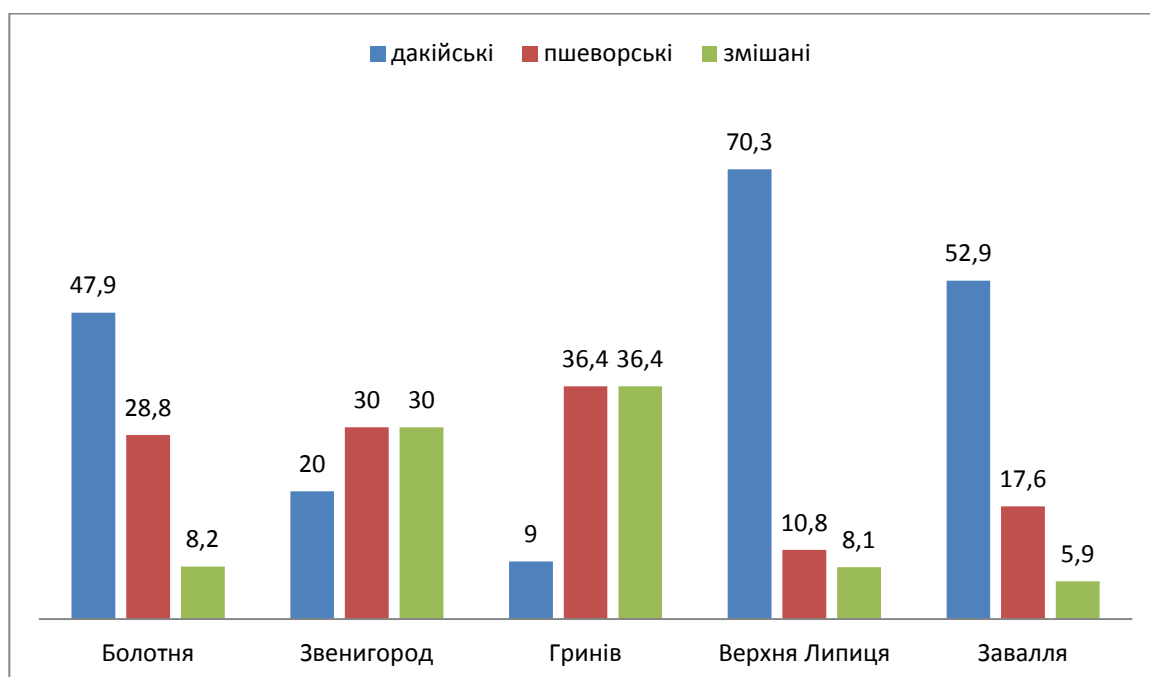
Рис. 4.7. Ритуально зіпсований посуд (призначення) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.

Рис. 4.8. Випадки обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду (комплекси ранньоримського часу Прикарпаття).
Кількісне та відсоткове співвідношення.

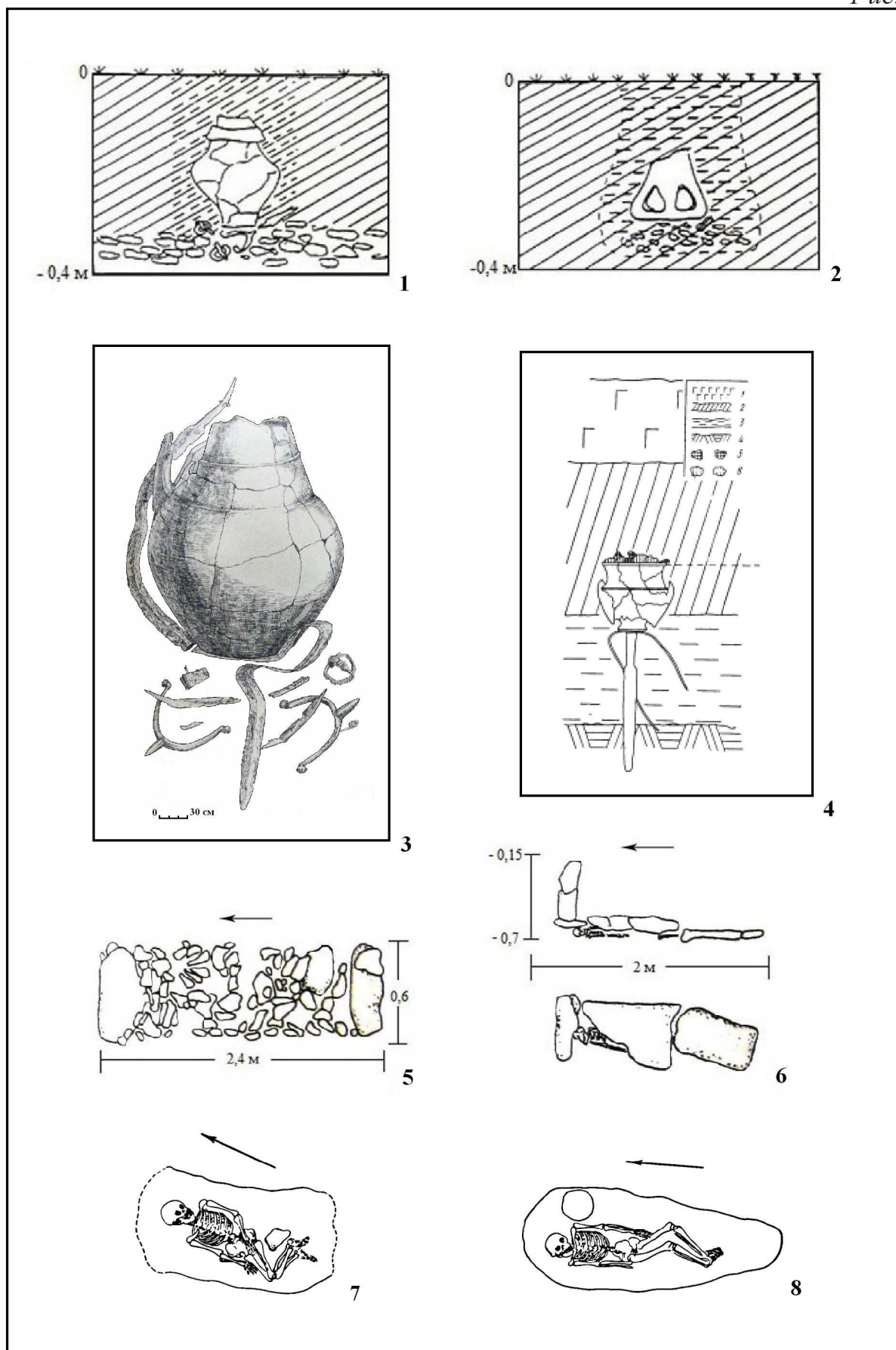

Рис. 4.9. Повторно перепалений посуд, зафіксований в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття (призначення).

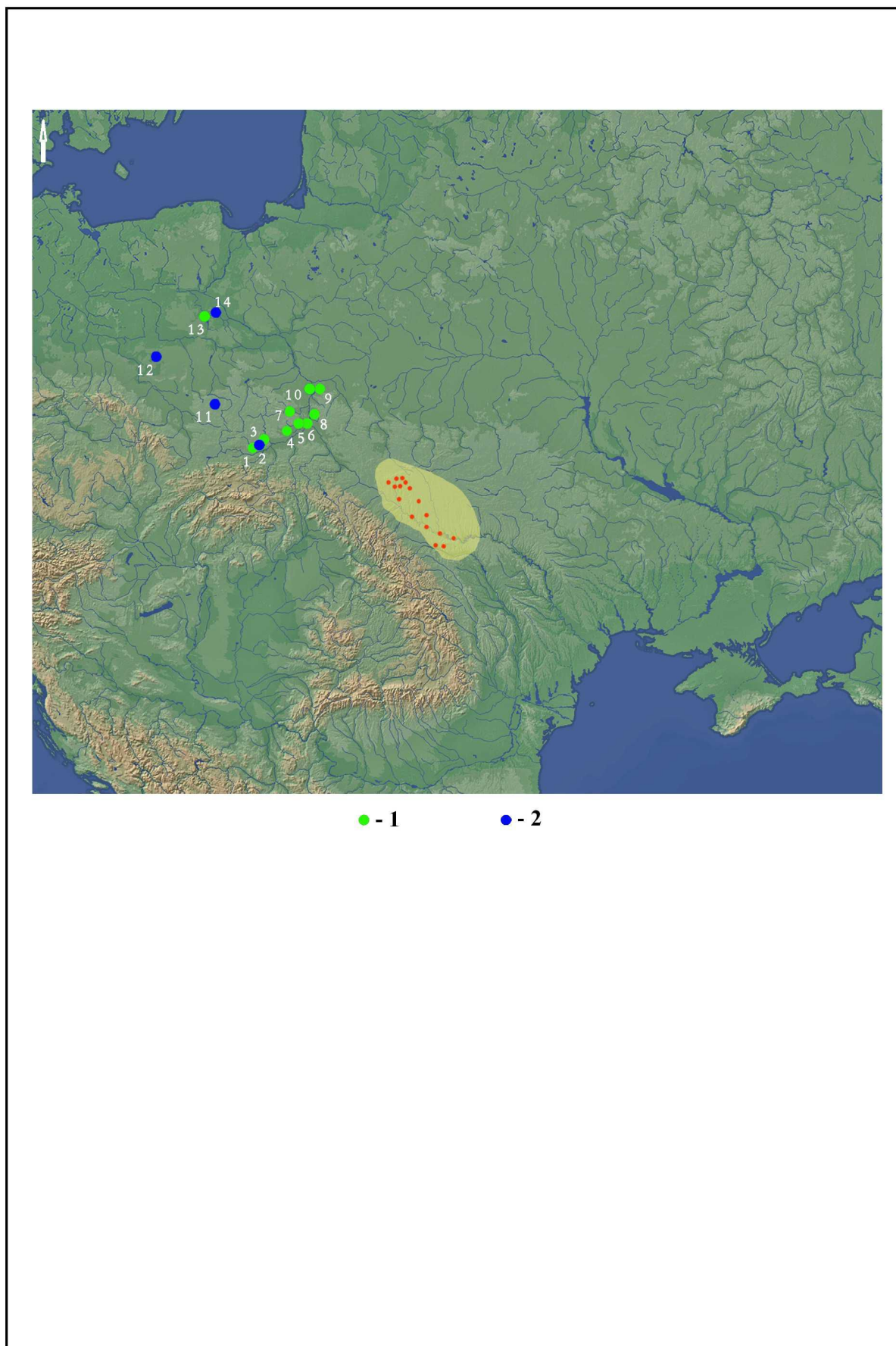
Рис. 4.10. Етнічні компоненти в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Кількісний і відсотковий склад.

Рис. 4.11. Плани та стратиграфічні розрізи поховальних комплексів Прикарпаття.

1 – Болотня, п. 68; 2 – Болотня, п. 71; 3 – Болотня, п. 45; 4 – Звенигород, п. 15/1953; 5 – Болотня, п. 36; 6 – Болотня, п. 40; 7 – Звенигород, п. 15/1954; 8 – Звенигород, п. 17/1954.

Рис. 4.12. Випадки наявності отворів у ніжках посудин в поховальних комплексах латену – римського часу.

1 – трикутні отвори; 2 – отвори округлої форми.

1 – Kraków-Nowa Guta, 2- Igołomia, 3- Pelczyska, 4-Grzybów, 5-Malice, 6-Sandomierz-Krakówka, 7-Chmielów Piaskowy, 8- Gościeradów, 9-Opoka, 10- Masów, 11- Opatów, 12- Wymysłowo, 13- Lachmieriwe, 14- Bodzanowo.

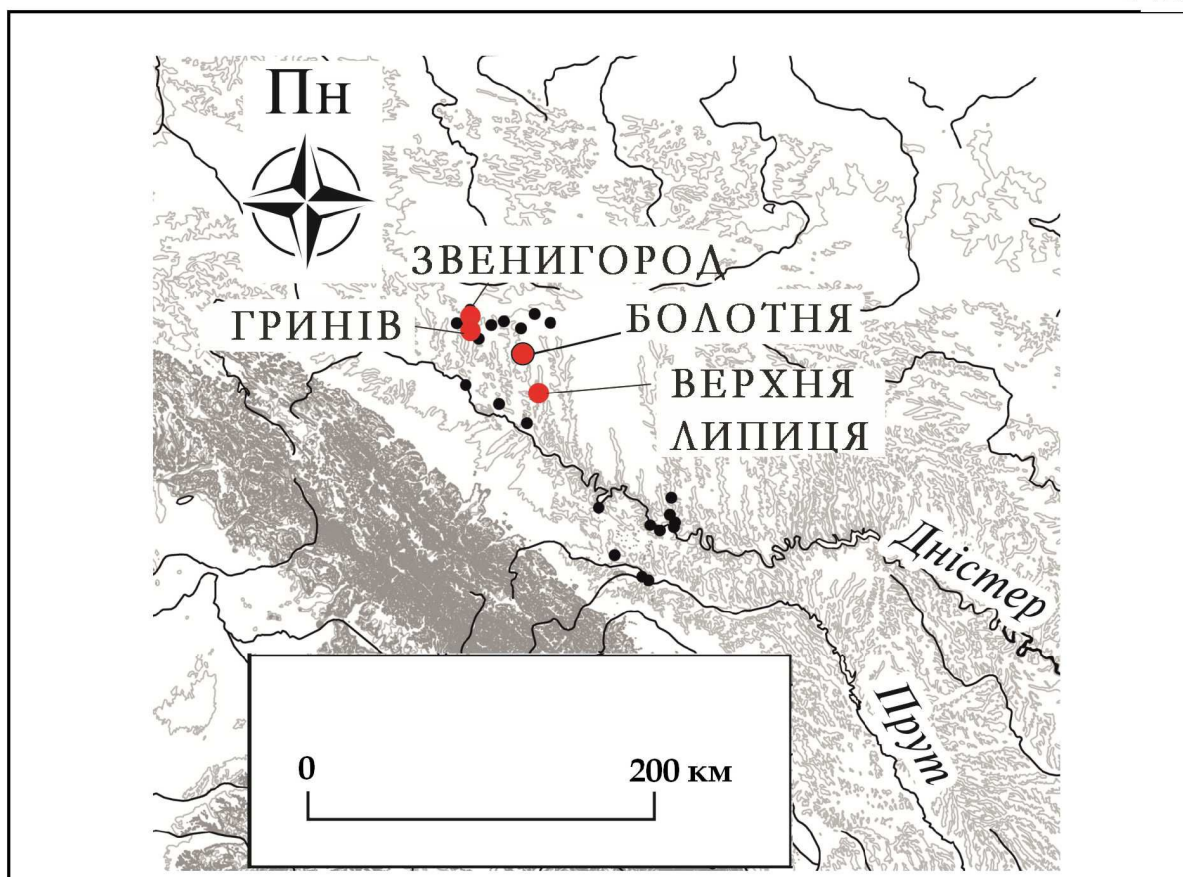

Рис. 4.14.

Рис. 4.13. Каміння в поховальних комплексах Прикарпаття. Карта пам'яток.

Рис. 4.14. Ритуальне псування посуду (відбивання окремих частин). Карта пам'яток.

Рис. 4.16.

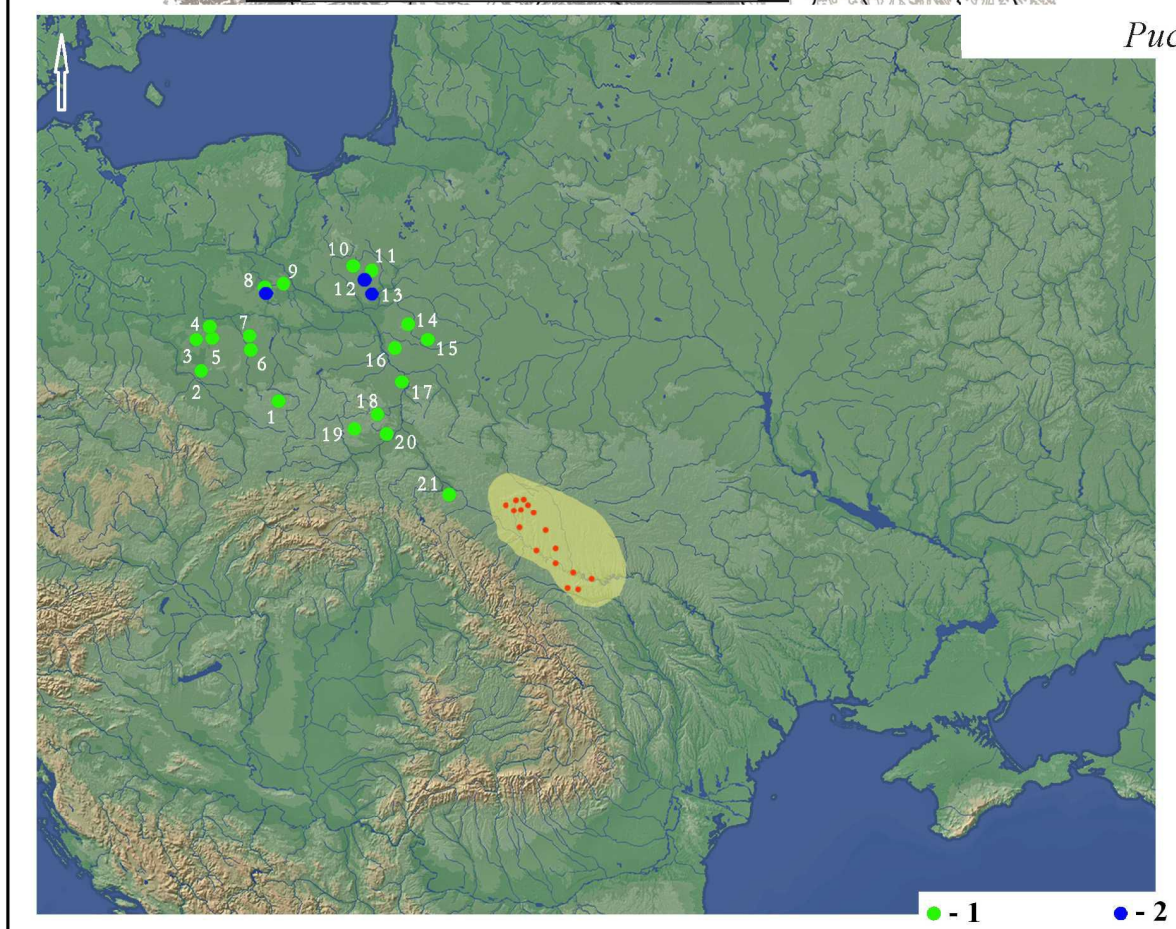
Рис. 4.15. Обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду. Карта пам'яток.

Рис. 4.16. Ритуальне псування посуду (відбивання окремих частин). Карта пам'яток.

Рис. 4.17. Тілопокладення на поховальних пам'ятках ранньоримського часу Прикарпаття. Карта поширення.

Рис. 4.18. Поховання зі зброєю та військовим спорядженням.

1 – тілопальні комплекси; 2 – тілопокладення; а – кількість поховань із воїнським набором; б – ритуально зіпсована зброя; в – зброя в якості конструктивного елементу в похованні.

Рис. 4.19. Поховання із ритуальним вбиванням зброї або використанням в якості конструктивного елементу на могильниках пшеворської культури.

1 – вбита зброя; 2 – поховання, «обкручені» мечем. 1 – Opatów, 2 – Siemianice, 3 – Wymysłowo, 4 – Pysząca, 5 – Młodzikowo, 6 – Zadowice, 7 – Wesółki, 8 – Lachmirów, 9 – Bodzanowo, 10 – Stupsk, 11, 12 – Dobzankowo, 13 – Kacice, 14 – Karczewiec, 15 – Stara Wieś, 16 – Garwolin, 17 – Masów, 18 – Starachowice, 19 – Kawczyce, 20 – Błonie, 21 – Przeworsk.

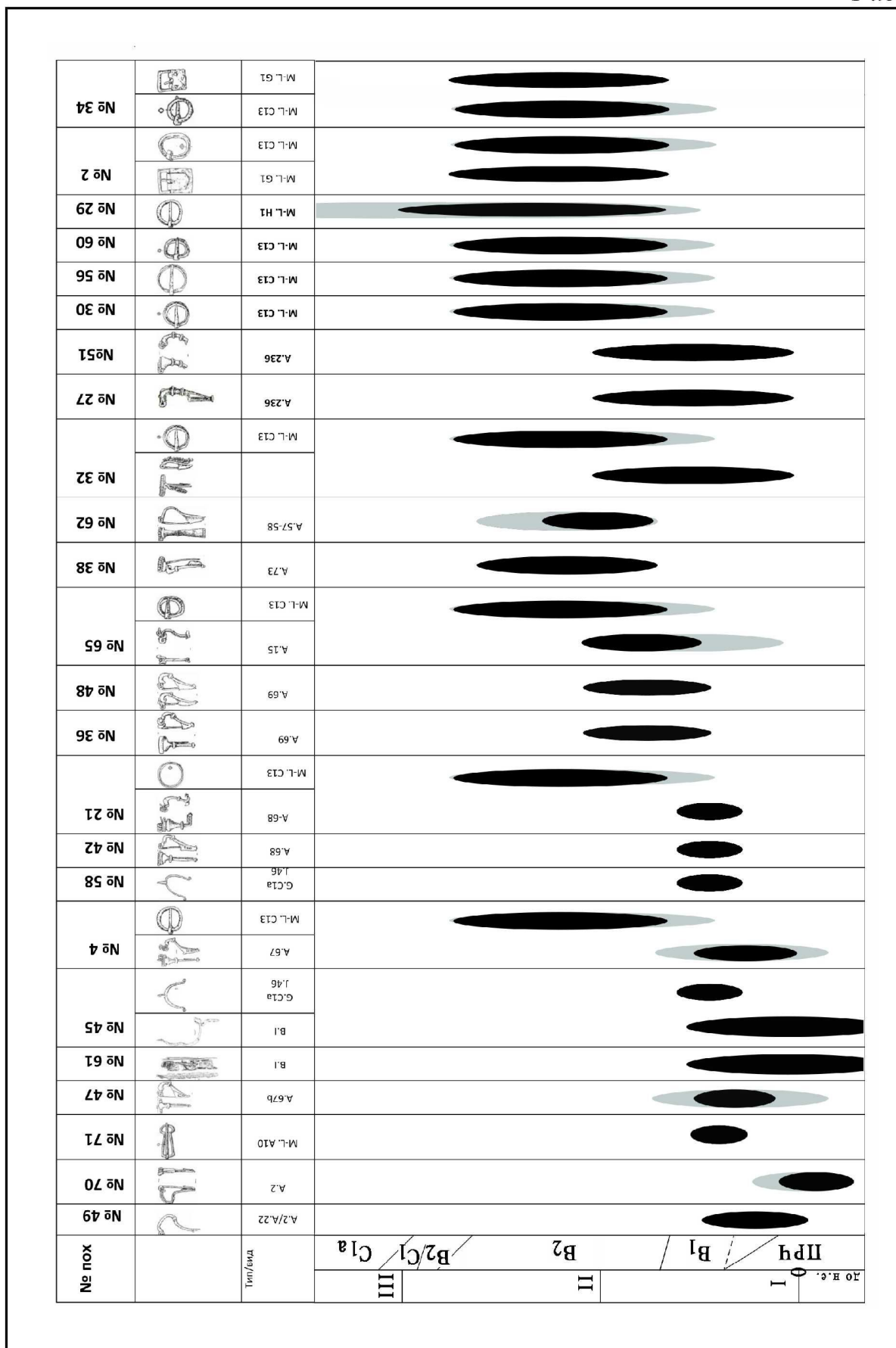
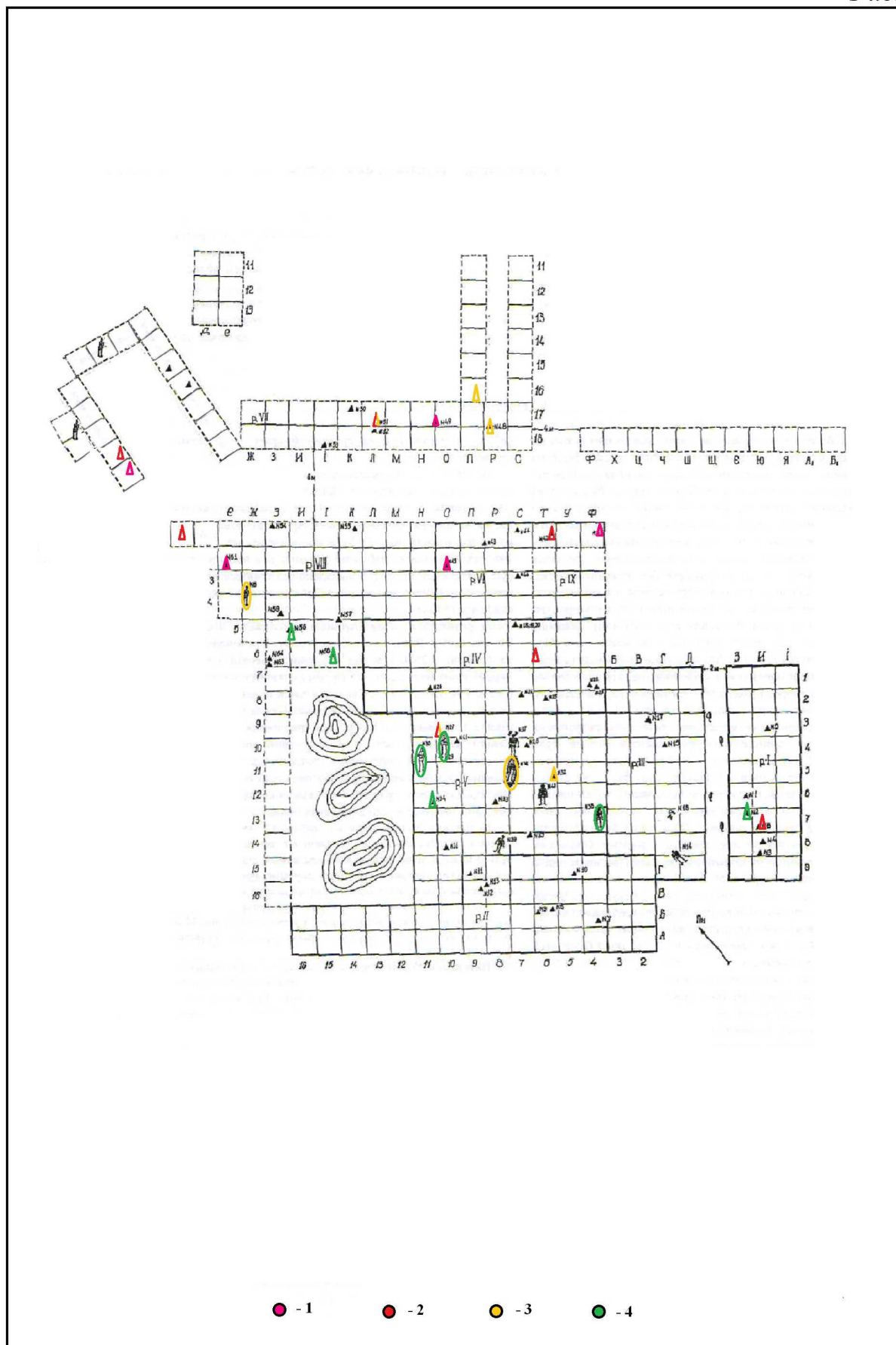

Рис. 4.21. Могильник Болотня. Хронологічний зріз.

Рис. 4.22. Функціонування могильника в Болотні. Планіграфічний та хронологічний зріз.

1 – кінець пізнього латену – початок B_1 ; 2 – B_1 – початок B_2 ; 3 – B_{2a} ; 4 – B_2 .

Рис. 4.23. Могильник Звенигород. Хронологічний зріз.

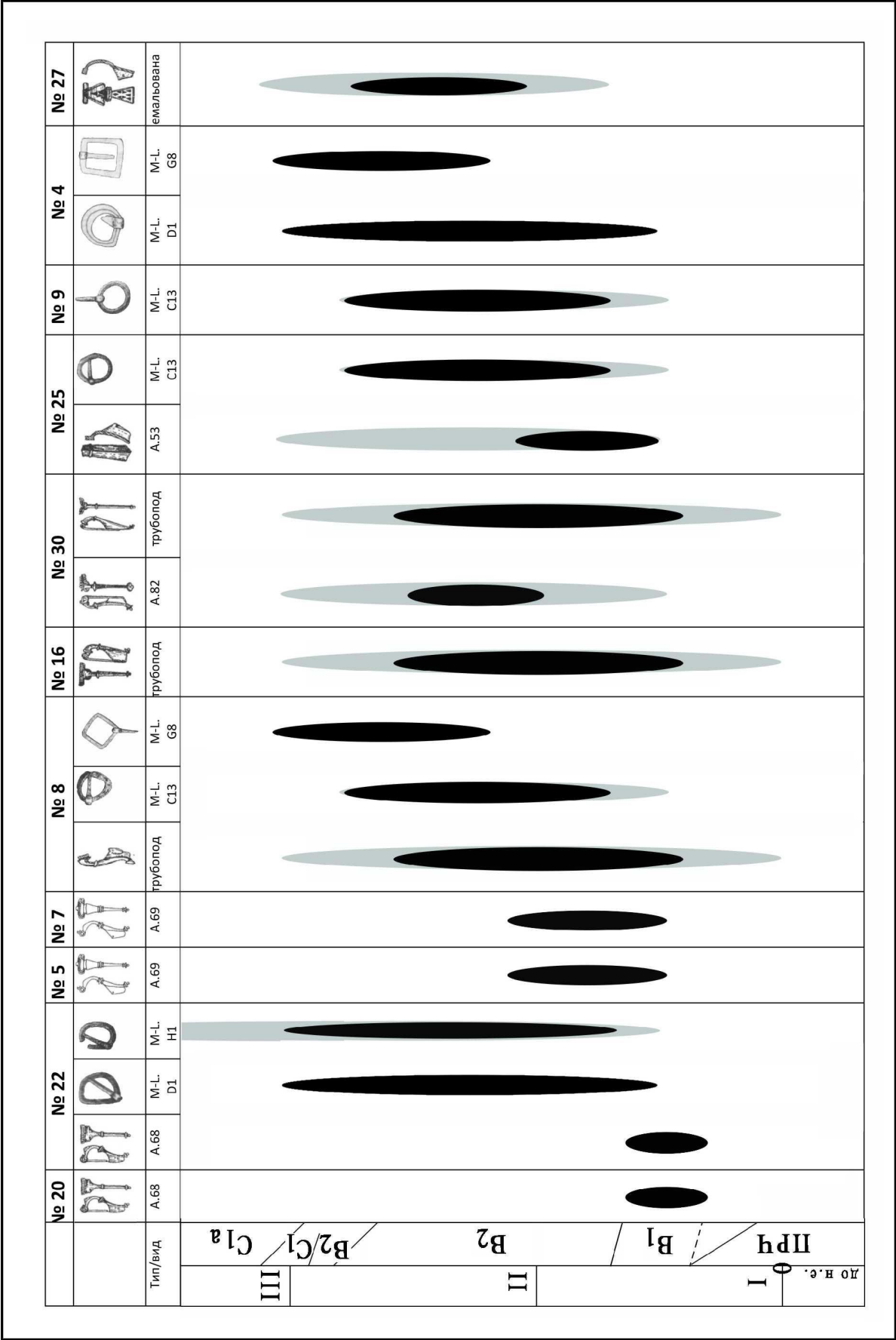

Рис. 4.25. Могильник Верхня Липиця. Хронологічний зріз.

ПІДПИСИ ДОДАТКІВ

Додаток А. Таблиці.

Табл. 1.1. Репрезентативні дані з поховальних комплексів.	224
Табл. 1.2. Антропологічний бланк для аналізу тілопальних поховань.	225
Табл. 2.1. Інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.	229
Табл. 2.2. Інвентар в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Категорії та кількісні показники.	230
Табл. 3.1. Статеві-вікові визначення тілопальних поховань зі Звенигороду та Болотні (за Т.І. Слободян).	231
Табл. 3.2. Представленість відділів скелета за ідентифікованими фрагменти перепалених кісток (за Т.І. Слободян).	231
Табл. 3.3. Температура горіння різних відділів скелету, визначена за кольором кісткових фрагментів: Herrmann (1), Walker, Miller (2) (для поховальних комплексів зі Звенигороду та Болотні) (за Т.І. Слободян).	232
Табл. 3.4. Статеві-вікові визначення інгумаційних поховань з могильників Звенигород та Болотня (за Т.С. Кондукторovou).	232
Табл. 3.5. Могильники пшеворської культури. Статеві-вікові визначення (за антропологічними даними, за А. Wierchińska 1975, К. Czarnecka, 1990).	233
Табл. 3.6. Дакійські поховальні комплекси. Статеві-вікові визначення (за антропологічними даними).	235
Табл. 4.1. Болотня. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.	236
Табл. 4.2. Звенигород. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.	239
Табл. 4.3. Гринів. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.	241
Табл. 4.4. Верхня Липиця. Тілопальні поховання. Загальна	

характеристика.	242
Табл. 4.5. Завалля. Тілопальні поховання. Загальна характеристика.	244
Табл. 4.6. Тілопальні комплекси ранньоримського часу Прикарпаття. Загальна характеристика.	245
Табл. 4.7. Асортимент керамічного посуду в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.	245
Табл. 4.8. Накривки в тілопальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Загальна характеристика.	246
Табл. 4.9. Поховання зі зброєю та військовим спорядженням, виявлені в Східнокарпатському регіоні.	246
Табл. 4.10. Каміння в тілопальних комплексах на могильниках ранньоримського часу.	247
Табл. 4.11. Ритуально зіпсований посуд (відбивання окремих частин) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.	247
Табл. 4.12. Випадки обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду (комплекси ранньоримського часу Прикарпаття).	248
Табл. 4.13. Повторно перепалений посуд, зафіксований в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття.	248
Табл. 4.14. Кам'яні конструкції в інгумаційних похованнях на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття.	248
Табл. 4.15. Болотня. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	249
Табл. 4.16. Звенигород. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	249
Табл. 4.17. Гринів. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	250
Табл. 4.18. Завалля. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	250
Табл. 4.19. Верхня Липиця. Тілопальні комплекси із ознаками	

специфічних ритуальних дій.	250
Табл. 4.20. Неполоківці. Тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	251
Табл. 4.21. Одиночні тілопальні комплекси із ознаками специфічних ритуальних дій.	251
Табл. 4.22. Звенигород. Тілопокладення.	251
Табл. 4.23. Болотня. Тілопокладення.	251
Табл. 4.24. Одиничні комплекси. Тілопокладення.	251
Табл. 4.25. Етнокультурні компоненти в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Кількісний і відсотковий склад.	252
Табл. 4.26. Інвентар в поховальних комплексах пшеворської культури (статеві-віковий аспект) (за Т. Bochnak, К. Czarnecka (2004-2005)).	253
Табл. 4.27. Інвентар в поховальних комплексах пшеворської культури (статеві-віковий аспект, у %) (за К. Czarnecka (1990)).	254
Табл. 4.28. Інвентар в дакійських поховальних комплексах (статеві-віковий аспект, у %).	256
Табл. 4.29. Виділення статевої приналежності комплексів на основі набірних типів інвентарю (для поховальних пам'яток Прикарпаття).	257
Табл. 4.30. Набірні типи інвентарю для поховальних пам'яток Прикарпаття. Кількісне співвідношення.	258

Додаток Б. Ілюстрації.

Рис. 1.1. Карта поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	260
Рис. 2.1. Дакійський керамічний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття (група А).	
№ 1-12.	261
Рис. 2.1. Дакійський керамічний посуд з поховальних комплексів	

ранньоримського часу Прикарпаття (група А).	
№ 13-23.	262
Рис. 2.1. Дакійський керамічний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття (група А).	
№ 24-35.	263
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 36-47.	264
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 48-59.	265
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 60-66.	266
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 67-76.	267
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 77-91.	268
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 92-106.	269
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 107-119.	270
Рис. 2.1. Дакійський кружальний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 120-124.	271
Рис. 2.1. Пшеворський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	

№ 125-140.	272
Рис. 2.1. Пшеворський ліпний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 141-151.	273
Рис. 2.1. Кераміний посуд з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	
№ 152-167.	274
Каталог до рис. 2.1.	275
Рис. 2.2. Металевий посуд та керамічні імпорти.	289
Каталог до рис. 2.2.	290
Рис. 2.3. Фібули з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	291
Каталог до рис. 2.3.	294
Рис. 2.4. Поясний набір з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	297
Каталог до рис. 2.4.	300
Рис. 2.5. Прикраси з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	303
Каталог до рис. 2.5.	304
Рис. 2.6. Намистини з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	305
Каталог до рис. 2.6.	306
Рис. 2.7. Предмети туалету з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	309
Каталог до рис. 2.7.	310
Рис. 2.8. Зброя та військове спорядження з поховальних комплексів ранньоримського часу Прикарпаття.	311
А) Мечі та піхви. Б) Умбони. «Бойові» ножі. В) Шпори. Г) Наконечники. Втоки.	
Каталог до рис. 2.8.	316
Рис. 2.9. Знаряддя з поховальних комплексів ранньоримського	321

часу Прикарпаття.

А) Точильні бруски. Кресала. Ключі. Б) Ши́ла. Голки. В) Прясла. Г) Ножі.

Каталог до рис. 2.9. 325

Рис. 2.10. Імпортні вироби в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Географічний та хронологічний вимір. 331

Рис. 2.11. Кореляція типів виробів. 332

Рис. 2.12. Деякі хронологічні індикатори ранньоримського часу Прикарпаття. 333

Рис. 4.1. Типи тілопальних поховань. 334

Рис. 4.2. Види урн в тілопальних похованнях. 334

Рис. 4.3. Асортимент керамічного посуду в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. 335

Рис. 4.4. Каміння в тілопальних комплексах на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття. 335

Рис. 4.5. Поховання зі зброєю та військовим спорядженням, виявлені в Східнокарпатському регіоні. 336

Рис. 4.6. Ритуально зіпсований посуд (асортимент) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття. 336

Рис. 4.7. Ритуально зіпсований посуд (призначення) на могильниках ранньоримського часу Прикарпаття. 337

Рис. 4.8. Випадки обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду (комплекси ранньоримського часу Прикарпаття). Кількісне та відсоткове співвідношення. 337

Рис. 4.9. Повторно перепалений посуд, зафіксований в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття (призначення). 338

Рис. 4.10. Етнічні компоненти в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Кількісний і відсотковий склад. 338

Рис. 4.11. Плани та стратиграфічні розрізи поховальних

комплексів Прикарпаття.	339
Рис. 4.12. Випадки наявності отворів у ніжках посудин в поховальних комплексах латену – римського часу.	340
Рис. 4.13. Каміння в поховальних комплексах Прикарпаття. Карта пам'яток.	341
Рис. 4.14. Ритуальне псування посуду (відбивання окремих частин). Карта пам'яток.	341
Рис. 4.15. Обкладання поховань великою кількістю фрагментованого посуду (комплекси ранньоримського часу Прикарпаття). Карта пам'яток.	342
Рис. 4.16. Повторно перепалений посуд, зафіксований в поховальних комплексах ранньоримського часу Прикарпаття. Карта пам'яток.	342
Рис. 4.17. Тілопокладення на поховальних пам'ятках ранньоримського часу Прикарпаття. Карта поширення.	343
Рис. 4.18. Поховання зі зброєю та військовим спорядженням, виявлені в Східнокарпатському регіоні.	344
Рис. 4.19. Поховання із ритуальним вбиванням зброї або використанням в якості конструктивного елементу на могильниках пшеворської культури.	344
Рис. 4.20. Одиночні поховання. Хронологічний зріз.	345
Рис. 4.21. Могильник Болотня. Хронологічний зріз.	346
Рис. 4.22. Функціонування могильника в Болотні. Планіграфічний та хронологічний зріз.	347
Рис. 4.23. Могильник Звенигород. Хронологічний зріз.	348
Рис. 4.24. Могильник Гринів. Хронологічний зріз.	349
Рис. 4.25. Могильник Верхня Липиця. Хронологічний зріз.	350